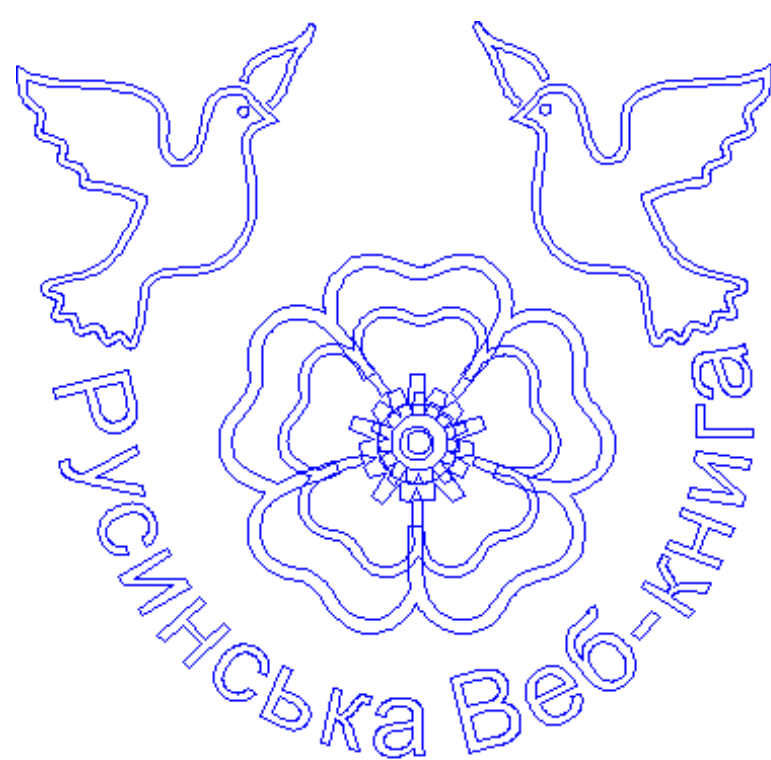

І Ш Т В Я Н У Д В Я Р І
О Б Р Я З Ч И К Ї

З ІСТОРІЇ ПУДКАРПАТСЬКИХ РУСИНІВ

XVIII. столітє

Іштван Удварі
Образчики з історії
пудкарпатських Русинів
XVIII. столітє
Изглядованя з історії культуры и языка

Іштван Удварі

***Причинки до історії
підкарпатських
русинів***

XVIII століття.

Дослідження з історії культури і мови

Ужгород
Видавництво В. Падяка
2000

Іштван Удварі

***Образчики з історії
пудкарпатських
Русинув***

XVIII. столітє

Изглядованя з історії культуры и языка

*Ужгород
Удавательство В. Падяка
2000*

ББК 81(4УКР)
УДК 930.1
У28

Книга провідного русиніста Угорщини, Іштвана Удварі, професора, доктора Угорської академії наук, є результатом багаторічних досліджень та пошуків у царині історії русинської мови та культури. Автор відшукав багато цікавих і раніше невідомих джерел, які подає і аналізує. Висвітлення фактів, міркування та висновки вченого завжди зважені, базуються на джерелах, сформульовані помірно, з повагою до опонентів.

XVIII століття було періодом, коли самоусвідомлення народів багатонаціонального Угорського Королівства перебувало у зародкових формах і розвивалося у латентній фазі, формуючи основу майбутніх національних рухів.

Багатий документальний та ілюстративний матеріал, статистичні дані, русинська мова видання напевне зацікавлять не тільки вчених, фахівців, але й широке коло читачів, що бажають краще познайомитися з культурою та мовою підкарпатських русинів.

Редакція: Ігорь Керча
Спередслово: Дюла Віра

На укладці: **Русины из жупы Берг.**

Образчик узятый из книги

Ács Zoltán: Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó, 1984.

© Іштван Удварі, 2000
© Дюла Віра, 2000, спередслово
© Ігорь Керча, 2000, вступ, редакція
© Удавательство Валерія Падяка, 2000

ISBN 996-7838-01-3

Из общої прошлости — в общу будучность

За послїдні диять годув Пудкарпатя переживат ши едно потрясеня из шора тых, на котрі было такое щедрое уходящее столїтїе. Історія каждой єдної корінної пудкарпатської фамілії у своєм роді фантастична: такой каждое новое покоління жило у новуй державі: Австро-Мадярщина (19 лїт), Чехословакія (20), Мадярщина (6), Закарпатська Украина (1), СССР (44), Украина (10). Меже тым, ши на части крайні были й инші куртоживучі “державы”: Карпатська Украина, Гуцульська республика, румынський окупаційный режім итп. На жаль, сї переміны майбулше принесли учалованости и росчарованя, не ўповнили надїї, што на них ся покладали.

Из сих перемін и їх скрытых уд ока наганяющих спруг привыкли сьме ся не чудовати тому, же на наших очох не раз переписовала ся и фалшовала ся історія, мусай было спалити, вадь хоть лем даяк потихы спораити гет “неправилні” книги предешных лїт. Каммай у сьом дїлї усиловали ся совїтські авторы. Ци слободна уд сєго наша днишня наука? На жаль, ши не все. Ши часто історики идут по привычному пути придумованя легенд и тенденційного гляданя фактув, які бы ид ним штїмовали. Они указали ся не готові прияти блага інформаційної слободы, які принесла из собов демократія, хоть тым роблят пудлу службу своєю властнуй державі.

Пудкарпатські Русины, тым часом, перейшли довгу історичну дорогу в Европі. Туй заклали основы свого народного самоусвідоминя и туй розвивали ся у Мадярськum корольстві. Історичні документи ясно и єднозначно отворяют и описуют непридуману історію пудкарпатських Русинув. У ньой не є нич такого за што бы ся мали ганьбити ани Русины, ани Мадяре, не є што бы замовчовати вадь прятати. Зато, як суль, нам треба днись такі книги, котрі нам тоту історію вернут у наше усвідоминя. Недавно дустали сьме у руки репрінт гірної книги Утцюзнина, газдуство и прошлость южнокарпатських Русинув слаотного Соқырницького Сирохмана — Антонія Годинки. Історик наш туй рисує перед нами на основі реальных документув, а не легенд, просту, скромну, а ведно з тым и пересвідчиву історію пудкарпатських Русинув, зачавши уд XIII. столїтїя, и прослїжує єї до зачатку XVIII. столїтїя, коли в судьбі нашуй настали трагічні переміны. Удказавши ся уд легенд, як жерела історичної науки, вун ведно з тым знає з таков пасієв, так займаючи и красно проповісти нам сухі історичні факты, же не можеме ся

удорвати уд читаня, докудь не прочитаєме книжку уд зачатку до кунця.

Заслуга у публикації сєї, як перед тым и других работ Годинкы и иных важных первожерел історії русинської культуры, принадлежит неутомимому роботязю на полі історичных изгядовань годинкістови из Ніредьгазы, чоловіму русиністови Малярщины Іштвану Удварі. В ёго работах, у котрых помалы, по крышинах зобрав и подав історичні факты, перед нами ся рисує житя наших предкув у нашуй милуй пудкарпатській утцюзнині. Шкода, же днись много менше Русинув знає по малярськы, ги колись то было, и так работы професора, збулша малярськоязычні, а щи й мало у котруй из наших бібліотек доступні, не все дуйшли до заінтересованого читателя. На V. Світовий Конгрес Русинув (Ужгород, юній 1999-го года) Іштван Удварі прийшов из знаменитым подарунком: книгов за русинські жерела урбарської реформи Марії Теризії, де сьме могли увідіти інтересні образчики из булше ги на два столітія уд нас удаленої прошлости наших сел, зафіксовані вароватым свіжым народным русинськым словом.

Тым булшый інтерес укличе нынішна ёго нова книга написана за Русинув, дїля Русинув и на милум їх ухови материнськум языкови. Єдна часть матеріалув переже появляла ся по малярськы, єднак туй сї матеріалы были перед печатанєм доповнині актуальныма податками. Друга часть — цілком нова. В духу реалістичної традиції Антонія Годинкы и работа Іштвана Удварі основана лем на фактах, документах, їх аналізах, критичному, айбо все почтивому посуженю думкы опонентув, приносить строгі и зважені сформулованя. И ведно з тым, як и работы ёго великого предешника, лишат у читателя за собов чувство росширення овида, формованя яснійшого и видливійшого образа пудкарпатських Русинув, не пусто доповниня нашого дотеперішного знатя даякыма новыма фактами из нашої прошлости, ай ліпшого розуміння Русина, ёго днишнёго бытку, бай и наученя и порады на будучность.

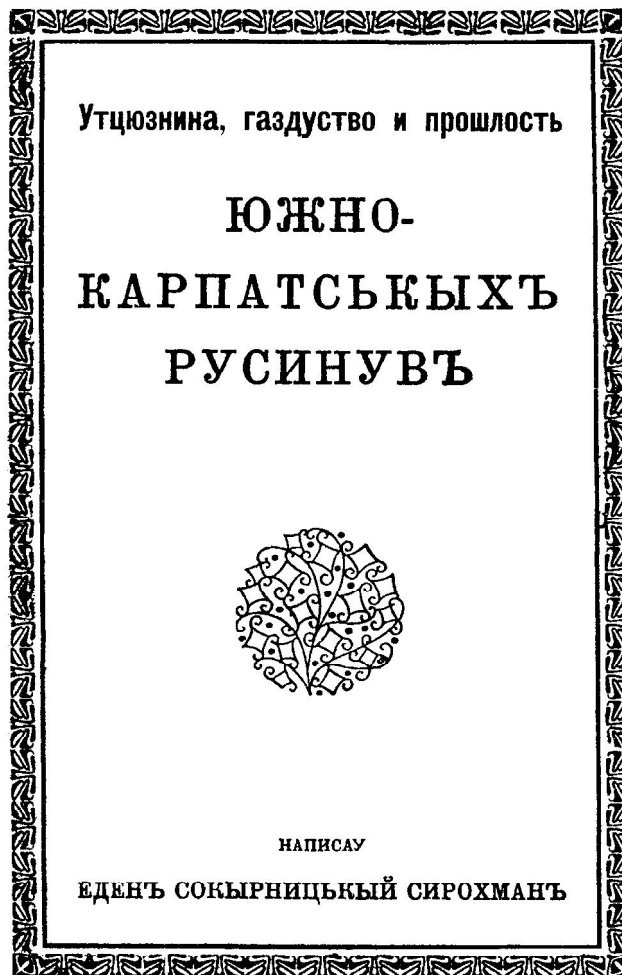
Ци так важное про нас днись XVIII. столітіє? Попутно, туй Іштван Удварі гибы продовжує удтам, докудь дуйшов Антоній Годинка. XVIII. столітіє было часом, коли ся формовали основы народного самоусвідоминя не лем пудкарпатських Русинув, но и всіх народув Малярської країны, включно и Малярув. Се був час, коли щи не было ни Духновича, ни Павловича, ни Лучкая, як не было ани Петевфія, ани Кошута. Айбо ипен туй зачиначо ся формовати народное самоусвідоминя через народну школу на материнськум языкови. Се было столітіє в знамени французького просвітенства. И нашу країну язало из Францієв не лем того, же

Из общої прошлости — в общу будущность

французська королиця Марія Антонія была дівков нашої Марії Теризії. Сесе столітїє приносить нам такі великі поставы як Іоанікій Базілович, Андрій Бачинський, Іоан Кутка, Михайло Грігашій и другі, без котрых бы не появили ся майпотум и наші народні будителі. Из нѣго можеме раз лїпше порозуміти самых себе, а другый раз, што щи важнійше: научити ся дале будовати путь из нашої общої прошлости у нашу общу будущность: Европу без границь, Европу руноправных малых и великих народув, Европу регіонув.

Читайме здорові! Учім ся здорові!

Ігорь Керча

*Титуловый лист репрінтного уданя книги А. Годинкы,
появеного у Нїредьгазі 2000-го года.
Пудготовка уданя и позадслово
автора сѣго тома.*

Historia est magistra vitae.

На порозі надходячого тисячоліття

За послідні два десятки годув изгядователі історії як общої, так и історії культури дають чимдале булшу увагу студованю XVIII. століття. Уже днись очевидно, хоть гносеологічно из самої натуры історичных процесув и не могло ся нигда сперечати, ож сись період дав основу далекосяглым процесам майнаперед через газдусько-обществену реорганізацію, котра послідовала за ўгнанєм Туркув. Глубоко уддїяв сись період на утцюзняну просвіту, а у первум ряді, природно, на газдуство, землевладання и землехуснованя, на далшу історію уробницьких удносин, в тому и на уровень образованости селянства. А вже докус рішителну роль заграло се столітіє у формованю народностного, демографичного и набожинського образа Карпатської котлины, заваживши и на днись постаючі многі звіданя меншинські и національні.

Изгядованя, зобрані у сесю книжку, говорят за історію, історію набоженства и культури єдного малого народа, Русинув, а фактично указуют стадії языкового и набожинського усамостойниня, національного усвідоминя сього народа. Указуют такі процеси, што и доднись ся не завершили и не ўяснили удоволяючо. Сі процеси мают глубокое коріня в історії народув Сериднєї и Восточної Европы, убнимаючи и новочасні події, и автор глядат удповіді не лем пусто на звіданя історії Русинув, а й на проблемы язання історії народув регіона, газдуських и культурных контактув — на общі звіданя їх общої судьбової дороги. Історія русинства — и при єї превеликуй специфічности — из многих никань добрі ілюструє судьбу каждого малого народа Сериднєї и Восточної Европы, в тому беручи и єго переміну на націю, и єго нынїшное состояня формуючої ся національної свідомости.

Політичні переміны удошлых літ — майпаче же намак немислимый перед тым роспад Совітського Союзу — ўнесли наповирьха муцно дусині за довгый час народностні змаганя. Меже нима и днишна русинська туга за культурнов автономієв як в Україні, так и в Словакії. У часі мирных перемін (як дако каже, бескрывных революцій) и по них так ся указовало, ож накониць туй є серьезный шанс на умиротвориня малых народув регіона. Айбо убсталое — у первум ряді соціальное — напругнута и якраз у сьом регіоні и якраз у сьом регіоні непредставима инде худобность за куртый час поклали

нові препони перед перед словацькыма Русинами и пен так, ги перед румынськыма ци югославськыма Мадярами. Хотіло бы ся віровати у мирні рішення, без котрых не годна быти культурна и языкова автономія малых народув. Нынї рисує ся на вто, гибы процеси національної консолідації, булше-менше забігнуті у XVIII-XIX. століттях, зась заходили до швунгу. Обы сьме могли сесі процеси відіти, находити ім рішення, *препотрибні* сут історичні зглядованя, в тум и занимає ся *історієв сосідных народув*, што и чинит *Іштван Удварі* роботами, поданыма у сую книзі.

Русины уд вчасных стадій формованя їх національної свідомости удокремляли ся уд иншых восточнославянських груп. У словнику русинської інтелігенції (душпастырюв) XVII. століття зьявлят ся назва *угроруський* народ (по мадярськы *magyarorosz*), котра у XVIII. століттю уже и зафіксована у книгах. Окрем сёго, Мадяре, респективно мадярський язык, хоснуют назвы *Русин*, *Рутен*, *Руснак*, котрі удокремлюють сесю народностну групу уд Украинцюв. Хоть посуженя украино-русинських культурных удносин все зависіло и зависит уд иншых аспектув політичної сфери інтересув, а совітська и словацька державы силов-моцов хотіли створити єдностайну украинську націю, чажко, жебы дако ставав у спереку, ож, порувано из Украинцями, Русины, які жили ведно з Мадярами, пруйшли свуй окремішний історичний путь. Иншакі были їх язая, не тот стремниканя, в общем были май отворині світови, гикой инші славянські народы. Так ся указує, ож традиційним образованєм, языком, матеріальнов и духовнов культуров Русины Карпатської котлины спозначно ся розлучають уд восточнославянських груп з антого боку Карпат.

Русинська народна культура XVIII-XIX. столітій, єї інтеретничні язая, из животошором скапчана міграція и сезонні переходи за работов, як море у капці удблищуют ачий вшиткі важні проблеми и звіданя традиційної культури Сериднєї и Восточної Європы. Языково-культурна розманитость історичної Мадярщини ши май ся побулшила из селитвами и приселництвами, што настали по ўгнаню Туркув. (Природно, диференцована была и сама русинська культура, у котруй дольнякы и верховинці, Бойкы, Лемкы, Гуцулы итд. мали свої культурні окремішності.)

Формула “Мадярщина — Европа у мініатурі” зьявила ся не лем у формулованю Яноша Чапловича (1822), но и у многих домашных и заграничных мерьковачув. Прото, се не лем ефектна и сімпатична метафора етничного плюралізма, но и признаня самобытного

сімбіоза, газдуського сотруди́чання и культурного спо́иня народув Карпатської котлины и єї убрамляючих гор и пудгоря.

Стремы язань и вандровань в основі ся опрeдiляли географичныма и iстори́ко-полiти́чныма факторами. Тото, же Русины умістили ся на южном боці Карпат, єднозначно заручило скапчання из долинов, у первум ряді, из мадярськов Низинов, а также з Галичинов. Горський вінець лісоватых Карпат був прінципiально муцнiйшов культурнов границев, гикой мадяро-русинська вадь словако-русинська языкова границя. Русинські iстори́чні жерела свiдчат за великі групи приселникув, як у Низину, так и в Галичину, за пото́кы стачаного товара, за вандрованя, што были органи́чно в частев животошора Русинув.

Майобща черта сих контактув и вандровань, ож людность суровiйшых хутарюв мiняла свої робутні руки и властну домаробну вадь ремеселну продукцію на бывший у долинянського жителства надбыток стравного, майбулше зерна. За сякого вида взаимодiяня Русинув и Мадярув, за факт сяк локалізованого дiлення работ, приказує позната русинська бая, записана *Шандором Бонкалом*. Позад нiй Ісус Христос предложує роботу Русину и Мадяру, и хоть Русин цiлу нуч не спит и ладит ся, на роботу первый ставит ся Мадяр. Зато єго Господь заганят у долину, же єму най буде житородна Низина, а Русину приходит Вєрховина. Зачим из настанєм зимы Русин голодує, а Мадяр мерзне, бо не має дрыв, зато божа воля уміщат сєї два народы попри собі: Мадяр сяк даст Русинови пшеницю, най не голодує, а тот му даст дрыв, най не мерзне. У сьой проимливо наiвнуй притчі скриват ся взаимна удказаность на себе народув Карпатської котлины, своєфайтова аргументованость їх взаимодiяня, за яким стоит глубока давнина.

Чажко бы было зучтовати вшиткі сфєры русино-мадярських газдуських и культурных контактув, у їх удкрываню за послiдні дєсят годов ипен Іштван Удварі домуг ся майбулшых результа́тув. Увiрєний єм, ож паралельно из полiпшенєм умовiй народописных и iстори́чных изглядовань у Пудкарпатю ўростє значєня сяких культурных язань, побулшит ся число убнятых нима елементув. Сiмдєсятлiтна запертость краины клала обєктивні препоны перед практи́чным заглубєнєм студiй. Укажу лєм дакулько аспектув на ўсвiтлєня важности сих проблем.

Русинські жинці столiттями спущали ся у мадярську Низину, одкудь по жнивi, умолотах зерновин и прєсованю грезна вертали ся дому из зимушнов потребов зерна. Ипен из работ *Удварі* знаєме, же

у 1770-х годах из каждого пятого русинського и словацького села у Земплині (а се булше ги 60 їх), позад урбарських свідчень, мали люде заробок на винобраню у Токаю-Пудгорю. Токай-Пудгорська крайня вшеляко заслужує на окремішну увагу при посуженю мадяро-русинських языково-народописных язань, при інтерпретації інтеретничных ўявув: сесе був своєфайтовий котел на дорозі приходникув из Галичини и Верьховины и принесених нима елементув культуры, котрый самобытным и характерным способом перетоплёвав їх у своєю культурі малых варошикув и цивілізованого земледілства. Дванадцять відицьких варошикув Токай-Пудгоря каждоденно впливали на життя ширшого регіона.

Окреме мусай повісти за товарообмінні контакти, што ипен так століттями язали сусідні крайні и їх народы. Фурманєші из Шаріша, Земплина, Пудкарпатя інтензивно участили у доважаню токайського вина до Польщі вадь на Верьховину, а также у доважаню соли; язання розличного прямованя, наємна робота не лем посредковали елементи культуры, но и розловговали, роспыхали рамки феодальных удносин. Мараморошська суль, овоча, бокоры сяговины, што служили такой и везлом, плавали долу водов на мадярську Низину. Жива торговля ся вела из скотом, а сут и такі податки, ож терены мочари Серне, просторні заливані Ужа, Латориці, Лабурця хусновали ся як літні пашковы про стада, што приходили из Низины.

Не треба на роком надголошовати, же вшиткі тоты вандрованя, язання приносили и ширили нові средства, техники, ідеї, премайпорузні елементи культуры. И язык добрі сохранив знакы сих дво- вадь вещестремных контактув, приміром, восточнословацька и русинська бисіда має дас 40 ўсловень, што несут слід давных винобрань у Токай-Пудгорю: (*sejtalov, firt, fatyuch, csutka, garadicsa, löra, murca, hordov, antalok, dugov, terkel, lopov* итд.). Подобно сёму, велика група слов досвідчат вплив мадярського газдованя из куньми (хамы, возы) на русинський язык, у якум, приміром, найшли собі місто такі слова, як *kocsi, kocsis, hintó*. Хусновані и ныні Русинами прозывкы коров, конюв, псув у великуй части мадярського родовода. Много язань видиме и у пружвищах, приміром, 25% пружвищ бачванських Русинув сут мадярського родовода вадь твориня.

Окреме бы нам спомянути за єдну форму сезонного вандрованя, котруй Іштван Удварі вінує у своєю роботі великое зачало: за Маріяповчські одпусты, респективно за русинську у них участку. Історія сёго вістного уже уд года 1715 Маріянського сятого міста, уд

года 1749 туй фунгуючого василіянського монастыря и роль ёго в історії культури Русинув, не в послідньому ряді и значеня 10-15 годишно держаных туй одпустув — исе само у собі доста указна цілов проблем, студована туй Іштваном Удварі. Василіянський монастырь — через русинських монахув и вістні одпусты — онь до 1920-го года заручав інтензивні стыкы из русинськыма округами, давав нагоду регулярно ся стрічати и контактовати русинським и нерусинським групам. Записы у книзі рамот, веденуй у годах 1746-1921, дают об'єктивний образ за сферу честованя повчанських одпустув: окрем обывателюв жуп Заповч, Сукмар, Берег, Шаріш, а также иных жуп сіверовостока Мадярщины — уд Спіша до Марамороша — приходили ту группы из Ардяла, Бачкы, Польші, Галичины. Жерела, приміром, споминают за книжкаря из Польші, што само у собі указує на канал достачаня релігійної літературы и, набізовно, й иных набожинських потреб.

Повчанські одпусты были масові, што трафіло и до русинського фольклора; у Спішу зафіксовано, же за недуйдавого бамбу звыкли казати: “Сись щи й до Повчі путь не найде!”

Из памяток общої прошлости русинська історична память особо муцно тямит, ож Русины — наруд Раковція, *gens fidelissima*. Зглядованя *Антонія Годинокы* досвідчуют, же обывательство русинських сел Бережської жупы истно у великум числі стало пуд куруцькі заставы, айбо и русинська народна поезія щи й до недавної прошлости сохранила за исе памятку. Из звідоменя *Мигаля Маркуша* знаєме, ож недалеко уд Свалявы у селах Дусина и Росош и руздяні обряды держат память Раковція. Сяточный стул так постеляют, же у чолі стола лишают місто порожное про свого бывшего пана, ўгнанника грофа Ференца Раковція II.

И кидь говориме за інтеретничні взаиminy, треба пудчеркнути результаты Удварі у студіях на темы розвиваня и хуснованя русинського языка. Окремішний позур дає русинському писемству XVIII. століття, и приносит якмай тонкі замерыкованя из никаня білінгвізма, перемины языка и асіміляції. Пудля ёго зглядовань, сліды многостолітних етничных стыкув несут на собі говоры словацькых Русинув: они навзаим розвивали ся из словацькыма, польськыма, мадярськыма говорами, щи й язык німицькых приселникув додав їм даяку чирьку. Из иного боку, у сьой крайни мож відіти не докунчині языкові процеси, у сівернум Земплині, Шарішу и Спішу силный вплив словацького языка. До 1950-х годов исе мож приимати як процес, што має свуй уднушний закон, на котрый дотудь не могла

вплинути наставша дале пропаганда українського літературного мови.

Яло нам споминути и на того, же бывші у XVIII. століттю росіяни из зоны мовово-культурного стыка Словаків и Русинів непосредковано повязані из нинішніма русинськыма діаспорныма селитвами у Мадярщині. *Пийтер Нідермюлер*, изглядуючи історію селитвы Рудабанячка, звідат ся — но се й на інші діаспорні селитвы правосилно — ба ци не прийшли сюды приселники уже из дотудь слоистов “переходнов” культуров и мовом (словацькым, сотацькым)?

У зглядованиях історії культури Русинів ўзначное місце приходит цирьковли, єї значеню. Округы русинського бывания в історичнуй Мадярщині не чинили ани політичну, ани адміністративну цілов, границі жуп не совпадали из етно-мововыма границями. Не было корунного вароша из русинськов булшинов, а з відицьких варошикув лем четири мали таку булшину у XVIII. століттю: Нижні Верецькы у Берегу, Ясіня у Марамороши, Сериднє в Унгу и Пелеш у Сукмарі. Русинськое общество у XVIII. століттю не мало ани свого феодального класа, ани горожанства. В результаті нерозвитої структури общества цирьков была содержателька материнськомовної культури, удну цирьковли ся сокотила русинська культура и хусновав ся материнський мови. Церькуна традиція впливала не лем на культуру, но и на формуючое ся двигання народного возрожиня.

Убудованя самостойної церькуної єпархії мало принципально позитивний вплив на русинську культуру и на розвуй національної самосвідомости. Школованя русинської інтелігенції (душпастырюв) — у студії Удварі — мече світло на тот процес, у котрум росла сея вирсть общества и чинила ся важным творителєм русинського ідентітета. Ся вирсть мала ўзначну роль и у формованю русинського літературного мови: тадьже урядным мовом мукачовської грекокатолицької єпархії — побуч латинського — была така сінтезована версія мови, котру мож приимати як пудкарпатський літературний мови XVIII. століття.

Из процесом формованя самостойної церькуної єпархії яже ся зачаток русинського дієпису, респективно єго перва етапа. У принципі, русинський дієпис — вирстьник унії, бо прокольчив ся из того правно-адміністративного боєваня, котрое вели первопастырі мукачовської цирьковли у XVII-XVIII. століттю из ягерськым єпископом. На своєм зачатку у первум ряді стояли за церькуний, а не національний ідентітет, но пак изгода сись процес повюх ид

зарожиню русинського національного самоусвідомлення.

Жебы провказати права мукачовської єпархії и зашитити їх, появили ся роботы, указуючі автохтонность Русинув Мадярщины, и они заклали основы русинського національного усвідомлення. Годом 1776 єпископська резиденція ся перенесла до Ужгорода, и ун став удтогды центром русинської культуры.

Туй не годны сьме перечисляти даяк булше спозначні поставы, што ся заслужили студіями русинської історії, вшеліяк исе зробит робота Удварі, подана у сьом томі, зглядуоча русинський дієпис и історію культуры XVIII. століття. Не чажко зась відіти, же сякі студії за послідні два століття у нашуй утцюзнині — позад вонкашных и уднушных причин — вели ся не научными установами. Ведно с тым, у сьом ділі найшли ся такі епохальні поставы, же єдного-двох из них робота и плодотворность истно надоложила діятельство цілого інститута. Передовсім туй мусай пудчерькнути імня *Антонія Годинкы* (1864-1946), котрый не лем був фаховый історик, но и піонер мадярської славістики. Притум неминучої цінности роботи лишив дотычно цілого простору, а не лем русинства, а часть ёго наслідства и днись щи чекат на ўхоснованя. Легко, зглядователі русинської історії май бы бечеловали инші имена, я зась — як етнограф — назву *Тивадара Легоцького* (1830-1915), написавшого історичну монографію жупы Берег, історію бережських душпастирств, ўзначного етнографа, а также *Гіадора Стрипського* (1875-1946) и *Ореста Сабова*, котрых роботы добрі знакомі каждому, ко занимає ся етнографієв. Послідный щи зато заслужує окремого спомянутя, бо у часі розпаду многонаціональної Австро-Мадярської монархії був русинським міністром уряду Карої.

Главнов рушнов силов изглядовань на зачатку століття было у первум ряді гляданя міста и роли малых народув у рамках многонаціональної державы, дале первый великий період ўказа етничных окремішностей, гляданя языковых и культурных язань — хоть формула газдусько-культурного сїмбіоза ведно жиючих народув “Мадярщина — Европа у мініатурі”, сформуловала ся уже у первуй третині минулого століття. Кидь же говориме за гляданя ідентітета малых народув, се уже новійший період, період цвітання мадярської и сєриднєєвропейської етнографії. Сись процес уже несе и чисто научні змаганя и — наперек Тріанонському роскїпанню народув и студій — в удношиню ид Русинам приносит прїнципїальні резульаты у сфері русинської історії, культуры, языка. Наперек тому, же по Тріаноні не переставали пробы — што у Совітськум Союзї, што у

Чехословакії — *сфаліювати факты давнійшого сосуцествованя, противопоставити Мадярув и сосідні народы*. Силнійші уд історичных фактів были голосы, што говорили за тисячолітне мадярське ярмо, а уд Русинув забрали не лем віру, но и язык, и культуру їх поклали на жертвеник совітських бированьських и украинських великонародных змагань. Уд 1946-го года урядное совітське нуканя не признає русинську національність, лем українську, а годом 1949 розпустили мукачовську грекокатолицьку єпархію, а єї вірників присилили у православну цирьков. Подобні уднароднюючі пудьятя пруйшли и в Чехословакії, де и на державнум уровни був приятый український літературный язык діля Русинув.

Як казав єм, и при тых процесах, ачий напротив ним, у спознанню русинської історії и культуры родили ся епохального значеня резульаты. Єден вал тых резульатов несут опрєдїляючі студії *Годинкы*, а другый — тоты історичні зглядованя, котрі усвітлюют родовод русинського народа, історію єго селитвы, и єї майновійший період. Меже славянськыма зглядователями треба пудчерькнути резульаты *О. Мицюка, А. Петрова*, а у мадярськум дієписі — *Вілмоша Бийлая, Ференца Макшая* и окреме *Іштвана Сабова. Шандора Бонкала* хоть зато бых туй спомянув, бо єго робота — Русины — года 1940 ўйшла як отворяючий том едіції Мадярське знатя, удаваної Обществом Франклина.

Спомянуті зглядователі ўсвітлили своима роботами фундаментальні основы історії народув и газдуства сіверо-восточної части Карпатської котлины. Робота Іштвана Сабова аналізуюча газдуські и народностні удносины в Угочи, появена года 1937, отворила нову епоху. Из нуканя нашої темы окремішної увагы заслужує ўказ двох великих габ русинського вандрованя. Счаси тої, у котруй уд XIII. столїтя помалу берут у владаня и залюднюют Земплин и Пудкарпатя (Берег, Мараморош, Унг и Угочу), перед тым збулша необывані, лісоваті хутарі. А особо, тої другої габы вандрованя, у котруй по ўгнанню Туркув у ході газдуської реорганізації державы рушив ся потук людности из Вєрховины-Горниці на ўлюднені низинні зимлі. Сись процес сурітловало наростаня жительствова на русинських теріторіях у XVI-XVII. столїтиях, цижє погуршеня годовної силы и так доста слабої у сьом смыслі крайні. Як резульат того процесу на кониць XVIII. столїтя значно ся росширила область русинського россїяня: у жупах Бач, Бігар, Борша, Абов, Южный Земплин и Сукмар зьявили ся минші русинські островки. (При сих процесах міграції порунано великих мас мусай

зважити и того, ож валушні на земледілство низинні зимлі все были тугов про жителя гор вадь пудгоря, сьак непрерывное поєдиничное удселництво, вадь при нагоді утіканы кмитюв не мали бы сьме тоже пустити з увагы.)

Изглядованя русинського россіяня у Малярщині зачало ся лем у послідні десятиліття и туй — при роботах *Еміла Балецького, Атілы Паладі-Ковача и Елека Барты* — майпереч *Іштван Удварі* досяг важных результатов. Ун также докунчив достойні увагы зглядованя из історії, языка, літературы бачко-сримських Русинув.

Не годно туй быти моєв завдатков, ани возможность на вто не маю, жебы-м перечисляв тоты результаты, котрыма автор сёго тома богатит свої дотеперішні зглядованя из історії, історії культуры русинства.

В ёго роботах —уже хоть бы из їх предмета и жерел беручи — и не удділяют ся понавченя из історії цирьковли, общества, газдуства, культуры, історичної демографії и сопутных языковых, языкорозвоєвых процесув. Прото треба пудчерькнути їх результаты як у макро-, так и у мікррозглядованях. Як примір первых спомяну анализ душпастырських исписув мукачовської грекокатолицької єпархії, держаных года 1806. У тум часі — ўлучивши по-по дві селитвы жуп Бач и Бігар — пуд вирьхность мукачовського єпископства приходили вшиткі парохії и їх філії, де бывали малярські Русины. У сьой роботі Удварі надзвычайно значущо представлят богату ілюстрацію из фактичных податок часу реорганізації парохій мукачовської єпархії, из жерела, спасеного и сохраненого прощеным *Стефаном Бендасом*, єдночасно указуючи історично-статістичні, історично-демографічні и газдусько-історичні дотычності матеріала. Прислужує ся поучнов інформацій за етнокультурні процеси, и вістит не лем за русинські и румынські села, но и за малярські и словацькі, а также дво- и вещеязычні. Значит, зафіксованое у тум часі число жительство у рамках мукачовської єпархії не мож тотожнити из числом Русинув. Также туй сут важні інформації, што рисуют нам общу сітуацію из доходками, попуськыма службами и доходками из них (за вінчаня, погребы итд.), число душпастырячих попув, число монахув.

Великого значеня и результаты, што подає автор у зглядованю демографічної сітуації у мукачувській єпархії у годах 1772-1842. Се вшитко дуже важно, жебы ити ступляями інтеретничных контактув.

Циже у сфері “макррозглядовань” автор — маючи на распорядку богатый фактичный матеріал — у многих звіданях дає широкоплаховый образ взаимных язаны, а свої заключения формулує

из ясно розлучными отінками. Податки за процеси селитвы, історичні статистики, гибы дають нам учути своєфайтову “жилу-дуркачку” XVIII. століття, яков были вандрованя народув, меже котрыма были и Русины. За сим вшиткым стоят розманиті, поплитині языкові и етнокультурні процеси, котрі представляють надзвычайно богату історію и структуру розвиваня народностей, інтеретничных язаны Карпатської котлины.

“Мікрозглядованя” Іштвана Удварі накладені на канавас великих процесув, глубших зависимостей. Аналіз історії окремых русинських россянь (Комлошка, Рудабанячка, Бодзашуйлок итд.) додає нові отінкы процесам великої селитвы, а ведно з тым несе нові містні результати. Зглядованя, дотычне заповчських русинських россянь, бере пуд побулшало тонку структуру приселництва. Переміна животошора приселникув — еден из майлюбопытнішых аспектув історії приселництва XVII-XVIII. столітій. Наремно поучное тото опреділення, же именовслов, узятый из жерел, сам у собі не дає удповідь на етничні процеси приселництва, а также тото, же слово *рутен* у XVIII. століттю не мусіло означати національність: так называли статус кмитя, котрый щи не сів на телеку нафурт, ай муг ся слободно переселити.

Податкы, дотычні квесты (калугерських ковд), а также замерыкованя, дотычні животошора у долині Вышної Цірохы у XVIII. століттю — хосенна інформація про історію газдуства.

Из сфери історії культуры матеріалы за ўзначні поставы русинського духовного живота, за русинські язаны Пала Вашварія, а также за гайдудорожські кириличні документи XVIII. століття у первум ряді числю такыма, што своим “глубокым вирчинём” кладут муцный фундамент пуд широкосяглі заключения автора. Послідный из сих матеріалув поучно указує на етничні, національні змаганя и процеси, што стояли за переминов літургійного языка, а также на то, же унія спомалила процес аккультурації. Цирьков своима средствами усиловала ся удоволити языкові потребы, не творячи ся на протікаючі етноязыкові процеси. Се вшитко щи раз нас вертат ид основным звіданям віры, языка и національного ідентітета.

Історія русинства дає много красных примірув гармоничного сосуществованя народув. Поучным числю, кажім, сосуществованя етносув у бачванській Коцурі, де побуч русинської булшины до 1945-го года жили Мадяре и Німці. Знали язык еден другого, айбо русинський був языком дорозумлєваня ся, што помогало Мадярам и Німцям прибити ся ид розуміню и сербського языка. У зачатку

століття сі три общины попеременно собі уберали бирова, а до сільської читалні ходили русинські, мадярські и німицькі новинки. Сериднє- и восточноевропейська історія XVIII-XIX. століття многочисленными жерелами досвідчат, же набожинські удлуки не препона перед сосуществованієм етносув.

Матеріал из жерел XVIII-XIX. століття пересвідчиво указує, же в газдусько-общественум животі туй бываючих народув, в їх каждоденных стыках, в їх сімбіозі не є спозначного сліда національного притолочиня. Уже у XX. століттю зъявляють ся розличні політичні доктрины, укривені никаня на історію, які майменше прінципiальні події пуднимают як свуй прапор — онь дуже ясно, в інтересі яких цілій. *В історії урядної адміністрації, урядного писемства XVIII. століття сут розозначно такі позітивні условія, за котрі дншним удвічальным політичным діятелям Сериднєї и Восточної Европы хоть лем знати бы яло, кидь уже не хочут того взяти на увагу.* У 1770-х годах было само собов порозумілоє, же посписовані при урбарськуй регуляції матеріалы ся печатали на всіх языках Мадярщины. Се вшитко у списках на самум кунци XX. століття далеко не такое єднозначное...

Події наших днєв ту и там наминають нам, ож не маловажное діло днись точно, до друбных деталєв, фундаментально ўказати історію, культурный розвуй и язання малых народув Сериднєї и Восточної Европы, што послужит на ўясненя и порозуменя у сьом регіоні. Глубокоє ўсвітленя, помацаня рапавої повирьхности реальности, може дати удоволяючий результат. Іштван Удварі, добрі знаючи діло, и з превеликов терпезливостєв чинит сєсю роботу, застачат нам днись тоту службу из результативностєв, достойнов єго великих предешникув. Ёго работа не лем значуща про історію, історію культуры, но и додає нові можности на контакты меже народами Сериднєї и Восточної Европы у надходячому століттю. Лем майме надію, же будут потомкы, котрі ся з ній поучат.

Дюла Біра

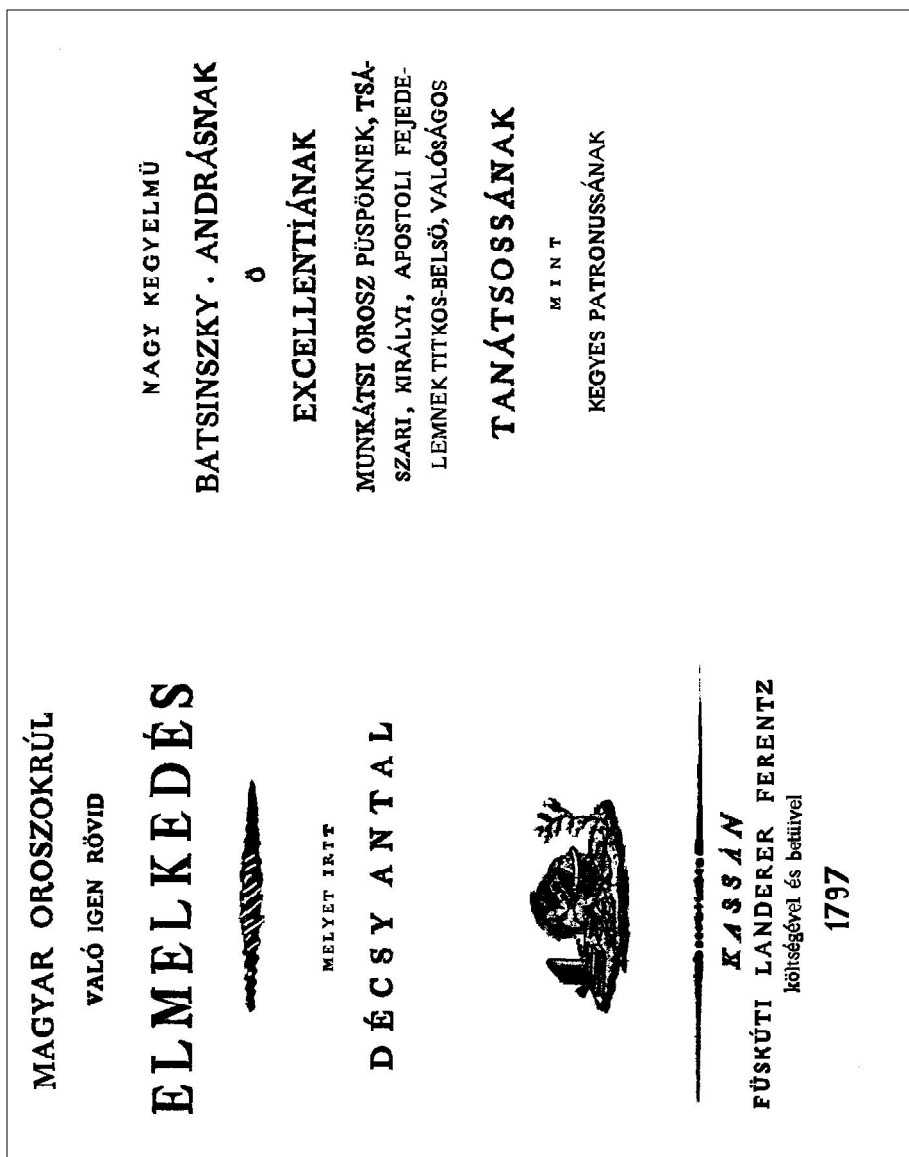
Русинська історіографія XVIII. століття

Зачатки изглядовань русинської історії яко первый пудбалансовав Калман Жаткович,¹ пак за ним слідом Антоній Годинка.² Русинська історіографія ся родила ведно з уніїв, в основі, уроставши из тої борьбы, котру тягли мукачовські первопастырї з ягерським єпископом у XVII-XVIII. століттях. Бо и сто годов по унії так и не образовала ся окремішна русинська церковна організація. Нову цирьков пудрядили пуд вирьхность ягерського єпископа. Мукачовський єпископ пудля тої пудрядености був заміститель ягерському єпископу, довжен був му присягати вірность. Русинське церковное передняцтво из фурт ростучов ненавдяченостєв терпіло сяке пудрядене положиня и уд 1689-го года из коли булшов, коли меншов наремностєв вело церковноправну спереку з Ягером. Сесея борьба, ведена довкола самостойности ци зависимости, не минула бесплодно: года 1771 папа канонізовав мукачовську єпархію, центр котрої переклали до Ужгорода. *Сись варош удтогды ся чинит центром русинської культуры.* Як видко, рúшник русинської історіографії на зачатку був не національний, ай церковный. У первум рядї приладили были у рукописах много работ на тему історії цирьковли. Перву печатану книгу из історії Русинув появив у Кошицях года 1797 Антал Дийчій,³ адвокат из Мішковця, и віновав ю Андрію Бачинському. На написаня сєї книги — як прозражує спередслово — автора надыхнув єден маріаповчський одпуст, де ся стрітив из множеством русинських удпустовых. За сим заслужным в історичнуй науці ділом Антала Дийчія уже года 1799 послідовала значнійша работа, яка послужила пак жерелом вшиткым далшым: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits olim ducis de Munkacs I-II* (Кошиці, 1799-1804). Написав книгу протогумен чина васіліянув Іоан Базілович (1742-1821), называний русинським Геродотом. Як ціль юй проголосив охрану, респективно доказ, прав мукачовського монастыря (и єпископства). Работа сесея, пуддержуюча легенду за Корятовича, а также указуюча автохтонность мадярських Русинув, поклала закладовый камінь русинськуй національнуй

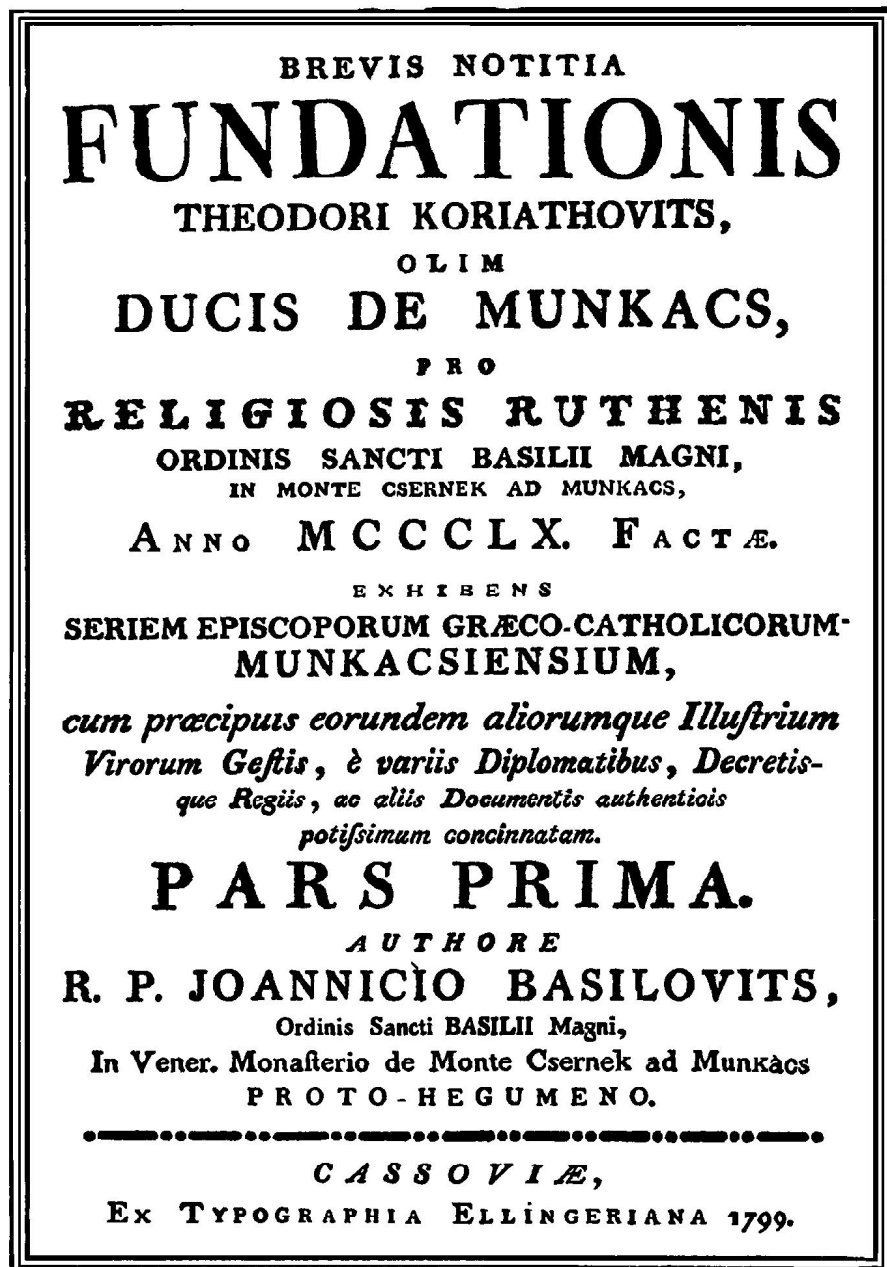
¹ **Zsatkovics Kálmán:** A magyarországi oroszok történetírásának történelme. Századok XXIV (1890) 568-573, 644-660.

² **Hodinka Antal:** A munkácsi görög-katholikus püspökség története. Bp. 1910. 35-57.

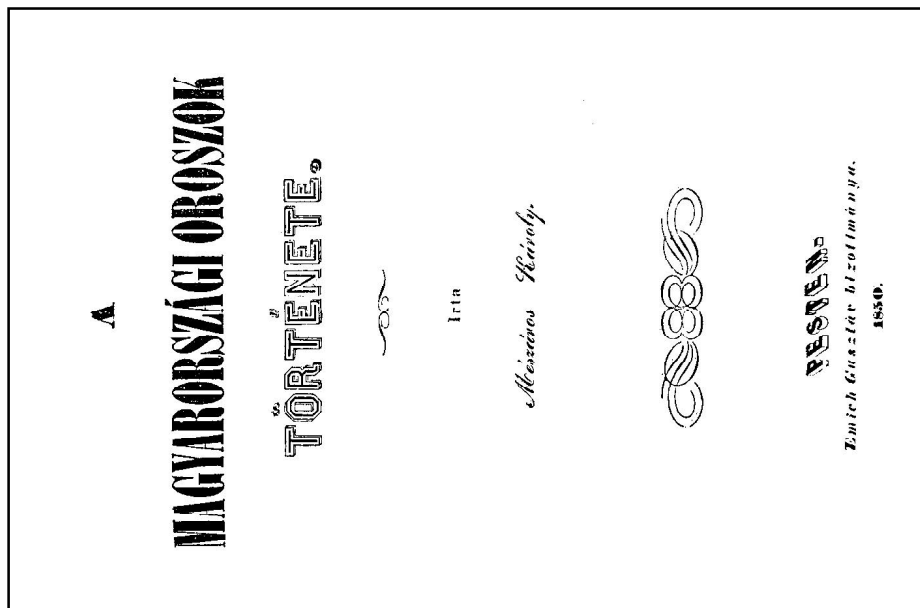
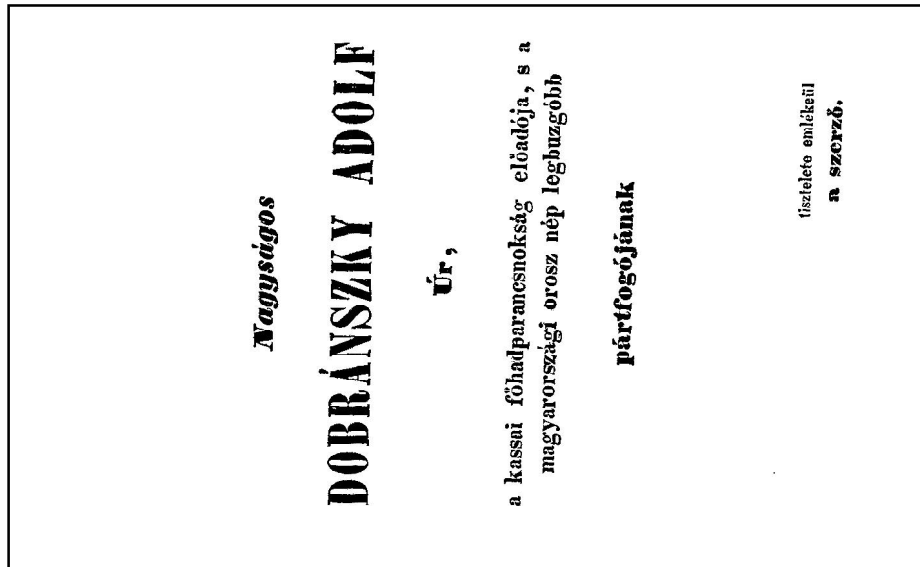
³ **Décsi Antal:** A magyar oroszokról való igen rövid elmélkedés. Kassa, 1797.

Титуловий лист книги Антала Дійчія Ціле Куртоє Роздумованя О Мадярських Руських
и лист-вручаніє «Премилостивому АНДРІЮ БАЧИНСЬКОМУ, Їго ЯСОТНОСТИ мукачовському
руському єпископу, цісарському, корольському, апостолському владыкови,
тайному внутреному дійному РАДНИКУ як добродячному покровителю»

Титуловий лист книги Іоанкія Базіловича
Куртый Начерк Установитвы Теодора Коріатовича, Даколишного Князя Мукачовського,
Учиненої ним Года Божого 1360 Про Богобойный Русинський Чин Сятого Василія Великого
На Горі Чернек Пиля Мукачова...

Титуловий лист книги Кароя Мійсароша и лист-вручання «Его Высочеству Пану Адолфу Добрянському, раднику кошицького стану главного воинського везирьства, премайгорячому покровителю руського народа Мадярьскої Краины».

Правнучка Кароя Мійсароша, Олена Мійсарош, культурологічка и етнографка, днись живе в Ужгороді. Муж юї, літератор Володимир Фединішинець, написав книжку за Кароя Мійсароша, котра появила ся и по мадярьскы (з українського потовмачив Янош Фесіш). Поз. Volodimir Fedinisinec: A rutének története és pártfogója. Dokumentális-szépirodalmi esszé Mészáros Károlyról. Ungvár, 1996.

свідомости. Базілович ўхуsnowав вшиток тот богатый и многопасмовый матерiал, котрый ся попризберав перибiгом мукачовськo-ягерськoї єпископськoї розопрi, а щи й сам ид нiмy попонахожовав много новых жерел. И йз никаня животописных податок за Корятовича се днись фундаментальна и незамінима робота. Даяков вонкашнов вадов форми є неудачное роздiлення и в ушиткых шiстiх частях окремо ся зачинаючие очислованя. Книга написана латинов а, што писана была в часi єпископованя Андрiя Бачинськoго (1732-1772-1809), предвiстника русинськoго народного возрожиня XIX. столiтiя, та за нiго самого и за iго час не много того содержит. Ачий сесе единственое научноiсторичное убясненя, чом такi iсторики, што ся концентровали на iсторii цирьковли, як Дулiшкович, Годинка, Жаткович не розниковали русинськy iсторiю дале ги до часу усамостойниня мукачовськoї єпархii. Окрем того, же за перву половку XIX. столiтiя в елiтних сiверомадярськых Научных Зборниках и инде указали ся миншi новинковi и журналнi статi, далша серъезнiйша робота ся не появила. И шеститомна iсторiя Михайла Лучкая (1789-1843), основана на архiвних документах, храненых у мукачовськуй єпархiальнуй бiблiотецi, у котруй розберат русинськy iсторiю уд майдавнiйшої давнини до 30-х годов XIX. столiтiя, убстала у рукописi. Вшелiяк изглядователi Пудкарпатя знали и хуsnowали и сесю рукописну роботу. Днись робота публiкує ся старанями свидницького музея у Словакii, и пять томув уже увiдiли свiтло свiта.⁴ Первый том рисує iсторiю народув Карпатськoї котлины уд майдавнiйшої давнини до мадярського здобытя утцюзнини, другый — русинськy iсторiю удсямiст до зачатку єпископованя де Камелiса (1690).

Спозначну павзу у появленю печатных дiл перервала монографiя Кароя Мийсароша (1821-1890), родака из Гайдудорога.⁵ Юрiй Жаткович у спомянутуй iсторii тай инде называв книгу Мийсароша полiтичним указовачом, главнов цiлiв автора видячи намiреня указати полiтичнi аспiрацii Русинув, якi ся родили по годах 1848-1849. Поправдi, як и в иншых роботах, туй Мийсарош стояв у службi актуальному полiтичному заказу. Се вшелiяк указало ся и в тому, же книгу свою вiновав “майбулшому русинському полiтику” Адолфу

⁴ *Historia Carpatho-Ruthenorum. Sacra et Civilis. Annales Musei Culturae Ucrainiensis Svidnik. Tomus: 11-21.*

⁵ **Mészáros Károly**: *A magyarországi oroszok története.* Pest, 1850. Поз.: *Mészáros Károly Önéletrajza.* Bevezette, sajtó alá rendezte **Csorba Csaba.** Debrecen, 1974.

Добрянському, котрого тогдышное общественое суженя держало за реакціонера и москвофіла. Мусай зазначити, же Карой Мийсарош, властно кажучи, збулшого передав у мадярськым товмаченю тоты зобрания и податкы, котрі найшов у своих предешникув, Базіловича и Лучкая. Мийсарошова монографія не мала булшый оглас и вплив.

Новійшое цілоохопное, доднись майбогатшое податками из XIX. століття діло, появило ся у годах 1862-1867 из пера австрійського автора, Германа Бідермана.⁶ Из напланованых трѣх ўйшли лем два томы. Указуючи XVIII. столітіє, послужує ся роботами Базіловича и Лучкая, а XIX. столітіє описує пудля властных изгядовань тай зобрань, котрі днись уже дустали вагу важных жерел. Похуснованя общого жерела — Базіловича и Лучкая — дало узрук на тото хыбное пудозриня, же австрійський изгядователь “домак сплагіатовав” Мийсарошову роботу.⁷

У 60-х годах XIX. століття узначно ся зачав указовати из публікацієв своих історичных податок, меншых статей Тівадар Легоцький (1830-1915).⁸ Легоцького знає и мадярська тай русинська етнографія: у Шарошпотокі года 1864 появил по мадярськы потовмачині русинські співанкы, котрі сам попризберав.⁹ Тритомна Монографія жупы Берег,¹⁰ появена ним года 1881 была плодом двадцятилітних архівных изгядовань. Из никаня нашої теми мусай назвати ши єдно фундаментальное діло Легоцького, яке не лем рисує перед нами містну історію, но и є ціле важным жерелом на спознаваня історії русинської культури: Історія католицьких душпастирьств грицького обряда у жупі Берег до кунця XIX. століття.¹¹

Слідом за роботами, писаныма по мадярськы и по латинськы, сімдесяті годы XIX. століття приносят історію Івана Дулішковича (1815-1883), написану по руськы.¹² Дулішкович похусновав дотудь

⁶ **Bidermann Herman Ignác**: Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebeit, ihr Erwerb und ihre Geschichte I-II. Innsbruck, 1862-1867.

⁷ Поз. Ungvári Közlöny, 1882. március 26.

⁸ Бібліографію статей Легоцького поз. **Szinnyei J.**: Magyar írók élete és munkái VII. Bp. 1900. 977-985.

⁹ Magyar-ország népdalok. Gyűjtés és fordítás **Lehoczky Tivadar**. Kiadja Erdélyi János. Sárospatak, 1864.

¹⁰ **Lehoczky T.**: Bereg vármegye monográfiája, Ungvár, 1881-1882.

¹¹ **Lehoczky T.**: A Bereg megyei görög szertartású katolikus lelkészségek története a XIX. század végéig, Munkács, 1904.

¹² **Дулишковичь И.**: Историческая черта Угро-Русских. I-III. Унгварь, 1874-1875-1877.

непознаті матеріали ужгородського єпископського архіва, правда, у їх посуженю не все був доста критичний. Майціннійша часть тритомної роботи — том третій, де ся розникує XVIII. столітіє — такой истна покладница про фахманув, котрі студуют історію русинської культури и школы.

Измеже тых історикув, што жили и творили у кунци XIX. столітія, окрем Легоцького и Дулішковича значущым ся указує Калман Жаткович (1855-1920), котрый був украинофілської орієнтації. Уд года 1892 був ведучый сотрудник журналу Kelet (Восток), што ухажовав в Ужгороді по мадярськы, но усвітлював вопросы, дотычні Русинув. Своє кредо Жаткович так формуловав: “Удколи што-м свої слабї можности віновав вопросам історії мадярських Русинув, респективно мукачовської єпархії, у сьом діяльності ціль ми все тота была, обых возбудиw дяку на збераня важных податок из прошлости сего народа у тых, што мають возможность и способность ид углядованю покладув у приватных и публичных архівах.”¹³ За час свого такой тридцятилітнього літературного діяльства Жаткович у мадярсько-, русинсько- и руськоязычных періодиках туютькы того появиw, же ачий не є у русинській історії такого звіданя, котрое бы був пролишив. Змеже єго історичных изглядовань окремит ся Вплыв Ягера и борьба, ведена против него...¹⁴

Изглядованя у русинській історії уже на май высшум уровни продовжив піонер мадярської славістики Антоній Годинка (1864-1946), котрый, на розлуку уд єго предешникув, був фахово школований історик.¹⁵

Сочасником Годинкы був Гіадор Стрипський (1875-1946), активный на зачатку столітія многосторонний изглядователь,¹⁶ познатый и в українській історії літературы. Много статей Стрипського появило ся у галицьких и мадярських українських и русинських ўданях. Ёго роботи на межи общої історії тай історії

¹³ Kelet, 1890. november 30.

¹⁴ **Zsatkovics Kálmán**: Az egri befolyás és az az ellen vívott harc... Századok. XVIII. (1884) 680-696, 766-786, 839-877.

¹⁵ На сю тему поз. статью сего тома: Антоній Годинка (1864-1946) — велика постава русинської історіоґрафії.

¹⁶ Поз. **Csorba Csaba**: A kárpátukránok múltjára vonatkozó magyar kutatások 1945 előtt. Szabolcs Szatmári Szemle VII (1972) 1. sz. 101-109.

культуры и днись задержали свою цінность.¹⁷

Из годов перед первов світовов войнов треба спомянути ши и монографію Ореста Сабова, русинського міністра в уряді Карої. Ёго работа Русины (1914), написана по мадярськы, онь доднись майроссяглійша монографія за Русинув, правда, в цілови компіляційна, самостойных изглядовань не содержит.

Монографії Антонія Годинкы и Ореста Сабова сут, напослед, синтезом мадярських изглядовань, дотычных Русинув. Из них мож відіти, же у давнуй Мадярщині ни газдуськов, ни соціально-політичнов історієв Русинув такой не занимали ся, зато пак натулько значні результаты появили ся в изглядованях історії залюднення, цирьковли и культуры в періоді, котрый закрывав ся XVIII. столітїєм, же їх не перевышили ани днишні історичні студії. Излом настав, коли як результат мирного урегулюваня по первуй світовуй войні теріторію, населену Русинами, адміністративно и політично розділили на дві часті: на єднуй образовала ся дуставша даяку автономію Пудкарпатська Русь (Русинсько, Пудкарпатія), а часть на запад уд рікы Уж прикапчали ид Словакії. Сим языковый, культурный и політичний розвуй бывших мадярських Русинув прінципально ся роздвоив. Удсяміст в історіографії Русинув мож відіти дакулько новых, и доднись дійных тенденцій.

1. Історію Русинув до 1919-го года зачинают припарововати ид новым границям. Позад сёго булшина робот розникує історію Русинув лем у границях Пудкарпатської Руси (Русинська, Пудкарпатії), ледвы, кидь вообщє даяк, путивши слово за словацьких, югославських, румынських и россіяно жиючих Русинув.
2. Зачинат ся поукраиненя и порусиненя історії чотырєх жуп, образуючих теріторію Пудкарпатії: Марамороша, Угочі, Берега и Унга.
3. Релативну самостойность Пудкарпатської Руси и єї границі многі авторы неісторично мечут на прошлость. Уд часу образования Чехословакії у совітських історикув мож истямити такое и доднись дійное пониманя, гибы чотыре пудкарпатські жупы были в газдуськуй колоніальнуй зависимости уд Мадярщины. Сякого пониманя держачі ся изглядователі также анахроністично мечут на середнєвік

¹⁷ **Иштван Удвари:** Данные к этнографическому творчеству Гиадора Стрипского (1875-1946). Slavica XXIX. Debrecen, 1999. 51-70; **Ёго же:** Sztripszky Hiador névtani munkássága. Magyar Nyelv, XCV. 1999. 4. sz. 412-418, 502-506.

тото національне притолочиня Русинув, котрое мож відіти уд середины XIX. століття. В історичнуй Мадярщині Русинами обывані теріторії не были нияков окремішнов ани політичнов, ани адміністративнов цілотов. Сяк газдуська дискримінація сопротив чотырём сіверовосточным жупам не могла ся реалізовати. У середнєвіку туй проходив ипен такий газдусько-соціальний розвуй, як наприклад, у Заповчу (Szabolcs) вадь Сукмарі (Szatmár), и лем тверді природно-землеписні условія вносили даяку розлуку.

4. Булший позур ся дає на изглядованя взаймин Русинув из Галичинов и Росієв. Ид сёму треба, правда, повісти, же доднись на сесю тему так и не є новочасної цілоохопної монографії. Туй, без сомнівкув, грає роль схематичное представлєваня унії, а также метаня на предишні століття того негативного образа роли грекокатолицької цирьковли у XIX-XX. століттях, який ўробила ся схема.

Книга из історії Русинув, появена 1924-го года Кондратовичом, щи упозорняє, же обща історія Русинув годна ся зучовати лем у рамках мадярської історії, но зглядуючи тай указуючи и близкі контакти из Галичинов. Вартат зацітовати з єї спередслова: “Наша Подкарпатська Русь до 1919. рока не мала своє ї особно ї исторії. Родна земля наша принадлежала от давна, от многих сто рокѡв пѡд власть Мадярѡв, але в однѡм часѡв мали сѡме тѡснѡ зносины из галицкими князями, и так исторія и доля нашего народа звязана была з исторією и долею Мадярѡв и галицких Русинѡв.”¹⁸

В новообразовануй Чехословакії мож відіти оживеное культурное и научное двигнутя Русинув, у котрум роль грали множеством осівші у Пудкарпатськуй Руси руські и украинські привандровалці. Ведно з тым сесе оживеня характерізовали роспоры у світониканю, ідеології, языку. Сторонники руського и украинського языка сколотили ся у поокримі общества, общество Духновича было русофілської, а Просвіта — украинофілської орієнтації. У научных Зборниках общества Просвіта и тыжденнику Подкарпатська Русь у великум числі появили ся роботы, дотычні XVIII. століття. Меже нима

¹⁸ **Кондратович Иреней**: Історія Подкарпатскої Руси для народа. Ужгород, 1924. Сю книгу переўдали факсимально в Ужгороді года 1991. Статю Кондратовича, дотычну нашої теми, щи поз.: A kárpátaljai történetírás új útjai. Зоря-Найна I. évf. 1-2. sz. Ungvár 1941. 45-54.

бых ўокремив студії Івана Панькевича, Василя Гаджегы, Андора Шаша, Франтішка Габрієла. Роботы Андора Шаша и Франтішка Габрієла за мукачовське, респективно ужгородське, панство доповнили перед тым назберані податкы. Андор Шаш, мадярський изглядователь из Чехословакії, 1955-го года ўдав у Братіславі монографію за мукачовсько-чинадіївське панство, яка дустала добрый оглас.¹⁹ Из податок Гаджегы окреме треба ўзначити публікацію матеріалув каноничної візитації єпископа Ольшавського у жупах Земплин, Унг, Угоча, Мараморош у годах 1750-1751.²⁰ Не є пары сим жерелам, як видливо дають и образ контактув пудкарпатської церковної інтелігенції из Галичинов. Гаджега написав и россяглу студію за так называні віденські нарады грекокатолицьких єпископув года 1773.²¹

На українськым языкови перву охоплюючу історичну роботу за Пудкарпатську Русь, ци то за Русинув, написав єден український емігрант, сотрудник Украинського слободного універзітета у Празі, Александер Мицюк.²² Окрем соціально-газдуської історії, што зазначено у наголовку, робота содержит и податкы з історії культури. У своєю двотомній роботі Мицюк змагав ся дати сінтез дотогдышньої фахової літератури, зато булшыи позур дав тым періодам и жупам, из котрых мав на распорядку богатшыи матеріал. Сим мож убяснити, чом из Унга и Угочі приносит менше податок, тогды як из добрі пробраного у монографії Легоцького Берега найдеме и у ской книзі фундаментальнійшое ўсвітлення.

Єден из маймногостороннійшых и майплоднійшых изглядователей історії Русинув був руський ученый Алексей Петров (1860-1932). Угорська Русь онадила го ци як студента. Много студій, публікацій жерел и вун віновав XVIII. століттю. Пуд наголовком

¹⁹ **Sas Andor:** Egy kárpáti latifundium a hűbéri világ alkonyán. A munkácsi Schönborn uradalom társadalmi és gazdasági viszonyai a XIX. század első felében. Pozsony, Csehszlovákiai Magyar Könyvkiadó 1955.

²⁰ **Гаджега В.:** Додатки к истории русинов и руських церквей в Мараморошѣ. НЗТП. I. 1922. Ужгород; **Гаджега В.:** Додатки к истории русинов и руських церквей в Ужанской жупѣ. НЗТП III. 1924. 155-239.; **Гаджега В.:** Додатки к истории русинов и руських церквей в жупѣ Угоча. НЗТП. V. (1927) 4-62.; **Гаджега В.:** Додатки к истории русинов и руських церквей в быв. жупѣ Земплинской. НЗТП X. (1934) 17-120, (1935) 17-182, (1937) 37-83.

²¹ **Гаджега В.:** Нашѣ культурнѣ и церковнѣ sprawy на епископских нарадах р.1773. у Вѣдни. Подкарпатська Русь (1927) с. 105-108, 167-170, 199-201, 213-215.

²² **Мицюк О.:** Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Руси. Прага 1936-1938.

Матеріали ид історії Угорської Руси²³ уд года 1905 у Петербургу яв появляти цілу едіцію, котрої послідні два томы ўдав уже у Празі на еміграції. У девятитомнуй едіції найшли собі місто літературні, історичні податки, публікації жерел. Из никаня нашої теми окремит ся велика робота, де студує Lexicon Locogum з года 1773,²⁴ а также щи єдна, за урбарську регуляцію Марії Теризії,²⁵ у прилозі до котрої роботи появил русинсько- и словацькоязычну печатану урбарію, ведно из свідченнями кмитнов из многих сел. Єдну роботу 1924-го года уцілови віновав аналізу и мапованю опублікованого уже дотудь Lexicon Locogum'а. На основі того аналізу Петров провказав, ож уд 70-х годов XVIII. століття мадярсько-русинська языкова границя ся в основі не змінила, зато пак значна страта русинського языкового ареала стала ся на хосен словацького. Заслуга Петрова, же убернув позур и на історію русинських росіянь. Из сєго никаня валушно дати увагу на зробений из богатым апаратом матеріал ид історичнуй демографії Словакії²⁶ (1928).

Безусловно, мусай спомянути за французськоязычну 400-бокову, по своєю структурі міродатну, монографію женевського універзитетського професора Алда Дамі, де оглавки, дотычні XVIII. століття, счаси основуют ся на роботах Годинки и Петрова, счаси на самостояных изглядованиях автора.²⁷ У добі меже двома світовима войнами из мадярської русиністичної літературы²⁸ уокремлюют ся работы Шандора Бонкала.²⁹ Славянський філолог и історик літературы Шандор Бонкало, займаючи ся проблемами русинської культуры и літературы, повів своє слово и дотычно історичных звідань, наприклад пудбалансовав хыбні предствы и теорії из

²³ **А. Петровъ:** Материалы для истории Угорской Руси. Санкт-Петербург-Прага. 1905-1932. (Дале позначено: МУР.)

²⁴ **Петровъ А.:** Предѣлы угро-русской рѣчи въ 1773 г. по официальнымъ даннымъ. Изслѣдование и карты. МУР VI. 1911.

²⁵ **Петровъ А.:** Первый печатный памятникъ угрорусского нарѣчія. Урбаръ и иные связанные съ крестьянской реформой документы. МУР V. 1908.

²⁶ Подробнійше поз. **Удвари И.:** Историография карпатских Украинцох (Русинох) XVIII. століття. In: Думки з Дунаю. Вуковар, 1989. 263-306.

²⁷ **Dami Aldo:** La Ruthénie Subcarpatique. Les éditions du Mont-Blanc S. A. Geneve — Annemasse. (Гуд не зазначений)

²⁸ Спис історичної літературы за Русинув из межевоєнного часу поз. щи **Bacsinszky Tivadar:** A ruszin nemzeti öntudat útjai. Zorja-Hajnal. III. Ungvár. 1943. 1-4. 177-200.

²⁹ За Бонкала поз. **Salga A.:** Notes on Sándor Bonkáló's Work of Rusyn (Ruthenian) Philology. Slavica XXV. Debrecen 1991. 51-56.

русинської політичної історії.³⁰ Вшелиякже ёго заключения не все пересвідчиві. Каммай исе ся удносит ид ёго книзі Русины (1940).³¹ Руськоє ўвідництво и уськаня мече туй на XVIII. столітіє, споюючи го из діятельством руського Винокупного комітета у Токаю. Сёму діятельству бездовудно (што доказали изглядованя Лаёша Тардія) приписує зачавшу ся 1765-го года православізацію у гайдуськуй крайни и Заповчу. Некрітично и тенденціозно, перебераючи твиржиня Бідермана, Бонкало велми белетрійно рисує прихуд Русув у Токай.³² Іштван Сабов у своуй монографії Угоча (1937) непредузято, дає многофарбный образ русинського приселництва, провказуючи, же перебігом столітій держачоє русинськоє зацяпкованя в Угочу досягло шпїц у XVII-XVIII. столітіях. У суй жупі Русины поруnano з Мадярами розмогли ся, їх языковий ареал ся росширив.

По прикапчаню Пудкарпатської Руси ид Совітському Союзу історична література края збогатіла новыма темами и досяжками. Вопросы історії газдуства, соціальної історії, лем дуже поверхно розберані общов історієв, учинили ся темами окремішних изглядовань. Ид новым досяжкам придодали професоры історичної катедры Ужгородського державного універзїтета, котрі, у главнум, зачали розвивати научну роботу у двох стремах.

1. Історія УССР, розуміючи в єї рамках и історію Пудкарпатя.
2. Історія сосідных держав: Мадярщины, Чехословакїї, Румынїї.³³

Єднакож, паде до воч, ож изглядованя середнєвіка, феудалїзма не дустало достаточну вагу, домінуют роботы из історії XIX., а збулшого, XX. столітія. (Грає роль и чажкота читаня латинських жерел, ци конкретнїйше недостаток пудготовки архівных фахманув.)

Из новочасної історії написано значное число меншых статочок, тез лекцій и дакулько монографій. За них податкы мож найти у брошурі Палька³⁴ и горіспомянутуй статї Трояна (1963) у часописї Századok, зато туй дале лем курто говорю за монографії и цілоохопні роботы. Навперед завержу, ож совітська історія довжна ся убстала

³⁰ **Bonkáló Sándor:** A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés. Pécs 1935.

³¹ **Bonkáló Sándor:** A rutének (ruszinok). Вр. (Гуд не зазначений)

³² Поз. **Tardy Lajos:** A tokaji Borvásárló Bizottság története (1733-1798). Sárospatak 1963. 54-81.

³³ **Troján M.:** A kárpátontúli ukrán történészek legújabb kutatásai. Századok XCVII (1963) 408-415.

³⁴ **Пальок В. В.:** Історія Закарпаття в українській радянській історіографії. Текст лекцій. ч. I. Ужгород 1974.

из синтезом історії Русинув. Розникуючи русинську історію перед 1919-м годом, и совітські авторы нарабляют лем из податками четырёх испомянутых жуп. У совітській історіографії ани єдна значнійша робота не вінована спішським, шарішським, земплинським вадь у россіяню жиючим Русинам. Розокременя історичных изгядовань русинських етничных теріторій значно приспіло ид тому, же історію из часув фєвдалізма не удало ся всесторонно ўсвітлити. *И у совітських авторув мож замерьковати поукраиненя історії Пудкарпатя*. Се часто ся ўкаже тым, ож и у гадці не маюг аналізovati демографичні податки, національні зносины на туй теріторії и в туй добі, што сут предметом їх изгядовань. А приця точноє, вадь хоть лем дамало точноє поданя демографичных, національных, церковно-віросповідных статистик не самоціль, ай метод, дозволяючий вникнути у майважнійші факторы не лем газдуючої и соціальної історії, но и історії культури.

У пятьдесятих годах И. Коломієць приладив начерк історії “Закарпатя” X-XIX століття.³⁵ Перва марксістська історія “Закарпатя” по справедливости дустала надзвычайно тверду и ганливу крітику. Щи й совітські авторы сомнівають точность статістичных податок, искладеных автором таблиць, сполягливость графіконув, зачим часть из них тотально не согласна из архівными податками.³⁶ Коломієць без удсыланя на жерело переписав цілыма боками из споминаных книжок Дулішковича и Мицюка. Ёго робота и методологічно не бездоганна. Вартат подати слова познатого львовського згядователя історії культури Русинув Ф. Науменка: “Догдеедна книжка Коломіїцєва відицька, написана в духу демаскованя класового врага. Аргументами автора сут не лем логіка фактув и податок тай из них утягнуті заключения, но часто лем словесна бравура и забивчий стіль. По мому суду, се вшитко тым мож убяснити, ож Коломієць як історик став на позиції вульгарної соціології, ділит історію українського Закарпатя на ‘нашу’ и ‘чужу’... Сяк, приміром, православна цирьков и вшитко, што из нєв споєно вадь даст ся споити, сесе ‘нашое’,

³⁵ **Коломієц И. Г.:** Очерки по истории Закарпатя. Социально-экономическое положение и борьба крестьянства Закарпатя против феодального гнёта и католического порабощения в XV-XVIII веках. Труды Томского государственного университета им. В. В. Куйбышева, том 121, вып. 2. Серия историческая. Томск 1953. 39-164; **Коломієц И. Г.:** Очерки по истории Закарпатя. Пряшев 1953; **Коломієц И. Г.:** Очерки по истории Закарпатя. Часть вторая. Томск 1959.

³⁶ Поз. **Шульга І. Г.:** Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII ст. Ужгород 1962.17-18.

уніатська цирьков и вшитко, што из нѣв споено, ото лем ‘чужое’; вшитко, што ся яже из народом, тото ‘нашое’, а што из пануючыма класами, тото ‘чужое’, не ‘нашое’.”³⁷ Науменко указує ще далші методологічні хыбы: Коломієць як історик все и всягды видит руку класового врага; народні будителі XIX. століття, як и предвістники XVIII. століття, што ўйшли из попуського ряда, у нѣго каждый єден без окремішки агенты Ватікана. Дустав уд крітики Коломієць и зато, же не заяв єднозначное поставеня ид національнуй приналежности славянської людности Пудкарпатя, часто называт ю русько-славянським народом. Скрітізовали и часть ѣго твиржинь из дедины газдуської и соціальної історії. Сяк, приміром, изглядователь газдуської історії XVIII. століття И. Шульга не годен прияти нарисованый Коломійцем образ нерозвитости мукачовсько-чинадїївського панства тай з нѣго ўснoваное цілоохопное ўведеня на вшиткі инші пудкарпатські панства.

Из работ И. Шульги май значущыма важу Соціально-економічне положиня Пудкарпатя у другуй половці XVIII. століття³⁸ и Соціально-економічні взаиminy и класова боротьба у Пудкарпатю у кунци XVIII. століття — первуй половці XIX. століття.³⁹ Автор, сінтетизуючи свої предишні работы, основуючи ся на архівных жерелах, указує положиня селянства, распасмованя, класову боротьбу, розвуй пудкарпатських варошув и торговлї, землепанських мануфактур, домаробный промысел. Шкода, же цінна податками, структуров работа терпит на хыбы методології и понимания, повна протиричинямы. У Шульги Пудкарпатя и Мадярщина дуже часто сінонімы. Животописні податки за Тівадара Легоцького, автора єдного из головных жерел Монографія жупы Берег, представляют адсяк: “Т. Легоцький (1830-1915) удводит ся из Югославїї. Серидню школу ўходив у Словакїї, правницькое образования зыскав на кошицькуй словацькуй правницькуй академїї...”⁴⁰ Аналізуючи пудкарпатську вонкашну и внутрену торговлю, пише, же в изглядованум ним часї из Пудкарпатя експортовали суль, дерево тай инший товар до Мадярщины. Далє из єдным приміром, любив бых

³⁷ **Ф. Науменко:** Иван Гаврилович Коломієць — історик українського Закарпаття. Жовтень и українська культура. Пряшів 1966. 96-103.

³⁸ **Шульга І. Г.:** Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII ст. Ужгород 1962.

³⁹ **Шульга І. Г.:** Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII, першій половині XIX ст. Львів 1965.

⁴⁰ Поз. **Шульга** 1962 11.

вказати, які недорозуміння може спричинити нечистота термінології, недослідність розуміння, методології і непотворіння ся на той факт, же в изглядованум часі Пудкарпатя было органічнов частёв Мадярщини. Шульга пише, же у 70-х годах XVII. століття кмитські повинності не были урегуловані. Кмитюв на роботу “гнали за много сто кілометрів у Мадярщину, Словакію, Ардял итд.” Далє без удкликаня ся на жерело сообщає, же “кмиті землепана Яноша Ороса довожовали вино своим панам у Земплин”.⁴¹ Монографія Історія варошув и сєл України⁴² в своем українськым варіанті (удана и в руськым варіанті) такой слово у слово повтарят Шульговы ричиня, послідну зацітовану часть так потовковавши, ож кмиті Яноша Ороса онь у Словакію довожовали на панську маюрню вино. Жупа Земплин, населена Словаками, Мадярами и Русинами, часть котрої нині лежить на території днишної Мадярщини, поименована “словацьков жупов”. А приця маюрня Яноша Ороса была у мадярськым сєлі, лежала на території, што и днись є мадярськов. Из работы Петрова, вінованої урбарськуй регуляції, незазначеного жерела у Шульгы, мож ся дузнати, ож досправды кмиті землепана Яноша Ороса из Руських Комаровець днишнєго Пудкарпатя (Oroszkomoróc) довожовали вино у село Гєстий (Gesztely) на югозапад уд Серєнча (Szerencs) у сосїдуючум мадярськым Земплині.⁴³

Пуд романтично-бєлетрійнов назвов На пути у щастя, лєдвы ци ялов про сєрьєзну научну роботу, появила ся годом 1973 начєркова історія Пудкарпатя.⁴⁴ Книга начудо курто трактує період фєвдального розвою. Вшиток час до революції 1848-1849. года и ослободительної боротьбы дустав сакомпак 30 бокув, так же из никаня нашої теми лєдвы ци мож го сєрьєзно оцінити, меже иншим и за романтично-бєлетрійный приступ. Авторському колективу не удало ся передолати роспурну чажкость напланованої задачі єдночасного научного и спознавательного ўсвітлєня теми. И тоты 30 бокув, приділєных фєвдалїзму, гємжат неточныма, хыбныма, застарілыма, анахроничныма твиржиняма. Податкы, дотычні XVIII. століття, не лєм позад фактографичної неточности, но и приступом и методологієв своєв сут ступляєм назад порувано не лєм из роботами Шульгы, айбо часто ши й Коломїйця. У начєрковуй історії Пудкарпатя

⁴¹ Поз. Шульга 1962 75.

⁴² Історія міст і сіл УРСР. Закарпатська область. Київ 1969. 17.

⁴³ Петровъ А.: Первый печатный памятникъ угрорусского нарѣчія. Урбаръ и иные связанныє съ крестьянской реформой документы. МУР V. 1908. 112-115.

⁴⁴ Шляхом до щастя. Нарис історії Закарпаття. Ужгород 1973.

мало бы ся найти місто хоть лем на куртоє нашкіцованя історії туй жиючих народув. Перві цілоохопні роботы совітської історіографії за прошлость Пудкарпатя не улагожуют ани прінціп и требованя теріторіальної історіографії, ани требованя національної історіографії Русинув, бо не говорят за Русинув, жиючих за рамками “Закарпатя”.

Онъ до зачатку “перестройкы” у Пудкарпатю пуд везирьством ціничных партфункціонаров точила ся фалсіфікація історії, главні схеми котрої такі были: автохтонное обывательство Пудкарпатя — Украинці, у IX-XII. століттю туй была Кієвська Русь; Мадяры сю зимлю завоєвали силов, а жиючих туй за тысячолітіє немилосердно ярмили, туй была мадярська колонія; грекокатолицька віра чужа про Русинув, а грекокатолицькі попы — агенты Ватікана итп. За послідні годы появили ся репрінты дакотрых книг, котрі учмереному фалсіфікацієв пудкарпатському читателю помогут вернути правдивый образ історії. Меже нима мож назвати хоть лем сі дві: Иреней Кондратович, Исторія Подкарпатскоѣ Руси для народа, Ужгород, 1924 (репр. 1992); Петръ Сова, Прошлое Ужгорода, Ужгород, 1937 (репр. 1992). Книга П. Сова печатала ся и у часописі Зоря-Најна! по мадярськы (1943, III. 51-118). Обы не быти єднобочным, мусай повісти, же окрема подобных творув, основаных на строгуй и крітичнуй документальнуй основі, увіділи світло у посліднум часі и многі, стоячі у службі українському націоналізму, туні ўданы. Їх авторы думают схемами, нич не знают за Мадярув, за середнєвічну історію Мадярщины, за місто Русинув и Пудкарпатя у нуй, малюют спозначні історичні поставы чорно-білов фарбов. Меже такыма пропагандным брошурами мож назвати дакулькі: Юліан Хімінець, Закарпаття — земля української держави, Ужгород, 1991; Дмитро Дорошенко, Угорська Україна, Прага, 1919 (репр. 1992); Василь Пачовський, Срібна земля, Тисячоліття Карпатської України, Львів, 1938 (репр. 1993). Властно, меже сись шор приходит и книжка Вікентія Шандора (Закарпаття, історично-правний нарис від IX століття до 1920, Нью Йорк, 1992) лем из тов удлуков, же автор похусновал и архівні жерела.

Зато з інтересом єм переникав майновійшу, 1993-го года, монографію из історії пудкарпатських Русинув,⁴⁵ котра загортат и історію XVIII. століття. Авторам не удало ся у вшиткум ўслободити ся испуд вулгарных позирань, ўкривень, фалсіфікацій минулого

⁴⁵ Гранчак І. (ред.): Нариси історії Закарпаття, т. 1 (з найдавніших часів до 1918 року). Ужгород, 1993.

періода. На оправданя їм най повім, ож на чудо мало ўдань історичных жерел мали на свою распорядку. Чудо, же в Ужгороді, де фунгує не єдна історична катедра, ўдана історичных жерел такой у повнуй запуши. Из никаня фахової науки ниякраз неприятлива така некрітичність и несерьёзность, из яков авторы поуберали жерела, на котрых поставили свої суженя. Книгу Степана Папа Заповіт предків фаховый історик чажко возьме за дашто иншоє, гикой ши єдно мітотворство. Степана Папа, грекокатолицького попа из Кошиць, благоговінно стоявшого при своєю вірі у майчажых часах мож честовати радше як поета, писателя, редактора, айбо не мож брати за історика. Книгу народного фолклора, искладену совітськыма авторами, не мож хусновати як бізувный доказ того, же у Пудкарпатю и у Кієвськуй Руси “єднакі были співанкы”, а “історична співанка”, же “русинські легіні глядали невіст онь пиля Дебрецина” (бук 51) не є на туютьк пересвідчивым доказом росширення границь “Карпатської Руси”, як тото предполагают авторы. Из мадярських історикув заслужено пуднимают Тівадара Легоцького, айбо чомусь не стямили Антала Дийчія, автора первої монографії за Русинув.⁴⁶ Ид сёму бых ши такое додав, же споминані авторами тома як пирві історичні роботы за Пудкарпатя, фактично не говорят за Пудкарпатя, ай за історію мукачовської грекокатолицької єпархії (Базілович, 1789-1804), вадь за історію Русинув (Орлай, 1804). За історію регіона были написані роботы скорше. За се бивно мож ся дузнати из твора пуд назвов Історія Мадярської Краины.⁴⁷ Не удало ся авторам внести ясность у похоп Закарпатя: тадьже границі днишнёго украинського Закарпатя не совпадають из границями бывших жуп Берег, Мараморош, Угоча и Унг. На читателя даколи нападут сомнівки. Напримір, говорячи за приход колеры 1831-го года, ілюструют го подіями из села Тісасалка жупы Берег, што днись є на мадярськуй теріторії. Мараморошська Сіготь тоже у авторув загорнута у похоп Закарпатя.

Не хыблят у монографії, мож повісти, преувеличованя. Укажу лем єдно. “На кунци XVII. століття лем чину василіянув приналежало двадцять монастырюв. Булшина з них мала по 100-120 монахув, а такі 4-5 по 300 и булше.” (бук 85) У реальности, як вшиткі статістики из XVIII. століття свідчат, не было доведна монахув булше, ги дас

⁴⁶ Décsy Antal: A magyar oroszokról való igen rövid elmélkedés. Kassa, 1797.

⁴⁷ Magyarország története tíz kötetben. Köt. 4, 5. Bp., 1980, 1989.

сто.⁴⁸

У цілому мож повісти, же авторы зробили великий крок ид будучуй, слободнуй уд предузятости и схематичности історії Пудкарпатя порунаю из предешныма роботами. Книга проілюстрована и застачена мапами, хоть поліграфична якість їх послаба. Из монографії видко, же Пудкарпатя за тысячу годов было органичною частєю Мадярської Краины, а Русины мали спозначні и никым не заказовані контакти из Галичинов и Росіїв.

Вістно, же дотычні Русинув філологічні, історичні зглядюваня точили ся не лем у Совітськым Союзі, но и в сосідуючых державах и в Америці.⁴⁹ Измеже тых изглядювань словацькі — середок їм у Пряшові — майросконаринійші и майплоднійші. Результаты сих изглядювань увіділи світло світа у первум ряді у научных зборниках свидницького музея украинсько-русинської культуры, пак в університетських документах, окремых монографіях. И туй мусай безусловно спомянути из работ пряшовських авторув россяглу студию Ивана Мацинського, писану у формі есеюв,⁵⁰ монографію из історії школи Андрія Бондаря и Андрія Чумы,⁵¹ а также цілоохопное изглядюваня Тамары Байцуровой за пудкарпаторусинських інтелігентув, удвандровавших до Росії.⁵²

Історію западных Русинув, ци же історію Русинув бывших жуп Земплин, Шаріш, Спіш, нашкіцовав Людовіт Гараксім.⁵³ Ним явині події Раковцієвой ослободительної боротьбы и оглавкы, дотычні урбарської регуляції — прекрасное доповнєня податкам Легоцького, Годинкы, Шульгы из сериднєго и восточного Пудкарпатя. Вшелияк Гараксіму ся не удало звидливити и указати того, же западні Русины

⁴⁸ **Udvari I.**: Ruszinok a XVIII. században. Vasvári Pál Társaság Füzetei 9. Nyíregyháza, 1994. 63, 83-84; Поз. щи статю за исписы парохій мукачовської грекокатолицької єпархії 1806-го года у сьом томі.

⁴⁹ Поз. **Павел Роберт Магочій**: Русины на Словенську. Пряшов, 1994; **Paul Robert Magocsi**: Carpatho-Rusyn Studies. An Annotated Bibliography. Volume II: 1985-1994. Columbia University Press, New York, 1998; **Udvari István**: Amerikai ruszin kiadványok. Periodikák és monográfiák. In. **Balaskó Mária — Kohn János**: A nyelv mint szellemi és gazdasági töke. III. Szombathely, 1999. 123-125.

⁵⁰ **Мацинський І.**: Розмова сторіч. Братіслава — Пряшів 1965.

⁵¹ **Бондар Андрій — Чума Андрій**: Українська школа на Закарпатті та Східній Словаччині (Історичний нарис) ч. I. Пряшів 1967.

⁵² **Байцура Тамара**: Закарпатоукраинская интеллигенция в России в первой половине XIX века. Пряшев — Братіслава 1971.

⁵³ **Људовіт Гараксим**: K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867. Bratislava 1961.

у культурному животі XVIII. століття заграли роль, много перевищивши їх чисельність. Из западного Пудкарпатя, русинських територій, днісь припадаючих Словачії, у XVIII. століття уйшли пять мукачовських єпископів (дває Ольшавські, Г. Блажовський, І. Брадач, А. Бачинський). Значна часть ведучої церковної інтелігенції, приміром, из мараморошських вікаріюв чий догдееден, а из монастирських гуменів гет велика часть — тамудты приходники. Мож провказати, же й булшина професорів основаної 1744-го года у Мукачові семінарії про канторів и попув зась лем Русиноподляняки. Требало бы нароком, окреме студувати поплитині, зложні причини сього явлення. Вшелияк и туй, нараз, приходит роспам'ятати ся, же лемковські території газдусько были май розвигті, там наблизь были школы из великов прошлостев, культурні середки (Кошиці, Бардїєво, Ливча, Кежмарок). Не мож ся не потворити и на то, же у восточному Пудкарпатю, дідузніні протестантських мадярських землепанув, порунано май пудно ся утвердила церковна унія.

З изглядів Іштвана Сабова вістно, же первинна русинська територія перигігом XVI-XVII. століття розмагала ся, помножившое ся жительство у XVII. століття помалы-помалы рушало из граничного пудгура на руїну, у мадярські села, де людність измалїла была. Вуслідком тої міграції из перенаселених сполумірно ид годувной силі землі горських теренів на коніць XVIII. століття Русиноподлянякы посунули вперед свою етнограницю, значно росширили свуй етничний ареал. Также вуслідком могучої несправованої міграції у XVII-XVIII. століттях понаправляли ся русинські островы у жупах Бач, Бігар, Борша, Абов, Заповч (Szabolcs) и Сукмар (Szatmár), а также на югу Земплина. Історієв Русинув у давних островах россіяня занимали ся Алексій Петров, Атіла Паладі-Ковач, Ласлов Вереш, Іштван Удварі. Продовжуючи плодні изглядівання розличных россіянь, зробині Петровом и Паладі-Ковачом, цінні податки ид історії русинських россіянь додали Л. Вереш⁵⁴ — у Борши,

⁵⁴ **Paládi-Kovács Atilla**: Ukrán szórványok a 18-19. században a mai Magyarország északkeleti részén. Népi Kultúra — Népi Társadalom VII пед. Diószegi V. 1973. 327-369; **Veres László**: Adatok Borsod megye 18. század eleji újratelepülésének történetéhez. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei XII. 1972. 61-66; **Veres László**: Borsod megye etnikai arculatának változásai a 18. század első felében. Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc 1984. 27-36. Поз. щи **Bodnár Mónika**: Adatok egy megmagyarosodott ukrán (ruszin) telepítésű falu (Chorváty) történetéhez és néprajzához. in. *Viga Gyula* (пед.) Kultúra és Tradíció I. Tanulmányok Ujváry Zoltán tiszteletére. Miskolc 1992. 369-379.

І. Удварі⁵⁵ — у Заповчу и на югу Земплина.

На розлуку уд инных русинських россянь, трафивши у специфічне многонаціональне окруження, Русины Бачкы не пропали, до днишнього часу сохранили свуй самобытний язык, народну культуру. Їх історія уд XVIII. століття дустала ўсвітлення у монографії Федора Лабоша⁵⁶ и студії Славка Гавріловича.⁵⁷ Туй на окремішну увагу заслужує Лабошова робота, зачим автор роззерат ся и на історію Русинув у Горішній Мадярщині. Рукопис Лабоша був и єдным из майважнійших жерел творя Гавріловича. Історія бачванських Русинув як окремішної языково-етнічної групи зачала ся уд половкы XVIII. століття, по ўгнаню Туркув из теріторії Мадярщины. Розникаючи історію Русинув у Горішній Мадярщині до середины XVIII. століття, Лабош пересвідчиво указує спустошення и квар русинських теріторій кунцём XVII. століття и зачатком XVIII. століття. Уд поражки Раковця в ослободительній війні в історії Русинув зачала ся нова доба — заключат історик. Жебы локалізувати ўрушні пункты ўроиня, породе бачванських Русинув, Лабош служит ся протоколами каноничных візитацій и досяжками ономотології. Ёго главні ўведєня такі: основна снага бачванських приселникув была из западных етничных русинських теріторій жуп Земплин, Абов, Шаріш и Борша, айбо у двох русинських селах — Керестурі и Коцурі — сут приходники из такой вшиткых жуп історичної Мадярщины и Ардяла, які из часом ся порусинили. Автор споминат и за приселникув из Заповча, Сукмара и гайдуської крайни. В оглавках газдуськоісторичных, майціннійших у книзі, Лабош указує, же Русины у Бачці дустали возможность газдовати у намного приязнійших условіях, гикой їх пудкарпатські братя. Пуднимат вартость книги и подробное нарисованя церковно-віросповідного

⁵⁵ **Udvari I.**: Adalékok a XVIII. századi kárpátukrán hivatalos írásbeliséghez. XVIII. századi cirillbetűs kéziratok Szabolcsban. Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc 1984. 135-147. По русинськы: Прилоги о карпатоукраїнській офіційній преписи XVIII. віку. Кирилски рукописи з XVIII. віку у Саболчу. Шветлосц 1985. 5. 607-625.; Прилоги гу історії українських острових XVIII. віку у комитату Саболч. Шветлосц XXIV. 1986. ч. 6. 850-862.; **Udvari I.**: Adalékok a XVII-XVIII. századi kárpátukrán migráció történetéhez. (Rudabányácska, Bodzásújlak). A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei. 22 (1984) 34-38; **Udvari I.**: Adalékok a szórványukránság történetéhez Szabolcs megyében. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei XXIII. (1985) 24-32.

⁵⁶ **Лабош Ф.**: История Русинох Бачкей, Сриму и Славонії 1745-1918. Вуковар 1979.

⁵⁷ **Gavrilović S.**: Rusini u Bačkoj i Sremu od sredine XVIII do sredine XX veka. in. Iz istorije Vojvođanskih Rusina do 1941. godine. Novi Sad 1977. 1-68.

и культурного живота Русинув Бачкы у XVIII. століттю. Культурный розвуй бачко-срїмських Русинув у XVIII. століттю тьок єдным корытом из Русинами горішномадярськыма: попы, учителї такой без ўимкы приходили из Горішної Мадярщины. До 1777-го года церковноадміністративно припадали ид калочайському архієпископству, а удтогды ид кріжевацькуй єпархії. Заслужуют на увагу монографія села Руський Керестур Я. Олеяра,⁵⁸ изглядованя М. Жіроша⁵⁹ и Я. Рамача. Фаховый історик, сотрудник катедры русинського языка и літературы новосадського універзїтета, Я. Рамач 1991-го года ўдав монографію Газдуський и общественый живот Русинув у южнуй Мадярщинї уд 1745-го до 1848-го года, в якуй без предузятости рисує обективный образ історії Русинув за зглядованї сто годов.⁶⁰

Заслужує на увагу появена у Нїредьгазі 1990-го года jako тритїй сшиток едіції Тийкы общества Пала Вашварія колективна монографія на тему Исписы мукачовської єпархії 1806-го года. Матеріалы списованя парохій сїї простертої нашироко дієцезії, днись придїленої чєтырєм державам (Мадярщина, Словакія, Румынія, Украина), окрем фахманув історичної демографії, історії цирьковли и культуры, из хусном можут переникати языкознателї, етнографы, історикы школы и краєзнателї. Туй сут приготовинї Стефаном Бендасом и Іштваном Удварї податкы, пошоринї по селах, богата удкликаниями ся на жерела вступна статя, окримї оглавкы говорят о Русинах, які чинили 63 % вірникув єпархії. Монографія ілюстрована мапами, факсїмілеями рукописув, туй описаный живот и діятельство великанської поставы просвітенства у Мадярщинї, ініціатора исписув 1806-го года, єпископа Андрія Бачинського, аналізуют ся єго кириличні уббїжники.⁶¹

Історія Русинув є предметом робот, появєных и в далшых сшитках Тиєк общества Пала Вашварія. Книга, ўдана jako четвертый

⁵⁸ **Олеяр Янко:** Монография Русского Керестура. Нова Думка, Вуковар, ч.45. 46-53, ч.59. 44-52.

⁵⁹ **Жирош Мирон:** Перши коцурски руски початки. Шветлосц XXIV. 1986. 208-232; **Жирош Мирон:** Керестурске жительство 1747. и 1765. року. Шветлосц XXIV. 1986. 662-708; **Жирош Мирон:** Перши коцурски руски жителе. Творчосц 13. 1987. 59-66; **Жирош Мирон:** Бачванско-сримски Руснаци дома и у швецє (1745-1998). I-II. Нови Сад, 1998.

⁶⁰ **Рамач Янко:** Привредни и друштвени живот Руснацох у южной Угорскей. 1745-1848. Нови Сад. 1990.

⁶¹ A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészseégeinek 1806. évi összeírása. Nyíregyháza 1990.

сшиток, усвітлят соціальну історію спішських Русинув за Марії-Теризії. Из нїї дустанеме правый образ живота Русинув из 19 сел, што на тот час зафіксовані в офіціальних документах русинськыма.⁶² Из сєї книги и появены у нюй жерел годны сьме порозуміти и ўимочні культурні досяжки спішських Русинув у XVIII. столітїю. Семый сшиток приносит податкы из живота земплинських Русинув у XVIII. столітїю.⁶³

Частї, оглавкы, дотычні Русинув, мож найти и в історїях

М а д я р щ и н ы ,
Словакїї, України, їх
пробераня — се
предмет окремых
студій. Из дотеперь
появеных томув
великої цілоохопної
мадярської історії у
томі пятум є оглавок,
дотычний нашої
темы. Автор, Ендре
Аратов у нюм
усвітлят ўтокы
русинської
національної
свідомости.⁶⁴

Іоанікій Базілович

⁶² **Udvari I.**: A Mária-Terézia felé úrbérrendezés szlovák nyelvű dokumentumai. Slovenské dokumenty urbárskej regulácie Márie Terézie. Szepességi ruszin falvak népélete Mária-Terézia korában. Nyíregyháza 1991.

⁶³ **Takács P. — Udvari I.**: Szlovák nyelvű paraszti vallomások Mária-Terézia korából. Adalékok zempléni ruszin és szlovák közösségek történetéhez. Slovenské roľnícke fasie z doby Márie Terézie. Príspevky k histórii zemplínskych rusínskych aj slovenských osídlení. Nyíregyháza 1992.

⁶⁴ Magyarország története V. Ред. **Vörös Károly**. Bp. 1980. 1189-1194. Поз. щи: **Arató Endre**: A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája. Bp. 1983. 54-55, 291.

Антоній Годинка (1864-1946) – велика постава русинської історіографії

Антоній Годинка уродив ся 12. януара 1864. года у селї Ладомирова Земплинського округу (днись Словакія: Ladamirov) у фамілії грекокатолицького священника¹. Основну школу уходив у селї *Сокрырница*² Мараморошської жупы. Далє ся учив у гімназіях Мараморошської Сіготи и Ужгорода. Уже сама фамілна традиція и вплив окруженя готовили го на священницьку карьєру. По складеню матуры зачав ся учити у семінарії мукачовської єпархії. Воспитателї му нараз взяли собі на розум єго ўзначні наданостї и 1882. года дали го учити ся у Центральну Теологічну Семінарію³ до Будапешта. Туй ся у нєм узвало інтересованя ся історієв и історичнов науков, зашто зачав поруно из теологієв на філософичнум факультетї слухати лекції из історії и славянської філології. Як плод штодалє глубшого інтересованя ся історичныма студіями 1887-го года появил свою перву роботу,⁴ котруй тема – єретичні двиганя у Боснії.

По удбыттю теологічных студій дас єден гуд перебував у родичуськум домі у Сокрырници, котрый час удав на зучованя

¹ Оба два дідове му были грекокатолицькі священники. Дїдо за утцєм писав ся: Hodinka Mihály, за матерєв: Jaczkovics András. И бабы му з обох двох бокув были дівкы грекокатолицьких священникув. Баба за утцєм писала ся: Puza Augustza, за матерєв: Csorey Anna. Отиць му ся писав: Hodinka Román. Поз. Архів рукописув Мад. Академії Наук. RAL.K.1233:39.

² Из русинської назвы села Сокрырница удвох свої писательські псевдонімы: Сокрырницький Сирохман (мад. Szeklencei Szegényember) и Сокрырницький Сиротюк (мад. Szeklencei Árva). У своїх роботах, писаных народнов русинськов бисїдов, из никаня на фонетику, морфологію и лексику спєрав ся на говор села Сокрырница.

³ **Holub József**: Dr. Hodinka Antal. Közlemények a pécsi Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárából. Pécs, 1934. január 13. 1-6; **Лелекачъ Н.**: Антоній Годинка. Литературна Недѣля. IV. 1944. ч. 3. 25-26; **Szinnyei József**: Magyar írók élete és munkái. IV. Bp. 1896. 937; **Pusztai József**: Egy elfelejtett szlavisztikus: Hodinka Antal. Dunántúli Napló, 1979. január 13; **Medve Zoltán**: Egy elfelejtett hungarofil historikus. Dunántúli Napló, 1979. február 11; **Paul Robert Magocsi**: The Shaping of a National Identity Subcarpathian Rus' 1848-1948. Cambridge-London, 1978 305-306; **Várdy Béla**: Antal Hodinka. Magyar Történelmi Szemle. Hungarian Historical Review. Buenos Aires. vol. III. 1972. No 2. 266-274.

⁴ **Н.А.**: Egyházunk küzdelmei a bosnyák eretnekekkel (Fraknói díjjal jutalmazott munka) Munkálatok II. kötet. 3.sz. Kiadta: a budapesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája. Budapest, 1887.

грекокатолицької літургії и работ з історії славянства. Го́да 1888 налажує ся на роботу у Ма́дярськѹм Наро́днѹм Му́зею, де му перва завданка была дати шор славяноязычным рукописам.

Окрем русинського и ма́дярського языка Го́динка у високуй мірі знав церковнославянський як язык літургії, дале великорусський и сербський языки, герешно знав по латинськы и по німицькы. Служивні наряденикы скоро го стямили и 1889. го́да загнали на державну́й стіпенді́ї до віде́нського Австрійського Історіографичного Інститу́та (Institut für österreichische Geschichtsforschung), де ся занимав діпломатиков, палеографієв и славянськов філологієв.⁵ Ся перва віде́нська изглядовательна подорога из никаня нау́чної кар'єры Го́динкы мала судьбоносноє значеня. Та́д же и пен туй у Ві́дню став ся учеником ачий майбу́лшого славі́сты свого часу, *Ватросла́ва Ягі́ча*, членом ёго велико́ї нау́чної шко́лы, ги тако́й ви́шиткі то́гочасні славі́сты из розлогы Австро-Ма́дярської монархі́ї. Пуд впливом Ягі́ча дале у своїх історичных роботах дослі́дно акомодує и філологі́чне никаня. Поза́д суженя Ласло́ва Сі́кляя, на котроє мож пристати,⁶ явений Го́динком надстанда́рдный ін́терес ид ю́жным славя́нам не иншу муг мати причину, лем тоту є́дну: заохоту из бо́ку Ягі́ча.

Вернувши ся до́му из Ві́дня 1891. го́да, издобыв собі докторат за роботу *Жерела сербської історії и єї зачаткы*.⁷ У Ві́дню ся испозна́в був из *Лаёшом Таловці́єм*, діре́ктором архі́ва австро-ма́дярської злучено́ї міністері́ї фінансі́й, испозначным ма́дярськѹм славі́стом-істориком, котрый у тѹм часі́ студова́в ма́дяро-ба́лканські історичні удносины періо́да середнё́віка. Таловці́й и Го́динку прилучив ид своим широко замі́ряным изглядованям, зашто 1891. го́да взяв го на роботу до свого архі́ва. Туй Го́динка, прото, лем є́ден гуд перебу́в, зачим уже го́да 1892 дустав пост хранителя Ці́сарської и Королю́ської Маё́ратно́ї Бі́бліоте́кы у Ві́дню. Туй пак служив онь до го́да 1906, уи́мши є́ден 1895-1896-й гуд, котрый перебу́вав у Рі́мі на Форштеровськѹй стіпенді́ї уд Ма́дярської Акаде́мії Нау́к.

Як хранитель Ці́сарської и Королю́ської Маё́ратно́ї Бі́бліоте́кы

⁵ Perényi József: Emlékezés Hodinka Antalról. Századok 1965.1403-1405.

⁶ Sziklay László: Hodinka Antal a magyar szlavisztika egyik úttörője (1864-1946). Filológiai Közöny 1978. 223-226.

⁷ H.A.: A szerb történelem forrásai és első kora. Bp. Athenaeum. 66 p. = Klny: a Történelmi Tárból. Державна Сийчені́єва Бі́бліоте́ка, Будапеш́т, дале ДСБ: 260.549.

написав булше робот, поязаных из южныма славянами,⁸ и порецензовав многі книги, говорячі за Сербув и Горватув.⁹ Ведно из Таловцієм и Ягічом изглядали и появили славянські первожерела из малярського здобытя утцюзнины.¹⁰ У близкум сотрудинчаню из Таловцієм и пуд ёго руковожинём исклав збирьку жерел Архів горватського погранича,¹¹ котра и днись має фундаментальну важность из никаня на славянські дотычності періода войны з Турками, ид котруй збирьці сам написав був и спередслово, айбо, на жаль, лем І. сшиток збирьки указав ся печатно, а ІІ. и ІІІ. сшитки убстали у рукописах.

Свуй імпонуючо широкий круг інтересовань Годинка засвідчив и тым, ож испомянутае рімське за еден гуд держаное стіпендіальное перебування не лем похусновав на збераня славянських ци грекокатолицьких податок, но й, употребивши жерела из свої темы и свої властні зглядования, 1917-го года удав *Опис рімських архівув и бібліотек*,¹² котрый и днись незаступный приспих діла путуючих туды на зглядования малярських історикув. На факультеті філософії будапештського універзітета 1905-го года здобыв усвідчення приватного професора из фаха *Маляро-славянські історичні контакты до года 1526*.

⁸ **Н.А.**: Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből. Bp. 1898. Akadémia 119 p. = Értekezések a történeti tudományok köréből. XVII. 3. ДСБ: 13.628/XVII. 3; **Годинка Антоній Романувъ**: Отвореный листъ султана Баязита II. о мирѣ его съ Владиславомъ корольомъ угорськимъ и чеськимъ p. 1498. Šišićev zbornik – Zagreb. 1929. 635-639. ДСБ: 622.129; **Н.А.**: Az ipeki szerb pátriárka Magyarországon való állandó letelepedésre adománylevelet kér I. Lipót királytól. Pécs, 1943. Dunántúl ny. 13 p. = Pannónia kv/67. ДСБ: 463/67.

⁹ Поз. **Szabó Pál**: Dr. Hodinka Antal irodalmi munkássága. = Közlemények a pécsi Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárából. Pécs, 1934. január 13. 6-16 p. ДСБ: 10.887/24.a.

¹⁰ Szlav források. Összeállította: **Jagić Vatroslav, Thallóczy Lajos, Hodinka Antal**. – Fontes Slaves. Budapest, 1898. Franklin ny. 34 p. = Klny: A magyar honfoglalás kútfői. ДСБ: 402.672; Поз. щи **Н.А.**: Szent István emlékezete és királyságának eszméje a szlávoknál. Bp. 1938. Franklin ny. = Klny. Emlékkönyv Szent István király halálának 900. évf. – pp. 646-654. ДСБ: 78.052.

¹¹ Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum. Magyarország melléktartományainak oklevéltára. 1. A horvát vég helyek oklevéltára. 1. köt. 1490-1527. – Szerk. **Thallóczy Lajos – Hodinka Antal**. – Bp. 1903. Akadémia 753 p. = Monumenta Hungariae Historica 1. 31. ДСБ: 72.874/1/31.

¹² **Н.А.**: Római levéltárak és könyvtárak ismertetése. I. rész: Levéltárak. Bp. 1917. Stephaneum ny. 159 p. = Klny: Bossányi Árpád: Regesta supplicationum. 1. köt. ДСБ: 30.331/1; **Н.А.**: Római levéltárak és könyvtárak ismertetése. II. rész. 148 p. = Klny: Bossányi Árpád: Regesta supplicationum. 2. köt.

З 1906-го года преподає історію мадярської культури на братіславській академії права, з 1914-го года – мадярську історію на правницькун факультеті братіславського Універзитета Ержийбет, з 1918-го года на новум факультеті філософії того ж універзитета стає у чоло катедры мадярської історії. Год 1920, хоть и дустав був зазваня на Карлув Універзитет до Прагы, ведно из своим універзитетом и своим студентами евакує ся з Братіславы¹³, и дакий час сеся высша школа фунгує у Будапешті, пак у Пийчу. Год 1923, коли Універзитет Ержийбет конечно умістили у Пийчу, перебрав намісто катедры мадярської історії катедру общої історії. Двараз (1918-1919. и 1926-1927.¹⁴) був деканом філософичного факультета, а 1932-го года на єден гуд був убранный на ректора.¹⁵ Год 1934-1935 пензіював, перенює ся из фамілієв до Пешта и туй продовжовав свою научну роботу. У годах 1941-1943 Годинка – первый председник Пудкарпатського Общества Наук. Умер 15. юлія 1946. года у Будапешті. Як признаня єго достойного научного діятельства 1910-го года Мадярська Академія Наук убрала го дописным, а 1933-го года рядным членом Академії. Свуй вступный реферат прочитав Академії 12. юнія 1911. года.¹⁶

¹³ Великої ціны славістичну бібліотеку Годинки чиські власті пуд угварьков чехословацких народных интересув не пустили увезти и тунє ўвластнили. За часть бібліотеки, держану у Турчанськун с. Мартині поз. **Szabó Róbert**: Adalékok Hodinka Antal Túrösszentmártonban őrzött könyvtárának történetéhez. Русинський живот. р. VI. ч. 9. бук 7; ч. 10. бук 7; ч. 11. бук 7.

¹⁴ **Н.А.**: Beszéde, mellyel a tanévet (1926/1927) megnyitja. Pécs, 1928. Dunántúl 18 p. ДСБ: 166.966.

¹⁵ **Н.А.**: A Pécsi egyetemről és Pécs város múltjáról tartott rectori beszéd. Pécs, 1933. Dunántúl ny. 37 p. ДСБ: 184.360; Поз. ши єго работы, поязани з Пийчом: **Н.А.**: Négy egykorú jelentés az 1704-i pécsi rácz dúlásról. Pécs, 1933. Pécsi ny. 60 p. ДСБ: 184.547; **Н.А.**: Nagy Lajos pécsi egyeteme és Pécs város egykori elsősége, pusztulása és újjáépülése. = **Н.А.**: 1932/1933 tanévi rectori magnificus székfoglaló beszéde. = A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem 1932/33. tanév 1. füz. Pécs, 1933. ДСБ: P 10.032/1932-33/I; **Н.А.**: A töröktől visszafoglalt Pécs első tele 1686. október 23-tól 1687. március 24-ig. Pécs, 1934. Városi Múzeum 18 p. = A pécsi Városi Múzeum kiadványai 1934.1. ДСБ: 11.202/1934. 1; XVII. századi magyar nyelvű levelek Dr. Hodinka Antal gyűjteményéből. Pécs, 1934. 8 p. = Közlemények a pécsi Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárából. 25. ДСБ: 10.887/25; **Н.А.**: Ami a karlócai békekötésből kimaradt és következményei. Pécs, 1935. Dunántúl ny. 57 p. = Klny: Hadtörténeti Közlemények. ДСБ: 48.081; **Н.А.**: Adalékok Pécs város történetéhez 1686-1701-ig. Pécs, 1942. Dunántúl ny. 32 p. = Pannónia kvт./54. ДСБ: 11.463/54.

¹⁶ **Н.А.**: A tokaji görög kereskedőtársulat kiváltságának az ügye. 1725-1772. Bp. 1912. Akadémia 106 p. = Értekezések a történeti tudományok köréből XXIII. 4. ДСБ: 13.628/XXIII. 4.

У часі братіславського и пийчського професорованя число научных работ Годинки змаліло, айбо не переставав из печатанём. Правда, преподаваня у Пийчу, урвало му возможность регулярної роботи в архівах, та и руковожиня катедров общої історії затирьхало го множеством новых завданок, из котрыма, прото, все достойно собі знав поради. Своима научныма податками придодав до написаня історії обох універзитетных городув. Матеріали братіславської тематики увіділи світло у *Западно-Мадярському Вістнику* (Nyugat-Magyarországi Híradó), из русинськов и грекокатолицьков тематиков регулярно уступляв у *Грекокатолицькум Убзераню* (Görögkatolikus Szemle).¹⁷ За часув роботи у Братіславі появила ся двоязычна монографія, усвітлююча мадярські дотычності у руських літописах.¹⁸ Из того періода и вобщее, ачий, майгірное діло Годинки – *Історія мукачовської грекокатолицької єпархії*, при котрум найдеме такой повну збирьку первожерел.

Утцюзнина, теологічне школованя и Відень – исе были тоты значники, котрі уддієвали на личность історіографа Антонія Годинки и які опреділили ёго діятельство. Історія Пудкарпатя, Русинув и грекокатолицької цирьковли неперестанно онадила зглядователя. Углядав премного ид ную валушных оригінальных жерел, цїнив роботу своих предешников, оцінєвав єї результаты. Занимаючи ся тыма темами, переблукав ушиткі поважні архівы: Мадярський Державный Архів, ардялський марошвашаргейський Телекіюв Архів, архівы мукачовської єпархії, естергомського и ягерського єпископства, лелеського монастыря, штобулші жупні архівы, а также пребогаті архівы Відня, Ріма и Братіславы. Дустав ся и до мукачовського и маріаповчського архівув василіянського чина.

Перва робота Годинки из русинськов тематиков указала ся у печати 1896. года.¹⁹ За нєв послїдовала года 1900 в едіції *Австро-Мадярська монархія у слові и образі* ёго етнографична робота²⁰ за

¹⁷ Поз. Szabó Pál'ову горіспомянуту роботу.

¹⁸ Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. "Az orosz évkönyvek teljes gyűjteménye" ... kötetéből ... ford. Hodinka Antal. Bp. 1916. Magyar Tudományos Akadémia. 510 p. ДСБ: 59.890; Поз. щи: H.A.: Kálmán királyunk 1099-iki peremysli csatája. Az orosz őskronika nyomán. 1. köt. – Bp. 1913. = Klny: Hadtörténeti Közlemények pp.325-346. ДСБ: 229.483.

¹⁹ H.A.: Jelentés ruténeink uniójáról. Akadémia Értesítő. 7. évf. Num. 9. (81). Bp. 1896. 497-499.

²⁰ H.A.: Rutének. In. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország VI. kötet. Bp. 401-417; по німицькы: Die Ruthenen. Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. t. 5. Ungarn. 2. Wien, 1900. 401-418.

Русинув, де представив податки з тереновых изглядовань на русинськым и мадярськым языках: назвы збудовань, хыжного и газдуського убладунку и матарды, и своєв руков зготовині натурні начеркы, што у кунци минулого століття щи нияк не было обычайнов практиков.²¹

Слідом за публикацієв дакулькох друбнійших податок, года 1909, появила ся *Історія мукачовської грекокатолицької єпархії*,²² єго бессмертна робота, у котруй ся пустив за рамками історії цирьковли у дотычності залюднення, історії общества и культуры и подав подробный аналіз русинської історіографії.²³ Поязано из сим в окремішнуй студії зревізовав достовірність листины, рекомо удалої мукачовськым князем Федором Корятовичом 1360. года.²⁴ Указуючи твердое критичное наставеня и глубоко основность, історик ид сьой на высокум уровни прубрануй темі плановав удати чєтыри сшиткы широко заміряної збирькы первожерел, котруй збирьці лем первый том появил ся печатно.²⁵ Сєся архівна збирька стояла на уровни часу и щи днись незаступна и унікальна. Антоній Годинка мав у плані удати и архів василіянєв, котрый мав ся печатати у Польши, айбо поріхтований на печатаня матеріал затратив ся у часі II. світової войны.²⁶ Роблячи над історієв мукачовської єпархії, зобрав быв многожерел из історії подаєдних парохій, а історію токайської грекокатолицької парохії и курто написав. Машинопис твора усокотив

²¹ **Páll I. – Udvari I.**: Hodinka Antal kárpátukrán népi építészetre vonatkozó jegyzetei. in. Népi építészet a Kárpát-medence északkeleti térségben. Szerk. *Balassa M. Iván – Cseri Miklós – Viga Gyula*. Miskolc – Szentendre, 1989. 181-189.

²² **Csorba Csaba**: A kárpátukránok múltjára vonatkozó magyar kutatások 1945 előtt. Szabolcs-Szatmári Szemle. 1979. 1. sz. 101-109.

²³ **Н.А.**: A munkácsi görög katolikus püspökség története. Bp. 1909. MTA. 856 p. ДСБ: 46.113.

²⁴ **Н.А.**: Tanulmány Koriatovics Tódor munkácsi herceg 1360. évi oklevelének a hitelességéről. Bp. 1909. Hornyánszky ny. 88 p. = Klny: A munkácsi görög szertartású püspökség történetéből. ДСБ: 280.178.

²⁵ **Н.А.**: A munkácsi görög katolikus püspökség okmánytára. 1. köt. 1458-1715. Gyűjt., összeáll. és kiad. Hodinka Antal. Ungvár, 1911. Unio ny. 668 p. ДСБ: 617.105. Поз. щи: **Н.А.**: A Munkácsi Püspöki Levéltár leltárkatalogizálása. Göröghatolikus Szemle. 1913. 18-19 sz.

²⁶ Богату переписку удносно написаня *Архіва василіянєв*, планує єго напечатаня мож найти у архіві маріяповчського монастиря. Планована назва твора была: Dr. Phil. **Antonius Hodinka**: Diplomatorium monasteriorum O.S.B.M. gr. r. Ruthenorum Protohegumenatus Munkaciensis S. Nicolai eppi et confessoris. 1360-1800. Дячно звідомив: **Бергалан Дудаш**, гумен ЧССБ.

ся и появил го *Иштван Янош*.²⁷ Написав статью и за історію маріяповчського сятото образа.²⁸

Годинка на зачатку мав дяку написати повну історію Русинув. Як позазберав и посписовав жерела історії цирьковли, яв ся до збераня и копірованя жерел історії залюднення, газдуства и общества. Айбо сеся збирька жерел избулша убстала у рукописї, позазбераний матеріал лем из меншої части убробив. Ёго інтерес и позераня на історію русинського газдуства и общества добрі указуют написані ним работы за унґварську доменію,²⁹ а также за газдуство пудкарпатських Русинув³⁰ у XV-XVII. столїтях. Ися послїдна увїдїла світло на щї дакулькох языках, а то по русинськы³¹ (у-говором Марамороша), по анґлійськы³² и по французськы.³³ Далє уже уйшла лем єдинока єдна поважнїйша робота русинської теми, из котров зато вічний памятник издвиг русинським кмитям мукачовсько-чинадїївської доменїї, сынам “gens fidelissima”, які участковали в ослободительнуй войнї Ференца Раковція II.³⁴ У книзі суй, появенуй года 1937, на двастолїтіє смерти князя Ференца Раковція II.,

²⁷ **Н.А.:** A tokaji görög katolikus parochia történetének forrásai. Sajtó alá rendezte, utószó: **János István**. in: Hegyaljai városok történeti néprajza II. Miskolc. 1989. Szerk. Bencsik János – Viga Gyula, 208-242.

²⁸ **Н.А.:** A mi máriapócsi kegyképünk hiteles története. Máriapócsi Naptár. 1922. 48-52.

²⁹ **Н.А.:** Adalékok az ungvári vár és tartománya és Ungvár város történetéhez. Ungvár, 1917, Unio ny. 101 p. ДСБ: 221.666.

³⁰ **Н.А.:** A kárpátaljai rutének lakóhelye, gazdaságuk és múltjuk. Bp. 1923. Apostol ny. 48 p. ДСБ: 229.409.

³¹ Утцюзнина, газдуство и прошлость южнокарпатських русинувъ. Написау еденъ сокырницький сирохманъ. Поз. МТА Könyvtára Kézirattár. Hodinka Antal hagyatéka MS 4814/1. Поз. щї там же: MS 4118-4819. Репрїнт русинського варіанта сїї книг Ы, допровожений податками з живота, діятельства и наслїдства А. Годинкы, недавно появил ся в Нїредьгазі: kiadja Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza 2000, kiadásra előkészítette, utószót írta Udvari István.

³² **Н.А.:** The Home of the Ruthenian People. Oxford Hungarian Review. 1922. június. 51-77.

³³ **Н.А.:** L’habitat, l’économie et le passé du peuple ruthéne au sud des Carpathes. Paris, 1924. Champion 32 p. = Klny: Revue des Études Hongroises et Finno-Ougriennes. Numero d’octobre-decembre. ДСБ: 13.012/1.4.

³⁴ **Н.А.:** II. Rákóczi Ferenc fejedelem és a gens fidelissima. Pécs, 1937. Dunántúli ny. = Felvidéki Tudományos Társaság kiadványai I-4. 64 p. ДСБ: 13.012/i.4.

автор поименно лайштрує кожного єдного кмита из 161 князёвого села бережської жупы, котрі у войску му воєвали: из яким зброєм, у якуй воинській єденици, в яком ранзі, яку службу служив. Исю тему Годинка уже и переже изглядовав був.³⁵ Накулько годеи быв, спосубляв иншим колегам-научникам, обы результаты зглядовань из русинської тематики удоступнити мадяроязычному читателю. Сяк, приміром, за пийчського ректорованя, лично інтервеновав, обы удавательство и печатня пийчського універзітета пудприяли ўданя работы *Александра Бонкала* з новыма податками на тему русинського краснописемства и культуры.³⁶

Кунцём 20-х годов глядат стык из америцькыма грекокатолицькыма и русинськыма інституціями, з передняками тамошного культурного живота. Булшина з них удмітує зближеня. *Адалберт Смор* (Adalbert M. Smor), новинарь и редактор, у письмі Годинкови и не таит ся з тым, яка сёму причина: Годинка не у тум дусі пише, як бы было требало из никаня америцького русинства.³⁷ А. Смор нагварят Годинку на ўданя ёго збирькы; а *Петро Зедик*³⁸ (Peter I. Zeedick), пудкарпатського родовода дохтор из Пітсбурга, из котрым ся переписовали, у сьом го матеріально пудпорує: спомагат удати переписку єпископа Олышавського.³⁹

Америцький Руський Вістник (Amerikanskij Russkij Viestnik) у Пітсбургу печатат шор Годинковых статей.⁴⁰

Меже двома світовыма войнами у Чехословакії, Польши – в ужгородських и жовкуських русинських уданях – появило ся по русинськы много Годинковых работ авады збирёк жерел. Меже нима ўзначныма числю статью за школованя грекокатолицького сященіцтва

³⁵ Н.А.: Gens fidelissima. II. Rákóczi Ferenc bereg megyei rutén jobbágyai az 1704-1711-i szabadságharcban. Ungvár, Unio ny. 1915.

³⁶ Поз. **Bonkáló Sándor**: A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés. Pécs, 1935.

³⁷ Письмо Смора до Годинки поз.: **А. Годинка**: Русинсько-мадярський словарь глаголув. Nyíregyháza, 1991. XXXII-XXXV.

³⁸ За А. Смора и П. Зедика поз. **P. R. Magocsi**: Our People. Carpatho-Rusyns and Their Descendants in North America. Toronto, Ontario, 1985. 50-51.

³⁹ Поз. **Романувъ Антоній**: Переписка єпископа нашого бл. п. Михаила Мануила Олышавського зь тогдашными гуменами Гедеоном зь Пазиномъ и Йоанникиемъ зь Скрипкомъ. Записки Чина Св. Василия Великого. Жовка, 1934. 5-6.

⁴⁰ Поз. Antonij Hodinka, Professor Universiteta. Amerikanskij Russkij Viestnik. 1936. No 4. február 23. Сим числом зачинат Годинка печатати *Грамотное и материальное состояние приходского духовенства у давности у православныхъ державахъ*.

до єпископа *Андрія Бачинського* (1732-1772-1809)⁴¹ и ўдана переписку єпископа Мануела Ольшавського.⁴² Хоть переписка тота держит довкола чажкого будованя маріяповчського василіянського монастыря, котрое собі ўжадало многі жертвы, дає она и пониканя на газдуські тай культурні діла. Се ўдана у повнуй мірі указує достоинства Годинки як зберателя и удавателя жерел, а также експерта у сую царині: ёго запознатость из палеографієв, графиков, величезное знатя языкув, інформованость в історії цирьковли и історії літургії. Письма Ольшавського — перворяді жерела и про історію пудкарпаторусинського літературного языка.⁴³

Ищи тото спомянеме, ож Годинка до самого кунця задержав споиня из грекокатолицьков цирьковлєв. Спераючи ся на самостойні архівні зглядованя, охабивши романтичний поступок предешных русинських історикув, урисовав вірний образ из історії мукачовської єпархії.⁴⁴ Знав и пувстолітну довгу історію ўбоєваня собі малярськыма грекокатоликами малярського літургійного языка.⁴⁵ Ун искладовав історичну часть памятної ноты из жадостєв за малярський літургійный язык, котру года 1900 подали были папі Леву XIII. Быв почестным членом чина василіанув. Из писем, найденых в архіві маріяповчського монастыря, увиднят ся, ож держав близкі, братські удносины из василіянськыма монахами. У ділі ўдана архіва василіанув мав живу переписку из *Леонтином Долгієм*, маріяповчськым гуменом, и *Глібом Кінахом*, мукачовськым гуменом. Гліб Кінах, идучи у сліды Годинки, зглядав многі жерела из історії василіянського чина у Малярщині и удав їх у вістнику василіанув, який ухажовав у Жовці.

⁴¹ **Годинка А.** Грамотность и ученность наших священников до епископа А. Бачинского. Земледѣлский календарь за высокосный год 1936. Ужгородъ 1935. 119-123.

⁴² Поз. **Романувъ Антоній**: Переписка епископа нашего бл. п. Михаила Мануила Олшавского зъ тогдашними гуменами Гедеоном зъ Пазиномъ и Йоанникиемъ зъ Скрипкомъ. Записки Чина Св. Василия Великого. Жовка, 1934.

⁴³ **Удвари И.**: Историография Русинок XVIII столітия. Думки з Дунаю. Літопис Союзу Русинок и Украинцок Горватскей и редакції Новей Думки. Ред. В. Костелник. Вуковар, 1998. 263-303. Покуртанный малярський варіант: A ruszinok XVIII. századi historiográfiája. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1991. 2. szám. 143-157.

⁴⁴ Brevis historica notitiae dioecesis et episcopatus Munkácsiensis. Schematismus dioecesis Munkácsiensis. Ungvár, 1899.

⁴⁵ Поз. **Pirigyi István**: A magyar görögkatolikusság történetének kiemelkedő személyiségei. in. A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye Jubileumi évkönyve. 1912-1987. Szerk. **Timkó Imre**. Nyíregyháza, 1987. 210-211; **Mayer Mária**: Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések. 1860-1910. Bp. 1977. 148.

Коли 26-го януара 1941. года образовало ся *Пудкарпатське Общество Наук*, обы научнов пудпоров спомогло пудкарпатські и русинські інтереси и цінноты, у научну секцію общества покликали и Антонія Годинку, и убрали го на предсідателя, котру функцію повнив до 1943. года.⁴⁶ Близко вусямдесятлітний старый научник своїма статями пудпоровав оба періодичні уданя Общества. У первое число двоязычного русино-мадярського часописа *Зоря-Нajnal* написав спередслово. Там же появила ся и студія за русинських грекокатолицьких семінарістув, што ся учили меже годами 1722-1760 у Нодьсомбаті (Тирнаві),⁴⁷ а много друбных работ появило ся у *Літературнуї Неділи*.⁴⁸ Важнійші роботи Годинки мож увідіти и в *Общуй бібліографії Пудкарпатя*,⁴⁹ появенуй 1944-го года Пудкарпатським Обществом Наук.

Ачий из сим што сьме повіли, повело ся нам пересвідчити читателя, ож указали сьме му научника високо ерудованого, из широким кругом інтересованя, зберателя и удавателя історичных жерел. Из ним найденого и скопированого, Годинка лем меншу часть устиг удати. Ёго богате рукописное наслідство, котре порядковав до послідного дня живота, на жадость фамілії, пошорив и передав у *бібліотеку рукописув Мадярської Академії Наук* мадярський історик восточної Европы *Євжеф Периній*, зробивши доступним про зглядователюв из 1964-1965. года.⁵⁰ У бібліотеці рукописув Мадярської Академії Наук, окрем многочого иншого уд Годинки, мож найти множество оригінальных документув и копій из історії Русинув. Туй находят ся и збирьки русинських народных співанок уд розличных зберателюв, котрі Годинка усилював ся був приладити у печать. Пила года 1922 пуд назвов *Сто наших співанок* єдну сяку

⁴⁶ Поз. *Зоря-Нajnal* I. évf. Ungvár, 1941. 1-2. sz. 4-5,8-9,184-186.

⁴⁷ **Н.А.**: *Papnövendékeink Nagyszombatban 1722-től 1760-ig*. Нашѣ клерики в Тирнавѣ от 1722 до 1760 р. *Зоря-Нajnal* Ungvár-Унгварь, 1941. 1-2. 19-31.

⁴⁸ Поз. **Годинка А.**: *Соборъ нашей диоцезиѣ, подержанный в дняхъ 11-12. марта 1726 рока въ Егерѣ*. *Литературна Недѣля* IV. ч. 8. г. 90-94; . **Годинка А.**: *Епископъ Михаилъ Мануиль Олшавський о религійном положеню своей диоцезиѣ*. *Литературна Недѣля* IV. 1944. ч. 10. 117-118.

⁴⁹ Загальна Библиография Подкарпатя. Зложили: **Николай Лелекачъ и Иванъ Гарайда**. *Kárpátalja Általános Bibliográfiája. Összeállították: Lelekács Miklós és Harajda János*. Ungvár, 1944.

⁵⁰ Испис рукописного наслідства поз. **Udvari I.**: *Hodinka Antal (1864-1946) munkássága*. Окремішный утиск из твора *Hodinka Antal: Ruszin-Magyar Igetar*. Nyiregyhaza, 1991. XVII-XXIII.

збирьку ай зладив був готову, котра пак уйшла в Ужгороді года 1993.⁵¹

Аналіз, изглядованя сих збирёк годны бы ся учинити предметом сотрудничаня мадярських и русинських фолклорістув. Меже рукописным наслідством у поруnano ушоренум состояню є робота, говоряча за історію кириличного книгопечатаня у Мадярщині, котру не удало ся му цілком закунчити. Ид ную язані многі статі, рукописні копії – німі свідки тому, ож розличні метаня сёго важного вопроса через годы а годы занимали історика.⁵² Года 1922 исклав був русино-мадярський словник глаголув, дас на 7000 їх. Сись у рукопису убсталый твур появила Ніредьгазська Высша Грекокатолицька Академія года 1991.⁵³ Убсталу за Годинком бібліотеку ўкупив Інстітут Історії Мадярської Академії Наук такой по ёго смерти, года 1946.

Жива память за Годинком не даст нам не спомянути, ож года 1993 у Ніредьгазі подержали меженародну конференцію на ёго чисть, у котруй нагоді появили и дакулько томув.⁵⁴ *Антал Боршій*, умілець из Шарошпотока, года 1991 зготовив бронзову плакету Антонія Годинки, а года 1997 на мурі ёго бывшего дома у Будапешті умістили памяtnу таблу. И в Ужгороді, на започин пудкарпатських русинських організацій, у ёго чисть назвали єдну улицю.

⁵¹ Поз. **Антон Годинка**: Пісні наших предків. Hodinka Antal tiszteletére. Budapest – Ужгород, 1993.

⁵² Поз. **Н.А.**: Erdélyben és Olaszországban megjelent ó-szláv nyomtatványok. Magyar Könyvszemle. 1890. 106-126.; **Н.А.**: Muszka könyvtárosok hazánkban. Klebelsberg-emlékkönyv. Bp. 1925. 427-436.

⁵³ Поз. **Hodinka A.**: Ruszin-Magyar Igetár. Русинсько-мадярський словарь глаголув. Nyíregyháza, 1991. LXXVII+436 old.

⁵⁴ Поз. 1) Hodinka Antal emlékkönyv. Tanulmányok Hodinka Antal tiszteletére. Nyíregyháza, 1993. У сьом томі з пера Ковач Тіборової мож найти бібліографію Антонія Годинки. 405-430. Поз. щи: **Soós Kálmán**: Hodinka Antal levelezése a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegyével. In. ёго же: Perlekedő századok. Ungvár-Budapest, 1995. 34-73.; **M. Takács Lajos**: Hodinka Antal ruszin témájú/nyelvű sajtógyűjteménye a XX. sz. első feléből. In. Studia Ukrainica et Ruszinica Nyíregyháziensia 5. Nyíregyháza, 1997. 195-203.

2) Выбрані рукописі Антонія Годинки. Vasvári Pál Társaság Füzetek 11. Nyíregyháza, 1992.

3) Наукові дослідження на честь Антонія Годинки. Dolgozatok Hodinka Antal tiszteletére. Nyíregyháza, 1993.

4) **Hodinka Antal**: Cseh források. Kiadásra előkészítette: Heé Veronika. Vasvári Pál Társaság Füzetek 13. Nyíregyháza, 1994

Портрет Антонія Годинки
из фамільного архіва, 1928 гуд.
Публикує ся уперві.

**Наслідство Антонія Годинки
в хранилищі рукописує бібліотеки
Мадярської Академії Наук**

Шор	Арх. значка	Назва и опис матеріала
1		Історія селитвы Русинув у Мадярщині. <i>Пувполотняна оправа. Листы 1-18, інфоліо. Конкурс Бийиана, 1921.</i>
2	MS 10 794/1-4	Збирька документув мукачовської греко- католицької єпархії. Годы 1551-1791. <i>Язык мадярський, латинський, русинський. Машинопис, автограф, вадь рукопис чужої руки. Четыри томы.</i>
3	MS 4812/1	Газдуськое состояня русинської людности у долинах сіверовосточных Карпат. <i>Машинопис. 33 л. 34×21 см.</i>
4	MS 4812/3	Одкуда прийшли предкы днишных Русинув у сіверовосточну засічну крайню? <i>Машинопис. 17 л. 34×21 см.</i>
5	MS 4812/4	Новочасна історія пудкарпатських Русинув. <i>Машинопис. 9 л. 27×20 вадь 32×22 см.</i>
5/a	MS 4812/5	Історія літературы наших утцюзнинських Русинув до года 1918. <i>Машинопис, коректований автографом. 20 л. 34×21 см.</i>
6	MS 4812/6	Неименована студія из родовода Русинув. <i>Машинопис. 18 л. 21×17 см.</i>
7	MS 4812/7	“Історичні” границі Чехословакії очима Французув. <i>Машинопис, доповнений автографом. 55 л. 34×21 см.</i>
	MS 4812/8	То же, <i>машинопис, доповнений автографом. 53 л. 28×22 см.</i>
8	MS 4812/9-11	Лекції на розличні темы. <i>Автограф вадь машинопис, коректований автографом. Три кусники 12+11+8 л., промірно 34×21 см.</i>
9	MS 4812/12	Вурывкы розличных изглядовань. <i>Автограф вадь машинопис. Єден бунтик, порузна величина листа</i>
10	MS 4812/13	Копії и запискы ид архіву василяянув. <i>Автограф. 71 л. 34×21 вадь 17×21 см.</i>
11	MS 4812/14	Історія токайського замка. <i>Вурывок. Машинопис. 66 л. 34×21 см.</i>

Шор	Арх. значка	Назва и опис матеріала
12	MS 4812/15	Жерела ид історії токайської грекокатолицької парохії. Вурывок (?). Машинопис, доповнений автографом. 28 л. 34×21 см. Появлено: <i>Hodinka Antal, A tokaji görög katolikus parochia történetének forrásai. Közzéteszi és utószóval ellátja János István. in. Tokaj és Hegyalja. I. Szerk. Bencsik J.-Szappanos E. Miskolc, 1989. 208-242.</i>
13	MS 4812/16	Копії документув ид історії Токая из годов 1530-1808. <i>Мадярьський, латинський, німицький язык. Копії. 475 л. проміром 34×21 см.</i>
14	MS 4812/17	Розличні пописки, мапы, дотычні Токая. <i>Автограф вадь печатань, єден бунтик, порузна величина листа.</i>
15	MS 4813/1	Копії документув ид історії Пийча из годов 1693-1752. <i>Латинський, німицький язык. Копії. 136 л. 34×21 см.</i>
	MS 4813/2	То же. <i>Латинський, німицький язык. Копії. Бунтик 34×21 см</i>
16	MS 4813/3-10	Образки, мапы, дотычні Пийча. <i>Орігінали вадь фотокопії, 5 кусникув попоиншакої величини.</i>
17	MS 4813/11	Історія хустського замка и справництва ёго сольных комор. <i>Вурывок. Машинопис. 3 л. 34×21 см.</i>
18	MS 4813/13	Копії документув, дотычні Хуста и хустської грекокатолицької парохії из годов 1548-1798. <i>Мадярьський и латинський язык. Копії переписані А. Годинком. 39 л. проміра 34×21 см</i>
19	MS 4813/14	Регесты ⁵⁵ Державного Архіва, дотычні історії Хуста из годов 1329-1779. <i>Мадярьський и латинський язык. Автограф. 60 кусникув. 60 л. 20,5×24,5 см.</i>
20	MS 4813/15	Розличні пописки, дотычні історії Хуста. <i>Автограф. Єден бунтик, листы попоиншакої величини.</i>
21	MS 4813/16	Копії документув, дотычні требішовського замка из годов 1569-1600. <i>Мадярьський и латинський язык. Копії. 20 л. 34×21 см.</i>

⁵⁵ Регеста (лат. regesta) = хронологічний анотований лайштрик архівних матеріалув из конкретного предмета.

Шор	Арх. значка	Назва и опис матеріала
22	MS 4813/17	Копії документув из віденського архіва австро-мадярської злученої міністерії фінансій, дотичні мадярської грекокатолицької печатні. <i>Латинський и німицький язык. Копії. 83 л. проміром 34 × 21 см.</i>
23	MS 4813/18	Копії документув из Державного Архіва, дотичні мадярської грекокатолицької печатні. <i>Німицький и латинський язык. Копії. 496 л. проміром 34 × 21 см.</i>
24	MS 4813/19	Записы из матеріалув архіва естергомського прімаша, дотичні мадярської грекокатолицької печатні из годув 1686-1693. <i>Латинський язык. Автограф. 3 л. 10 × 16 см.</i>
25	MS 4813/20	Копії документув из мукачовського єпископського архіва, дотичні мадярської грекокатолицької печатні из годув 1754-1782. <i>Латинський и німицький язык. Копії. 17 л. проміром 30 × 21 см.</i>
26	MS 4813/21	Копії документув из ужгородського єпископського архіва, дотичні мадярської грекокатолицької печатні из годув 1725-1811. <i>Латинський язык. Копії. 41 л. проміра 34 × 21 см.</i>
27	MS 4813/22	Копії матеріалув из неименованых архівув, дотичні мадярської грекокатолицької печатні, а также ид сёму предмету надлежні попискы. <i>Автограф. Єден бунтик, листы попоиншакої величини.</i>
28	MS 4814/1	Розличні записы, дотичні грекокатоликув, респективно мадярських Русинув. <i>Збулаша автограф, бунтик проміром 34 × 21 см.</i>
29	MS 4814/2	Попискы на предмет русинської народної поезії. <i>Автограф. 6 л. 34 × 21 см.</i>
30	MS 4814/3	Попискы, копії за житєшор и обычаї Русинув. <i>Мадярський, німицький, русинський язык. Автограф. 137 л. проміром 29 × 23 см.</i>
31	MS 4814/4	Записы, дотичні галичської и валашської грекокатолицьких єпархій. <i>Німицький язык. Письмо непознатої руки. 10 л. 21 × 17 см.</i>
32	MS 4814/5	Історія мадяро-булгарських взаймин до года 1396. <i>Вурывок из чорнописа. Автограф. 7 л. 34 × 21 см.</i>

Шор	Арх. значка	Назва и опис матеріала
33	MS 4814/6	Чехы у Росії за світової війны. Вурывок из чорнописа. Автограф. Начерк и попискы. 43 л. + єден бунтик.
34	MS 4814/7	Записы и копії, дотычні южных славян. Латинський и німицький язык. Чорнописы, счасти рука Феєрпотокія и Таловція. 12 л. 34×21 см.
35	MS 4814/8	Копії документув и попискы, дотычні Горватув. Письмо многих рук. 13+13 л. 34×21 и 21×25 см.
36	MS 4814/9	Чорнописы и попискы из польської історії, управок мадяро-польської границі итд. Автограф вадь машинопис, в єднум бунтику, промір 26×21 см.
37	MS 4814/10	Чорнописы и попискы из руського дієпису и вобщє історії Росії. Автограф вадь письмо чужої руки, в єднум бунтику, промір 29×23 см.
38	MS 4814/11	Записы, дотычні граничных інцидентув меже Мадярщинов и сосідныма державами. Автограф, єден бунтик, 26×21 см.
39	MS 4815/1	Описы седлиського и врановського замкув. Вурывкы. Автограф вадь машинопис, 28 л. попоинишї величини.
40	MS 4815/2	Записы, дотычні фамілії Заї. Вурывкы автографа, 62 л. порузної величини.
41	MS 4815/3	Копії, попискы, дотычні чинадіївського панства. Автограф, 64 л. попоинишї величини.
42	MS 4815/4	Попискы за шолтисув и кенизюв. Автограф, 23 л. попоинишї величини.
43	MS 4815/5	Записы, дотычні мукачовського панства. Автограф, 47 л., порузна величина.
44	MS 4815/6	Записы, регєсты, дотычні мараморошської сольної коморы. Автограф, 20 л., порузна величина.
45	MS 4815/7	Копії, попискы за грицьких торговцюв у Мадярщині из годув 1685-1783. Мадярський и латинський язык. Автограф, єден бунтик, промір 34×21 см.
46	MS 4815/8	Копії, попискы, дотычні Шарошпотока, из годув 1554-1589. Латинський язык. Автограф, 22 л. проміра 34×21 см.

Шор	Арх. значка	Назва и опис матеріала
47	MS 4815/9	Копії из документув Ардялської Канцеларнії Державного Архіва. <i>Латинський и німицький язык. Годы 1585-1731. Автограф, 7 л. 34 × 21 см.</i>
48	MS 4815/10	Розличні копії из документув, сокоченных у Державнум Архіві. <i>Німицький и латинський язык. Автограф, 3 л. попоиншої величини.</i>
49	MS 4815/11	Копії из матеріалув ватиканської бібліотеки и архіва. <i>Письмо многих рук. 92 л. проміра 27 × 21 см.</i>
50	MS 4815/12	Копії из матеріалув Archivio de Propaganda Fide. Годы 1633-1756. <i>Латинський, італіянський язык. Письмо непознатої руки. 72 л. величини 31 × 21 см.</i>
51	MS 4815/13	Копії документув из ужгородського єпископського архіва. Годы 1611-1849. <i>Латинський язык. Автограф. 187 л. проміра 34 × 21 см.</i>
52	MS 4815/14	Копії, списані в архіві токайського пудгорного протоєрійського округу. <i>Латинський, мадярський и русинський язык. Автограф. 94 л. проміра 34 × 21 см.</i>
53	MS 4815/15	Копії, списані в архіві шарошпотоцького грекокатолицького душпастырського уряду. <i>Годы 1823-1837. Автограф. 13 л. 34 × 21 см.</i>
54	MS 4815/16	Копії, списані з матеріалув архіва пряшовської єпархії. Годы 1553-1771. <i>Латинський язык. Автограф. 15 л. 34 × 21 см.</i>
55	MS 4815/17	Копії, списані з матеріалув архіва братіславської капітулы. Гуд 1488. <i>Латинський язык. Автограф. 15 л. 34 × 21 см.</i>
56	MS 4815/18	Копії, списані з матеріалув архіва лелеської капітулы. Годы 1360-1770. <i>Латинський язык. Автограф вадь машинопис. 67 л. проміра 34 × 21 см.</i>
57	MS 4815/19	Копії из документув глоговицького архіва из годов 1353-1433. <i>Латинський язык. Копії письма многих рук. 9 л. порузної величини.</i>
58	MS 4815/20	Зопис мадярських листин из моденського архіва. <i>Письмо непознатої руки. 7 л. 31 × 21 см.</i>
59	MS 4816/1-10	Персональні документи и образчики. <i>Оринали документув, фото и сілветув. 10 кусникув, 11 л. порузної величини.</i>

Шор	Арх. значка	Назва и опис матеріала
60	MS 4816/11-30	Розманиті образчики, фотографії, мапи. <i>Фото, рисунки шнд. 20 кусникув. 20 л. попоинишакої величини.</i>
61	MS 4816/111-115	Тийкы з розличныма записами. <i>Автограф. 5 кусникув. 45+64+51+39 л. порузної величини.</i>
62	MS 4816/116	Бібліографичні попискы. <i>Автограф. 17 л. 20,5×17 см.</i>
63	MS 4816/117	Податкы за крізу 1854-1855. годов. Из перепискы Калаая. <i>Письма гр. Андраша Бетлена и гр. Абриша Дюркея Бенямину Калаю из годов 1894-1895. Рукопис Лаёша Таловіця. 138 л. 34×21 см.</i>
64	MS 4816/118	ІІІ. період нової історії. Уд французської революції до нашого часу. 1789-1842. <i>Оригінал рукописа из середины XIX. столітя. 14 л. 20,5×25 см.</i>
65	MS 4816/121	Новинкові вутинкы. <i>Мадярський, руський, русинський язык. Печатань, єдна пудишивка, листы порузної величини.</i>
66	MS 4817/1	Збирька регест, дотычных Братіславы. 1523-1599. <i>Рука А. Годинкы. 253 л. 11×18 см.</i>
67	MS 4817/2	Збирька регест, дотычных замкув Мадярщины. 1204-1731. <i>Рука А. Годинкы. 161 л. 11×17 см.</i>
68	MS 4817/3-5	Рукопис русинсько-мадярського и мадярсько-русинського словника. <i>Оригінал рукописа. 3 кусникы. 593+435+26 л. 22×18 см.</i>
69	MS 4817/6	Збирька русинських народных співанок. <i>Рукопис Яноша Фатана(?). 65 л. (листы 40-61 чисті), дале 55 нечислованных чистых листув. 19×12 см.</i>
70	MS 4817/3-7	Збирька народных співанок мадярських Русинув. <i>Письмо многих рук. 235 л. попоинишакої величини.</i>
71	MS 4817/8-10	Записы из русинських матрик и инші. Годы 1764-1809. <i>Русинський язык. Письмо многих непознатых рук. Три доста пудрані тийкы. 23+84+93 л. Величина листа порузна.</i>
72	MS 4818-4819	Оригінали документув, листин, дотычні Русинув. <i>Оригінальні рукописы. 2 ладічкы. Величина порузна.</i>

Шор	Арх. значка	Назва и опис матеріала
-----	-------------	------------------------

Письма Антонія Годинки

MS 4817/37	Романцю Аладару. <i>Датум и місто хыблят.</i>
MS 4524/553-555	Домановському Шандору. 1933-1940. 3 їх. 3 л.
MS 1121/174-176	Гомбошу Албіну. 1937-1938. 3 їх. 3 л.
MS 5344/127	Мелиху Яношу. 1944. 1 письмо. 1 л.
MS 778/68	Сінеї Ёвжефу старш. 1893. 1 письмо. 1 л.
MS 4848/18	Тім Ёвжефу. 1937. 1 письмо. 1 л.
MS 660/131	Варью Елемиру. 1916. 1 письмо. 1 л.

Письма Антонію Годинкови

MS 4816/31	Уд Елемира Балога. 1 письмо.
MS 4816/32	Уд Тівадара Болгара. 1 письмо.
MS 4816/33	Уд Гийзы Бозовкія. 1 письмо.
MS 4816/34	Уд Фермеджина Ежиба. 1 письмо.
MS 4816/35	Уд Тівадара Гебия. 1 письмо.
MS 4816/36	Уд Густава Гайнріха. 1 письмо.
MS 4816/38	Уд Романа Годинки. 1 письмо.
MS 4816/39	Уд Яноша Гучка. 1 письмо.
MS 4816/40	Уд Ёвжефа Іеша. 1 письмо.
MS 4816/41	Уд Юліана Яворського. 1 письмо.
MS 4816/43	Уд Бийлы Коршанія. 1 письмо.
MS 4816/44	Уд Ласлова Мадарашія. 1 письмо.
MS 4816/45-48	Уд Гргы Новака. 4 письма.
MS 4816/49-53	Уд Томаша Шагія. 1 письмо.
MS 4816/54	Уд Алберта М. Смора. 1 письмо.
MS 4816/55-97	Уд Шандора Сіладія. 43 письма.
MS 4816/98-101	Уд Кароя Таганія. 4 письма.
MS 4816/102	Уд Золтана Валенштайна. 1 письмо.
MS 4816/103	Уд Гліба Кінаха. 1 письмо.
MS 4816/104	Уд Наталії Шкірпан. 1 письмо.
MS 4816/105	Уд непознатого. 1 письмо.
MS 4816/106	Уд непознатого. 1 письмо.
MS 4816/107-109	Уд Леонтина Долгія. 3 письма.
MS 4816/110	Уд Євмена Сабова. 1 письмо.

Антоній Годинка: Книга кириличных документув Русинув Мадярщины

Антоній Годинка уд молодости зберав, переписовав, шорив языкові памятки пудкарпатських Русинув. Про затирыханость ділами и удавательські чажкоты лем ништожно малу часть результатув свого зберательства годен був опубліковати.¹ Годинка унайшов Гукливський літопис и убернув на нього увагу *Алексея Петрова*,² єдного из майрезультативніших изглядователюв Пудкарпатя, котрого споминат и в переписці из Романом Годинков, пак и *Гіадора Стрипського*. У статі Улогы русинської історіографії 1930-го года А. Петров окремішно споминат за збирьку Антонія Годинки.³ Из переписки Годинки из Глібом Кінахом, мукачовським монахом васіліяном, май потум гуменом, што ся точила у 30-і годы, указує ся, же у ріхтовануй книзі Архів васіліянув Годинка хотів дати самостойное зачало кириличным (церковнославянським, русинським итп.) жерелам, які меже латинськыма творили лем меншу часть. У васіліянських галичських и жовкських ўданнях появлят часть переписки єпископа Мануела Ольшавського, а дякуючи пудпорі Петра Зедика, пітсбургського дохтора пудкарпатського ўведения, удало ся му ўдати и окремов книжков сесю доста россяглу податку жерел.⁴

У 1943-45-х годах постарший уже научник пробаловав приготовити на ўдана переписані ним кириличні документи. Хронологічно ушорена, близко пятьстобокова величезної цінности збирька чекат на научникув нової генерації, котрі бы фахово оцінили, ўдали и поаналізовали єї. Первинный порядок сєї навпередно

¹ Поз. **Hodinka A.**: A munkácsi görög katolikus püspökség okmánytára. 1. köt. 1487-1715. Ungvár, 1911.; єго же: A Munkácsi Püspöki Levéltár leltárkatalogizálása. Görögkatolikus Szemle. 1913. 18-19. század.

² Поз. **Петров А.**: Памятники угрорусской письменности. Матеріалы для истории Угорской Руси. IV. С. Петербург. 1906. 35.

³ **Петров А.**: Задачи карпаторусской историографии. In. Древнѣйшія грамоты по истории карпаторусской церкви и иерархии 1391-1498 г. Прага, 1930. XV.

⁴ Поз. **Романувъ Антоній**: Переписка єпископа нашего бл. п. Михаила Мануила Олшавського зь тогдашними гуменами Гедеоном зь Пазиньомъ и Йоанникиємъ зь Скрипкомъ. Записки Чина Св. Василия Великого. Жовка, 1934.

Годинком ушореної, прилаженої на печатаня вадь тіпографський набор збирькы при триманю (?) авадь ушорёваню (?) наслідства погубив ся. Меже розличнымя пописками з наслідства Годинкы мож найти написаное Годинком вручаніє и часть спередслова ид сёму ділу.⁵ Меже наслідством Антонія Годинкы в хранилищи рукописув бібліотеки Мадярської Академії Наук⁶ щи й инде булшераз можеме натрафити на кириличні документи в оригіналі вадь переписі.⁷ При сую податці, в інтересі упозорниня научникув публикую Годинково вручаніє ид ділу, написаное 1944-го года, и сохрaнену часть спередслова.⁸

Угорскoderжавным Русинам! Честні Люде!

Маю честь и щастя Зборник Писем Урядных и Приватных Цирилликов Писаных Угорскoderжавных Русинов предложити и вручити Вам до внимания.

Я сесі стародавні писма из першу на свою дяку читав и зберав. А теперь старостьов примушенный отказуюся от них, але перше щи передаю и вручаю їх внукам поздным тых дідов и прадідов, котрі їх писали: так ги перед сто, два- или тристо годами. Мині дуже на дяку было, дознаватися, што діяли, які гадкы мали и т. д. наші тутешні стародавні дідики. И думав ем собі, же и другі удячно читали бы їх. Зато передаю сесь зборник у руки ім. Най ся тішат давно на папірь зложенными словами тогдашних тутешных предков своих.

И коли зборник мой писем тых, што ми ся удало собрати, передаю Вам на читаня, лем ото маю открыти и то ми на сердци лежит, же, хотяй и во сами новійші часы без сумніваня болше писем пропало, ги хоть коли переже, не удало ми ся собрати под тыми 58 роками, што'м їх зберав, лиш меншу часть. А болшої части болша часть, як кажу, пропала.

Будьте здорові!

⁵ Поз. в хранилищи рукописув бібліотеки Мадярської Академії Наук: MS 4812/12.

⁶ Спис наслідства появений у сьом томі, а щи скорше був появений у факсимільнум уданю Глаголниці и репрінті Утцюзнины, котрі уданя также спомянуті у сьом томі.

⁷ Поз., приміром, в хранилищи рукописув бібліотеки Мадярської Академії Наук: MS 10794/1-4; MS 4814/1; MS 4815/14; MS 4817/8-10; MS 4818-4819.

⁸ Нахудное місто: хранилище рукописув бібліотеки Мадярської Академії Наук, MS 4812/12. Подробнійше за исе поз. *Udvari I.* (ред): Hodinka Antal válogatott kéziratái, Vasvári Pál Társaság Füzetek 11., Nyíregyháza, 1992. 79-96.

Будапешт, 13. януара 1944. г.
Вічної Памнѣти 2. септ. помершого, а 5. септ. 1877. рока
во гробници кафедральной церкви на вічний покой положенного

Др-а богословіа Антоніа Федоровича Чопей-а

посвящаю

Увод

По моюй гадці значит, ож хотів б'ем, як и довжен ем, хоть и малый рахунок дати читающому листкы суй моюй книжці о тых розвагах, котрі у моюй голові крутились отколи'м лиш зачав туй поміщені грамоты и письма собирать. Много я тогда ломив голову. На самый перед присував ся идо мні тяжелый вопрос: ци сут по наших селах нашим языком и нашими буквами т.е. кириллицей писані грамоты? Пак дале де їх искати: ци мож їх и де мож найти и понаходити? Тяжкий вопрос и мало ги бы запутанный. Немношко ми толковати бы' го.

Щи молодым учеником много чував ем, же паны, котрым ся приходило над тым голову ломити, якісь разы совітовали ся, як бы порадити безграмотности наших русинов. Тым часом уже зберав ем письма тыкающіся до прошлости мункачовскої епархії, и убіжден ем був, же не удаст ми ся ни одну грамоту, кириллицей писану грамоту найти межи сими неазбучными людьми. Але помалы мусів ем признати, же гадка моя фалшива была. Наші прадіды не были так глупі и на тулько безазбучні и безграмотні, на кулько и яким їх до самопропасти надуті паны з високого неба до нас заплантані за 20 роков світу представляли. Приходит ми ся сміяти, коли читаю у книзі, котру «В Празе» 1930 выдав много межи Петроградом – Будапештом и Прагом мотавшийся проф. д-р А. (Леонидович) Петров: Древнѣйшія грамоты по исторіи карпато-русской церкви и іерархії 1391 – 1498" ... сам пише (VII. ст.): «...в последней, вероятно, в моей жизни работе, нахожу уместным поделиться с читателями выводами старого ученаго» сесе высокоголосное обявление: (XIV. и XV. ст.) “В заключение позволю себе вкратце наметить задачи, стоящія перед настоящими в будущими исследователями исторіи (!) Карпатской Руси... 4. Собрать все написанные кириллицей мелкіе памятники от древнейшей (!) поры до начала возрожденія (!?) Карпатской Руси,

как уж опубликованные... так и находящиеся в частных руках или вообще где либо лежащие под спудом”. Заставит ня сміятися зато, бо коли по намітці задачею для дослідователів історії Карпатської Руси сконстатировав, же: «До XVII. в. документарний матерьял является очень скудным, но скудным может быть, не столько сам по себе, сколько потому, что мало заботились о его увеличении», а под запятков замітив, же «для столетій XIII и предшествующих нельзя, конечно, об этом и думать: ex nihilo nihil», тогды эсю, у чотыри точки стіснуту, задачу ги посіділий пророк зачне толковати: регесты документов уже напечатанных, кирилликов написані «мелкіе памятники» и т. д. Но упаде ми на гадку, же много, дуже много бы ми говорити, але не яло ся ни правду, аж бы яка чиста была, мертвому на очи метати. Зато верну ся назад ид мелким кирилським памятникам, о котрых опят под запятков не говорит, ай ги бы з горі долу «замітит»: “Большую пользу могут принести местные любители науки... (XV. ст.) ”

Предпущеное поясняющее и толкующее слово

Коли сесю книжицю мою, котру, хоть яка тоненька, ги за 60 роков помалы списовав и порабльовав ем, ныні, на конци живота, як 81 літний престарілий дідик из сього марного світа заберати бы ми ся и не докончену роботу другим мушу лишити, — честным и сміренным людьом угорскодержавным русинам во руки дам, на самый перед, зараз на порозі всім тым, ажбы ся такі легкомысленники, Боже не дай, понаходилися, котрі бы якісь, хотьякі сепаратистичні тенденції на очи ми метати сміли и отважили бы ся, голосно кажу, же дуже, дуже и страшно блудят и замыляются. И повторяю, же ницят до сих писем не розуміют и нич до діла не знають и не мають, и не треба ми ницят и не чувствую ся обв'язаным боротися и обганяти против сих зломысленников. Бо хто позорно и из гадков перечитат туй выпечатані писма, аж бы лиш мало чести и совісти мав, должен признати, же ни меншого сліда и наймалійшого знака не найде во них якогось хотякого сепаратистичного наклоненія, ниякого -изма, як то славо- и панславо-, тай москвофилизма. И зачим ниже шырше розтолкую сесь вопрос, туй накурто тулько спомняну, же противники зборника из соціально-политичных мыслей рушают, пускают и розвивают свои теорії, а зборник е чисто историчное діло. И додам ищи величезну разлуку соразмірно так во пространстві, як во числі людства межи славянством, маскальщином и тутешным

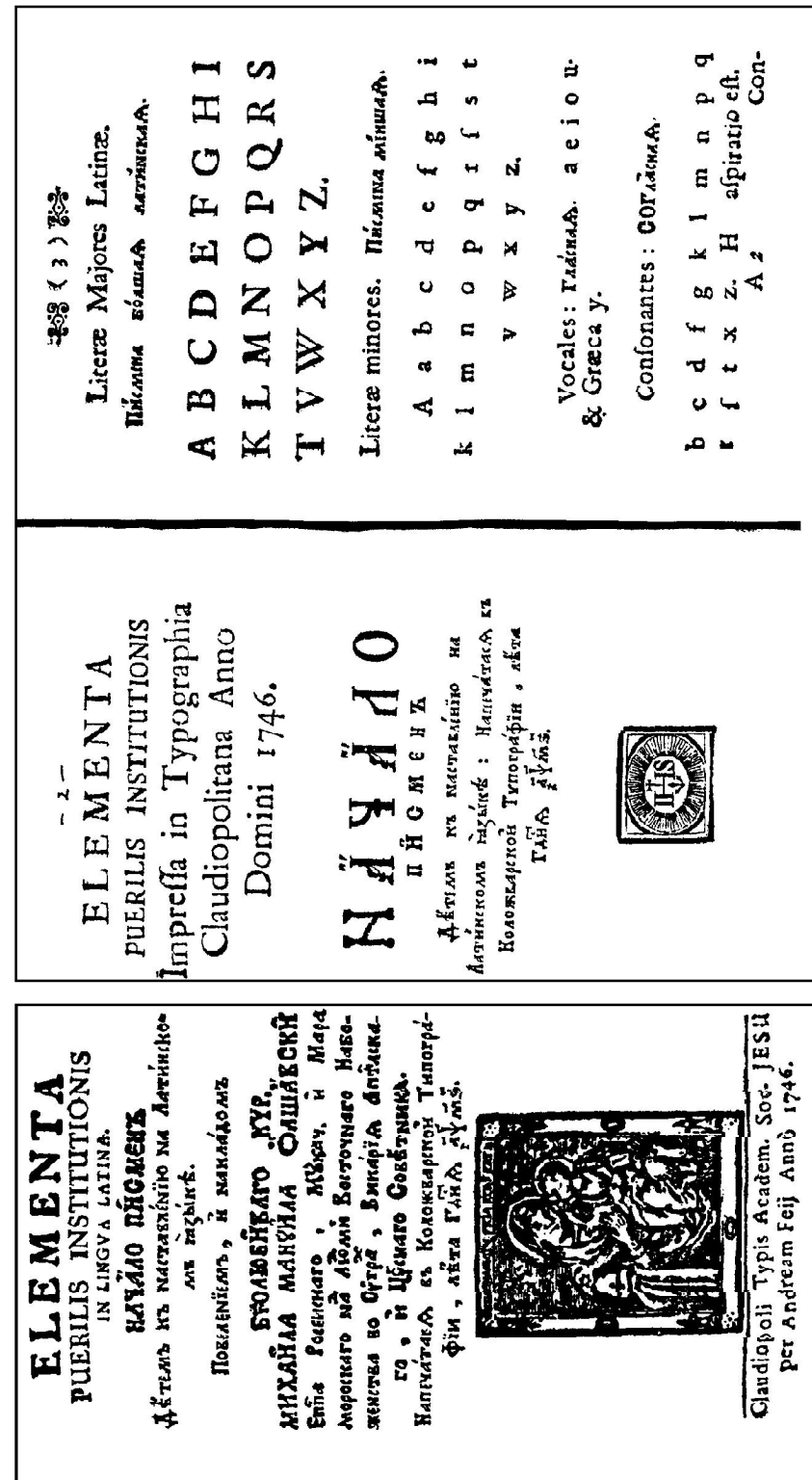
русинством е и так велика, ги межи копицьов сіна и зерном пшеничным. Та зато, бо книга писем на ділі и по строгой объективности цілком безтенденціозна, не пуцаю ся из сими злобами в полемію, ай обратно, так гадаю и гадку мою просто виповім, же давно, давно, так коло 20-ых годах, коли в Россіі Калайдович граматично виробив Ломоносовом на литературный простор поднятое а-нарічіе Москвы, т. е. перед якимись 100 роков треба бы было сесі стародавні писма призазберати и выдати. Тогды бы были всі честні и смірєнні тутешні русины сознати могли, як далеко, страх далеко прапрадідов доля отвела їх от «Червенских Городов» дале там зад ними от Кіівщины, тай ши май туды ид сіверу, от Московщины, с котрыми крем віры и буквы нигда нич общее не мали. Тогды бы были могли статися самосознателні угорські русины, котрі так много и так задарь змагали и трудилися обы десь якось, хоть як тоненьков ниточков привязалися ид широкой московской литературі, котра угрорусинское усилованя и не збачила, не обы была подперала.

Же состав сих стародавних писем по правді безтенденціозный, видно из того же сесі документи исключительно на церковно-славянском языці и нашим говором писані и то так, же І-ша и ІІ-ра часть май придержуєся ид церковно-славянському языку, хотяй и во них находятся позамишані слова нашої бесіды, покі во ІІІ-ой части поміщєных письмах переважнт наша бесіда церковно или общее славянський язык.

Кождому угорському русинові дотеперь хыбіла книга документов. Бо правда, ож и переже туй там выдруковалася поєдна грамота, но у воросі тепер першый раз появиться сборник документов. Но сесе обстояня, же не было передо мнов примірника, не пугало мене. Може быти, же причина тому, же нихто ся не об..рав до збераня наших старых писем, же тяжко даются читати. Но міні нелегкое читаня цирилликов не причиняло тяготы ... Тому же книга документов так поздно могла выпечатати и появиться, единственна причина была поисканя и посписованя сих писем. Нихто ся не брав до діла...

Школованя русинської церькуної інтелігенції у XVIII. столітію (місто, язык)

У XVIII. столітію спектер хуснованых у Мадярщині языкув май пестрый бив сопровит спектру етносув. Трафляли ся бо и такі языки, што сповняли лем урядницькі, адміністративні функції, вадь лем церькуні, літургічні. Сякі были, наприклад, латинський и церьковнославянський языки. Поділ русинського языка меже иншыма славянськыма языками у писемстві мадярської державы и жуп бив незначный. Сись язык нич ся не хусновав, вадь ледвы ся хусновав и в діловодстві панств. При удносно заубсталуй структурі русинського общества у XVIII. столітію майважнійшов сокотительков культуры материнського языка и ёго хуснованя была цирьков. У Мукачовській грекокатолицькій епархії попила языка латинського главным урядницькым языком бив такої файты язык, што еднако стремляв ид літургічному церьковнославянському языку, ид пудкарпатській русинській народнуй бисіді тай ид тогочасному галичському (давноукраїнському) літературному языку. *Властно кажучи, сеся файта языка, сінтезуюча булше языковых пасем, може ся брати за пудкарпатський русинський літературный язык.* Идучи за хронологієв, можеме убьявити, ож у первуй третині XVIII. столітія у русинськым літературным языці спозначный поділ мав давноукраїнський елемент, котрый укріпляла не лем діятельствуюча на Пудкарпатю галичська церькуна інтелігенція, но и написані давноукраїнчинов работы єпископув Камеліса и Бізанція. Уд 30-х годов XVIII. столітія зачинат ся ширеня лемковського говора через посередство єпископської канцеларні. Западні русинські языкові елементи дуйшли на восточное Пудкарпатя из урядныма документами (уббіжниками, наставами) єпископув, котрі удводили ся родом из лемковського языкового ареала, як кажім, єпископы Ольшавські. У практиці канцеларні єпископа Мануела Ольшавського, як и в документах гуменув василіянських монастырюв, дає ся відіти систематичное споиня русинського народнобесідного языка и двох испомянутых літературных языкув (церьковнославянського и давноукраїнського). Уд 80-х годов XVIII. столітія наремно ся ширит архайзуюча тенденція, яка приносит на передину нормы

Титуловий лист у розвороті Елементи, котру дав напечатати 1746-го года зачинатель школьного образованя Русинув епископ Михаил Мануел Оляшавський. Репрінт книги з аналізом появив I. Удоварі у Нїредгазі 1999-го года.

церковнославянського языка, а также зачинат ся уддїєваня руського літературного языка.

Поплетеное языковое уддїєваня зазнавала русинська церькуна інтелігенція и при школованю.

Число школ тай учителей из первой половки XVIII. столітія не знаєме. Онъ Марія Теризія 1768. года дала списати число попув и учителей. Тогда исписали были списоватчики двараз туюко грекокатолицьких душпастырюв, гикой учителей. Учителі у цілум застачали и канторські довжності, а многі з них были нотарями, видав булшина русинських сел, не бировала держати поокреме кантора и учителя. На матеріалах урбарської регуляції з часу Марії Теризії мож увідіти, ож у вседержавнум промірі из сільських переднякув (селянської еліты) майвыше кидь 14% їх знало писати. У селянській цілови сись поділ був щи менший.

За школованя грекокатолицького попуства кунцём XVII. столітія, зачатком XVIII. столітія не є бізувных податок. Изглядователі звыкли ганути, ож образованость попув была низка. На сесю низку попуську образованость єпископ Мануел Ольшавський многораз ся удкликує у своих наставах и острыма словами бичує необразованость попуства, удводячи из ній и общу заубсталость русинського народа. Попы ид собі брали хлопцюв, вадь сынув собі (сякі пак ся поповичами кликали), а, кидь не мали свого, брали сына кантора, вадь дакого ученливого газдуського сына, научили го писати, читати, у цирьковли валушні функції сповняти. Пак по дакулькох годах канторованя, майбулшераз уже женатого молодяка, котрый ид тому часто из земледілством свуй хліб заробляв, представили єпископу, и вун усятив го вадь на сященика, вадь на дяка.

Усячєня ишло ведно з испытум из церькуного співаня, літургії, релігійної етики, зато туй можеме ганути розличні языкові уддїєваня, церковнославянського и давноукраїнського літературного языка. Никаючи на язык робот єпископув Де Камеліса и Бізанція и на того, ож значна часть душпастырюв дуставала усячєня из рук єпископув Польші, не мож недоцінєвати вплив давноукраїнського літературного языка.

Предусловія на школованя попув были и в мукачовському монастирю. Айбо зачаток регулярного образования туй поклав онъ єпископ Мануел Ольшавський года 1744, коли у Мукачові заложив семінарію на школованя попув и канторув. Сєся семінарія на зачатку

мала дві класы. У первуй класі ученикы, – часто увирстні хлопы, ба и женаті попы, – назывчовали ся на церьковнославянське читаня-писаня и на даку арітметику. У другуй – учили ся катехізм и дакус етику. Зачим семінарія такой ниякі фінансії уд державы не дуставала, професоры жили из справованя близь Мукачова бывшої росвиговської парохії. Из булшой части ўходили были Тирнавську семінарію, но были меже нима и абсолвенты ягерської семінарії, а за Копчая знаєме, ож ўходив был Пазманеум у Відню. Изглядователі збулша сходят ся на тум, ож язык школованя был чистый церьковнославянський, авадь помішаний из народным бесідным языком.¹ Но хусновані у науці были и творы, писані давноукраїнським літературным языком. В учевнику єпископа Ольшавського *Elementa...* указуют ся и знакы руського літературного языка. Соудвітно тогочасным потребам достаточное місто дустав и латинський язык, хоть и не доміновав, наперек тому, же Корольська Намістницька Рада на тото ся усиловала из практичных доводув, конкретнійше позад важности латини у общественум животі и в образованю майвысшого уровня. Мануел Ольшавський у селі Турц жупы Угоча організовав теологічне школованя дїля юношув Мукачовської єпархії румынської народности, куды за учителя дав сына тамошного пароха, коли тот уходив был Мукачовську семінарію. Часть валашських парохув учила ся у Турцу, а часть в Ужгороді (Унгварі), де мали професора румынської літургії, и де дїля валашських семінарістув даякі предмети, меже тыма и літургію, учили по румынськы.² У документах, писаных абсолвентами мукачовської семінарії, в основі, мож замерьковати ипен такі графічні, языкові призначности, як и в документах, писаных абсолвентами Тирнавської семінарії.

З переносом єпископської резіденції до Ужгорода, и мукачовська семінарія дустала туй місто у стародавнум замку Другетув. Наука ся удтепирь докончовала за чєтыри годы. У послідні годы житя єпископа Бачинського русинський язык як учевный удсунув ся у задину, а наперед уйшов латинський. Меже професорами ужгородської семінарії были и такі, што ся учили у Відню (Михайло Щавницький, Григорій Таркович). Нима представляна языкова

¹ Гаджега Ю.: Исторія ужгородской богословской семинарии въ ея главныхъ чертахъ. Ужгородъ, 1928. 19-20.

² Поз. щи Архів Гайдудорожської єпархії. Fasc. 9. No. 52 1789.

орієнтація на церьковнославянський язык и тогочасный руський літературный язык уживотнила ся и в процесі школованя. Окрем Мукачова и Ужгорода у XVIII. столітію русинських богословув учили у Тирнаві (Нодьсомбаті), Ягері, Відню, Буді тай Ильвові.

У Тирнаві Русины учили ся уд кунця XVII. столітія. Года 1704 туй была закладена Янієва фундація, у рамках котрої туй ся воспитовали вшиткі єпископы XVIII. столітія: оба Ольшавські, Гавриїл Блажовський, Іоан Брадач, Андрій Бачинський, и такой вшиткі, што у часі сих єпископув дашто важили, меже нима и мараморошські вікарі. Діля юношув, што ся учили у Тирнавському ілірському колегіумі, была заручена наука літургії по русинськы, и они, природно, хусновали ся и букварём и катехізмом Камеліса, казуістиків Бізанція.³

У ягерській семінарії каждый гуд из 1754-го до 1770-го дустали місто по шість русинських хлопцов.⁴ Туй їх учили літургію восточного обряда и русинський язык. Ож який точно був сись язык, не мож єднозначно провказати, но ганути мож, ож исе церьковнославянський язык був.⁵ Проаналізовані у недавнуй прошлости славянські матеріали бібліотеки Ягерського архієпископства состояли збулша из літургічних книг ильвовського, почаювського и московського уданя. У бібліотеці находила ся и ґраматика Мелетія Смотрицького, московського уданя года 1721, за котру бізовно мож повісти, ож и хусновала ся, бо год придобытя юй був 1751.

Андрій Бачинський у своїх уббіжниках многораз говорит за школованя попув. За майпирві условія прията у науку узначує знатя літургічного церьковнославянського языка и скушеность у церькунум співаню. В єднум уббіжнику из года 1805 пише, ож за державні гроші (горіспомянутої фундації) в Ужгороді, Тирнаві, Ягері, Пешті учит ся 120 богословув из Мукачовської єпархії. Бачинський кличе адресатув

³ Подробный розбур языка книг, появленых у XVIII. столітію діля Русинув, поз.: **Udvari I.**: A kárpátukrán (ruszin) írásbeliség története a XVIII. században. Magyarországi hivatalos dokumentumok alapján. Kandidátusi értekezés. Nyíregyháza, 1986. MTA Kézirattár.

⁴ **Дулишкович І.**: Историческія черты Угро-Русскихъ. 111. 1877. 220-226.

⁵ За исе поз.: **Király P.**: A nyelvkeveredés. A magyarországi szláv nyelvjárások tanulmányozása. Докторська дисертація. MTA Könyvtára. Kézirattár.

на позур: літургічному языку, образованости у материнськѹм языку, «руськѹму» обряду на шкоду пуйде, кидь юношы, ўходивши сериднёго уровня латинськѹ школу, дале ся будут учить у латинськѹх (римокатолицькѹх) семінаріях. Росказує, обы парохы сынув собі перед приимлячками «учили материнськѹй язык, віру и науку, а хоть укріпляли їх у сѹм».

Нич не знати за того, ож коли пирві русинські юношы трафили у віденськѹ семінарію, заложену Пийтерѹм Пазманѹм, у так пружваный Пазманеум. Знаю за двох воспитаникув Пазманеума, што лишили за собѹ кириличні писемні памятки: Іоан Петковськѹй тай Іоан Копчай. *У Копчая відіти муцный руськѹй вплив, но и Петковськѹй не онь так дуже ся сперав тогочасно практикованым нормам руського писемства, котрых ся в основі держали абсолвенты тирнавського и мукачѹвського училищ.* Пазманеум ўходив и брат Копчаюв, котрый пак дїяльствовав у бачванськѹм Керестурі. Гѹда 1774 Марія Теризія заложила у Відню центральну грекокатолицькѹ семінарію, так называный Барбареум, де галичські и пудкарпатські Русины (годишно по 7-9 їх) ведно учили ся из горватськѹма Русинами и ардяльськѹма Румынами. Туй ся учив Григорій Таркович, парох гайдудорожськѹй, изгодя єпископ пряшовськѹй, котрый измеже тыма, што нам лишили писані памятки из XVIII. столітія, майдослїднїйшый був у додержаню норм церьковнославянського языка, но и призначності руського языка у нѹго мож найти. Сут податкѹ, што говорят нам, ож на Пудкарпатю меже гѹдами 1770-1775 часть книжок, иskonфiскованых уд московськѹх вандрувнѹх книжкарюв (34 тїтулы) передали у Барбареум, зачим цензура їх посудила як спосубні про слухателюв Барбареума. Ёзеф II. гѹда 1783 закрьв Барбареум, а наново го отворив онь гѹда 1803 Фердїнанд I. Русинські семінарісты дочасно закрьтого віденського училища продовжили науку у новозаложенуй ильвовськѹй семінарії, што перебрала на ся статус центральної семінарії уд гѹда 1784. За гѹды 1788-1789 туй было семеро, а гѹда 1790 – шестеро слухателюв из Мадярщинѹ. Туй спомянеме и за установленый австрїйськѹма властями 1784. гѹда Студіум Рутенеум, просуществовавший до 1809. гѹда, де первый ректор був Русин Михайло Щавницькѹй, а из 16 професорув пятеро были пудкарпатські Русины. Из них Петро Ловдїй тай Иван Земанчик на зачатку XIX. столітія емігровали до Росїї, а Щавницькѹй ся вернув 1804. гѹда до Ужгорода, де став ся проректором семінарії.

В ильвовських училищах наука ся вела церковнославянським языком. «Карпаторос» Иван Орлай, котрый організовлював еміграцію русинських інтелігентув до Росії, у єднуй, на Петра Ловдія писануй, поручительнуй характерістиці сак але пише: «Лоди, профессор логики и математики, который 13 лет преподаёт на славянском церковном языке в Львовском университете». Такой туй ши раз так пише за Ловдія, ож «... лекции преподаёт на российском языке».⁶ Исе созвучно из характерістиков тогочасної галичської образотно-языкової сїтуації, зробленов Иваном Франком: «За Ёзефа П., коли школованя поступило, понаставали нові народні и серидні школы, а у семінаріях побулшив ся час учения и число семінарістув, тогда інтелігенція мусїла ся роздумати у вопросі ученого языка, та пробовали, сперавши ся на церковнославянський язык, створити літературный язык, вадь готово церковнославянський язык яли были хусновати, котрый тотожнили из языком руським». Поправді, уббіжники галичських єпископув из кунця XVIII. столітїя ши й уд уббіжникув Бачинського май архаїчні, май набиті церковнославянськима елементами! Ши и сїв анахроничнов практиков мож потовковати того, ож у первуй третині XIX. столітїя у галичськум церковно-урядницькум писемстві перемагат польський язык. Видимый у пудкарпатських Русинув кунцём XVIII. столітїя, зачатком XIX. столітїя архаїзуючий у бук церковнославянського языка стрем писемства созвучный був из тогдышнов галичськов языковов сїтуацієв.

За школованя півцёучителюв скупю маєме податок на роспорядку. У зглядованум нами часі значна часть канторув, што й учительську функцію сповняли (півцёучителюв), ото такі попуські сынове (поповичі) были, што на докончиня своих довжностей валушні знатя збулша в утцюськум домі, уд утця перияли. Єдна мало определена, но хотьлем тулько, же при школі ведена форма того школованя была язана ид мукачовськуй семінарії. Єпархіяльні наставы Мануела Ольшавського на того наміряют поповичув, ож най навщивляют мукачовську семінарію, бо иншак истратят канторську кондіцію. А канторам тоты наставы просто кладут за повинность учить ся.

⁶ **Байцура Т.:** Закарпатоукраинская интеллигенция в России в первой половине века. Пряшев – Братислава, 1971. 27.

Регламент мукачовської семінарії у часі Іоана Брадача (*Regulae pro Scholis Munkácsiensibus*) перечислять пожаданя, што ся клали змагателью на кантора. Тоты пожаданя содержали, ож змагаючий ся на кантора попович вадь слободаш як маймень мусит знати Ірмологіон співати, читати, дамало писати, знати майважнійші догматы віры, співаня з псалтырї, тропарї, стихіры, хваленя итд. Змагатель на кантора, «ірмологіста», мав денно двараз звичити ся у писаню, а раз на тыждень указати, што знає, воститателю. Што надлежит ид справованю ся, дісціплінї, такі ся му пожаданя клали, як и богослову. Хотяй первый декрет *Ratio Educationis* удокремив школованя попув и учителюв, ун не ўтворив самостойное школованя учителюв в сістемі народного образованя, ай зашорив го ид низшому уровню школ общого образованя. У каждом учевнум окрузї отворила ся так называна нормальна школа, якуй ся уложило застачити и школованя учителюв. Дїля русинських сел півцѣчителюв готовила надькаройська нормальна школа, а окрема сѣго монастырьські школы у Краснум Бродї, Буковци, Мукачовї, Марїяповчи. Из послїднѣї третини XVIII. столітїя сут податкы, ож канторув школовили у столицях протоєрийських округув, наприклад, у Гайдудорогу учили по русинськы и по румынськы.

Уббїжники єпископув Брадача и Бачинського многораз говорят за повинностї півцѣчителюв.

Научники не прийшли на єдно суженя, ож котрого точно года отворила ся на Пудкарпатю перва учительська препарандїя. Поокрімї зглядованя опредїляють порузный час: 1793. вадь 1794. гуд. Корольська Намістницька Рада щї года 1791 дала наставу, обы ся в Ужгородї заложила препарандїя. Меже уббїжниками земплинського вароша Оласліска за годы 1790-1797 пуд числом 951. находит ся оглашка, з котрої мож ганути, ож годом основаня ужгородської учительської препарандїї був гуд 1792. «951. АІ. Пудля росказу Корольської Намістницької Рады дїля школованя русинської народности в Ужгородї у єднуй соудвітнуй школї Учителя пост установеный. Тоты юношы, котрі бы жадні были у туй школї учителями быти, сѣго года у місяцю сятаго Андрїя 10-го дня най не убыйдут приголосити ся. 1792».⁷ Сесе училище, заложеноє у послїднуй декадї столітїя, уже не уддїяло на характер русинського писемства XVIII. столітїя.

⁷ Zemplén vármegye Levéltára. Sátoraljaújhely, V.8.

**Єпископ Андрій Бачинський
(1732-1772-1809) —
представитель русинського просвітенства**

Життя и діяльність єпископа Андрія Бачинського

Любив бых указати життя єпископа Андрія Бачинського, ёго діяльність у зиркалі научных работ, первожерел, єпископських уббіжникув. За ёго єпископованя у вшиткі царини живота цирьковли, што тысячов ниток пересновав народное бытя Русинув, прийшло новое думаня, нові розсуженя, зачаткы тых реформ, які пак уддієвали онь до середины XX. століття. Майже вшиткі прінципальні елементи народної ідеології Русинув XIX-XX. століття появили уже в уббіжниках Бачинського. Андрій Бачинський — постава ўзначна в історії Русинув и русинської культури XVIII. століття. И не лем зато, ож ид ёго имнєви и часу ёго єпископованя яжут ся пирві проявы народного возрожина Русинув. Ун сам був натуюлько активный творитель и овплывнєватель сих най и скромно ся проявляющих, айбо народных по своєю сути усиловань, што мож го числити предвістителєм народного двиганя Русинув XIX. століття. Наперек тому, ож у цілови позитивна оціна ёго діяльства и значеня споминат ся у вшитких роботах из історії, літератури, історії школованя другої половкы XVIII. століття — первої третини XIX. століття, цілоохопна студія з оцінов ани ёго самого, ани часу, з ёго имнєм язаного, так ся и не появила.¹ Из мого никаня, сєму бы было и научно-історичное товкованя. Латиноязычна історична робота Базіловича, што дустав прозывку русинського Геродота, котра пак ся учинила главным жерелом про вшиткі послїдуючі зглядованя, писала ся у часї Бачинського, сяк за нєго самого и за ёго час содержит порунано мало податок. И такі історикы, як Дулішкович, Годинка, Жаткович, што ся май на історію

¹ Уже была нинїшна студія завершена, коли філологічні податкы за Бачинського збогатив ужгородський изглядователь Валерій Падык. Ун указує уббіжники Бачинського, котрыма ся до грекокатолицького клера доносят розказы Корольської Намістницької Рады дотычні школ, вояцтва итд. Ёго замерыкованя потвержуют муй аналіз. Поз.: **Валерій Падык**: Сам на сам з єпископом Андрієм Бачинським. Молодь Закарпаття. 7 листопада 1991. п. №45. 4-5. Из новинкової статї Падыка щи и тото ся дузнаєме, ож у память єпископа Андрія Бачинського на Пудкарпатю зготовили много творув умїлства: памятники, барелефы, медалії.

цѣрьковли концентровани, історію Русинув пробрали лем до періода Бачиньского. А марксистичні історики інтересовали ся май предісторієв розвала Австро-Мадярьської монархії, не никавши глѣбже ги уд середины XIX. столітія.

Андрій Бачинський уродив ся 14-го новембра года 1732 у селі Бенятина Ужської жупы (днись теріторія Словакії) у душпастырячуй немешьскуй фамілії преселникув из Галичины.² Туй, у родичуськум домі, дустав зачаточні знатя, жадані діля гімназіального школованя. По абсолвованю ужгородської єзуїтської гімназії у годах 1752-1758 продовжив теологічне школованя у Тирнаві (Нодьсомбаті), де здобыв докторат из теології. По завиршиню науки трафлят до Гайдудорога помучным душпастырём. Из перекладенём Георгія Сабадоша до Мукачова, годом 1763 чинит ся парохом гайдудорожським, а незадовго архієпископом жупы Заповч и округа Гайдудорог. Своє діятельство у Гайдудорогу приспособлят тамошнуй народно-языкувой сітуації. Што в гайдудорожський період, што дале, сівши на єпископський престул, держит ся языкового сінкретизма. Соудвітно церькуным предписам, Андрій Бачинський матрику веде по церьковнославянськы, про своих вірникув готовит попискы, потвиржиня, договори по мадярьскы, переписку из старшином и магістратом слободного вароша Дорога держит тоже по мадярьскы, из церькуныма урядами — по латинськы и по русинськы, а з жупныма урядниками — на офіціальнуй латині. Як архієпископ из церькуныма общинами заповчьского архієпископства переписує ся по мадярьскы. И пуднявши ся на єпископський престул не змінив сесю практику. У церькунум окружном архіві Дорога сохранило ся много писем из ёго, авадь ёго канцеларістув пера, написаных ладным мадярьським языком.³ Мадярьська церькуна література ставит му у заслугу, ож при

² За Бачиньского ши поз.: **Баран О.**: Єпископ Андрей Бачинський и церковне відродження на Закарпатті. Бібліотека Логосу. т. XXXIII. Канада, Їорктон, Саск, 1963; **Удвари И.**: Податки о карпатоукраїнськей (руськей) просвищеносци. Вплів просвітительских идеяох у циркулярних писмох Андрея Бачиньского (1732-1809). Нова думка XVIII. 1989. ч.74. 33-36; поз. ши: О живоце и діялносци Андрея Бачиньского (1732-1809). Нова думка XVIII. 1989. ч.76. 37; **Данилюк Д.**: (Бачинський) Не думал о временном добре. Закарпатская правда. 1990. III. 28. стр. 4.; **Eudovít Haraksim**: "Zlatý vek" biskupa A. Bačinského a obrodenské obdobie A. Duchnoviča — dve epochy dejín Rusínov. In. *Ján Doml'a* (red.): Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť. Bratislava, 2000. 10-36.

³ У Гайдудорожськум Єпископськум Архіві сохранила ся и печатка з ёго гербом. HPL. Fasc. 2. №9; за себе поз. **Pál I.**: Bacsinszky András püspök nemesi pecsétje. Vasvári Pál Társaság Füzetei. 3. Nyíregyháza, 1990. 35-36.

даяких частях літургії завюх хоснованя народного (мадярського) языка и церькуні співы потовмачив по мадярськы.⁴

Опыт, придобутий ним у часі гайдудорожського, так называного схізматичного двиганя (1765), силив го, жебы інтензивно ся зачав добивати за независимостёв вадь канонізаціёв мукачовського єпископства.⁵ Го́да 1768, коли ся точила реорганізація мукачовського єпископства на мінту латинських єпископств, став ся членом першої чєтыричленної капітулы. Коли го́да 1769 заганяли делегацію ид Марії Теризії, на чоло тої делегації, што мала представляти канонізацію мукачовського єпископства, ўбрали Андрія Бачинського. Го́да 1772 именовали го на єпископа. *Як єпископ роскрятав активное и россяглоє культурное и організаторське діятельство. Сесе ипен вчас ся трафило из політиков просвітинського абсолютизма Габсбургської дїнастії дотычно грекокатоликув, и Андрій Бачинський из того максіально взяв хосен дїля русинського клєра. Просвітинсько-абсолютичні змаганя власти на повышеня уровня матеріального благобыта, образованости, школованя найшли у Бачинськѹм високоудвїчательного, далековидого реалізатора, и ведно з тым такого, што знав уважати на конкретное соудношиня політичных сил и не пустити з ока ниякі, відїло бы ся друбні, проблемы.*

На личное прошиня Андрія Бачинського го́да 1776 Марія Теризія дала мукачовській єпархії таполцьке абатство (жу́па Борша), што давало годишний прибыток 12 тысяч золотых форінтув, про потребы нової єпископської столиці — ужгородський монастырь роспущеного чина єзуїтув и храм їх, про духовну семінарію — замок Другетув (1775-1780). Зо́рганізовав семичленну капітулу, котра

Печать Андрія Бачинського з го́да 1775.
Увеличено 2:1

⁴ Grigássy Gy.: A magyar görög katolikusok legújabb története. Ungvár, 1913. 37; Sztripszky H.: Jegyzetek a görög kultúra árpádkori nyomairól. Bp., 1913; Timkó I.: Keleti kereszténység, keleti egyházak. Bp., 1971. 466-467; Pirigyi I.: A görögkatolikus magyarság története. Nyíregyháza, 1982. 85-89.

⁵ Дулишковичь І.: Исторические черты Угрорусскихъ. Унгваръ 1877. 176.

дустала матеріальні средства, жебы ся члены юй, окре́м иншого, могли занимати нау́чнов роботов и краснописемством. Реорганизовав воспитаня попув, што з 1777. года удбывало ся в Ужгороді. Из 1780. года и сам переходит на бываня до Ужгорода. Уд корольського двора удає му ся ўпросити 60 стіпендій на содержания воспитаникув семінарії и пять плаченых постув професорув теології. В єпископській семінарії учевный язык был русинський літературный язык, за котрый уже сьме говорили, а латинський функціоновав як помучный. За Бачинського державна субсідія на помуч душпастирячого сященства ўзначно ўросла и сягла годишных 30 тысяч форінтув. Вуєдначив и дале примножив унаслідовану уд предешникув и вхабену ужгородськыма єзуїтами бібліотеку, куда ўпросив и йз парохій старі рукописні книги.⁶ Основав архів, куда своим уббіжником из парохій ўпросив ціннійші старші парохіальні документи.

Не лем на єпархію, на капітулу давав позур, но и в духу єзефінізма занимав ся матеріальным и духовным добробытом сільського сященства и народа. Обы ўліпшити матеріальное положиня низшого попуства и вірникув, ўходив уд кінчтарія матеріальну помуч діля душпастирств вадь парохій и діля парохіальных школ. Сотрудячи ся из коморныма, жупныма органами ўбудовав таку організацію парохій, што спозначно ўліпшила матеріальное положиня сященства. Заязав окремый договір из кінчтарієм за парохії, што ся находили на маєтках ужської и мараморошської комор. Пудля сєго договора дустали право парохы на єден цілий телек, а канторы и кураторы на пувнєго; без награды могли пасти и жирити свуй скут. Паро́хам уд землепана приходив трикумнатный, а канторам двокумнатный квартал, з нєго єдна кумната служила як школа. Парох мав право дустати машталню и хлїв. Окрем сєго ўдатні сумы дуставали и на убладованя храма. Из кінчтарія ишла помуч и на содержания мараморошського мурованого храма и вікаріата.⁷ Подобного содержания договір Бачинський заязав и йз Шенборновым панством. Пуд час сєї реорганізації парохій, што ся закунчила на зачатку ХІХ. столітя, при догварянях из землепанами міродатным был договір, заязаний из кінчтарієм. *Тым кіом ся у*

⁶ **Hodinka A.:** A munkácsi görög-katholikus egyházmegye... 698-702.

⁷ **Гаджега В.:** Додатки к исторії Русинов и руських церквей в Ужанской жупі. Наукови записки Товариства Просвити ІІ. 1924. Ужгород. 155-239; **Мицюк О.:** Нариси з соціально-господарської історії Подкарпатської Русі. ІІ. Прага, 1938. 90-105.

часі єпископованя Андрія Бачинського удбыла повна еманціпація грекокатолицького клера из никаня на матеріальное и правное положиня, а также авторітет.

Года 1773-го Андрій Бачинський взяв участку у віденській пораді єпископів грицького обряду, де ся родили многі важні рішення за церкуні книги, сята, календарь, положиня попуства и вірників. Окреме значущим видиме, ож дустало твердый голос того жаданя, обы пановниця пригварила ся ид жупам и землепанам, най установлят школы на теріторіях, де живут вірники восточного обряду. Голосно ся ўповіло чаяня, ож вірники восточного обряду соудвітно своим способностям и образованости хочут найти свое місто в обществі, хочут, обы їх діти ся вольно учили у школах.⁸

На започин дірєктора Універзітетної Печатні Матія Марковича Корольська Намістницька Рада года 1806 зазвідала думку Бачинського, ож які бы клав жаданя на ўданя книжок про народні школы епархії, и якыма буквами най бы ся печатали. Бачинський предложив тогды дас туцет учевникув на ўданя. Окрем появєня учевникув, валушных діля усвоиня добрых манір, христіанської науки, знатя літургії, требалым важив напечатати и учевник арітметики, учевник, приближающий державляньскі повинності доброго державлянина. Сесі послідні хотів ўдати на народнум языку, подобно як біблійні причты.

Се предложиня Андрія Бачинського дотычно учевникув має и узшый гунгарістичный аспект. У зазначці окреме говорит за дітий из віруючих фамілій, што знають лем по мадярськы, вадь, як часто є у варошах, говорят помішано по мадярськы, русинськы, румынськы. Діля таких числом немногих дітий из матеріальных доводув не хотів заводити мадярський язык до русинських учевникув, ай так числив: най сесі учат ся по мадярськы, из мадярських учевникув.⁹

Года 1793 в Ужгороді Андрій Бачинський установлят епархіяльну учительську препарандію из науков на тогочаснум русинськум літературнум языку. Года 1777 стават ся дійным внутрєным тайным радником и года 1778 дустає зазваня у вирьхню комору сойма. У сую якости бере участку у соймовых громадах 1790-

⁸ Гаджега В.: Наші културні и церковні справи на єпископских нарадах р. 1773. у Відні. Подкарпатська Русь IV. 1927, 105-108, 167-170, 199-201, 213-215; Pirigyi I.: A görög-katolikus magyarság története. Nyíregyháza, 1982. 96-101.

⁹ Кустодиев К.: Церковь угорских русских и сербов в их взаимоотношении. Православное обозрение. Москва, 1873. 28-33.

1791., 1792. и 1796. годов. На сих громадах первый раз ширший голос дустали національні змагання и се досвідчиво вплинуло на діятельство єпископа за вшиткі послїдуючі годы єго живота.

Умер 7-го новембра года 1809. Унятки из уббїжника Михайла Гріґашія блискачо свїдчат, ож єго значеня, личні заслуги, рушну силу єго росконареного культурного и общественного діятельства признавали и єго сочасники. Протоєрий верховинського округа, постава, што важит в історії культури Русинув, Михайло Гріґашій своим уббїжником сьак але дає знати за смирть Андрія Бачинського: *«Душа нашої восточної цїрковли, надїя Русинув, слава мукачовської єпархії, любеный наш отиць, їх ясотность Андрій Бачинський года 1809 новембра 7-го упокои в ся...»*¹⁰

Туй повіме, ож на єго чисть написані многочислені оды, поезії по латинськы, русинськы, мадярськы и румынськы. Змеже них, позад літературної вартости, оды А. Валковського, В. Довговича, А. Байзана мож найти и в хрестоматіях и роботах из історії літературы.¹¹ Валковський гіперболично порунує період, позначений имнєм Андрія Бачинського, з епохов Сатурна. Авторы многих книг, што уїшли на свїт у тот час, вінуют їх Бачинському, сьак наприклад: Антал Дийчій, Цїлком куртоє уважання за мадярськых Русинув, Кошиці, 1797; Петро Ловдій, товмачена з німицького філософична робота Х. Баумайстера, Ильвов, 1790.

Як казав єм, у чисть Бачинського и по мадярськы ся писали вирші. Ид сему тують хочу додати, ож у часї Бачинського у многих мадярськых общинах по мадярськы ся читало сятое письмо, апостолы и євангеліє, по мадярськы ся кунчило и казаня.¹² За Бачинського появили ся и пирві мадярські повні товмаченя літургії, котрых рукописы перебыли до днись. Учитель из Ужгорода Дєрдь Крічфалушій потовмачив по мадярськы омшу Сятого Іоана Златоуста и года 1795 на Андрія сяточно даровав Бачинському. У авторськым вінованю, которое у повности появив Гіадор Стрипський, перед товмаченым текстом Крічфалушій зазначат: *«у товмаченя сїї Божої Службы, называной Літургієв Грицької Цирьковли Сятої*

¹⁰ Місто нахожия: Архів рукописув Мад. Академії Наук. Ms 4817/10. Появено: **Udvari I.**: Grigássy Mihály körlevelei. Studia Russica. XIII. 1989. 368-408. Вр.

¹¹ **Микитась В.**: Галузка могутнього дерева. Ужгород, 1971. 22-23; **Рудловчак О.**: Хрестоматія закарпатської української літератури ХІХ століття. І. Пряшів, 1976. 16-20.

¹² Поз. **Grigássy Gy.** цїт. робота, 14, 24, 33, 37-38.

Богоматери, щи зато пустив єм ся, бо не лем удоколи щастя маю бывати у сьом вароши Унгварі, ай и в иных містах тожже, многі мої доброхоты ня всяко охотили на сесю роботу.» И на тото споминат, ож ай до Бачинського товмаченя літургії не были новотов.¹³ Андрій Бачинський знав давнійшое товмаченя літургії, авторства Мигалья Кручая, доступное потомкам через копію, котру зладив 1814. года душпастирь заповчської жупы Іштван Лупеш.¹⁴

Андрій Бачинський записав ся до мадярської історії культури щи й тым, ож напровадив у путь, а изгода бескорыстливо пудпоровав Деметера Герега (1760-1833), ўзначного представителя мадярського просвітенства, піонера мадярського новинарства, писателя и редактора.¹⁵

Бачинський — удаватель біблії (1804-1805)

Окрема бисіда ся мусит вести за пятитомну біблію¹⁶ (Библія сирѣчь книги священнаго писанія ветхаго и новаго завѣта...), появену у Будині пуд старанєм Григорія Тарковича, русинського цензора Корольської Мадярської Університетної Печатні, на започин Андрія Бачинського года 1804, респективно 1805, котра ся зачала готовити щи за гайдудорожського парохства Тарковича (1793-1798). И зато мусай за сесе говорити, бо пудля наших податок у старых парохіях збулшого ся сохранив даякый том, а частєв зато, бо у фаховуй

¹³ **Sztripszky H.**: Jegyzetek a görög kultúra árpádkori nyomairól. Bp. 1913. 124, 125-175.

¹⁴ Имя Іштвана Лупеша фігурує и в исписах 1806. года, а історія культури знає го як нанашка Пала Вашварія, героя и мученика 1848-1849. гг. Поз.: **Iváncsó István**: A magyar görög katolikusság liturgikus könyveinek anyanyelvi fordításai és kiadványai. A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye Jubileumi Emlékkönyve. 1912-1987. Nyíregyháza, 1987 158-161; поз. щи: **Udvari I.**: Vasvári Pál hajdúböszörményi éveiről. Szabolcs-Szatmári szemle 1989. 4. szám, 431-432.

¹⁵ Поз. **Márton J.**: Görög Demeter... életírása és a magyar irodalom előmozdítása által, valamint a nevelés pályáján szerzett érdemei. Bécs, 1834; поз. щи: Görög Demeter a polihisztor lapszerkesztő. (A magyar újságírás hajdúdorogi úttörője). Hajdú-Bihari Napló 1990 április 7. 11. old.

¹⁶ На матеріалі сєї біблії Євмен Сабов звидочное граматику церьковнославянського языка. Поз.: **Szabó Eumén**: Egyházi szláv nyelvtan. Ungvár 1894. 113. Споро цїтує з нїй и в «Христоматїї», Ungvár 1893 17-48.

літературі місто появлення сєї біблії стало предметом полеміки. Уд віденської печатні Новаковича єпископ дустав ціле вугодну понуку: тунє и у куртум часї убіцяли му вупечатати книгу. Исе знаєме из письма заповчському архідіакону Григорію Тарковичу з дня 23. апріля 1794. года, писаного по латинськы, з котрого ясныт ся и мотивы печатаня книги. Уд почаювських книжкарюв обрядові книги лем дорого мож купити, тадьже за єдну повну біблію, наприклад, «яка є преци дуже рідка, айбо крайне препотребна» мусай дати и 50-70 ринських форінтув, наколь віденська печатня може достачити за 15 ринських форінтув.¹⁷ Днєм 8. октовбра 1794. года єпископ Бачинський завдават віденській печатні ўпечатати 300 удбиткув. Дотычно датума появлення зась мав дустати приязну удповідь, бо в уббіжнику з 20. децембра 1794. года, писанум по латинськы, повтарят, ож недовго появит ся повна біблія.¹⁸ У сьом уббіжнику приближат порядок и спосуб, яким ся буде передплачовати книга. В архідіаконськум уббіжнику Григорія Тарковича, ўданум 20. януара 1795. года, у товмаченю на тогочасный русинський літературный язык, з паралельнов цїтацієв єдної-двох важнійшых думок по латинськы, доводят ся до заповчського клера розказы єпископа Бачинського удносно біблії.¹⁹ Из 22 церькуных общин нижнє-заповчського округа, наприклад, валашських парохій ся не дотыкало діло появлення біблії на церьковнославянськум языку. А инші парохії не удповіли на уббіжник Тарковича, авадь так дали знати, ож позад безгрошости, будованя и всякого иншого не годны передплатити. Гайдубесерминьські зато не передплатили, бо хотіли держати мадярську біблію. Повну продайну ціну вуплатила лем маєтна гайдудорожська община, а пувнєї — нїргелшийська и бюдська.²⁰ Біблія Бачинського є днись у много булшум числі церькуных общин нижнє-заповчського округа, кидь не повна та дакі томы. Бо Андрій Бачинський зачатком 1806. года поклав за повинность каждую церькуну общині закупити біблію, котра конечно не у Відни, ай у Будинї, у печатні пештського універзітета увідїла світло світа, по тому, што універзітет перекупив віденську печатню Новаковича.

¹⁷ Гайдудорожський Єпископський Архів. Fasc. 11. No 1. 1794. április 2.

¹⁸ Гайдудорожський Єпископський Архів. Fasc. 11. No 9. 1794. december 20.

¹⁹ Повный текст уббіжника поз. **Шлепецький А.**: Мукачівський єпископ А. Ф. Бачинський та його послання. Науковий збірник Музею української культури. Пряшів, III. 1967 226-227; Studia Slavica Hungarica XXXII. 1986. 1-4. 89-92.

²⁰ Гайдудорожський Єпископський Архів. 1700-1800-as évek anyaga. Без далшого шифра.

Єпископ Андрій Бачинський — представитель русинського просвітенства

Єпископ Андрій Бачинський

У світлі податок Гайдудорожського Єпископського Архіва не є ані майменшых пудкладув, обы думати, ож речена біблія могла быти напечатана у Росії, як исе многі предпкладали. Но и не є сомнівку, ож изробена была на московську мінту, позад московського ўданя.²¹

²¹ Подробнійше поз. Studia Slavica Hungarica XXXII. 1986. 63-100.

Уббіжники єпископа Андрія Бачинського

Уббіжники ся готовили у канцеларни єпископа и у повнум смыслі фунговали як ціркуляры. В єпархіяльнуй канцеларни из них исписовали туютько єгземплярув, кулькох протоєриуов, респективно протоєрийських округув ся тыкало їх содержания, пак заганяли на адресы протоєриуов. Майдавнійші податкы за йсе сут из 1690. года. Єпископ Де Камеліс у своєм уббіжнику голосит ся клеру и з каждой жупы ци войводства (!) кличе по двох протопопув на складеня присягы вірности.²² У єпархіяльнуй наставі из года 1755 єпископ Ольшавський говорит и за уббіжники: за ненавчасну передачу дале уббіжника установлят покуту — єден таляр. Далє тото предписує, ож до передачі дале уббіжника каждый парох мусит го переписати у нароком про тоту ціль установену книгу, так называний протокол. Андрій Бачинський продовжив сєсю практику Ольшавського удносно протокола и у своих уббіжниках наказує протоєриям, обы регулярно провіряли, ци добрі ведут пудчинині парохы протокол.²³

Протоєрий по прочитаню єпископського уббіжника вадь заганяв го далє майближому пароху, вадь, конкретізуючи высший росказ про свуй протоєрийський округ, искладовав свуй уббіжник. Уббіжники ся складовали пудля определєных характеристик формы, шаблонув, стереотіпув. Своєв формов и стилєм ўросли из середнєвіких листин. Позад їх структуры члинят ся на три часті: вступну, властный матеріал и завершинкову часть. Каждая часть має свої формулы, удвітуючий шор, наміряня. Майліпше знаєме уббіжникову практику єпископа Андрія Бачинського. Кажду ярь и осінь заганяв уббіжник поязано ид регулярным ярьнім и осіньнім исхожиням у протоєрийських округах. На сих окружных исхожинях участковали окрем парохув и півцєучителі. Неоправдано удсутных туй парохув Бачинський пак укликав до Ужгорода.

Зачим русинські культурні змаганя уд їх настанку допроважала языкова проблема, не буде збыточное спомянути и за тото, же уббіжники Бачинського мали величезное языковое уддієваня. Вєдь догдєєден душпастырь мусів їх прочитати, списати у протокол и ўголосити тоты часті, што ся дотыкали вірникув. (Щи раз нагадну: у кунци XVIII. столітія мукачовська єпархія мала 729

²² Поз.: **Udvari I.**: Adalékok a kárpátukrán írásbeliség történetéhez. Megjegyzések De Camelis J. nyomtatott műveinek és körlevelének nyelvezetéről. Russzisztika. Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis. t. 11/E. 1987. 157-165.

²³ Гайдудорожський Єпископський Архів. 1700-1800. évi anyagok. Без шифра.

парохій, из тулькома же попами, котрі парохії заділяли ся до 60 протоєрійських округув.) Языковое уддієваня єпископських пуслань досвідчує и тот факт, ож протоєрійські уббіжники из них при всякум случаи цїтуют цїлыма унятками.²⁴ Уббіжники тай інші урядні документи Бачинського несли мінту літературного языка, на їх язык и злогу позерало ся як на языкову норму. Корінї так называного пудкарпатського язычія ХІХ. столїтїя ростут из писемної практики канцеларні Бачинського. Значит, язычіє не даяка несістемна, без всякої предісторії суца и непорозумїла утварь, як того булше зглядователюв упрошено перед нами рисуют.

Уббіжники Бачинського тематично-предметно мож заділити до двох булшых груп.

1. Єдна група уббіжникув яже ся ид предписам, декретам, рескрїптам світських властей, главно Корольської Намістницької Ради и Корольської Мадярської Канцеларні, їх конкретізує и товкує.
2. Друга група уббіжникув своим содержанєм независима уд світських властей, кладе церьковно-конфесійні, культурно-просвітні и подобні звіданя.

У документах першої групи удблищує ся тота політика державы сопротив цирьковли, держана в духу просвітенства, котра клала на сященство окрем церьковно-конфесійных функцій и функцію сповнїня державных задач, декретув, як часть общественого ділення работ.²⁵ Тадьже Ёзеф ІІ., в основі беручи, позерав на попув, як на урядникув, што побуч спеціальної, церькуної функції, занимают ся ўголошенєм державных декретув, розвиванєм народної просвіты. Уббіжники Бачинського у сьом духу нанують душпастирям точное сповнїня нима веденых церьковно-державных исписув душ (*conscriptio animarum*), грамотное поступованя у часї людомора, голода, сухоты; у часї прусько-австрійської, а пак франко-австрійської войны — збераня стравного, гроший, щи й убязового матеріала діля раненых. Єден уббіжник повинує и на збераня у спомогу глухонїмых. У многих уббіжниках паде слово за потрібні знатя сопротив демобілізованых, далеслужачых авадь збіглих воякув, што мож

²⁴ У подакотрых грекокатолицьких парохіях заповчських и сукмарських сел трафляло ся, же уббіжники Андрія Бачинського записовали до протокола, потовмачивши по мадярськы, и видав, так и уголошовали їх. Поз., наприклад, протоколи Тімара, Фабіангазы. Бібліотека Гайдудорожської єпархії.

²⁵ Magyarország története 1686-1790. Szerk. Ember Gy. - Heckenast G., Bp. 1989. 1043-1057, 1125-1159.

убяснити задленима войнами. Знає ся, же в тогочаснуй Мадярщині державна віра была католицька. Католицька цирьков из педантичнов точностєв мерьковала на тото, обы діти, урожині у мішаных фаміліях, дустали католицькоє воспитаня, обы нарушителі реверзалії (заязку католицького воспитаня дітий) дустали державну кару. Зато у многих уббіжниках паде слово за лайштрованя фамілій мішаної віры вадь обряда, списованя дітий, што воспитуют ся у таких фаміліях. У многих уббіжниках жадат ся лайштрованя віроудступникув, подаваня числа вірникув стоячих ци зрукованых у воинську службу, удкончиня сятої службы за успів цісарсько-корольського войська,²⁶ збераня у спомогу домобраны (*insurrectio*), міряня орниць у властности парохув и канторув итд. Єпископські уббіжники конкретізуют и розказы Корольської Намістницької Рады, што у духу просвітенства дотыкают ся и церьковно-конфесійных належностей, сяк ид розказу Марії Теризії, уголошуют, ож ани попы, ани вірники не сміют ходити на одпуст, кибы був дале гикой на єден динь пути; не обы ся щи раз стало, як было 1779. года у Буковци, де ся на Здвигы изыйшли 65 попув, незважено вхабивши довіреноє на їх дозур стадо, лишивши своих овечок без науки.²⁷ Андрій Бачинський позад розказув Корольської Намістницької Рады жадат удбытя уберанок гуменув; без дозволу протоєрия заказує вінчаня Галичан, Русув (Москалюв), Чехув, Мораванув, Сілизцов, Сийкелюв и воякув. Уббіжником реагує Андрій Бачинський и в нагоді смерти Марії Теризії. У нюм не лем вуюлят спочув, но и з никаня Русинув бечелує роль и значеня королиці.

Уббіжники Андрія Бачинського, што приходят до другої групи, окрем иншого, в духу народного будительства усилюют ся за подвигнутя образованости и школованя у материнськум языку, змагают ся против змалоціненя материнськоязычної культуры, угроженої росширенєм латинського образования. Сесі уббіжники екцелуют своєв пуднесеностєв. Єднак мушу надголосити, ож из

²⁶ Сякого содержания уббіжники из часу прусько-австрійської, респективно франко-австрійської войны поз.: **Udvari I.**: A keletszlovák irodalmi nyelv ismeretlen emléke 1778-ból. (Magyar helyesírású keletszlovák nyelvjárási emlék Mária Terézia korából) In. Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis. tomus 12/c. Nyelvészeti Közlemények. Nyíregyháza, 1990.

²⁷ Уббіжник Андрія Бачинського. 1799. március 24. Гайдудорожський Єпископський Архів. Fasc. 4. No 28. Опубліковав: **Шлепецький А.**: Мукачівський єпископ А. Ф. Бачинський та його послання. Науковий збірник Музею української культури. Пряшів, III. 1967 226-227. Далє: Шлепецький 1967.

сяким значущо народным голосом первый убійжник появив ся онъ 1795. года. Сѣму ключ и уганутка, позад мого никаня, ож зачатком 90-х годов Андрій Бачинський дустав нові зажиткы, ёго овиды, горизонты спозначно ся росширили. 1789. года покликали го до вирьхнёї палаты сойму. Туй брав участку у соймовых громадах 1790-1791., пак 1792. и 1796. года. Вартат зацітовати из малярськязычного письма Бачинського радї и общинї слободного вароша Дорога. Дорожські уже уд 1789. года держали догваряня из Бачинським, ож хочут ся розыйти из своим парохом, Іоаном Копчаєм. Андрій Бачинський у новембрї 1792. года, по наворотї з сойма, пише дорожському старшинї, пак «Благороднуй Радї и Общинї», чом не дав ся до сѣго скорше.

***«Честована Благородна Радо и Общино,
во Христї суцї милї сынове!***

Добрї я тямлю, што-м повбіцяв був 1789-го года... а тому вшиткому, же-м и доднись убїцяня не сповнив, тота причина, же реченого года неукладні такой за цїлоє лїто держанї подорогы до Вирьхнёї Банї и Марамороша, того же года до Відня бывша подорога и там щи и 1790-го года задержаня ся, а пак дале зась 90-91-го и 92-го года не лем Нашого Величества нечаяна перемїна, но и нашої Благородної Малярської Утцюзнины и Державы нашої за довгый час держанї соймы натулько ня загурили, же из мусаю булше ся уddaючи розважаню над важнійшыма ділами Общества, не годен ем був задоста вчинити своєю убїцянци, и зато єї сповнїня на спокуйнійші часы, айбо все за вто тямлячи, удкласти-м мушений був...»²⁸

«Розважання над важнійшыма ділами Общества», «нашої Благородної Малярської Утцюзнины и Державы нашої за довгый час держанї соймы» спозначно глубоко перияли Бачинського. Сойм 1790-го года, держаний у Будинї, реакцієв на понїмчуючі и асїмілюючі змаганя єзефіністської власти ишов у знамени формуючого ся малярського немешсько-народного двиганя. Андрій Бачинський тогды же муг ся дузнати и за нарожуючі ся сопротив малярському

²⁸ Гайдудорожський Єпископський Архїв. Fasc. 10. No 16. 1972. nov. 28.

двиганю народностні (сербські, румынські) змаганя. Поправді, из уббіжникув по 1795. годі добрі ся учуват удголосок народностных двигань, убернення ся ид народу и ідея потреби єдинства інтелігенції и народа — майважнійші составины національных, народностных ідеологій.

Сам єпископ уббіжники по 1795. годі держав тов важнов основов, котрої усвоиня попами и канторами гарантовало успівное сповниня своих служебных повинностей. На пункты розкладені наставы грозным, даючым розумы тоном уд моральных норм до практичных інструкцій регламентовали поле діятельства протоєрія, пароха, кантора, дїтвака и родителя. Поникайме краєм ока на содержания уббіжникув.

Який образ русинського народа

видиме з уббіжникув Бачинського?

Русинський народ надзвычай художный, упадлый; малі и увирстні єднако неукі, необразовані; много меже нима розпущеных, безучливых и колимбавого моралу. Огромна булшина русинського народа земледілці, пастырї, стямно мало меже нима промыселникув, ремеселникув. Ипен зато єпископ розказує, ож парохы ся повинуют школованя на зиму сконцентровати, бо тогды и пастырські діти дома ся здержуют. У гоноснійших ремеселных фахах як то: малярь, скульптор, иконописарь, компактор книг, золотник итд. — такой не мож найти Русина. Хыблят Русины и у сферї торговлі. Щи й рїтуальну судину, шатя, церькуні потреби продают їм жидуські торговці, котрых значуща часть прийшла з Галичины.²⁹ Андрій Бачинський предложує єпархіяльнуй моложаві, ож тоты, што ученливі, способні, айбо не чувствуют призваня на попуську карьеру, най идут на карьеру промыселника. И вшеляко, не годен быти з каждого молодяка пуп — зазначат туй же. Просит парохув, най — в інтересах єпархії — дітий собі и чим булше молодых людей кермуют на промыселное призваня. Зачим чужі майстры за работы, што чинят у мукачовській єпархії, дустають дуже великі гроші, якмай похвалное и хосенное діло буде помеже русинськов моложавов удомашняти фахы маляря, рїзбаря статуй, компактора книг, золотника. Андрій Бачинський зато

²⁹ **Бачинського А.** уббіжник, 18. септ. 1797. Парохіяльний архів. Шаторальяуйгей.

росказує, най парохы своих властных вадь своих вірникув дітий накрятуют ид сим фахам, призваням. Пуд страхом кары заказує, жебы парохії уд сюды-туды чаваргуючых галичських Жидув куповали церкуну судину, шатя итп.³⁰ Из уббіжникув прояснят ся, ож Русины у великум числі живут меже народами иншого языка и віры. Из побанованєм Бачинський зазначат, ож Русины из етнично и набожинсько мішаных сел, из причины рунодушности попув, у цілови доста часто міняють віру и обряд, а пак помалы и языка свого ся лишают.

Што каже Андрій Бачинський за попуство

Вожаями и представителями Русинув мукачовської єпархії, народа, заслужуючого на ліпшу судьбу, Бачинський видит попуство. Прото сопровит попуству строго беспристрастний. Грозным голосом демаскує факт, ож часть клера неука, необразована, лінива у своем призваню и лотруська. Многі попы никус авады ледвы учат своих сынув на стару русинську науку и віру. Убертат позур на ростучое удстояня меже попами и народом, на того, же свое душпастьєрськєе призваня парохы часто лем за спосуб заробку держат, «народа своего ся ганьблят, забываючи за свої довжності духовного отця, пастыря, удмітуючи набук смиренность, любов, прилюдно лают, што булше — клянут, и спростыма, паскудныма словами говорят за простый наруд. Подаєдні парохы ся не удоволяют узыванєм ся ид ним на духовный отче вадь велебный отче, ай про себе и своих жун требуют уд людий якмайнєвозможнійші углядані узываня.» Андрій Бачинський упозорнят клер, ож у посліднуй третині століття матеріальна сила, моральный авторітет, образованость попуства значно уросли, айбо не лем заслугов властных возможностей и усиловань, и сесе нас вшитких повинує. Бачинський ясно видит и дає відіти, же без широко заміряної політики пановниці не могла была ся удбыти правна, газдуська еманціпація русинського клера. Ун не конкретізує історично, но зато лем єднозначно ся у нєго являт, ож ведуча вирсть переже релігійно-національно притісненого народа еманціповала ся. В уббіжнику, уданум у нагоді смерти Марії Теризії

³⁰ **Бачинського А.** уббіжник, 24. марець 1800. Гайдудорожський Єпископський Архів. Fasc. 15. No 29. Появнив: Шлепецький 1967.

сесе формулує точно.

«Нашої пановниці на тот світ преставленієм чажка и гурька жура упала на цілу державу, а якмай на наруд мукачовської єпархії. Кидь попозераєме на єпископство из капітулов, на духовну семінарію, з єї професорами, унґварськов катедралов, мукачовську єпископську резіденцію, дале на мараморошські, сукмарські намістництва, на віденських, будинських семінарістув, на число новооснованих церьков, на число недавно поставених, убновених, украшених и приціфрованих храмув, и тото вшитко, што окрем сёго здобыли сьме уд Марії Теризії, за што сьме поправді и чаяти не годні были — можеме признати ож єї благодіянія соппротив нам такі благословині были, же у другый світ преставленієм не просто честовану и любену пановницю, но правдиву нашу матір истратили сьме, што до самого кунця живота свого над усяку міру приязна и щедра была ид нашому художному и упадлому народу...»³¹

Богатство парохій и церьков не лем тым ся муцнило, же за Андрія Бачинського число мурованих церьков потроило ся, но и тов єпископськов наставов, обы на оболוקы церьков, фар намонтовали желізні роштилї, бо — про стріберну судину, шатя з дорогих полотен, реверенды — церькуні збудованя часто ся ставали обєктом вламаних.

Бачинський главну залогу народного двигнутя, задержаня національної свідомости, ўварованя ся уд церькуної, культурної и языкової асиміляції видит у хоснованю материнського языка при школованю и віронауці, в укріпеню и глубеню воспитаня в духу набожинського моралу. *В уббіжниках се прочитує ся як єдна органична уцілена програма. Єї ключові гасла: попуство, язык, народ, цирьков, діти, моложава.* Из уббіжникув слїдує, ож Бачинський у рамках цирьковли змагав ся привести у силу раціоналізууючу тенденцію просвітенства и сесе поязовав из прінціпом материнського языка. Зато єпископа Андрія Бачинського мож числити ачий майрезультативнїйшим представителєм русинського просвітенства.

На примірі Бачинського видиме потвердити ся тоту тезу, пудля котрої сама діалектика просвітенства скорше-позднїйше робит го національним. Пасіонуюча завдатка про зглядователя — ўнайти, які

³¹ Бачинського А. уббіжник, 5. децember 1780. Парохіальний архів. Ракаца.

книгы майбулше уддіяли на єпископа. Из уббіжникув мож перечуги вплив ідей великана німицького просвітенства Гердера. Из роботами Гердера Андрій Бачинський муг ся запознати у Відню из первых рук.³² Но за уббіжниками, рішеннями, діяннями єпископа, проникнутыма духом просвітенства, я вижу не самостойну концепцію просвітителя, ай привод у силу, адаптацію ид містным условіям законув, предписув просвітинського абсолютизма, и тогды, кидь нияк вадь не все удсылат ся на высшый предпис, наставу.

Програмні цілі Андрія Бачинського: сохрании народ, задержати язык, розбудити національну свідомость — у русинськым обществі, по ёго думці, не могла реалізовати нияка инша потенціальна політична сила, окрем попуства. Но у своих уббіжниках єднозначно ясно надголошує тоту думку, ож не народ є діля попув, ай ипен наспак: попы сут діля народа. Добрый пуп регулярно и совістно, позад старых обычаюв и правил, збайливо кончит церькуні обряды, преданливо каже; ани єден парох не сміє служити несовістно и без порядка, зато остро пущат ся на тых, што у неділі, на сята из причины одпустув, ярминкув, удшества до Галичины вадь инде за границу, вадь на родинну навщиву, не служат и не учат катехізм.³³ Добрый пуп учит моложаву на христіанську науку, своих дітий дає до русинської національної школы, вадь кидь такої не є, сам їх научит на русинську науку; в інтересі народа свою церькуну довжность не мінят непоосновано, пусто из матеріального інтереса; удержує ся уд питя; до корчмы не ходит; спомагат жупу у потребных пудьятях (исписы душ, превенція мора итд.); совістно веде матрику, протокол. У духу воєнного часу и того ся чекало уд попа, ож юнакув наставит и заохотит на пудьятя воїнської службы.

Позад уббіжникув, меже перворяді улогы пароха принадлежит ученя дітий обох полув на христіанську науку. Валушно туй поникати на мотивацію. Основы христіанства и богобойности мож закласти лем у дїтстві, так воспитані діти и потомкам будут годні дати хосен — так думат Андрій Бачинський. У своих уббіжниках формулує не лем свої чеканя, но и санкції. Парохам-пиякам єпископ задержує субсидії, їх дітий не приимлят до семінарії, имня їм записує у архів — най ся за них ганьблят потомкы. Задержує субсидії тым, што не учат

³² **J. G. Herder**: Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. 1792; **J. G. Herder**: Briefe zu Beförderung der Humanität, erste Sammlung. Riga, 1973.

³³ **Бачинського А.** уббіжник, 28. марець 1795. Гайдудорожський Єпископський Архів. Fasc. 12. No 34.

своих вірників.³⁴ Варує покаранєм тых попув-родичув, котрых діти, идучи до семінарії, не доста будут пудготовині у русинськым языці, у церькуных нормах и співаню.

Андрій Бачинський за протоєриюв

Непосередный дозур за парохами держали протоєрії. З уббіжникув згруба урисовує ся круг прав и повинностей протоєриюв. Властно кажучи, протоєрий у ним адміністрованум окрузі діяльствовав як заміститель єпископа. Завдатка му была дозерати на парохії и парохув, што припадали ид ёго округу, у ділах як школьных, так иманковых, а в опреділенум межечасї навщивляти парохії. Раз на гуд екзаменовав парохув и канторув, первых из теології и літургії, послідных из літургії и церькуного співу. Тым, што ся зголошовали до семінарії, давав потвердку за їх знатя, моральность. Двараз на гуд мав зорганізовати и удбыти окружный синод. На первуй ступени улагожовав проблемы, повсталі меже вірниками и парохами. У важнійших вопросах посередковав переписку меже душпастирями и єпископськов канцеларнєв. Андрій Бачинський бо нераз кликав позур на того, же убходячи окружного протоєрия не хоче ся займати проблематичныма ділами. Без дозвола протоєрия парохы никому не годні были из гроший церькуної общины дати позычку, продати вадь пустити до держбы у владаню церькуної общины бывші орниці, луки; убновляти, малєвати цирьков, тай вообще договорєвати ся из малярєм, иконописарєм, різьбарєм, скульптором. Галичанина, Москаля (Руса), Чеха, Моравана, Сілизця, Сийкеля а также вояка лем з одобринєм протоєрия мож было повінчати. Без посередкованя протоєрия не зайшло ся ани жупное урядництво: ун передавав дале попам розказы вирьхности, зберав искладені парохами списы душ и передавав солгабирову (окружному верьховнику), голосив жупанату имена родичув, чиї діти пролишали науку закона божого итд.

³⁴ **Бачинського А.** уббіжник, 25. фебруар 1802. Гайдудорожський Єпископський Архів. Fasc. 16. No 6. Появнив: Шлепецький 1967. 229-230.

**Бачинський за народні школы,
науку закона божого и школованя канторув**

Як и скорше сьме віділи, на старости душпастырюв были и школьні діла. В уббіжниках найдеме много податок за народні школы, народностні вадь національні школы, школованя канторув тай, природно, и попув.

Учевный матеріал католицьких фарських школ уже булше ги двадо годув перед тым, быв определений тирнавським установинѣм из 1560. года: текст катехізма, читаня, писаня и співы. У світлі уббіжникув, в основі, тото ж видиме и у русинських фарських школах.³⁵ Про народні школы и фарські школы Андрій Бачинський майважнійшым предметом держав христіанську моральность и закон божый. Се указуют и окружні уббіжники гайдудорожського протоєрия Григорія Тарковича, пузднійше бывшего первым пряшовським єпископом и славянським цензором будинської Універзітетної Печатні.³⁶

Андрій Бачинський у своих уббіжниках установлят науку закона божого про дітий обох полув уд віку шести до 14 годув.³⁷ Позад величезної недостачі літературы сесю форму школованя збулша вели без книжок. Недостач катехізма полівила онь 1801. года, из ўданѣм работы Іоана Куткы у Будині. На куплю Куткової книжки Андрій Бачинський окремым уббіжником повинує каждую церькуну общину. Из матеріала катехізма перед поберанѣм ся молодым мусай было искласти испыт. А канторув окреме на тото повиновав, обы вшиток матеріал книжки научили ся напамять, бо «котрый иншого хоче учить, тот и сам най буде наученый.»³⁸ Науку закона божого, пише

³⁵ На уббіжниках спозначное печатло лишила перва державна регуляція сістемы школованя, Габсбургське в духу просвітинського абсолютизма докунченое установиня, Ratio Educationis. Поз. Ratio Educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta: Mészáros I.: Bp. 1981. 62-69.

³⁶ **Удвари И.:** Данные о закарпатско-украинской официально-деловой письменности XVIII века. (О гайдудорожских годах Григория Тарковича). Studia Slavica Hungarica 32. 1986. 1-4. 63-100.

³⁷ О школьнуй науці, преподаваню закона божого поз. щи: Grigássy M. körlevelei. Studia Russica XIII. 1989. 368-408.

³⁸ **Бачинського А.** уббіжник, 14. юній 1802. Гайдудорожський Єпископський Архів. Fasc. 16. No 3. Появив: Шлепецький 1967. 231-232.

Бачинський, не лем божый, євангельський закон треує, но и корольсько-цїсарський декрет, зато родичув тых дїтий, што не будут на сесю науку ходити, голосити мусай жупным вирьхностям. Независимо уд сєго Андрій Бачинський чєтырираз у годї просит голошиня о числї дїтий, што навщивляють науку закона божого. У єднум уббїжнику из 1802-го года говорит и за національні школы. Де 50 — вадь нагодов уд сєго мало менше — школоповинных дїтий найде ся, там ся має зачати из книжок наука на материнськум языку, а парох най там заганят дїтий, бо уд таких школ хосен неоцїнимый. Айбо додає, ож сяку науку из книжок, нияк раз не треба силов умагати. Там, де є така школа, вадь ипен отворит ся, главный надголос треба покласти на науку русинського материнського языка и віронауку. Містні парохы повинує, жебы провіряли, ци годні ученикы не лем писати, читати, но и катехїзм и церькунї співы ци знають.³⁹

Парохы и канторы годны пудняти авторітет русинських школ материнського языка вадь національных школ из тым, же своих дїтий дадут там ся учити. За національні школы парохы мали двараз у годї давати голошиня протоєрию, а вун пак єпископу. У Будинї 1797-го года про русинські національні школы ўдали букварь, котрый переудали ши 1799-го года.⁴⁰

За школованя канторув (півцєучителюв) скупю є податок на нашу распорядку. Канторы, што й учительську функцію сповняли, главно, такі попуські сынове (поповичі) были, што на докончиня своих довжностей валушні знатя збулша в утцюськум домї перияли. Єдна мало опредїлена, но хотьлем тилько, же при школі ведена форма того школованя была язана ид мукачовськуй семінарії. Єпархіяльні наставы єпископа М. Ольшавського, доднись мало схусновані істориками, на тото наміряють поповичув, ож най навщивляють мукачовську семінарію, бо иншак истратят канторську кондіцію.

Рєгламент мукачовської семінарії у часї Іоана Брадача (*Regulae pro Scholis Munkácsiensibus*) перечислят пожаданя, што ся клали змагателю на кантора. Тоты пожаданя содержали, ож змагающий ся

³⁹ **Бачинського А.** уббїжник, 1. август 1802. Гайдудорожський Єпископський Архїв. Fasc. 16. No 6. Поз.: Катихисїс малый или наука православно-христїянская во благочестное воспитанїе юношества дієцесїи Мункачовскїя, составленная в Унгварі. В Будині градї 1801. — твур, што мав значное языковое уддїєваня; послїднєє ўданя — Ужгород 1931.

⁴⁰ Поз.: Букварь языка рускаго с прочїим руководїем начинающих учиться. В Будині... 1797 1; 1799 2.

на кантора попович вадь слободаш при майменшум мусит знати Ірмологіон співати, добрі читати, дамало писати, знати майважнійші догматы віры, співаня з псалтырї, тропарї, стихіры, хваленя. Ірмологіста (змагатель на кантора) мав денно двараз звичити ся у писаню, и се двараз на тыждень требало указати воспитателю. Дотычно справованя ся, дісципліны, такі ся му клали пожаданя, як и богослову. Из переносом школованя попув до Ужгорода сяка форма школованя канторув урвала ся. Зазначу, ож проблема школованя канторув у цілуй державі не была рішена. Хотяй первый декрет Ratio Educationis (1777) удокремив школованя попув и учителюв, ун не ўтворив самостойное школованя учителюв в сістемі народного образования, ай зашорив го ид низшому уровню школ общего образования. Про русинське (грекокатолицьке) школованя ся проблема ся рішила лем отворинєм учительської препарандії в Ужгороді.⁴¹

У пудгорськум варошику Оласліска межи уббіжниками, пуд числом 951., находит ся оглашка, з котрої слїдує, ож ужгородська учительська препарандія зачала фунговати года 1792, тогды як булшина зглядовань як гуд основаня называт 1793. вадь 1794. «951. А.І. Пудля росказу Корольської Намістницької Ради діля школованя русинської народности в Ужгороді у єднуй соудвітнуй школі Учителя бы прияли. Тоты юношы, котрі бы жадні были у туй школі учителями быти, сєго года у місяцю сєтого Андрія 10 дня най не убьйдут приголосити ся. 1792.»⁴² Андрій Бачинський зачатком 80-х годов росказує, обы каждый протоєрийський округ з общої волі и за общі гроші zorganizовав єдну таку школу, де не лем читаня-писаня, катехізм учити будут, но и церькуні співы, а щи тоты майбулше. Сись росказ года 1802 щи повтарят.⁴³ Сут податкы за отвориня таких канторських окружных школ у булшости округув, окрема майзаубсталых и майхудобных верховинських. У мараморошськум верховинськум окрузі таку школу отворили коло 1815-го года. У єднум письмі из года 1792 Раді вароша Гайдудорог Бачинський говорит за дорожські канторські школы и просит переднякув вароша, най мерькуют, обы так называное нормальное школованя не было на шкоду школованю канторув.

⁴¹ Бондар А. — Чума А.: Українська школа на Закарпатті та Східній Словаччині. ч.І. Пряшів 1967.

⁴² Zemplén vármegye Levéltára V. 8. Sátorajaujhely.

⁴³ Бачинського А. уббіжник, 12. марця 1803. Гайдудорожський Єпископський Архів. Fasc. 16. No 6. Появнив: Шлепецький 1967. 234-237.

«Честована Благородна Радо... Што ся тыче школьных діл и ученикув, я ипен не єм противник нормального школованя, бай и хочу го, но при сьом и того хочу, и хоть бы так прийшло, ож як и переже Благородный Варош про інтернатських ученикув був бы годователь и пудпорователь, котрі ученикы як добрі Канторы, всягды честовані и славні, росширяют наш Восточный Сятый Обряд и регулу по булшуй части Дієцезії; так и дале сяким кіпом най процвітают тоты русинські и валашські школы...»⁴⁴

Из уббіжникув можеме дустати булше-менше точный образ за діятельство канторув, їх права и повинності. Канторы мали быти усиловні у своєю службі, совістні, у личнум животі тверизні, здержані. Побуч їх служеня у літургіях майперва повинність їм была дітий воспитовати, учити закон божый.⁴⁵ Раз у годі повиновали ся участковати в окружных протоєрийських схожиях. Каждый гуд раз перед протоєриєм мусіли скласти испыт из христіанської науки, церкуных правил и співу. Парохы не могли без знамости протоєрия ани удставити уд службы кантора, ани прияти нового. Парох про свуй личный хосен не муг заставляти кантора робити ани майлегшу вадь домашну роботу, зась уд прихода из задушної службы повиновав ся му єдным грайцарём, а уд приходув цирьковли єднов третинов. За моральностёв кантора из служебної довжности дозерав протоєрий, ун и на тото мерьковав, обы нико не мучив кантора збытныма данями, тирьхами.⁴⁶

Андрій Бачинський за воспитаня попув

Представы, концепції Андрія Бачинського, проблемы русинської інтелігенції добрі усвітлюют унятки из уббіжникув, вінованых воспитаню душпастырюв. Юнакам, што ся голосили до ужгородської семінарії, уд протоєрия требало принести окрема иншого потвердку, уд якого стана и ранга, а также якої моральности родичув

⁴⁴ Гайдудорожський Єпископський Архів. Fasc. 10. No 17.

⁴⁵ **Бачинського А.** уббіжник, 28. марця 1795. Гайдудорожський Єпископський Архів. Fasc. 12. No 34.

⁴⁶ **Бачинського А.** уббіжник. Гайдудорожський Єпископський Архів. Fasc. 15. No 29. Появнив: Шлепецький 1967. 227-229.

ся веде; женатый є вадь слободный, якої моральности є сам; што знає из катехізма, русинського читаня, писаня, співаня и церькуных правил. Абсолвенты латинських школ из сих предметув мусіли искласти приималный испыт.⁴⁷ Опыт приималных испытув депрiмовав єпископа: часть молодякув, што ся ладили на попуську карьеру (обычно поповичі), ледвы знали літургійный язык, чажко могли читати-писати, не были окресані ани у церькуных співах. 4. септембра 1798. года ўдав уббiжник, де пише:

«Из глубокым болѣм вижу, же многих родичув діти, коли по годах науки у латинськуй школi ладят ся на попуськое призваня ступити и на испыт ся являют, у русинськуй науцi натулко нескушинi и тупi, же ани читати, ани имня свое написати не знают на сьом языкцi. А из церькуных співув и набожинськой службы ани рот не знают отворити.»⁴⁸

У своих уббiжниках булшераз ся вергат ид сѣму кардiнальному пункту школованя попув и говорит, ож тот, ко народу хоче служити и хоче дустати пост пароха, тому зглубока мусай знати язык и науки грекокатолицькой «восточної сятої цирьковли». Народу єпархiї, русинському народу хосеннiйший такый пуп, што лем єден, церькуныма правилами и віров предписанный русинський язык знає, гикой такый, што знає булше чужых языкув, айбо у русинськум языкцi нескушений.

Бачинський дає на вид, ож за незнаты віронауки не лем удрече доступ голосячому ся до попуського призваня, но и родичі му строго зудвiтуют.⁴⁹ Пудля єдного уббiжника в ужгородськуй, тирнавськуй, ягерськуй семiнарiях годишно ся учили по 120 будучых попув. Порунано значное было число таких семiнарiстув, што из римокатолицьких (латинських) школ трафили до римокатолицьких семiнарiй. Бачинський упозорнят на опасностi тої сiтуацiї, коли нескушений у материнськум языкцi, у русинськуй науцi, по русинськы не знаючий писаня-читаня, церькунi обряды, нияк вадь слабо знаючий співы воспитаник на попа из латинськой школы трафит до

⁴⁷ **Бачинського А.** уббiжник, 4. септембра 1798. Гайдудорожський Єпископський Архiв. Fasc. 15. No 3.

⁴⁸ Поз. **Bonkáló S.**: A rutének (ruszinok). Вр., гуд не зазнач., 116.

⁴⁹ **Бачинського А.** уббiжник. 24. марець 1799. Гайдудорожський Єпископський Архiв. Fasc. 4. No 28. Появнив: Шлепецький 1967. 226-227.

римокатолицької семінарії. Зато такі клерикы, што склали испыт до римокатолицької семінарії, «жебы ся не стали кітителями свого народа и свої віры, а самі про людий не были обєктом сміхованя и погарданя, из русинської науки екзаменовати ся мусят, кидь хочут убстати у мукачовській єпархії. » Бачинський розказує, же ученикы латинських школ, што ся готовлят на попуську кар'єру, у часі вакацій «из русинської науки» мусят искласти испыт.⁵⁰

Уведеноє добрі звидочнює такый ширший уняток из уббіжника:

«Милі мої сынове!»

Не лем картавіє, но из дня на динь маліє и мізерніє наш русинський язык и наша прадідна віра. Сёму причина, же моложава наша у науку чужых языкув и чужого знатя пущат ся, а из свого языка, науки, віры не знає нич, вадь лем барз мало, наперек тому, ож хоче дустати достоинство душпастыря и так служити народу своему. Ипен зато лонські мої розказы на позур ши раз повтараю и убновляю. Так-то догдееден ўходивший латинську школу абсолвент най не посміє пост душпастыря просити, аж бы из хотьяк високої школы прийшов, кидь не познає и не знає давну, природну русинську науку, без котрої не може яко душпастырь народу своєму служити. Бо ліпше и хосеннійше, кидь у булшуй части єпархії єднинький русинський язык знаючі, но ид нашим церкуным правилам и вірі нашуй твердо приліпляючі ся и у теології скушині душпастырі будут, гикой без сих знать бы были и чужыма языками межи нашим народом лем соблазень и баламуту наганяли. Сим моим розказом не заказую латинський вадь инший чужый язык ся учити, лем тото чекаю, ож про душпастырьськєє призываня такый препотребный русинський язык обы не занезбали, бо без нєго у нашуй русинській вірі ид душпастырьському посту не можут ся дустати, пакже, и сесе майважнійшєє, най не завхабляют, ай волій укріпляют, розвивають у собі русинську науку.»⁵¹

⁵⁰ За ісе ши поз.: Письмо Бачинського Іоану Копчаю. Гайдудорожський Єпископський Архів. Fasc. 10. No 39. 1793.

⁵¹ Бачинського А. уббіжник. 24. марець 1800. Гайдудорожський Єпископський Архів. Fasc. 15. No 29. Появнив: Шлепецький 1967. 227-229.

Из горі уведених глав, дотичних школованя, образования душпастырюв, єднозначно видко, же подобно своим сочасникам *Андрій Бачинський тотожнив церькуный літургійный язык из живым русинським языком, вадь при майменшум брав за дві пудфайты єдного языка*. Сякоє розуміння ся сформовало у другуй половці XVIII. століття и в інтелігентській цілови пановало до середини XIX. століття.

Уббіжники мечут світло и на того, же грекокатолицьку віру тотожнив из русинськов віров. Пятитомну церьковнославянським языком писану біблію, появєну 1804-го года пудля московської мінты, называт русинськов. Бачинський своим уббіжником повинує каждую церькуну общину купити сись ўробок будинської Універзітетної Печатні, а парохам тоже рекомєндує купити про себе.⁵² Подобно як и єго сочасники, у народнум розуміню Андрій Бачинський стямку русинського етноса, як и чувство общности из восточными славянами, не удрывав уд патріотізма сопровит многонаціональної Мадярщини. Гордо называт своєв «Благородну Мадярську Утцюзнину и Державу», айбо непосомнівнє жие и говорит у нєм свідомость языково-етничної общности из восточными славянами, принадлежности заграничных и пудкарпатських Русинув ид єдному коріню. Перед тым як пудбалансовати, хотів бых ширше зацітовати из послідного знатого ми уббіжника,⁵³ зачим у нєм вшитко уведєное ся концентровало.

«Милі мої сынове, Парохы!»

Як опыт и многочислені приміры єднозначно указуют, ани єдна нація и народ не має булшої и силнійшої залогы на самовсокочиня, ги давный отчий язык, ги задержаня материнського языка, письма и віры. Начим даякий народ зачинат ся ганьбити и погардовати своим давным родным языком, пак ся го лишат, из тым ведно сякий народ сам зачинат переходити через всякі зміны, як сесе свідчит познатый примір чиського и моравського народа, котрый народ уд сятых утцєв Кирила и Методія дустав восточну христіанську віру и на зачатку був славяно-руського языка, письма и віры, айбо позад

⁵² Бачинського А. уббіжник. 1. януар 1806. Гайдудорожський Єпископський Архів. Fasc. 18. No 2. Появнєно: Studia Slavica Hungarica 32. 1986. 1-4. 98-99.

⁵³ Поз.: Studia Slavica Hungarica 32. 1986. 1-4. 98-99.; Szabolcs-Szatmári Szemle 1989. 3. sz. 280-284.

того, як лишив ся їх, сам ся вцілови змінив. Попозерайте на наших заграничних сосідув, до єдного из нами коріня принадлежащих, из сєї самої причини ци не треба їм того на ся чекати, ож из часом измінят ся и они? Айбо нашто нам позерати на инші народы? Будь бділа и мерькуй, Мукачовська Мадярсько-Руська Єпархія, не обы и з тобов ся трафило, ож лишиш ся свого давного отчого-материнського языка и письма, бо з утратов сєго стратиме майсилнійшого союзника нашого народа и нації. Але, возлюблені сынове мої! Слїдом за катехізмом нашої єпархії маєте у руках на русинськым языку ўдану Біблію циже Сятое Писаня... та адде сут тоты русинські книги, котрі уважно, часто и побожно читаючи, и вірникув на їх читаня и слуханя заохочуючи, народ не лем на путь истины можете напрямовати, и не лем добру моральность можете укріпити, но и ведно з тым наш материнський язык, письмо, наш народ и віру нашу годні будете сохранили и укріпити.

Ипен зато уложив єм и строго розказую, ож догдєєдна церькуна община єден примірник має купити...»

У сьом уббїжнику дає ся учуги прямеє уддієваня Гердера. Єпископ у слїды Гердера уголошує: основа народа, народности — язык. Тот народ, котрого язык пропаде, истратит чисть, память, колективность, пак и національность єго ўтре ся измеже самостойных націй. Маймуцный союзник народа — язык. Зацітований уняток з уббїжника кладе инші звіданя, жадаючи спеціальні зглядованя. Одкудь знав Бачинський, ож моравський народ «уд сятых утцов Кирила и Методія дустав восточну христїанську віру и на зачатку був славяно-руського языка, письма и віры...»? Ци робив розлуку Андрій Бачинський меже «давным отчим языком» и материнськым языком? На які традиції сперав ся Бачинський, коли тотожнив церьковнославянський и русинський язык? Пересвідчений єм, ож розуміня історії Андрієм Бачинськым и єго окруженєм значно овпливнив Іоан Базілович, єго ўданий у Кошицях твур *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits olim ducis de Munkacs*.⁵⁴

⁵⁴ Поз. pars II. caput IX. p.74; pars IV. caput III. 12-16.

Изгорниня

Ідеї просвітенства через поплитині переміны прийшли и у вирьхні вирстї русинського клера. Уд 90-х годов XVIII. столїтія єпископ Андрій Бачинський змагав ся просвітинські ідеї покласти у службу задержаня и розвиваня русинського народно-національного ідентїтета, материнського языка. Из єго уббіжникув дотычно сих проблем прочитує ся сістемна програма. Из самого статуса сєї програмы, и додаїме, из хыбєня иньшых, на вожайство валушньх сил общества, уживотнителєм програмы відїв попуство. Силами цирьковли и віры усилював ся спомалити асїмілаційні процеси, які проходили у значнуй части росїяного меже иньшима народами русинського обывательства. Ключ ид подвигнутю народа и задержаню національної свідомости відїв у глубєню духовно-набожинського воспитаня на материнськум языці, и у тум, обы русинський народ, котрого тотожнив из вірниками мукачовської єпархії, мав попув, школованых на русинськум материнськум языці, а сам народ обы муг на материнськум языці дуставати школьні науки. Подобно своим сочасникам русинський материнський язык Андрій Бачинський тотожнив из літургійным языком грекокатолицької цирьковли, церковнославянськым языком. Идучи из того, же в русинськум обществї простый народ має за мінту попа, окремішний позур давав на матеріальное, моральное и інтелектуальное розвиваня сільського попуства.

Треба докунчити окремішні, додаточні зглядованя на унайденя тых субьективных и обьективных факторув, ўслідком котрых започины Андрія Бачинського убстали без продовжиня.

*Пудпис Андрія Бачинського и єго печать из года 1795.
Увеличено 2:1. Опис печати поз. Bacsinszky András
püspök nemesi pecsétje. In. A munkácsi görögkatolikus
püspökség lelkészégeinek 1806. évi összeírása.
Nyíregyháza, 1990. 35-36.*

Андрей Бачинскій
Мил[ос]тію Б[о]жїєю Еп[иско]пъ Мукачовскій.
С[вя]тыхъ Ап[ос]т[ол]ъ Петра, и Па[в]ла
о[т] Таполцы всегдашній
Аѡѡа и Его Кесарево-Царскаго Ап[ос]толскаго Величества
Тайный Дѣйствительный Совѣтникъ, и прочая

*Возлюбленнымъ во Х[рис]тѣ С[ы]номъ,
Чина С[вя]таго Василія Вел[икаго]
въ Дієцесїи Н[а]шей Мукачовской сущимъ Инокомъ
миръ и Н[а]ше Архієрейское Бл[а]гословенїе!*

Понеже свѣдомо есть, яко преднаслѣдници ваши, Чина С[вя]т[аго] Василія Вел[икаго] иноци о[т] начала своего во дієцесїю сїю Мукачовску введенїя, даже до новѣйшаго сего времени воздержанїе о[т] мясояденїя, аки особливый закона своего, характеръ, всегда сохраняли, вопреки же нѣцїи о[т] васъ сими послѣдними роками мясо ясти, не токмо во тайнѣ, но и явѣ дерзость себѣ прїяли, и сїя дерзость тако разшырять, и оукоренять ся почала, же изъ собора вашего, дня 5го юлія рока мимошедшаго 1798го въ монастыри Красно-Бродской бывшаго, аки именемъ общимъ просьба писменнѣ намъ для оуволенїя на яденїе мяса поданна была.

Въ таковыхъ оубо околїчностехъ, намъ есть вещь чудна сѣло, якъ велика сїя несмысленность быти маеть, егда монахъ, который законъ внѣмже всегдашнее о[т] мясояденїя воздержанїе выразно заключается воспрїять, и на сїе обѣтомъ народнымъ об[в]язался, н[ы]нѣ самъ о себѣ не памятающїи, мясо пожадаеть, или паче того касатися дерзаеть. Что бо сїе иное есть, нежели положить руку на рало, и воззирати вспя^т. Что иное, нежели первыя вѣры б[о]гу данныя о[т]врещися? Что иное, нежели забыти о своей повинности и похоти житейскїя о[т] // о[т] нихже монахъ о[т]рекся есть, вожделѣти?

Того ради оубо мы взырающе въ первыхъ на обычаи, которыи въ сей Дієцесїи Нашей благоговѣнѣшїи преднаслѣдници ваши, аки отеческаго своего преданїя вѣрнїи подражателїе нео[т]мѣнно содержали, к тому предъ очима имуще, спасительное намѣренїе ктиторовъ, и бл[а]годѣтелей вашихъ, которїи васъ фундовали далѣе внимающе общее оустановленїе, которое законници Чина С[вя]т[аго] Василия между греческимъ, росїйскимъ, сербскимъ народомъ и по

всей восточной ц[е]ркви крѣпко сохраняють найпачеже взырающе на особливый единого кождаго о[т] вась народно положенный обѣтъ, за архи-пастырскую повинность нашу быти внимаетъ таковой обще и всюды доселѣ сохранимый законъ, не разоряти, но соблюдать, а выразно единого кождаго о тяжелой повинности своей напомянути и къ тоеяжде исполненію приводити, аки б[о]гу о[т]вѣтъ воздати имуще.

Тѣмже: не токмо оных, которіи несмысленною похотію влечимы мясо ясти дерзнули, аки обѣта своего преступниковъ оукаряемъ, не токмо предложенную намъ просьбу о[т]вергше на мясояденіе не оуволяемъ, но и писанія сего крѣпостію давное и постоянное о воздержаніи о[т] мяса оузаконеніе подтвердивше сурово запрѣщаемъ, абы, по извѣстіи сего запрѣтителнаго разположенія нашего, ни единъ о[т] вась мясо ясти не дерзнулъ; кромѣ болныхъ въ тяжкомъ недужѣ сущихъ; но и сіе всегда съ выраженымъ врача совѣтомъ, и власнаго ігумена соизволеніемъ: или кромѣ тыхъ, которіи albo во оучилищахъ, albo для помощи парохомъ на должайший часъ внѣ монастыря высланны будутъ; но и сіе съ выраженымъ всегда нашимъ оуволеніемъ.

Иначеже: кто колвекъ мясо ясти дерзнетъ, про единъ преступокъ на цѣлый рокъ въ затворъ положенный а тамо воспитанный будетъ хлѣбомъ печальнымъ и водою слезною.

Слѣдователнѣ // слѣдователнѣ оубо къ извѣстію сему вашу въ первыхъ о[т]цехъ ігумены ! совѣсть отягощаемъ. Внемлите себѣ, и стаду наставленію вашему врученному добрымъ прикладомъ предидуще, и единого каждого, привременнѣ, безвременнѣ о воздержаніи семъ напоминающе, абы при постоянномъ оузаконныхъ правилъ соблюденіи, всякая соблазнъ о[т]верненна была.

Вси же купно, возлюбленніи во Х[ри]стѣ с[ы]нове!

Подражайте стопамъ наставниковъ вашихъ, подвигомъ добрымъ подвизайтесь, не дадите намъ вину, еже съ жестокими способы исполненіе обѣта о[т] вась взыскати, но воспріятое иго, еже послѣдовати Х[рис]ту, съ радостію несѣте, Аще же что и тяжкое видится воспоминайте, яко ц[а]рствіе б[о]жіе нудится, и нужници восхищаютъ е[го]. Краткая есть жизнъ, краткое терпѣніе, но сіе тяготу вѣчныя славы содѣловаетъ.

Андрей Еп[ископ]ъ

Данъ въ еп[ископ]о[в]ской резиденціи н[а]шей оунгварской

дня 13го юлія 1799го.

Возлюблен[н]ый Сыне О[т]че Ігумене !

Нечаянный, а смутный, который во сїя дни здѣ приключился случай, понеже вѣсему во санѣ закон[н]ическомъ сущему братству, и подчинен[н]ымъ оубо, якъ самыхъ себе остерѣгати, настоятелемъ же, якъ опасно маюť иныхъ дозирати, для науки явно служить возлюблен[н]ости вашей съ околїчностями сими вѣдомы[х] творю, при такомъ повеленїи, да его братїи по[д] своимъ ігуменскимъ сущей извѣститъ съ належитымъ, и благополучнымъ напомниманїемъ. Естѣ же случай слѣдующїй:

Мона[х], иначе во нынѣшнемъ числѣ между братїями монастыря Мало-Березницкаго положен[н]ый, Аѳанасїй Вищакъ, по народной сего Чина С[вятаго] Василїя оучинен[н]ой профессїи, оуже на третїй рокъ во Дїецезалной Семїнарїи моей пребываль, аки во здѣшномъ училищи б[о]гословїи слышателѣ, но егда оуже чиномъ чтець сущїй ближайшее ожидать имѣль болшы[х] чино[в] с[вя]ты[х] воспрїятїе отямлен[н]о есть, что такъ часто съ кухенскими служебницами дружество имѣль, же служебницы оубо монахинѣ, он же новый кухта на посмѣхъ прозыванѣ, и во болшее поруганїе на папери при кухенской, сосудъ помывающей служебницы стоящїй измалїованѣ, но и красно о[т] бл[а]гїя совѣсти брата напомниманѣ былѣ, дабы о[т] такового обхожденїя, которое всей братїи своей безчестѣ нанести можетъ сохранялѣся. Но ниже посмѣхъ и поруганїе, ниже красное напомниманїе что ползовати могло, во совѣсти оуже ослѣплен[н]ой. Поступоваль бо речен[н]ый монахъ Аѳанасїй все далечайше, донелѣже во остатнюю бѣду самъ себе ни зринуль. Ибо // во ноцѣ, которая дневи кѣ[27] минувшаго мѣсяца јулія послѣдовала, а сїце во самую полнощную годину, из ѣ дормиторїи, где съ обществомъ семинарскимъ на покой ся былѣ положилѣ, изыйшолѣ, и, занеже врата семинарски по обычаю были заключен[н]ы, на оболوکъ изъ семинарїи выступивше просто къ дому трактира где той съ женою и трема служебницами почиваль, пришедше тамъ змагалѣся отворити, а понеже отямилѣ, же трактирь еще не спитѣ, на тогда о[т]ступилѣ, единаковожѣ паки по нѣкомъ времени къ оболоку пришедши нахїлялѣся. Но тогда трактирь оуже не спящїй, и, понеже иногда много разы таковый на домъ свой во нощи незнаючи о[т] кого, наступокъ изкусилѣ, прото стрегущїй, скоро на оболوکъ выскочивше его поималь, съ неизказан[н]ою всѣмъ во двохъ, сирѣчь трактировомъ, и сосѣдномъ сабововомъ домѣхъ, обоого полу, и всякаго возраста сущимъ, дан[н]ою соблазнїю, гды возбудившїися видѣли монаха внѣ семинарїи во полунощи, а сїце во самомѣ токмо бѣломъ шматю, кепенякомъ пригорнен[н]аго, ктому

же босаго, и не покрытою главою сущаго.

И о[н] оубо; то есть несчастно-именитый мона[х] Аѳанасій Вѣщакъ по дѣломъ своимъ воспріялъ мзду свою, тогда бо заразъ во оковахъ желѣзны[х] до затвору семинарскаго положен[н]ый былъ, а нынѣ по обшyrнѣйшомъ испытаніи, и извѣстнѣйшой о несмыслен[н]ыхъ его множайшы[х] обхожденіяхъ воспріятою вѣдомости, из^в оучилища безъ всякѣхъ во прочее до воспріятія с[в]яты[х] чино[в] надежды выключенъ, до затвору во монастыри Мало-Березницкомъ, абы тамо хлѣбомъ печали, сирѣчь три дни во седмици при хлѣбѣ токмо, и водѣ пребывающе, воспытанъ былъ, осужденъ и воверженъ есть сіеже на цѣлый рокъ тако, абы кромѣ моего еп[иско]п[с]каго соизволенія, ниже для б[о]жествен[н]ыя літургії выпущенъ былъ.//

Гды самая вещь нужду такового опредѣленія нанесла, согрѣшившему оубо во кару, прочіимъ же во прикладъ ѣ, и всегдашнее напоминаніе, абы себе единъ^в каждой остерѣгалъ, да не во сицевое впадетъ.

Ибо якъ обще, так и единому каждому особливъ ѣ можетъ быти жалосно описан[н]ый случай сей во образъ, яковую соблазнъ^в, якъ великую безчестъ^в наноситъ^в, и якъ тяжкую кару на себе затѣгаетъ д[у]хъ страха б[о]жаго лишен[н]ый, а похотми плотскими разпален[н]ый, и по си[х] блудящій.

Выразно же, возлюблен[н]ости вашей о[т]че ігумене! Да будетъ тойже прикладъ во кождоден[н]ое ігуменскія повинности поощреніе, размысляюще из^в случая описаннаго колъ^в несподѣван[н]о приключити ся можетъ несчастіе, и соблазнъ^в. Аще бо здѣ пре[д] толикими, и таковыми очима, zde сирѣчь еп[иско]пъ, каноники, профессеры всюду, и непрестан[н]о во коемждо оуглѣ, и во коемждо мгновеніи ока позорствуютъ; еднаковожъ сія вся пренебрегше именованный мона[х] и глядалъ, и нашолъ способъ^в по безчин[н]ой волѣ своей ходити. Что сотворити ся можетъ во монастыри идѣже единъ, двае, или тріе обрѣтаютъ^вся? И того ради колъ^в опасно позоръ имѣти подобаетъ, якъ въ самомъ домѣ, так и паче множае во маюрни, во пелевни, во загородѣ. Сіеже во дни, и въ ноци всегда бо и всюды ходить искусителъ^в, аки левъ рыкаяй кого поглотити. На[д] всѣми же сими возлюблен[н]ости ваша должность есть внимати, съ яковымъ напоминаніемъ братія внѣ монастыря, то есть на квесту исходящій мають ся о[т]пущати. Прочее же при поданномъ архи-іерейскомъ бл[а]гословеніи zostaю.

Возлюбленности вашей

Жичливыи о[те]цъ
Андрей Еп[иско]пъ

Въ Оунгварѣ 7[3] августа 1798

**ИНДГВЙ БЧІНОКІН, МАТЮ БЖІО ВПЪ МУКАЧОВСКОІН,
ОТУХЪ ЯПЛЬ ПОГА І ПАУА СЪ ТАПОЦЫ БОГАДИШНЫЙ ЯВА, И ЕГО КОДАРЕЗ - ЦАРСКАГО
ИТОЛОМКО ВОЛНОВА ТАННИ ДѢЯТЕЛЯНИИ
СОБѢТИНКЪ, И ПРОСАИ.**

[illegible][illegible]

Anders-Christen

[illegible]

Возлюбленніи С[ы]нове Парохи !

Что со взоромъ на воинство оугорскихъ регементовъ на прешлой діетѣ оузаконенно есть? И якъ время сіе его пресвѣтлое кесарево ц[ар]ское величество всемилостиво полекшати изволяетъ? во слѣдующихъ пунктѣхъ возлюбленностемъ вашимъ ради самыхъ себе, и иныхъ наставленій извѣщается.

Ѧ[1] : воиномъ между пѣшаками токмо на десят^у роковъ, между конниками же токмо на дванатцать роковъ кѣждо одолжается быти, по сему же /: развѣ еще бы кто самохотно далей второстати изволить : / свободенъ будетъ; Обаче со взоромъ на второстатіе вѣдати подобаетъ.

Ѧ[2] : кто подѣ самохотно по исполненіи перваго времени второстанетъ воиномъ принаймнѣ на шесть роковъ, той на каждый второстатій рокъ по два нѣмецки златы пріиметь.

Ѧ[3] : кто подѣ прилогомъ женитвы второстанет^у и сіе ему позволится, обаче по разсужденію властителей его.

Ѧ[4] : второстающихъ воиновъ дѣти тую ласку одержать, же до обители воемской фундаціи предварително пріймутся; Первостающихъ бо дѣти сіе не получаютъ, развѣ еще бы о[т]цу ихъ случилось во брани оумрети, или окалѣчати.

Ѧ[5] : но и столечніи властителие второставшихъ воиновъ по приходѣ ихъ на ремесла или во иныхъ способѣхъ на выживленіе спомагати повинуются.

Ѧ[6] : Котрїи второставшіи окалѣчали, тїи или до приличной себе службы предварително, или до воемскихъ шпыталей прїятїся имѣють, или по одной дутцѣ платню имѣти будутъ. //

Ѧ[7] : Еще же кто третїй разъ самохотно воиномъ станеть, той по возвращеніи порцію о[т] главы платити не будетъ.

Ѧ[8] : Якоже новоставшему, тако и второставшему воину, еще домашняя нужда возвращеніе его пожадати будетъ, сіе, и прежде исполненаго времени, изволится ему, со намѣщеніемъ другаго во мѣсто себе.

Ѧ[9] : Абы маетность ставшихъ воиновъ не погибла державное панство досмотрѣти одолжается, во недосмотрѣніи же сихъ громадскїи присяжници столечному панству подѣ тяжкимъ

иначе о[т]вѣтомъ, извѣстити повинуются.

¶ [10] : Аще бы кто под часъ воиностатія оузумѣкалъ или
искрылся, таковой по возвращеніи емлennyй повыше опредѣленныхъ
роковъ дѣля кары еще за шесть роковъ воиномъ быти долженъ
будеть.

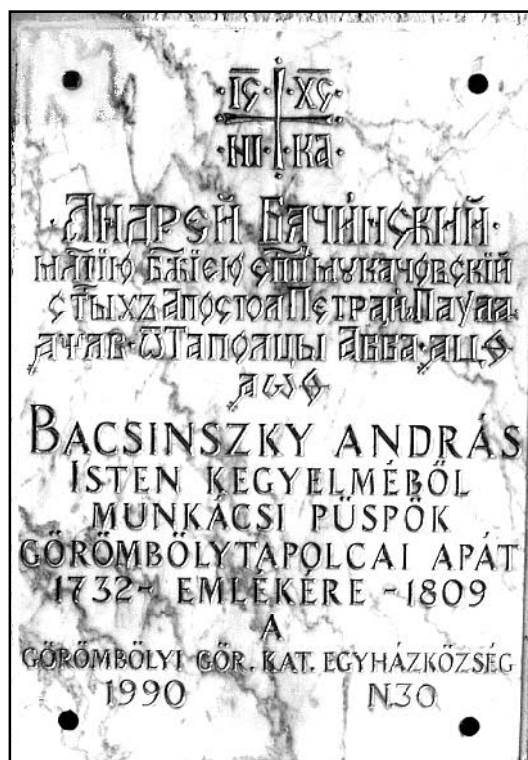
Высочайшее оубо сіе кесарево-ц[а]р[с]кое повеленіе еже, абіе по възпрятіи в[ице] а[рхи] діакон парохомъ да извѣститъ, кійждо парохъ во своихъ матерныхъ, и филіалныхъ ц[е]рквахъ не токмо разъ, но и частократно предъ народом огласити, и юношество до воинства оуслаждати одолжается, по чесому вопреки да не дерзнетъ жадень парохъ, или дякъ, подъ часъ воиностаія никого же о[т] чужыхъ възбранати, или потаємно оу себе покрывати. Прочее же при поданномъ архієре[й]скомъ благословеніи зостаю.

Возлюбленность вашимъ

Жичливый о[те]ць

Андрей еп[иско]пъ

Въ Оуѣгварѣ ѿ[9] марта 1803

Памятна табла у пудгороді Мішковця

Демографічна ситуація перед народним возрожденієм Русинув Мадярської Краины

На просторі історичної Мадярської Краины русинські відики (подобно словацьким и румынським) не чинили ани політичну, ани адміністративну цілость. Не був туй ани єден корунный вольный варош, де бы Русины были у булшині. Щи до того, як національный вопрос ўйшов на передину, авторітетный *Lexicon Locorum*¹ на основі жупных списув и відицькі варошиky лем чєтыри такі зазначат, де Русины мали булшину: у жупі Берєг — Нижні Вєрецькы, у Марамороши — Ясіня, в Унгу — Сериднєс, у Сукмарі — Пєлєш. А щи два відицькі варошиky Русины мішано из Мадярами насєляли: Мараморошську Сіготь у Марамороши и Сивлюш в Угочи. *Lexicon Locorum*, искладєный 1773-го года, зазначовав у каждум сєлі домінуючий язык, які віросповіданя туй сєт.

Русинськєє общєство не мало тогды свуй пануючий фєвдальный клас, хыбило и русинськєє горожанство. Основу русинського общєства чинили землєдїлці и пастырї, при них у малум числї была представєна цєркьуна інтєлігєнція (попы, монахы, канторськї учитєлі), у неслїднум числї друбноє немєштво.

Число цєркьуної інтєлігєнції можємє знати доста точно. Податкы из візітацій (*canonica visitatio*) єпископа Ольшавського из годув 1750-1751 говорят за 675 попув, а на перєломі XVIII-XIX. столїтія на основі списув у мукачовській єпархії маємє пиля 700 попув.² Коли 1768-го года Марія Теризія дала была списати попув и канторув, тогды списоватчыky пораховали, жє канторських учитєлюв є лєм половка того, што попув. Сяк можємє шацувати число канторув у другуй половці XVIII. столїтія на 300 душ. У тот час число русинських монахув покрятовало пиля 70-100 душ. Адтак чисєлность цєркьуної інтєлігєнції у тум часї была пиля 1100 душ. Мукачовська єпархія загортала могучу тєріторію 13 жуп и бєз малого вшиткєє русинськєє обывательство Мадярської Краины.

Русины, што перєсєлили ся до Бачкы, уд 1777-го года припадали ид калочьському архієпископству, пак затым ид новообразованому кріжевацькому єпископству, айбо пєрибігом

¹ *Lexicon universorum regni Hungariae locorum populorum*. Bp., 1920.

² **Lehoczky T.**: A Bereg-megyei görög szertartású katolikus lelkészségek története a XIX. század végéig. Munkács, 1904. 58-60.

вшиткого XVIII. століття їх церькуна інтелігенція вербовала ся без ўимкы лем из Горниці (Пудкарпатя).³

Русины Мадярської Краины у XVIII. столітїю жили у жупах Мараморош, Угоча, Берег, Унг, Земплин, Шаріш цілистов масов; у Сукмарі, Заповчу, Бігарі, Борши, Абові-Торні, Гемері, Спішу и Бачу — у россянях. Границі русинської теріторії того часу мож зарисовати так: на сївері — хрыбет Карпат, на западі — ріка Попрад, на востоку — ўток Білої Тисы. Южну границу мож потягнути так: у Марамороши до Хуста — по Тисі, уд Хуста до Валашковець у Земплині (днись у Словакїї) границя збулша совпадає из южныма ўбіжками грункув, котрыма удгоря Карпат збігат долу на Мадярську Низину. За Гуменным дале на запад русинські и словацькі села попереплітані, у близкості карпатського хрыбта, вшелияк, живут лем Русины. У Спішу уже не цілистов масов, ай у сосїдстві из гуральськыма (польськыма) селами позамішовали ся туй-там русинські села. Пудля *Lexicon Locorum* а русинський язык доміновав у 742 обываных містах, а численность Русинув тогды позад нашого бечелованя могла быти 290 тысяч душ.

Окрем числа обывателюв прїнципіально важно, по моєм, поникати на структуру поселищ и на концентрацію русинського жительствова у них. Измеже 742 поселищ, котрі *Lexicon Locorum* знає як русинські, 517 мають бізувні статістичні податкы из списув, докунченых при цісарю Ёзефі II. Истратили ся числа из жуп Бач и Унг, неповні податкы из Берега и Угочи. Сяк, лем за 517 сел можу набізовно повісти, же из статістик їх валушно и даякі ўведєня чинити. Из 517 сел у 277-х (53,58%) менше ги по-по 300 людий было, а у 160-х (31%) — уд 300 до 600. Можеме відіти из того, же дас у 85% русинських сел только мало жительствова было, же ремеселник, торговиць, учитель не муг найти доста роботы и заробку на прожитя. Изваживши иманкові удносины у послїдній третині XVIII. століття, представивши собі и порозумівши уимково слабу годувну силу землі на русинських відиках, застаріті способы газдованя, мусиме собі усвідомити, же розгаздовати ся у сих селах непредставимое діло было, булшина из тых сел лем годна была на самозастачаня змогти ся. Се само уд себе не лем несло слабый товарный ток, но и такый животошор, и як ёго результат, такый менталітет, из якого не годно было ўрости ниякое народное, національное двиганя.

³ **Сегеди Й.**: 200 рочни ювилей крижевской епархиї. Християнский Календар 1978. Руски Керестур, 1977. 33-86.

Демографічна ситуація перед народним відродженням Русинів

Число русинських сел (1773. гуд) ⁴

Жупа	Из чистом душ обывателей					Вєдно
	до 300	301-600	601- 1000	1001- 1500	над 1500	
Береґ	73	22	3	1	1	100
Мараморош	16	31	24	9	5	85
Шаріш	99	51	4	-	-	154
Заповч	-	1	7	-	-	8
Сукмар	1	3	3	-	-	7
Спіш	1	4	7	2	-	14
Земплин	87	48	13	1	-	149
Вєдно	277	160	61	13	6	517
%%	53,58	30,95	11,80	2,51	1,16	100,00

Податки 1804-1806-го года за численность русинського и грекокатолицького жительствова по жупах поз. у статі *Русинське урядное писемство XVIII. століття у Малярськуй Країні* у сьом томі и наступних статях за списы 1741-го и 1806-го годов. Русинув было 1806-го года 345786 душ. На поруна, 1842-го года Елек Фийнєш подає такі числа русинського обывательства по жупах .⁵

Абов	15120	Заповч	3101	Спіш	25435
Береґ	65069	Земплин	90250	Торна	1500
Борша	5200	Мараморош	84396	Шаріш	66691
ґемер	4315	Сукмар	4364	Уґоча	18560
				Унг	58901
Вєдно			443779		

⁴ Податки из жупы Береґ неповні.

⁵ **Fényes Elek**: Magyarország statisztikája. 1. k. Pest, 1842. 46-49.

Церкуні списы 1741-го года у мукачовській грекокатолицькій єпархії (жуна Унг)

Пересвідчаний єм, ож точное, вадь накулько мож точное изгляданя, убробиня демографичных, етнографичных, церковно-конфесійных статістик и їх публикація не самоціль, айбо не лишаючи їх вон позорности, можеме похопити майважнійші факторы не лем історії газдуства и общества, но й історії культури. Церкуні списы не лем перворядое жерело історії парохій, но и премайнотребный матеріал про тых, што пишут історію обываных міст, монографії сел, історію школы. Первый напечатаний шематізм (служивні списы) мукачовської грекокатолицької єпархії появлений був 1814-го года.¹ За демографичну сітуацію, церковно-урядні удносины, число парохій и філій, имена парохув итп. за предешный час можеме ся поінформовати из рукописных списув.

Недавно-м убавив єдні такі списы мукачовської грекокатолицької єпархії, котрі ся докунчили 1741-го года.² Накулько знаю, се были пирві подрубнійші списы в єпархії. Позад часовой тісноты туй не маю спосуб детально розберати сесї списы, што убнимали шість жуп, сак годе єм предложити лем цілоохопный їх образ. Занї ся до того пуцу, любив бых указати ретроспективу списув мукачовської грекокатолицької єпархії у XVIII. столітію.

Нараз предпуцу, же часть тых списув фактично была робена про парохську касу (cassa parochorum), то є фонд на фінансову пудпору католицької віры, оснований державов и цирьковлєв 1733-го года. И грекокатолицькі душпастырі послужовали ся помочов того фонда, штобулше в інтересі умоцниня унії, дуставали єго окремну позорность.

Парохська каса списовала, учтовала душпастырьства, жебы ясно могла відіти матеріальный быток церькуных общин, церьков,

¹ За се подрубнійше поз. **Sztripszky Hiador**: Egyházi schematizmusaink és a helységnevek. Зоря-Найна. III. évf. Ungvár, 1943. 1-4. sz. 206-228.

² Нахудное місто: Архів естергомського прімаша. Archivum Ecclesiasticum Vetus. № 2100/1-9. 1741. Списы робині на роспорядку Ференца Барковція в часі єго ягерського єпископованя, и документи, видав позад їх важности, понюс из собов до Естергому, коли був поименований на архієпископа естергомського. Поз. **Bónis György** (szerk.): Útmutató az Esztergomi Prímási Levéltárhoz. Archivum Ecclesiasticum. Levéltári leltárak. 24. Budapest, 1964. 20.

попув и канторув, жебы могла на основі сёго из сум, котрі мала на свою распорядку, заділити на покриття майважнійших, майтїснійших потреб. Ипен сесї списы 1741-го года были пирві значнійші списы мукачовської єпархії, котрі робили на жаданя парохської касы.

Списы завершили ся 1806-го года.³ У тот час єпархія мала 11 главных соборув и 60 менших соборув, а списы загортали такі податкы.

1. Имня душпастыря.
2. Назва парохії и філії.
3. Філії, што мают свою цирьков.
4. Число грекокатолицьких вірникув.
5. Число вірникув спосубных и неспосубных на сповідь.
6. Удаленя філії у ферталях.
7. Число урбарськоповинных вірникув.
8. Інші конфесії у поселищу.
9. Число сопружных пар, деталізовано на чисті и мішані.
10. На якум языкови община слухат казаня?
11. Ци проходит катехізація?
12. Ци є грекокатолицька народна школа?
13. Число рожинь, смертий, и пубрань за 1805. гуд.

Предешні списы были 1792-го года.⁴ Розлога мукачовської єпархії в часї списув 1792. и 1806. годов была єднака, иншыма словами: сесї дві содержат розличні зоставы податок мают єдну и тоту землеписну и адміністративно-урядну базу. В обох списках зазначині: крестное имя и пружвице пароха, назва парохії, філії из цирьковлєв вадь без нїї, у порядку главных соборув (жуп) и соборув (протоєрийських округув), число душ. Тым кіпом, можеме поруновати сесї податкы. У XVIII. столїтію, в часї панованя цїсаря Ёзефа II., списованя робило ся многократно.⁵

³ Поз. A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása. Vasvári Pál Társaság Füzetei 3. Nyíregyháza, 1990. Поз. щи **Botlik József**: Hármaskereszt alatt. Görögkatolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646-1997). Budapest, 1997.

⁴ Поз. **Bendász István — Koi István**: A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészsegeinek 1792. évi katalógusa. Nyíregyháza, 1994.

⁵ За исе поз. Jegyzék a Máriapócs (Pócs) község, A Munkácsi Görögkatolikus Püspökség és a Nagy Szent Bazil Rend történetére vonatkozóan a Magyar Országos Levéltár különféle irategyütteseiben található iratokról. In. Máriapócs 1696-1996. Történelmi konferencia a máriapócsi Istenszülő-ikon első könnyezésének 300. évfordulójára. 1996. november 4-6. Nyíregyháza, 1996. 149-150.

Списы мукачовської єпархії 1782-го года провели в інтересі урегулювання парохій. Из малых парохій тогды часто понаставали філії, а кидь в обыванум місті было булше парохій, та здали їх ведно на єдну побулшу. Ёзеф II. перед тым, як провести церкуну реформу, розказав быв исписати жительство. Наміреня Ёзефа II. тото было, жебы ся чим булші парохії образовали, котрі бы из властных средств могли содержати своих попув. Списы 1782-го года своим характером рузнят ся уд годишных списув душ (conscriptio animarum).⁶ Податкы тых списув из жупы Заповч, што хранят ся в архіві гайдудорожського єпископства (из церковно-урядного никаня: дорожський собур мукачовської єпархії; из світського никаня: дадайський и надудварський округы), появил єм 1985-го года на стовпиках Заповч-Сукмарського Узбора.⁷ Податкы списув 1780-го года у порядку парохій мож найти у хранилищу рукописув Державної Сийченёвої Бібліотеки.⁸

Єпархіяльні списы 1751-го года пуд личным дозором єпископа Мануела Олышавського убняли грекокатолицькі села десятєх жуп.⁹ Матеріалы сих списув історик цирьковли Василь Гаджега потовмачив по русинськы и появил окреме по жупах на раты меже двома світовыма войнами в Ужгороді.¹⁰

Списы мукачовської єпархії 1747-го года ўглядав Дезев Ембер и появил їх у зведенум числі церковно-історичного календаря Regnum за 1944-1946. годы.¹¹

Списы 1747-го года перворядое жерело удносно положиня душпастырств єпархії у середині XVIII. століття. Оно дає образ

⁶ Поз. **Kosáry Domokos**: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest 1996. 377-378.

⁷ **Udvari István**: Adalékok Szabolcs megye történeti demográfiájához (1782). Szabolcs-Szatmári Szemle. 1985. 2. sz. 47-52. Поз. щи єго же: Ruszinok a XVIII. században. Vasvári Pál Társaság Füzetei 9. Nyíregyháza, 1994. 61-94.

⁸ Поз. Tabella exhibens distinctae religionis et status animarum numerum... elaborata pro anno 1780. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Поз. **Dávid Zoltán**: Az 1780. évi népszámlálás tabellájának adatai. Történeti Statisztikai Közlemények. 1957; поз щи **Kovácsics József** (szerk.): A történeti statisztika forrásai. Budapest 1957. 8 tábla.

⁹ Поз. Magyar Országos Levéltár. Acta Religionaria Fasc. 30. № 971. 1751. Поз. **Basilovits J.**: Brevis notitia fundationis Theodori Koriathovits olim ducis de Munkacs... II. pars IV. caput XII. Cassoviae, 1804. 73.

¹⁰ Поз. Науковий зборник Товариства «Просвѣта» в Ужгородѣ I-XII. Ужгород, 1921-1938.

¹¹ **Ember Győző**: A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1747. évi összeírása. Regnum Egyháztörténeti Évkönyv. 1944-1946. Budapest, 1947. 95-117.

стояня церьков, їх убладунку, дóходкув, называт покровителюв, указує приналежачі ид матці філіяльні церьквы, число фамілій вірникув. Соудвітно свому назначеню и функції приносить податкы за дóходкы парохув и канторув.

Переднякы жупы Земплин не дозволили на своєю теріторії провести списы, сьак тота жупа не списана. Далє буду говорити за списы 1741-го года, робині про парохську касу, котрі тым ціннійші, же загорнули и жупу Земплин.

Списы 1741-го года заслужат на позорность и йз никаня церьковно-урядного. Сесе жерело поділят ся по жупах, а вдну жуп зазначат и соборы (протоєрийські округы), сьак мож го порунати из жерелами 1792- и 1806-годишным. Из грекокатолицьких парохій жуп Унг, Абов, Шаріш, Земплин, Сукмар и Берег туй находимє такі податкы:

- имня пароха;
- яка цирьков (з дерева ци камя) и єї стояня;
- стояня церькуного убладунку;
- доходок парохії;
- доходок пароха;
- стояня парохії;
- иманя вадь нейманя фарського керта;
- величину фарської орницї;
- число хыж, точнійше убысть
(часто и число жилярюв без убыстя);
- имня покровителя;
- штоларні доходкы;
- доходок кантора.

Се пирві цілоохопні списы мукачовської єпархії, котрі з інтересом собі залистуют изглядователі історії церквы, парохій, школы, фахманы ономастики и генеалогії. Содержат ся туй и демографічні податкы.

Из никаня церьковно-урядного дуже важным держу ясноє розділення на соборы, указаня числа парохій и філій.

Переникайме туй, які протоєрийські округы убняті по жупах.

Унг

- унгварський
- березнянський
- турянський
- середнянський

Абов

- черегатський

Уточа

- верешмартський

Земплин

-уйгейський
-гуменський
-замагурський
-стропковський
-вороновський
-лаборицький

Сукмар

-сукмарський
-великобанський
-вирьхнёбанський
-бікальський
-краснянський
-авашський
-надькарольський

Шаріш

-шарішський
-цернинський

Берет*

-крайнянський
-ровнянський

*) туй податкы неповні

В унгарському соборі лем унгарський храм вадь община мали доходок. Фарський доходок происходив из продаю вина, што ся ўрбило из 16-копашної винниці.

Число убысть и доходок пароха ведно здают ся из податок матки и філій. В унгарському соборі за філії нич ся не говорит, лем в Унгарі зазначено, же філій сися парохія не має. Интересанты можут собі дустати представу за філії из 1747- и 1751-годишных списув.

Из исписув 1741-го года маєме цінні податкы за быток учителей. В унгарському соборі лем три общины не держали зовсім учителя: Клокочув, Вышні Реметы и Поростув. Учитель у Тернаві заробляв собі сам на живобытя фізичнов роботов. Учитель из жилярюв вадь урбарськоповинный кमितь быв у Руськуй Порубі, Ёвсі, Нижной Рыбници. Туй третина штолы приходила півцёучителю. Так было и в Галочи, де учитель и бывав у школї. У школї мав своє бываня и кантор Сторожницї, котрому уд каждого убыстя приходило по пувміры зерна. В Убрежу кантор мав арендованый телек и дуставав годишну платню вусям мадярських форінтув. Майліпше быв плачений учитель у відицькум варошику Унгарі: уд каждого из 100 убысть, припадаючых ид общинї, дустав по 24 дінарї, сяк годишна платня му ўйшла на 24 мадярські форінты. Булшина парохіяльных школ существовала лем дякуючи покровительству пароха: Гажин, Ясенёва, Вышна Рыбница, Гливище, Башковці, Гуньковці, Пудгородь, Бенятина, Коромля, Доманинці, Радванка, Корытняны, Матёвці, Лекаровці, Безовці, Вышное Німицькоє.

Дале, жебы-м конкретізовав характер жерела, подам у товмаченю щи списы дакулькох соборув из жупы Унг. Ширшое зглядованя списув 1741-го года, їх ведноскладеня из уже появеныма матеріалами конскріпції 1751-го года¹² — се быв бы уже предмет окремішної студії.

¹² Поз. **Василій Гаджега**: Додатки к исторії Русинов и руських церквей в Ужанской жупѣ. Науковий зборник Товариства “Просвѣта”. II. Ужгород, 1923. 1-64; III. Ужгород, 1924. 155-239.

Жуна Унг — Унтварський собур

№	Парохія	Имя пароха	Цирь- ков	Число убысть	Доходок пароха	
					Фт.	дін.
1	Гажин*	Щавницький Теодор	дерев.	30	39	10
2	Тернава*	Дамянович Василь	дерев.	8	12	98
3	Клокочув*	Красинський Петро	дерев.	10	14	70
4	Вышні Реметы*	Гривич Иван	дерев.	10	12	18
5	Руська Поруба*	Рапач Василь	дерев.	12	17	74
6	Убреж*	Тамашкович Павел	дерев.	23	48	16
7	Ясенёва*	Волошинський Якуб	дерев.	11	20	28
8	Вышна Рыбница*	Мікчович Михайло	дерев.	14	17	68
9	Евса*	Барбірович Елек	дерев.	11	36	26
10	Нижня Рыбница*	Когань Якуб	дерев.	12	29	38
11	Гливище*	Василевич Штефан	дерев.	10	35	64
12	Башковці*	Василевич Иван	дерев.	10	27	88
13	Гуньковці*	Торіський Юрко	дерев.	24	25	20
14	Пудгородь*	Семак Матвій	дерев.	18	20	65
15	Бенягина*	Бачинський Теодор	дерев.	10	10	92
16	Коромля*	Беневич Штефан	дерев.	16	11	22
17	Унгвар	Шолтис Иван	камін	100	57	42
18	Радванка	Левіцький Василь	дерев.	20	15	68
19	Корытняны	Моловський Лукач	дерев.	26	26	42
20	Галоч	Глепчак Елек	дерев.	50	50	84
21	Матёвці*	Поливка Штефан	дерев.	20	26	26
22	Сторожница	Белай Семен	дерев.	20	16	24
23	Лекаровці*	Сідорович Теодор	дерев.	18	13	14
24	Безовці*	Нийма Ілійш	дерев.	10	5	91
25	Выш. Німицькоє*	Шушкович Лукач	дерев.	19	14	18
26	Поростув*	не заяга	дерев.	10	11	94
27	Невицькоє	Ціпріч Лукач	дерев.	14	32	90
28	Доманинці	Гребіниць Иван	дерев.	10	31	16

*) Днісь у Словакії

Жуна Унг — Березнянський собор

№	Парохія	Імня пароха	Цирков	Філія	Число убысть	Доходок пароха		Доходок кантора		Покровитель
						Ф.т.	дін.	Ф.т.	дін.	
1	Мала Березна	Березнай Петро	деревл.	—	12	32	74	—	—	Унгварська доменія
2	Костёва Пастіль	Кош Михайло	деревл.	—	6	?	?	—	—	—
3	Завосина	Завісинський Юрко	деревл.	—	9	17	41	—	—	Фамілія Сентівані
4	Дубринич	Теодорович Василь	деревл.	—	16	16	52	—	—	Орос Габор
5	Мирча	не заята	деревл.	—	6	—	—	—	—	Орос Габор
6	Велика Березна	Рогач Евстафій	деревл.	—	21	25	41	—	—	Унгварська доменія
7	Стрічава	Кривчак Лукач	деревл.	?	?	5	46	—	—	—
8	Княгыня	Кнезь Штефан	деревл.	—	?	13	96	—	—	Унгварська доменія
9	Соля	Олексевиц Григорій	деревл.	—	?	14	92	—	—	Унгварська доменія
10	Кострина	Кострин Григорій	деревл.	—	10	3	20	—	—	Унгварська доменія
11	Ставна	Ставний Иван	деревл.	—	10	11	52	—	—	Унгварська доменія
12	Быстра	Ивашканич Иван	деревл.	—	?	7	46	—	—	Унгварська доменія
13	Волосянка	Дякович Василь	деревл.	—	?	9	66	—	—	Унгварська доменія
14	Суха	Касич Иван	деревл.	—	9	10	40	—	—	Унгварська доменія
15	Тиха	Лучув Петро	деревл.	—	30	21	04	—	—	Гуменська доменія
16	Люта	Лютай Семен	деревл.	—	40	22	98	—	—	Унгварська доменія
17	Вышка	Комісар Иван	деревл.	—	20	5	98	—	—	Унгварська доменія
18	Стужиця	Липицький Иван	деревл.	—	8	10	02	—	—	Унгварська доменія
19	Росток-Пастіль	Ростоцький Юрко	деревл.	—	10	19	21	—	—	Унгв. монаст. єзуїтув
20	Зарічово	Вілацький Дмитро	деревл.	—	30	9	22	—	—	Мокчай Иван
21	Новоселиця	Новосіпський Иван	деревл.	—	20	21	24	—	—	Містні землепаны

Парохії Смерекова, Черноглова, Мала Пастіль, Бегендятьска Пастіль, Загорб — не заяті

Жуна Унг — Турянський собор

№	Парохія	Імня пароха	Цирков	Філія	Число убысть	Доходок пароха		Доходок кантора		Покровитель
						фт.	дін.	фт.	дін.	
1	Туря Ремета	Тергович Василь	деревл.	—	22	3	94	—	—	Горват Адам
2	Туриця	Сокол Михайло	деревл.	—	15	6	98	—	—	Фамілія Шенєї
3	Ворочово	Ростуцький Василь	деревл.	—	?	7	98	—	—	Фамілія Шенєї
4	Туря Быстра	Легеза Василь	деревл.	—	16	6	62	—	—	Фамілія Сентіванї
5	Сімер	Красинський Иван	деревл.	—	8	5	20	—	—	Орос Болдіжар
6	Вулшинкы	Стріблицький Иван	деревл.	—	?	7	83	—	—	Фамілія Мокчай
7	Туря Поляна	Мішко Григорій	деревл.	—	16	3	14	—	18	Фамілія Гіланї
8	Пасїка	Гусарь Григорій	деревл.	—	?	7	44	—	18	Горват Адам
9	Сїмеркы	Дульський Андрій	деревл.	—	?	7	78	—	—	Орос Болдіжар
10	Лумшоры	Яблонський Иван	деревл.	—	?	5	24	—	—	Фамілія Шенєї
11	Порошково	Реберкув Елек	деревл.	—	14	7	52	—	18	Орос Габор

Жуна Унг — Середнянський собор

Церкуні списы 1741-го года

№	Парохія	Імня пароха	Цирь ков	Філія	Число убысть	Доходок пароха		Доходок кантора		Покровитель
						фт.	дін.	фт.	дін.	
1	Лемковці	Копчаній Тодор	дер.	—	20	14	12	5	04	
2	Худлєво	Митрович Федор	дер.	—	20	8	16	5	16	
3	Ярок	Попович Василь	дер.	—	16	19	02	4	10	Гроф Дюлай
4	Оріховиця	Ребриш Иван	дер.	—	15	11	88	—	36	Гроф Дюлай
5	Анталовці	Лазович Лукач	дер.	—	20	14	38	—	36	Фамілія Шенєї
6	Кыбляры	Балог' Елек	дер.	Гайдош	20	12	12	5	52	
7	Лінці	Головач Иван	дер.	—	15	5	18	—	—	Горват Адам
8	Ирлява	Жделович Якуб	дер.	Андрашовці	16	12	46	1	94	
9	Дубровка	Поп Иван	дер.	—	17	8	24	4	32	
10	Руські Комаровці	Тесароцький Кость	дер.	Вовкове	17	11	18	—	—	Містні землепаны

Жуна Унг
Унгварський собур
Бенятина

Містну фарность адмініструє парох Теодор Бачинський.*
Тутишня деревляна цирьков є у посириднєм стояню. Матарда:
убліканя, реверенда, епітрахіль, нараквиці, чаша тай ид ной
приналежності из ціну.

Цирьков доходок не має.

Доходок пароха

Хыжу парох сам поставив за свої гроші; є у посириднєм
стояню; за полады сам ся старат. Керт має превосходный. Косалув и
орницю крем тых, што сам собі придобыв, не має. Туй сут дисять
убысть, каждое дає по дві міры зерна, так догромады 20 мір, што
при ціні 48 дінарюв унесе 9 малярських форінтув и 60 дінарюв.

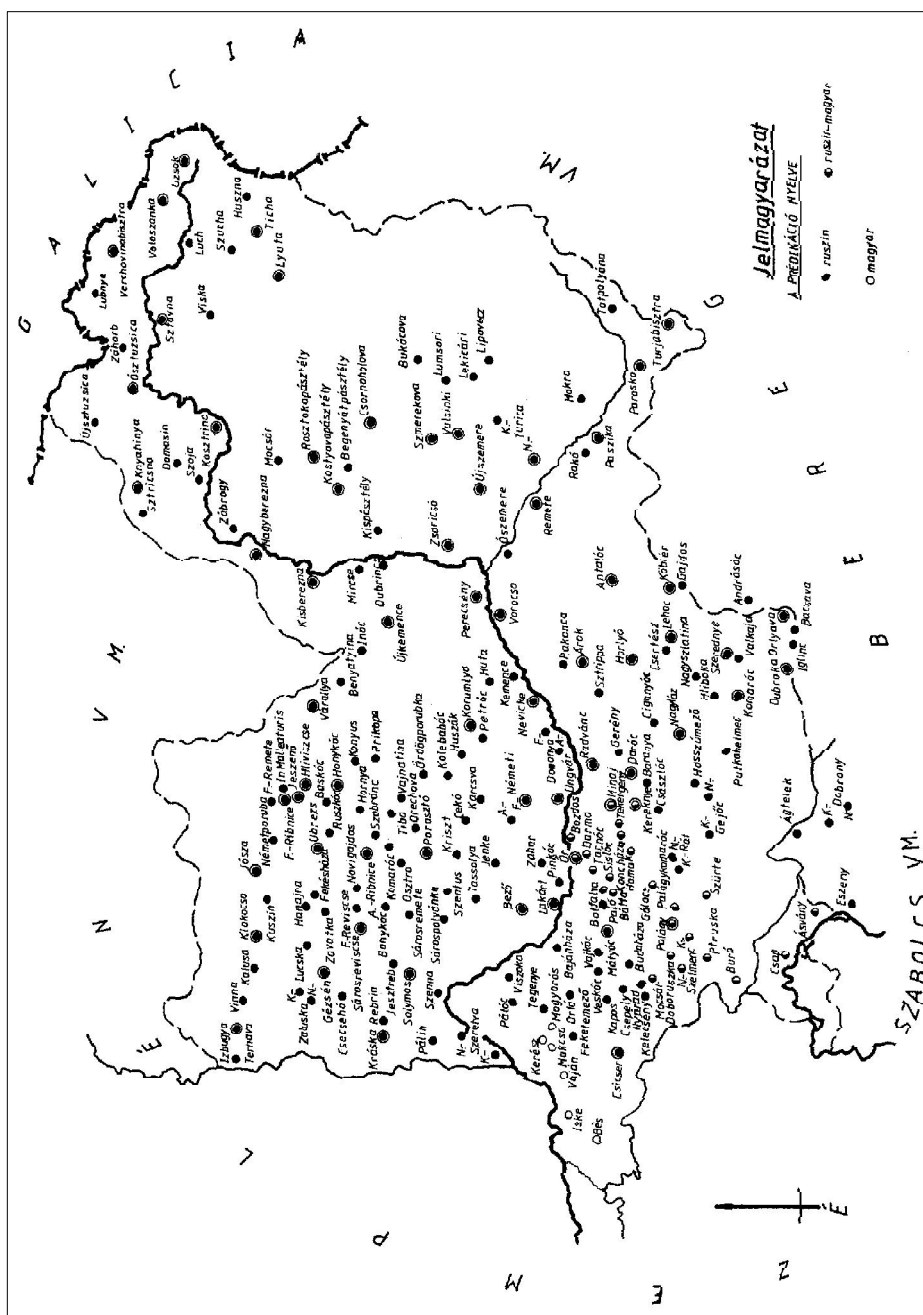
Иных доходкув не має.

Покровитель — Корольський Кінчтарій.

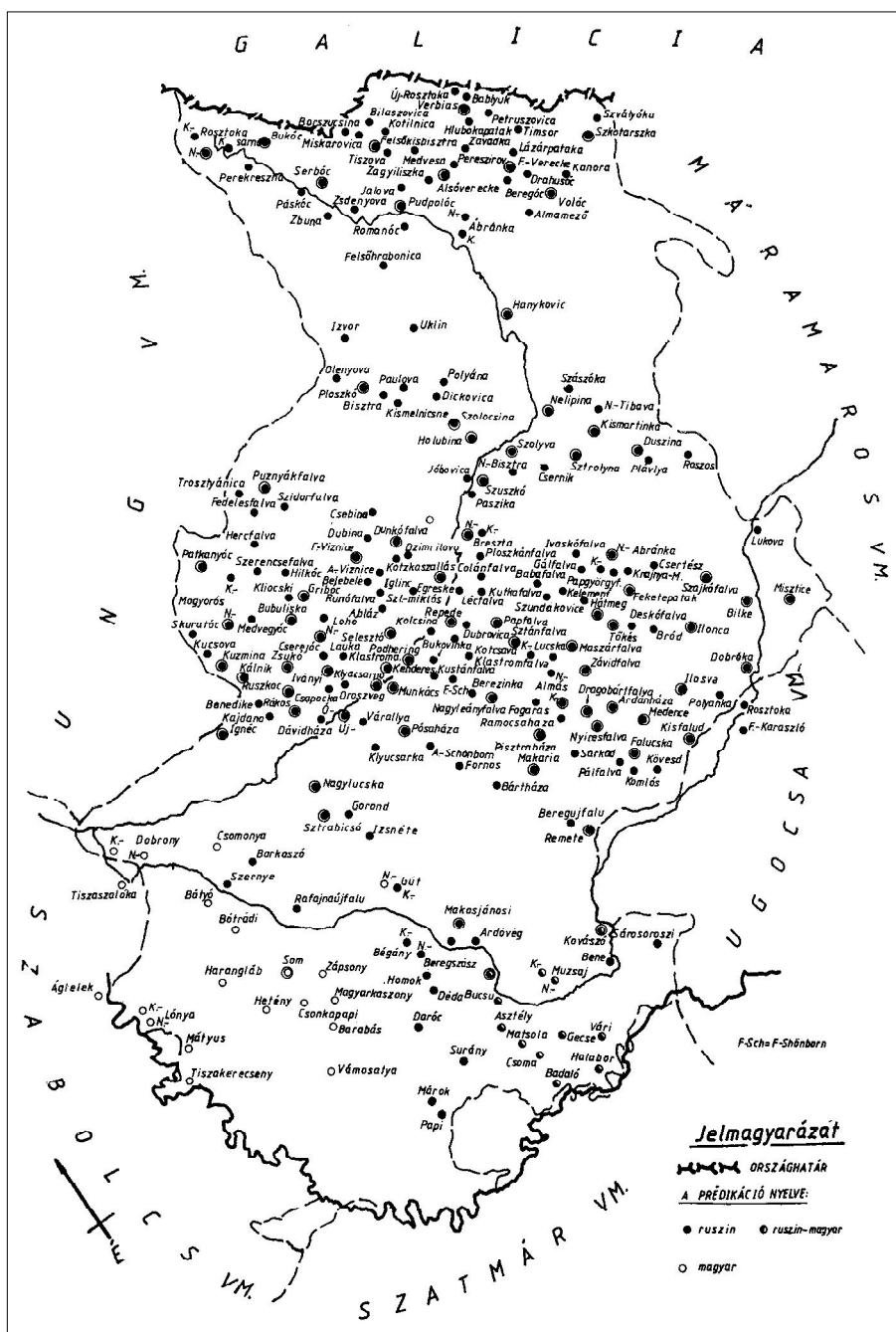
Содержаня кантора из милости містного пароха.

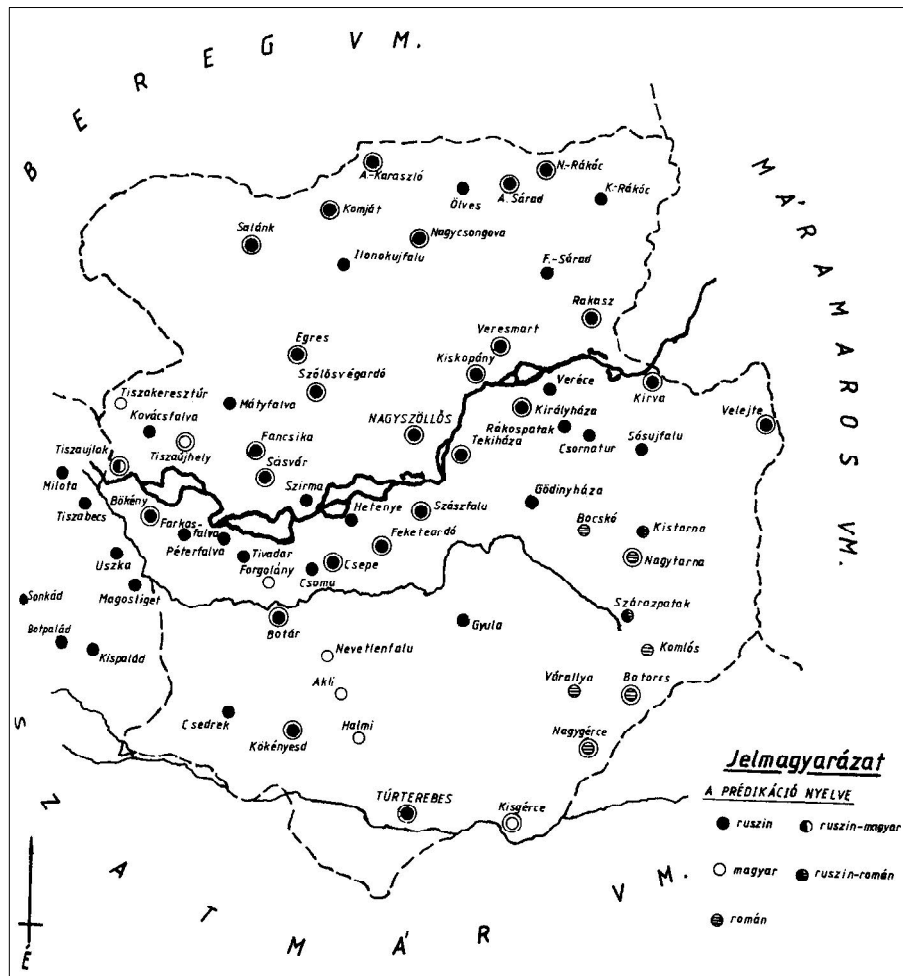
Штоларный доходок		Фт.	дін.
Кришния и уводкы родилї	21 дін.	—	42
Вінчаня и благословиня молодої	14 дін.	—	14
Великий погруб из співами	34 дін.	—	34
Менший погруб	21 дін.	—	42
Посяченя нової хыжі, за гуд изгруба		—	24
Забештепована сята служба		—	50
Штоларный и горіспомянутый доходок годишно ведно		10	92

* Отиць єпископа Андрія Бачинського

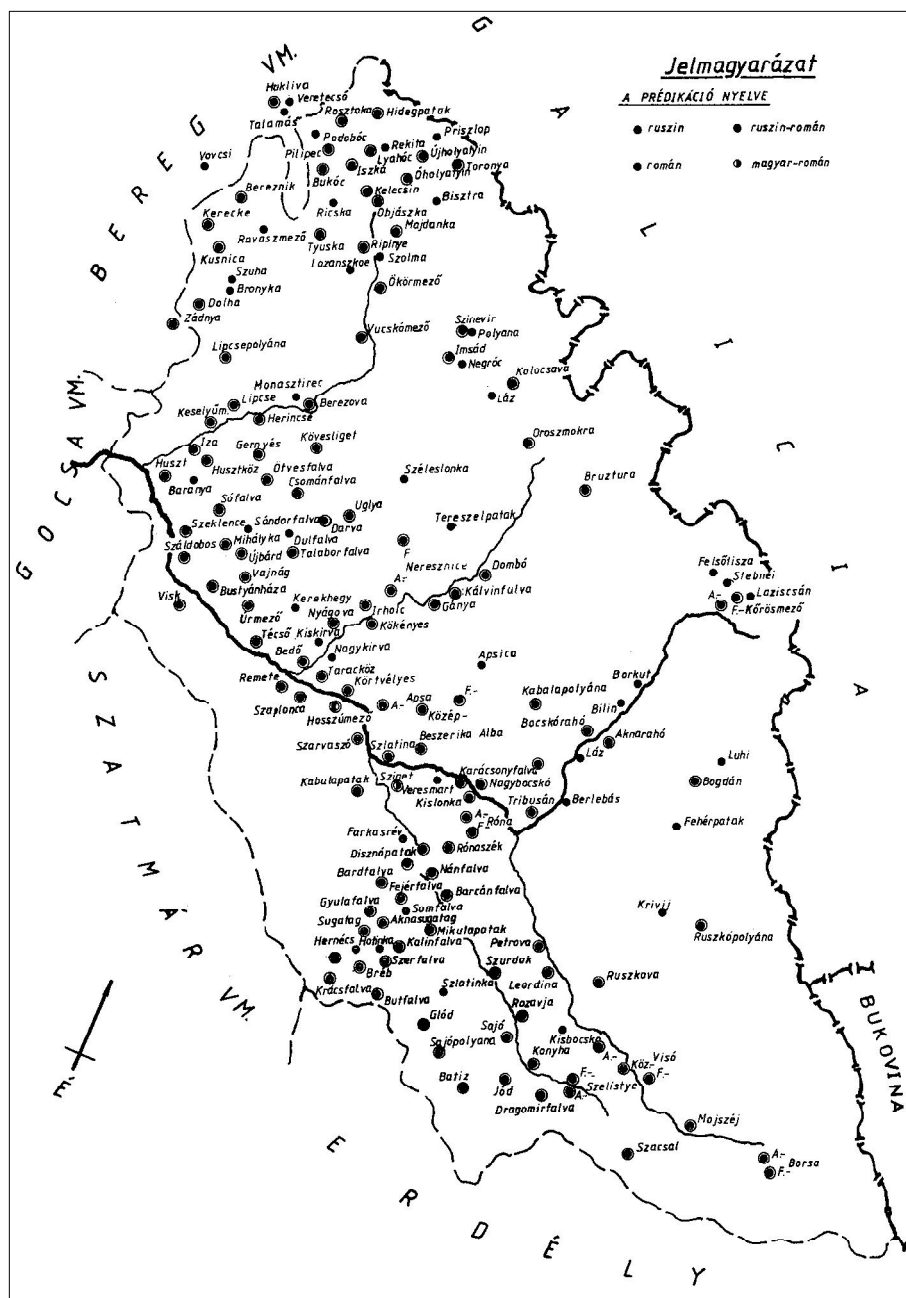

*Парохії жупы Унг
(пудля списув 1806-го года)*

Парохії жупи Уюча
 (пудля списув 1806-го года)

Исписы парохій мукачовської грекокатолицької єпархії 1806-го года

Щи до прихода у Карпатську котлину Мадяре мали стык из восточным христіанством. До здобытя утцюзнины меже нима ширили віру арминські и візантійські місіонарі. Онъ до XX. століття огромна булшина мадярських приверженикув візантійського христіанства жила на теріторії мукачовської єпархії. Окрем дакулькох общин (дві у жупі Бігар и дві у жупі Бач), 1806-го года пуд юрисдикцію мукачовської єпархії приналежали вшиткі мадярськыма Русинами обывані парохії и їх філії. За тогдышну єпархію, што убнимала днишні гайдудорожську, пряшовську, счаси мараморошську и орадську (надьварадську) грекокатолицькі єпархії, напослед історичну роботу появил года 1910 Антоній Годинка.

Гуд 1806 завершив широку регламентацію живота грекокатолицьких парохій у сюй могучуй єпархії, розложеной у тринадцятех сїверовосточных жупах Мадярщины: Абові, Берегу, Борши, Гемері, Заповчи (из гайдуським округом), Земплині, Марамороши, Спішу, Сукмарі, Торні, Угочи, Унгу, Шарішу. Перед завершенєм церковної реорганізації у 60 протоерийських округах, 724 главных церквах и 1660 філіях, значит у 2384 поселищах посписовали грекокатолицьку людность. Спознайме ся из результатами тых исписув.

Дух просвітінського абсолютизма принюс новое позераня на веденя демографичных статістик, котрі перед тым вела лем цирьков. Сись новый державный дух перейшов пак и на церковні исписы. Результатом сєго исписы 1806-го года отворили перед руководством мукачовської єпархії ясный образ терьхоносности и возможности єпархії, числа вірникув, розділення позад соціальної версти, віка, пола тай языка, ведно з тым лишивши про будучых изглядователюв сїверовостока Мадярщины цінное, содержательное, ушореное по порядку сел жерело.¹

¹ Публікацію податок єпархіяльных исписув 1806-го года приготувив єм из каноником єпархії Стефаном Бендасом. Поз.: A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészseégeinek 1806. évi összeírása. Vasvári Pál Társaság Füzetei 3. Nyíregyháza, 1990. 85-153. За чажкый живот прощеного Стефана Бендаса поз. **Bendász István**: Öt év a szögesdrót mögött. Bevezetőt

Грандіозный указ несе такой наголовок:

Conscriptio Summaria

Parochorum, Parochiarum, et Filialium cum, et sine Ecclesiis,
Numeri Animarum, Distantiarum, Colonorum, Inquilinorum,
Matrimoniorum, Natorum, Mortuorum,
Concionandi Dialectorum et Scholarum Nationalium
totius Almae dioecesis Munkacsinensis.

Facta Anno Domini MDCCCVI

Сокупні списы

парохув, парохій, из цирьковлѣв и без нїї валушных філій,
їх уд главной цирьковли удаленя, числа душ, кмитюв, жилярюв,
вінчань, роженных и умерлых,
языка казань и народных школ
у вшиткуй благословенуй єпархії мукачовськуй.

Докончині года Господня 1806.

Предісторія списув 1806-го года

Гуд 1806 у переміністуй історії мукачовської єпархії окремит ся тым, же тогды ся завершила, усилована и в духу просвітінського абсолютизма пануючыма Марієв Теризієв и Ёзефом П., реорганізація парохій, котру попередили широко заміряні списы. По церковных общинах исписы докунчили парохы, по протоєрійських округах изгорнули протоєрії, а в єпископськуй канцеларни пудбалансовав каноник Іоан Кутка.²

írta Dr. Ortutay Elemér, sajtó alá rendezte Hetényi Varga Károly. Bp., 1991; **Bendász István — Bendász Dániel:** Helytállás és tanúságtétel. Ungvár — Budapest, 1994, 18-21; **Філін Л.:** Степан Бендас, вірний слуга господа Бога. Благовісник. Видання грекокатолицької єпархії Мукачівської. р.І. ч.7.4.; поз. ши: **Bendász István:** Az 1848-1849-es szabadságharc és a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye. Ungvár, 1997.

² **Іоан Кутка** родив ся 23-го фебруара 1750-го года у селі Суков жупы Земплин у душпастирськуй фамілії дробного немеша. Гімназійный філософичный курс абсолвовав у Кошицях. Теологічне образования дустав в Ужгороді и Тирнаві. Главнійші точки живота: усячений на священника єпископом А. Бачинським 10-го юлія 1775-го года; 1777-1786 — професор теології, респективно 1783-1786 — ректор духовної семінарії; 1785-1794 — парох у Мукачові; 1794-1812 — каноник; 1809-1812 — генеральний капітульний вікарь. Автор малого катехізма, што дожив ся 12 удань, поз.: Катихісісє малый или наука православнo-хрстїанская сокращенная во благочестное воспитаніє юношества дієцесїи Мункачовскїя составленная в Унгарѣ. В Будинѣ градѣ. 1801. Факсмілнеє уданя появило ся у Нїредьгазі 1997-го года, приготовив го *Іштван Удварій*.

Ціль и предназначения списув тоты были, жебы из їх помочов руководство єпархії дужало ся, де и які гроші бы требало на доповниня из парохської касы предписаної сумы конгруа,³ яка на тот час чинила 100 золотых форінтув. У мукачовській єпархії, вшелияк, исписы, а за тым и реорганізація парохій ся зачали ши 1737-го года, за Карла III. Декретом из дня 27-го марця 1733-го года Карел III. установив інституцію парохської касы (cassa parochorum), назначеня котрої было збудованя новых церков, фар, школ, доплаты ид платни низшому попусту и таким кіпом далшое укріпленя католицької віры. Карел III. прияв, ож там, де попуський доходок, най то буде телековий, штоларный вадь годишний, не дуйде до 100 форінтув, из того хыблячу частку доповнит парохська каса, жебы пуп муг статочно жити.

1737-го года мукачовський єпископ Сімеон Ольшавський просив діля попув пудпору из парохської касы. Корольська Намістницька Рада на тото призвала го, най испише парохії, кладучи в основу тоту мінту звідальника, яку діля подобных цілій ўробив комітет парохської касы и одобрила пановниця. Списы тогды, правда, докунчили лем у 21 парохії мукачовсько-чинадїївського панства бережської жупы. Роботу продовжив єпископ Гавриїл Блажовський года 1741. Пудля мого знатя списы 1741-го года пирві в мукачовській єпархії.⁴ Исписы 1747-го года росширили на вшитку єпархію, окрема земплинських парохій, айбо результаты лежали онь до года 1771, коли утвржинєм їх на мінту, отворили возможность їх ўхуснованя. Зато 1774-го года зачали новое списованя, пак 1782-го ши новійшое,⁵ котрое по довгих пробах, хоть Корольська Намістницька Рада и напечатала была звідальники, накониць лем 1806-го года завершили.⁶ Доповниня конгруа годишно уходило бы было на таку огромну суму, яка бы перевышила возможность парохської касы, зато не мож го было зачати уплачовати. Пудля Годинки, на такі доплаты потребу

³ Мінімум доходку сященика, гарантований субсидієв.

⁴ Нахудное місто: Архів єстеромського примаша. Archivum Ecclesiasticum Vetus. № 2100/1-9. 1741. Списы робині на распорядку Ференца Барковця в часї єго ягерського єпископованя, и документи, видав позад їх важности, понюс из собов до Єстерому, коли був поименований на архієпископа єстеромського. Поз. **Bónis György** (szerk.): Útmutató az Esztergomi Prímási Levéltárhoz. Archivum Ecclesiasticum. Levéltári leltárak. 24. Budapest, 1964. 20.

⁵ Поз. Szabolcs-Szatmári Szemle 1985. 2. sz. 47-52.

⁶ За исе подробнійше поз.: **Hodinka Antal**: A munkácsi görög-katholikus püspökség története. Bp., 1910. 751-759; **Ember Győző**: A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészégeinek 1747 évi összeírása. Regnum Egyháztörténeti Évkönyv 1944-46. Bp., 1946. 95-100.

суму приділив онь міністер фінансій Лаєш Кошут 1848-го года, а на ўплату пришов шор онь 1851-го года.

Изглядуочи животописні податкы, дїятельство Пала Феира старшого, дїда Пала Вашварія,⁷ у протоколі нїргелшеської цирьковли найшли сьме слїд тому, же у годах 1849-1851 величину конгруа становили на 300 форінтув, а за основу доплаты брали списы 1806-го года. Из протокола видко, же мукачовська єпархія годишно дуставала на ўплату конгруа 63590 золотых форінтув и 17 1/2 грайцарюв. Числячи, же єпархія мала на тот час 470 парохій, маєме промірну суму субсидії на єдного пароха 135 форінтув. У нїргелшеськум протоколі⁸ найшли сьме таку ілюстрацію ид сёму.

Фарность	Величина доходку 1806. года		Становена доплата	
	Фт.	гр.	Фт.	гр.
Бекень	261	2	38	58
Бюд	257	2	42	58
Уйфьерттов	157	51	142	9
Нїргелше	188	49	111	11

Розникуючи нижеподані результати исписув, треба мати на увазі, же єпископ Андрій Бачинський 1803-го года на вшиткуй теріторії єпархії уєдначив нормативы годишного и штоларного доходку, який ся зачисляв у конгруа. Сесї нормативы⁹ туй у повнуй повности подаєме.¹⁰

⁷ **Udvari I.:** Vasvári Pál hajdúböszörményei éveiről. (Adatok a Hajdúság iskolatörténetéhez). Szabolcs-Szatmári Szemle 1989. 4. sz. 431-442; Поз. щи **Udvari I.:** Adatok Vasvári Pál családjáról, életrajzáról. in. Vasvári Pál Társaság Füzetei 2. ред. *Takács P.*, Tiszavasvári, 1990. 3-20.

⁸ 1849. febr. 26. Nyírgelsei görögkatolikus egyház protocolluma. 1842-1867. Парохіалный архів Нїргелше.

⁹ Поз. *Novoszelica (Újholyatina) protocolluma.* Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Kézirattár. MS 4817/10.

¹⁰ При суй нагодї хочеме ўявити наше подякованя пароху Василю Лакатошу, котрый подав нам помуч в уточниню латинськоязычного списа нормативув, приложеного ид кириличному уббіжнику Андрія Бачинського.

**Нормативы доходкув парохув и канторув мукачовської єпархії,
єдноформно зачислині у конгруа**

Штоларні доходкы
(у ринських форінтах и трайцарях)

Вид доходку	Пароху		Кантору	
	РФ	гр.	РФ	гр.
1. Роды и благословиня родилі	-	6	-	-
2. Кришня	-	17	-	3
3. Уводкы (родилі до цирьковли)	-	3	-	-
4. Утройні оголоскы	-	9	-	-
5. Утройні оголоскы из переданов иншому пароху потвердкы за абсолвовану христіанську науку, сповідь, причаща.	-	18	-	-
6. Вінчання, вшиткым єднако	1	8	-	6
7. Благословиня молоді	-	12	-	-
8. Послїднє сьєпомашиня, котроє не мож пролишити	-	-	-	-
9. Великий погруб	-	51	-	24
10. Читаня четырёх євангелістув коло хыжі (про художных докончат ся задарь)	4	-	-	-
11. Парастаѡ	-	17	-	7
12. Читаня псалмів за умерлого	-	-	-	30
13. Читаня євангелія идучи на теметув, де є обычай ставаня (удпровудное євангеліє)	-	17	-	-
14. Малуї погруб	-	24	-	12
15. Удпровудное казаня пудля слободної штолы	-	-	-	-
16. Співана сята служба	-	42	-	6
17. Читана сята служба	-	12	-	3
18. Посяченя нової хыжі из сятів службов	2	-	-	-
19. Посяченя	-	51	-	9
20. За сяченя паскы нич не може ся просити, айбо де є в обычаю доброохотный внесок, та най убстане дапе.	-	-	-	-
21. Штола на Божявеня не опредїлѣт ся, айбо в смыслі містного обычая най держат скоршу практику, а про художных — задарь.	-	-	-	-
22. До уххода душі читаня из Канона	-	36	-	6
23. По ухходї душі читаня из Канона	-	36	-	6
24. Великоє Водосятіє	1	-	-	6

Годишні доходи
(у натураліях)

Вид доходу	Пароху вік	Кантору вік
1. Доґдеєден ґазда-кмить (colonus hospes) довжен дати годишно у сьом хутари родячого зерна пароху дві віка, а кантору єдно віко	2	1
2. Доґдеєден кмить у пароха годишно єден динь из тяглом робити	—	—
3. Жилярь из фундушом (inquilinus domiciatus) довжен дати годишно пароху єдно віко, а кантору пуввіка зерна	1	1/2
4. Жилярь из фундушом у пароха годишно єден динь упішо фізичнов работов довжен служити	—	—
5. И жилярь без фундуша (inquilinus non domiciatus) у пароха годишно єден динь роботы упішо довжен служити	—	—
6. Там, де в исписах 1787. года подано и в обычаю є, та и дапе най держит, ож каждый телековый ґазда-кмить годишно єден вуз дров має дати пароху	—	—

Унгвар, 24. марця 1803. года¹¹

Єпископ Андрій Бачинський

¹¹ На порування и ліпшое порозумєня туй подаме тогдышні ціны даяких товарув.
Жуна Унг: 1 фонт (дас пувкіла) маржинського мяса — 7 ґрайцарюв. Архів Саболч-Сатмар-Берега (дале АССБ), IV A/1 фасцікул 7. № 227. 1807. **Жуна Берг:** 1 пара ліпшых, на різаня валушных волув — 140 ринських форінтув (1 Рфт = 60 ґр.); свіжа солонина, за фонт — 20 ґр., стара — 24 ґр.; пара різаных курят — 30 ґр.; пара каплунув — 1 Рфт.; дві куркы — 34 ґр.; пара качок — 40 ґр.; дві худі гускы — 1 Рфт. 30 ґр., дві тучині — 3 Рфт.; єден пуляк — 2 Рфт.; єдна пулька, што ся несе — 1 Рфт.; через осінь, зиму по 6, а через ярь, літо по 8 яйць за 3 ґр. АССБ, IV A/1 фасцікул 5. № 282. 1805. **Жуна Сукмар:** єден старый пуляк — 2 Рфт.; єдна тучена гуска — 1 Рфт. 40 ґр.; єден фонт старої солонины — 24 ґр., свіжої соленої — 21 ґр.; єдна тучена качка — 36 ґр. АССБ, IV A/1 фасцікул 5. № 281. 1805. **Жуна Земплин:** наденна плаца хлопу на винничнуй роботі у Токай-Пудгорю до Юря — 17-21 ґр., По Юри — 20-24 ґр.; на винобраню путонашу — 12 ґр., топталнику — 15 ґр., тискалнику — 15 ґр. АССБ, IV A/1 фасцікул 3. № 454.

Як можемо похусновати списы 1806-го года?

Списы 1806-го года перворядоє жерело історичної статистики, історичної демографії. Вартость ёго у сьом смыслі щи булша зато, же мож го сопоставити из результатами цілодержавных исписув поспольного жительство Мадярщины 1804-го года. Чиселность жительство Мадярщины была 6.888.890 душ (без Горватії). Людность мукачовської єпархії чинила понад 7% цілодержавної.

У Борши, Заповчу, Сукмарі, Угочи грекокатолицькі фамілії были булші, гикой промір у тых жупах, а в Абові, Берегу, Земплині, Унгу и Шарішу — не досягали промір. Податкы из Марамороша неясні. Годно быти, же в исписах поспольного жительство 1804-го года сесю жупу не списали доста акуратно. А може, у церковных исписах 1806-го года мараморошський вікаріат посписовали недісціпліновано. Сесе гибы досвідчовали податкы из сіготського протоєрийського округа, котрі не можеме держати за бізувні, и дале, тот факт, же у двох протоєрийських округах (вирьхнёбаньськым и великобаньськым) не докунчили ся подробні исписы, удтуль маєме, властно кажучи, лем податкы за число душ. Тай щи из тых податок не узерат достовірным число душ великобаньського округа, зачим маєме инші податкы, же тамтуды 1814-года грекокатолицьких вірникув много меньше было. Як знаєме, меже грекокатолицьков людноств были и немеші, правда, избулшого єднотелекові вадь армалішты.¹²

У Марамороши немешство 1787-го года чинило 16,6%.¹³ У сьой велми значнуй соціальной версти у спозначнум числі были и грекокатолицькі русинські и румынські друбні немеші. Напримір, чисто грекокатолицька пудля исписув община села Изы такой уцілови из русинських друбных немешув состояла.¹⁴ Значит, єдна из причин

¹² Армалішта — друбный немеш, што дустав уд короля немешську листину, но не дустав бірток.

¹³ За исе поз.: **Vörös Károly** (ред.). *Magyarország története. 1790-1848.* 1. k. Bp., 1980. 436-437.

¹⁴ Поз. **Hodinka Antal**: *A kárpátaljai rutének lakóhelye, gazdaságuk és múltjuk.* Bp., 1923. 39-43. Репрінт русинського варіанта книги появив **Іштван Удварій**, допроводивши го своим послесловом и списом наслідства Антонія Годинки в хранилищи рукописув бібліотеки Мадярської Академії Наук: Утцюзнина, газдуство и прошлость южно-карпатських русинувъ. Написау еденъ сокырницький сирохманъ. *Kiadja a Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza, 2000.*

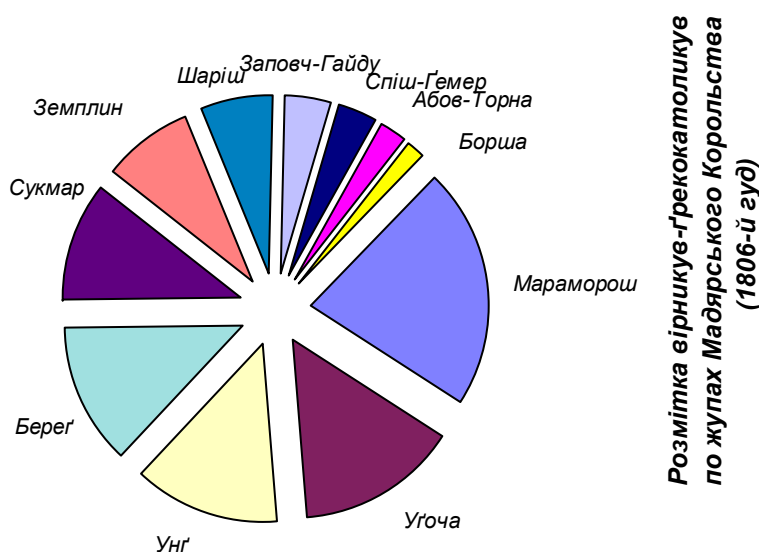
росхожия меже податками цілодержавных исписув 1804-го года и церковных исписув 1806-го года у Марамороши тотя, же церковні исписы убсягуют у собі и немешство.

Исписы 1806-го года — первоярдоє жерело дотычно состояня парохій мукачовської єпархії у XIX. столітїю, и по суй сторонці прихоят меже майціннійші історично-статистичні свідченя за грекокатолицьку людность. Податкы списув рисуют перед нами точный образ грекокатолицького попуства, числа главных и філіяльных церков, говорят, які инші віросповіданя были у тых самых поселищах, які и кулько їх было чисто грекокатолицьких и мішаных фамілій, числом и пропорцієв. Матеріалы списованя парохій сєї могучої широко простертої дієцезії, котрої поселища днись розметані на четьре державы, окрем фахманув из історії общества, цирьковли, из хусном можут переникати языкознателї, етнографы, історики школы. Достовірний образ дустанеме из них за етнокультурні, акультураційні процеси меже грекокатолицьким жительством, які часто сут предметом научных сперек. Исписы, докунчині в часї, коли національні проблемы щи не повставали, служат нам каммай богатым и подробным доказом того, які языкы хусновала грекокатолицька

Жупа	Число поселищ		Жительство		Величина фамілії	
	вшиткых 1804. ¹⁵	грекокат. 1806.	вшиткой 1804.	грекокат. %, 1806.	вшиткі 1804.	грекокат. 1806.
Абов	274	248	127402	13,41	4,9	4,4
+ Торна	43		18723		5,4	
Береґ	267	244	79217	63,61	5,5	4,9
Борша	191	121	125141	8,02	4,8	5,6
Заповн-Гайду	168	148	142709	20,80	4,9	6,0
Земплин	463	460	222889	40,08	5,3	4,9
Мараморош	141	?	99682	?107,27	4,8	5,8
Спіш	245	102	115538	16,53	4,9	5,3
Сукмар	274	237	166389	54,21	4,3	5,1
Уґоча	69	68	32627	71,39	4,8	5,2
Унг	209	205	76702	64,23	5,3	5,0
Шаріш	392	331	150833	33,74	5,8	5,0

¹⁵ Ведно из корольськыма слободныма варошами, відицькыма варошиками, селами и салашами. Поз. **Thirring G.**: Az 1804. évi népösszeírás. Magyar Statisztikai Szemle. XIV. 1936. 1. k. 12-13.

людность.¹⁶ Свідчат не лем за русинські и румынські села, но и за мадярські и словацькі, а также за двоязычні и многоязычні. *Очевидно из них, же численность жителей, бывавших у тот час в рамках мукачовської єпархії, ниякраз не мож тотожнити из численностей Русинув.*

Маючи списові податки рожинь и смерти, дустаєме образ роста грекокатоліцького жительство, природный прируст.

Число рожинь за 1805. гуд ¹⁷	16263
Число смертий за 1805. гуд	13760
Природный прируст за 1805. гуд	2503

¹⁶ За народно-языковое положиня жупы Сукмар зачатком XIX. століття є файна робота Шандора Кавашія, яка дакус уточнят податки грекокатоліцьких исписув, достовірно указує сполуміру туй бываючых румынських, мадярських и русинських грекокатолікув. Поз.: **Kávássy Sándor**: Szatmár megye népessége és etnikai viszonyai a XIX. század elején. Ho Si Minh Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. t. XV. Eger, 1979. 321-337.

¹⁷ Пудля податок из 56 протоєрийських округув.

Из никаня історичної демографії вартість исписув и в тому, же на основі великих чисел можеме провказати пропорцію ид сповіди валушных и невалушных вірников.

Ид сповіди валушні, 1805. гуд ¹⁸	369263
Вшитких вірников	507696
Пропорція ид сповіди валушных	72,73%

Реорганізацію парохій 1806-го года попередила єдна менша, котра ся робила 1782-го года. У перибігу сєї протоєрий Іоан Копчай позаганяв кириличный уббіжник, из котрого ся дузнаєме: «У калвіністув и юдеюв ид уверстным понадшестилітних числят, а ид малым ниже шести літ маючых. Подобно у грекокатоликув — ид недозрітым на сповідь мают ся зачислити тоты, котрым ся не ўповнило шість годув, а на сповідь дозріті тоты, што мают шість літ и старші.»¹⁹ Даючи позур на горі указану пропорцію, можеме бізувнійше хусновати податкы демографичної статистики, котрі мают на озирку лем уверстну (на сповідь валушну) популяцію.

Поникайме ближе на списы. Єпархія была розділена на 11 главных протоєрийських округув, мала 60 протоєрийських округув, подробні списові документи ся сохранили из 56 округув.²⁰ У них фігурує:

- 1) имня, число пастырюв;
- 2) філіяльні церьквы, позначені значком *;
- 3) назва и число парохій и філій;
- 4) число душ грекокатоликув;
- 5) число на сповідь валушных и не валушных вірников;
- 6) удаленя філій у ферталях;
- 7) данєповинні селяне — кмиті, жилярї фундушові и без фундуша;
- 8) состав поселища пудля віросповіданя;
- 9) число фамілій 1805-го года — чисто грекокатоликув, мішаных;
- 10) у селі жиючий душпастырь иншого віросповіданя;
- 11) язык казань грекокатолицької общины;
- 12) ци докончат ся катехізація;
- 13) ци є народна школа;
- 14) 1805-го года кулькі были вінчання, рожиња и смерті.

¹⁸ Поз. сокупні таблиці.

¹⁹ Поз. Szabolcs-Szatmári Szemle 1985. 2. sz. 49.

²⁰ За приналежность парохій мукачовської єпархії поз. **Bendász István**: A Munkácsi Egyházmegye területváltozásairól. Vasvári Pál Társaság Füzetei 3. Nyíregyháza, 1990. 71-76.

Из четырёх протоерийських округов, а тото из нижнєспішського, у Заповчу из дюлайського, тай у Сукмарі из вирхнєбаньського и великобаньського сут лем первинні податкы:

- 1) назва парохії;
- 2) число душ 1806-го года.

Но у наших таблицях доповнили сьме тоты податкы щи такыма:

- 3) имня пароха;
- 4) число філій и число душ у них из податок 1814-го года;
- 5) язык, хуснований у главнуй цирьковли 1821-1822-го года.

Чиселность парохіяльного клера, парохій и філій, монахув

Пудля списув 1806-го года єпархія мала 724 матерні церьквы и 1660 філіяльных, у котрых было 541.963 вірники. Парохув было 705. Такых філій, што мали свою цирьков, было 293. Майбулше такых было у Шарішу (66), Берегу (61), Земплині (51). Сесе у скоршому періоді історії єпархії самостойні парохії были, вадь так ганути мож за них. Як наміряла світська власть, у перибігу реорганізації парохій число главных церьков и парохув поступно маліло. 1792-го года списоватчыкы записали 730 парохій и зазначили, у котрых був хуснований літургійный язык церьковнославянський вадь румынський. Из тых записув мож відіти, же удтогды до 1806-го года число такых поселищ, де жили и грекокатолики, побулшило ся двастома. Пуд час канонічної візитації, яка убсягла 10 жуп, єпископ Мануил Ольшавський (1700-1743-1767) щи 839 парохій исписав був, значит пуд якыма пятьдесять годами до 1806-го число парохій измаліло 134-ма. Помножило ся зась філій, котрых 1792-го года было лем 1458. Исписы 1806-го года указуют, же на каждую главну цирьков падало ся проміром 2,29 філії и 749 вірникув. Оба указовачі по-по жупах значно ся удхыляют. В Абові и Борши на єдну главну цирьков падало ся проміром понад 10 філій, у Сукмарі — и до єдної філії не дуйшло. У Борши и Спішу парохія мала понад тысяч вірникув, у Берегу, Земплині — ани 700 їх не мала. Майбулшое поселище у єпархії був Гайдудорог из 5198 вірниками, из них парохія из церьковнославянськым літургійным языком мала 3664, а з румынськым — 1534. В Ужгороді тогды посписовали были 2372, у Мукачові 959, у Берегові 195, Пряшові 293, Ніредьгазі 762, Великум Карою 1564, Сукмарі (вароши) 1607, Шаторальяуйгеї 1396 вірникув. Из 705 душпастырюв булшина мали пост пароха, менша часть —

каплана. Даякі парохії справовали монахи из наблизь бывших монастырюв. У мукачовській єпархії 1806-го года фунговали сім монастырюв. Исписы подають имена монахув лем у малоберезнянському монастыри жупы Унг, а у краснобродському монастыри жупы Земплин — лем чисельность їх. Сім монастырюв мадярської дівізії чина василіянув года 1806 мали 86 бывателюв (отці, браты, слухателі теології, новакы).²¹ У часі списув протогуменом мадярської дівізії чина василіянув и ведно з тым гуменом мукачовського монастыря був Іоанікій Базілович,²² гуменом маріяповчським — Амброзій Кашпер, гуменом краснобродським — Інокентій Данилович, гуменом малоберезнянським — Манасій Андрійкович, гуменом имстичовським — Абрамій Колесарь, гуменом буковицьким — Ірінархій Котрадій, и напослед, гуменом біксадським — Беньямин Лавкай.

Андрій Бачинський у своєм убіжнику из дня 25. мая 1805-го года²³ говорит за семінарістув, што ся учат на ужгородській, тирнавській, ягерській и пештській семінаріях и опреділять їх число на 120. В оглавку сєї книги, вінованому єпископу Андрію Бачинському и єго убіжникам, розбирали сьме соціально-історичні причины того факта, же из соціальної версти церькуної інтелігенції уйшли вшиткі вожаї русинського народа, будителі національного возрожня Русинув.

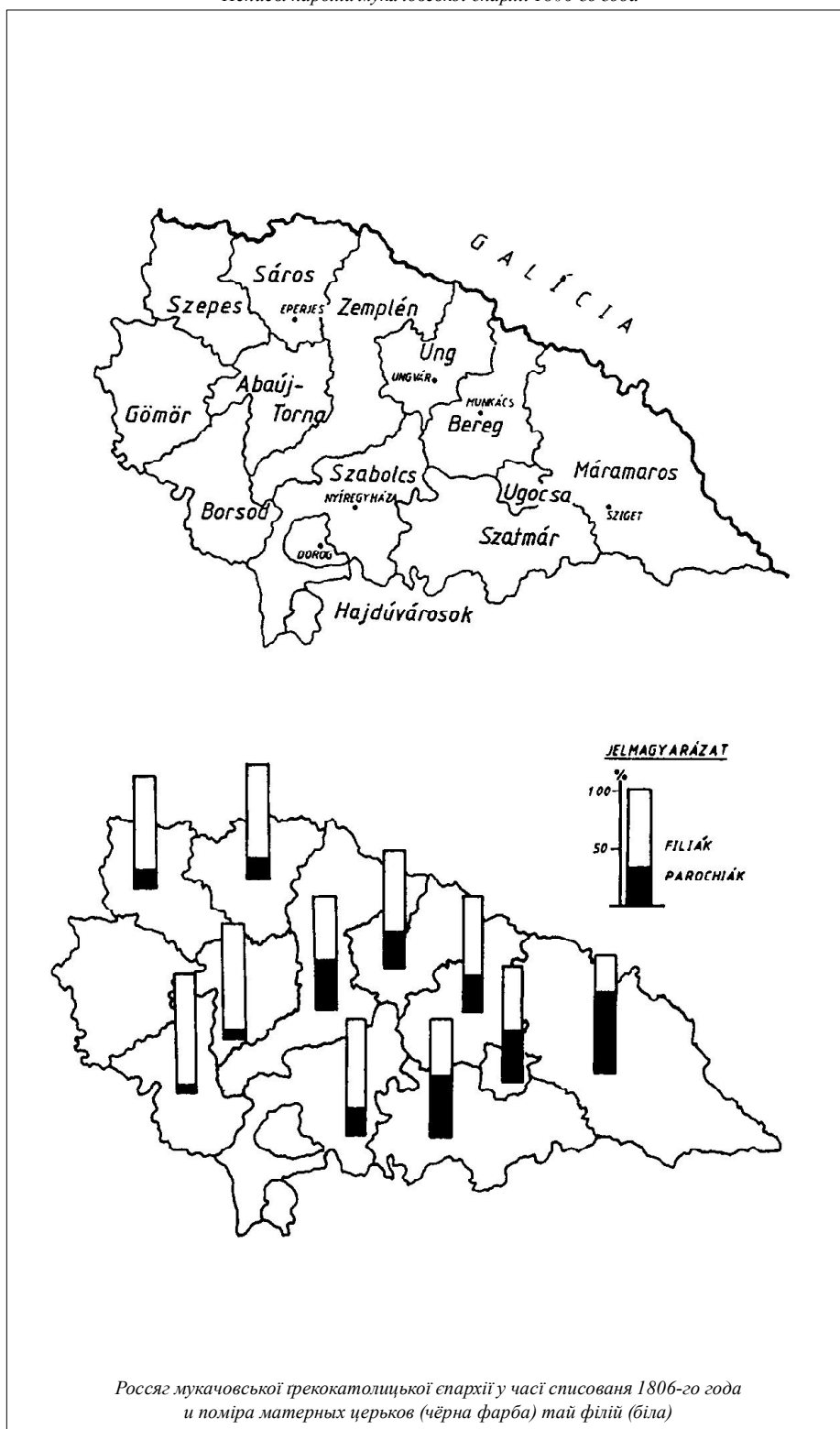
Тым кіпом, исклавши вшиткі податкы, точно знаєме чисельность церькуної інтелігенції из того часу.

Душпастырї	705
Монахы	86
Учителі	100
Семінарісты	120
Ведно:	1011

²¹ У мукачовському монастыри — 18 їх, у маріяповчському — 18 (з того восьмеро слухателюв теології), у краснобродському — 18 (з того пятеро новакы), у малоберезнянському — 9, в Имстичові — 9, у Буковци — 7, у Біксаді — 5. Поз. **Basilovits J.**: Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovics olim ducis de Munkacs ... 1804. t. II. pars. VI. Cap. III. 11-15.

²² Іоанікій Базілович — історик, автор двотомної історії, спомянутої у предешнуй запятці, ўзначна постава в історії русинської культуры. Поз. **Пронин В.**: Протоигумен Иоанникий Базилович (1742-1821). Православная мысль. Прага, 1957. I. 40-48; **Пекар А.**: Василіяньски протоігумени на Закарпатті. Записки ЧСВВ. IX. 1974. Рім; **Hodinka A.**: A munkácsi görög-katholikus püspökség története. Ungvár, 1910. 822; **Haraksim E.**: K sociálnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867. Bratislava, 1961. 88-92.

²³ Архів гайдудорожської єпархії. Fasc. 17. № 36.

Россяг мукачовської грекокатолицької єпархії у часі списованя 1806-го года
и поміра матерних церьков (чёрна фарба) тай філій (біла)

Соціальное роспасмованя грекокатолицької людности

Исписы 1806-го года можеме похусновати и як жерело соціальної и газдуської історії. Огромна булшина грекокатолицького жительство бывала у селах, менша часть у відицьких варошиках, а никчомно мала часть у слободных корольських варошах. Кидь не потвориме ся на минші уїмкы, каждоденный живот обывателюв точив ся в урбарських общинах, и такой без окремішки ся занимали земледілством, вадь земледілство было главный пирвинь їх газдства, а доповняло го скотарьство, фурманка, пастырьство, паленя угля и вапна, рубаня ліса. Обывателям спішських грекокатолицьких сел давали розманиту и добре плачену роботу тамошні гаморы, желізни и мідні бані, угольні (мілі). Сяк мож повісти, же такой вшиткі жили у зависимости уд землепана, так из адміністративного, як и правного никаня. Достовірний образ їх каждоденного живота можеме дустати из свідчень селян, посписованых пуд час урбарської реформи Марії Теризії.²⁴

Розділення селянства на категорії брало ся в основу при определіненю доходка пароха. Видиме, же пудля установиня Бачинського каждая категорія повиновала ся пароху попоиншаков сопружницьков данёв (párber). При сюм, правда, не можеме прияти без замітки податкы исписув, што ся дотыкают численности урбарськов данёв повинных обывателюв: сякоє жительство фіксуют и в таких поселищах, де го не было. Сесі податкы нич иншоє, лем тото указуют, ож жителі таких поселищ, як повіжме, гайдуські слободні вароші вадь немешьські села, зависимо уд їх маєтности повиновали ся давати на цирьков соудвітно из категоріями: кमितь, жилярь из фундушом. жилярь без фундуша.

Исписы указали меже грекокатолицьков урбарськов людностёв 65,97% кмитюв, 22,17% фундушовых жилярюв, 11,86% жилярюв без фундуша. Видит ся, же процес «пожилярчєня» грекокатолицького

²⁴ Архів гайдудорожської єпархії. Fasc. 17. № 35. За жупу Заповч поз., наприклад, **Takács Péter**: Paraszt vallomások a kisvárdai járásból. 1772. A Rétközi Múzeum Füzetei 8. Kisvárda, 1988. За жупу Беґер поз. **Takács Péter — Udvari István**: A történeti Bereg megye parasztjainak vallomásai 1772-1773-ból. (Указія). Szabolcs-Szatmár Szemle 1988. 2. sz. 164-179. Поз. щи Adatok Tokaj-Hegyalja és a zempléni szlovák, valamint ruszin falvak kapcsolatai történetéhez. *Bencsik J. — Viga Gy.* (ред.): A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza. Miskolc, 1988. 48-61; Adalékok a 18. századi zempléni vásárok és a vásároló zempléni lakosok történetéhez. Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXVI. Miskolc, 1989.

жительства пуйшов був дале, гикой у жительства иных віросповідань, вшелияк сесе бы мало ся окреме изглядати. Неясні податки, што указуют чиселность урбарськоповинных селян на тысяч грекокатолицьких сопружных пар. Достовірными ся видят пропорції у жупах Абов, Берег, Борша, Спіш, Унг, Угоча, Шаріш, де число сопружных пар перевышат чиселность урбарськоповинных селян. Непохопный про нас характер пропорцій из Заповча ведно из гайдуськыма слободными варошами. Сесе може частёв быти из тым поязано, же податки, указуючі урбарськоповинных селян у гайдуських слободных варошах, зачим там урбарськоповинного жительства не было, поправді указуют дашто иншее.

Кажім:	число сопружных пар у Дорогу	519
	число урбарськоповинных селян у Дорогу	655(?)

Єдна причина аналогічної діспропорції у Марамороши може быти уже споминана неточность податок из сіготського протоєрийського округа, друга, ачий, годна быти поязана из порунано високов чиселностёв неурбарського немешьського грекокатолицького жительства у сую жупі. Мож и того удгадовати, же у подаєдних поселищах при опрєдєленю числа сопружных пар не пораховали вінчания 1805-го года. На ўяснения бы требало методично изглядати податки из окремых поселищ, се вшелияк не можеме зробити в рамках нынїшної роботи.

Етнична, языкова сітуація у мукачовській єпархії

Изглядовані исписы 1806-го года ипен зато цїннійші уд иных исписув кунця XVIII. столїтія, зачатку XIX. столїтія, же у каждом єднум поселищу указуют, на якум языці докунчало ся казаня, а казаня, ўлучивши лем дуже поєдинокі случаї, докунчало ся на народнум языці. Зато туй маєме подробный образ етничної, языкової сітуації, яка пановала у єпархії.

Булшину єпархії творили русинські вірники. Їх чиселность 345.786 душ, што чинило 63,8% вірникув єпархії. Русины ани в єднуй жупі не творили 100% грекокатолицької людности. Майвысший процент був у Шарішу — 98,65%; у Берегу — 96,75%; в Унгу — 95,14%; у Земплині — 88,45%; в Угочи — 81,01%; у Марамороши — 62,15%; в Абові — 60,58%; у Борши — 55,85%; у Спішу — 48,51%.

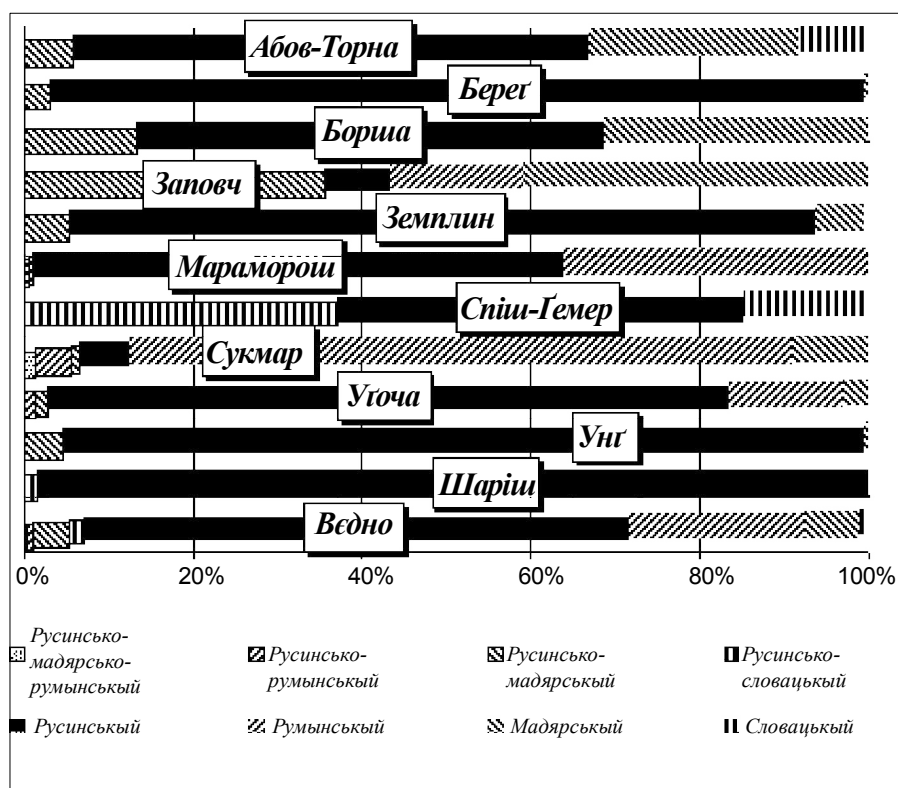
Майменший, и 10% не сягаючий поділ був у двох жупах: Сукмарі — 5,6%; Заповчу — 7,52%.

Значное было и румынское жительство: 113.255 душ, што чинило 20,89% вірників мукачовської єпархії. Вірники, што слухали казаня по румынськы, жили у чотырѣх жупах. Майбулше їх было у Сукмарі: меже грекокатоликами жупы 74,61%; у Марамороши было 35,74%; в історичнум Заповчу — 15,53%; в Угочи — 13,42%.

В общум числі грекокатоликув порувано много было и мадярських вірникув: 33.785 душ, ци 6,23%. Мадярські вірники бывали у сімох жупах. Меже грекокатоликами їх было по-по жупах тулько: у Заповчу — 40,05%; у Борши — 31,10%; в Абові — 24,33%; у Сукмарі — 8,59%; у Земплині — 5,78%; в Угочи — 2,81%; в Унгу — 0,50%. На 100% мадярськым був округ Токай-Пудгоря, над 50% — округы Дорог, Калов, Нір.

Исписы говорят и за вірникув из материнськым языком словацькым, таких значат 5.146 душ, ци 0,95%. Вірники словацькі

Розмітка вірникув пудля языка казань, гуд 1806

бывали у трёх жупах, сполумірно ид числу грекокатоликув: в Абові-Торні — 8,19%; у Спішу — 14,51%; у Земплині — 0,33%. Без окремішки словацькі были парохії жупы Гемер и їх філії; висока была участка Словакув у нижнєспішськum протоєрийськum окрузі — 28,19%; у кошицькum окрузі — 20,27%.

У лоні мукачовської єпархії не у маловажнум числі бывали и двоязычні вірники: їх было 42.888 душ,²⁵ ци 7,91%. Меже двоязычниками майчиселнійші русино-мадярські, котрых было 23.021 (53,68% двоязычникув, ци 4,25% вірникув єпархії). Русино-мадярські двоязычники жили у девятёх жупах: Абов, Берег, Борша, Заповч, Земплин, Мараморош, Сукмар, Угоча, Унг (поз. сокупні таблиці). Русино-словацькі двоязычники, котрых было 8.945 душ, ци 1,65% вірникув єпархії, жили майбулше їх у нижнєм Спішу, де чинили 71,8% вірникув сёго округа. У Марамороши, Сукмарі и Угочи зафіксовані русино-румынські двоязычники числом 4.616 їх, ци 0,85% вірникув єпархії. Списы говорят за 6.113 мадяро-румынських двоязычных вірникув, што чинило 1,12% вірникув єпархії. Мадяро-румынські двоязычники бывали у Марамороши и Сукмарі: у вирьхнєбаньськum протоєрийськum окрузі чинили 16,05%, у великобаньськum — 17,56%, у надькаройськum — 14,36%, у сіготськum — 11,21% тамошних вірникув. Щи у черегатськum протоєрийськum окрузі списы указуют сто девятьдесять пять мадяро-словацьких вірникув, а у трёх сукмарських округах 1.100 вірникув триязычных — русино-мадяро-румынських.

Характер языково-етничної ситуації, єї стабільность вадь перемінистость, при иньших факторах зависит не у маловажнуй мірі уд того, ци фамілії чисті, ци мішані. Значна часть грекокатолицької людности жила в селах и варошиках из мішанов віров и дво- вадь многоязычных. У таких поселищах акультураційні процеси мали спозначноє уддїєваня. У сись вопрос не будеме заходити глубоко, лем туютько зазначиме, же етнокультурні, акультураційні процеси меже русинськым грекокатолицькым жительством добрі видко на примірі податок из Абова и Борші. Ид кунцю XIX. столітія в Абові процес помалого двастолітного русинського россїєваня меже Словакы и Мадяре приходив у свою завершенкову стадію.²⁶ Як указуют исписы рїмокатолицької цирьковли, на зачатку XVIII. столітія у каждом

²⁵ Из двоязычникув и триязычникув у діаграмі указуєме в інтересі видливости лем тых, котрых єден из языкув русинський.

²⁶ Поз. **Paládi-Kovács A.**: *Ukrán szórványok a 18-19. században a mai Magyarország északkeleti részén. Népi kultúra — népi társadalom VII.* Bp., 1973. 344-350.

поселищу жупы Борша были и русинські жителі, яких число вшелияк малое было сопровтив вшиткому жительствоу.²⁷

Пудля изгладованых нами списув 1806-го года сесї Русины на кониць XVIII. столїтя у значнуй мірі помадярили ся, такой у каждой філії, як часто й инде, туй позаписовали мадярський язык як язык казань. Кидь на фонї сєго процесса розникаєме ся за характером фамілій — ци чисто грекокатолицькі, ци мішані были — мож ўказати, же в Абові чисто грекокатолицьких фамілій было 65%, а меже нима у кошицькум протоєрийськум окрузі сесья пропорція и до 50% не доходила. А у Борши была 78,54%. Порунано низька была часть чисто грекокатолицьких фамілій у пряшовськум протоєрийськум окрузі — 55,96%; у гуминськум — 73,2%; у міхаловськум — 73,21%. Туй мож відіти страту русинської языкової теріторії на хосен Словакув рімокатоликув вадь євангелістув.

Грекокатолицькоє школство

Исписы не дают образ школства вшитких уровнюв. Нич не кажут за ужгородську семінарію,²⁸ ужгородську препарандію,²⁹ монастирські школы.³⁰ Зато достовірно подають число и місто нахожия народных школ. Излагожат ся из иншыма жерелами и образ нерозвитости грекокатолицького школства, який рисуют перед

²⁷ **Veres László:** Adatok Borsod megye 18. század eleji újratelepülésének történetéhez. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei XII. Miskolc, 1972. 61-66; **Veres László:** Borsod megye etnikai arculatának változásai a 18. század első felében. Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc, 1984. 27-36. По русинськы: Етнични пременки на Горніци у першей половки XVIII столїтя. Нова думка XVIII. ч. 51. 46-57.

²⁸ За історію єї поз. **Гаджера Ю.:** История ужгородской богословской семинарии в её главных чертах. Ужгород, 1928.

²⁹ За історію єї поз. Emlék album az Ungvári Kir. görög katolikus éneklésztanító képezde 100 éves fennállásának jubileumára. Közli. Kaminszky G. Ungvár, 1894.

³⁰ За ісе поз. **Бондар А. — Чума А.:** Українська школа на Закарпатті та Східній Словаччині. ч. I. Пряшів, 1967; **Szabó J.:** A görög katolikus iskolaügy és a máriapócsi iskolaszervezési törekvések. Szabolcs-Szatmár Szemle, 1989. 3. sz. 264-278; **Udvari I.:** Adalékok a XVIII. századi máriapócsi cirill betűs kéziratokhoz. (Ismeretlen iskolatörténeti adatok Szabolcsból) Szabolcs-Szatmár Szemle, 1988. 4. sz. 379-389; **Dudás B.:** A baziliták szerepe a Hajdúdorogi Egyházmegye történetében. in. *Timkó I.* (ред.): A Hajdúdorogi Bizánci Egyházmegye Jubileumi Emlékkönyve. 1912-1987. Nyíregyháza, 1987. 103-116.

нами.³¹ Списоватчики зафіксували вшиткого 95 шкіл: народних, національних вадь из материнським языком учения.³² Записаний у матеріалах исписув попадаєде «обычайный» тип школы тоже указує на народну школу из материнським языком учения. Так видиме, лем каждая сема-восьма матерна цирьков мала материнськоязычну школу. В Абові, Угочи, Шарішу народна школа не была ани єдна. Зась у вирьхнёспішськум окрузі жупы Спіш догдеедна главна цирьков мала народну школу, што потвержуют и селянські свідчення при урбарській регуляції из часу Марії-Теризії.³³ Селянські свідчення 1772-1773-го года указуют, же и в нижнем Спішу грекокатолицькоє школство розвитое было, бо у каждом селі зафіксована народна школа.³⁴ Из розвитим спішським народным школством, у ближнум пудручу находячыма ся школьными центрами высшого уровня у Ливчи, Кошицях, Бардієві, не у послідном ряді из приятными возможностями заробку поязано того, же тутишноє грекокатолицтво дало мукачовській єпархії ид своєю чиселности несполумірно много чоловых церькуных постав.

³¹ Поз. **Kriveczky B.**: Falusi kisiskolák a XVIII. századi Szabolcs megyében. Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis. tom 8/A. 1980. 17-32; Studia Russica XIII. Bp., 1989. 395-396.

³² За стямку народної школы, учевный матеріал поз. Ratio Educationis. Az 1777-i és 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta *Mészáros István*. Bp., 1981. 62-69, 396.

³³ Поз. **Сулин 1773**: «Попам нашим за роковину даєме уд телека 60 снопув уса, 4 хлібы и єдну міру пшениці. За погруб 7-8 талярюв, за вінчання 7-8 маріашув платиме. Писарю уд телека даєме єден кобел уса.» **Якубяны 1773**: «Попу каждый кमितь уд четвертины телека вусьмома снопами ярцю, четырьма снопами вуса повинує ся. Писарю уд четвертины телека по-по єдну четвертину ярцю насыпаєме, што чинит 26 коблув. Попу за погруб 7 маріашув, за крест только туракув, кулько кумув є; за вінчання 1 Рфт. 30 гр. платиме.» **Кромпахы 1773**: «Ярембинському попу телекові кмиті годишно по 6 дудкув дают, а писарю 5 коблув зерна має дати вшиткоє село вєдно.»

³⁴ Валушным числом зацітовати свідчення села Порач, де школа была уже 1593-го года. Поз. **Hodinka Antal**: A munkácsi görög katolikus püspökség története. Bp. 1909. 784. Цітую свідчення 1773-го года: «Обывателі села тутишному попу вадь пароху як сященикам своим десятину дают из пшениці, жита, ярцю, вуса, татаркы и лена. Окрем того їх попы мають у тутишном хугари косалув на шість косцов. Сільському учителю пувтелекові кмиті $\frac{3}{4}$ пожоньської міры ярцю, а котрі четвертину телека мають — половку того дают.»

Удтуль у XVIII. столітїю ўйшли три єпископы, многі василіянські гумены, мараморошсїготський вікарь.

Вернім ся ид народным школам, респективно учителям тых школ. Майперва завданка їм у тых часах была докунчати церькуное дїятельство, ид котрому належала и катехізація. Катехізацію у булшинї сел такой кантор робив, што не учив. Єпископы М. Ольшавський, І. Брадач, А. Бачинський усиловали и регулярно провіряли катехізацію. Наші списы за 793 поселища так свідчат, ож там катехізація ся робила. Видиме, же статістика нам указує катехізацію у булшум числі грекокатолицьких поселищ, гикой число главных церьков было у єпархії. Май ясну представу дустанеме у сьом вопросї, кидь зважимо на такое, же у буковицькум, бікальськум, гуминськум, изайськум, стропковськум и занастазькум округах вообщє не зафіксували были списоватчыкы катехізацію, што чажко мож собі представити, тогды як у многих протоєрийських округах говорят за науку віры и при філіяльных церьквах. У значнум числі філій хыбили условія про ученя грекокатолицької віры, так и катехізація ся там не точила. Сесе тоже акультураційно уддїєвало на вірникув, на хосен переміны языка, віры, обряда.

*Печать єпископа Михаила Мануєла Ольшавського 1757. гуд
Увеличено 3:1*

Сокупні податки списув 1806-го года из соборув ³⁵

1	Жупа	Абов-Торна
2	Соборы	Черегат, Кошиці, Сантов
3	Парохій	(10+6+6)= 22
4	Парохув	(10+6+6)= 22
5	Філій	(89+115+28)= 232
6	Поселищ, де бывають грекокатолики, вшитких	(99+121+34)= 254
7	чисто грекокатолицьких	(9+0+1)= 10
8	Грекокатоликув, вшитких	(8883+6559+4160)= 19602
9	на сповідь валушних	(6592+5251+2885)= 14728
10	на сповідь не валушних	(2291+1308+1275)= 4874
11	Урбарських селян ведно	(1537+1243+690)= 3470
12	кмитюв	(535+298+350)= 1183
13	фундушовых жилярюв	(718+598+277)= 1593
14	жилярюв без фундуша	(284+347+63)= 694
15	Грекокатолицьких пар всіх	(1951+1576+902)= 4429
16	чистых (немішаных)	1438+781+703)= 2922
17	мішаных з рімокатоликами	(476+718+189)= 1383
18	мішаных з евангелістами	(7+42+5)= 54
19	мішаных з реформатами	(30+35+5)= 70
20	Кулько вірникув слухат казаня русинські	(4922+4905+2047)= 11874
21	русинські+мадярські	(1038+117+0)= 1155
22	русинські+словацькі	
23	русинські+румынські	
24	русинські+мадярські+румынські	
25	словацькі	(277+1330+0)= 1607
26	мадярські	(2451+206+2113)= 4770
27	мадярські+словацькі	(195+0+0)= 195
28	мадярські+румынські	
29	румынські	
30	Грекокатолицьких народных школ	
31	Катехізація в числі общин	(10+6+7)= 23
32	Вінчань	(99+53+41)= 193
33	Рожинь	(289+164+182)= 635
34	Смертий	(231+120+93)= 444

³⁵ Знак ? указує на неповноту податок (хыблят податки из даякого собора).

1	Берег	Борша
2	Берегсас, Боржава, Бубулішка, Крайня, Мукачово, Свалява, Верецькы	
3	$(7+8+10+13+11+11+11)= 71$	10
4	$(7+8+12+14+13+11+11)= 76$	10
5	$(27+4+19+19+52+19+31)= 171$	111
6	$(34+12+31+33+65+30+42)= 247$	121
7	$(9+10+25+31+24+29+41)= 169$	2
8	$(3956+8031+7769+7293+11019+5810+6510)= 50388$	10035
9	$(2729+5725+5548+4925+8163+4002+5058)= 36150$	7599
10	$(1227+2306+2221+2368+2856+1808+1452)= 14238$	2436
11	$(714+1323+1227+1162+1798+793+1112)= 8129$	1727
12	$(498+910+984+1037+1311+740+920)= 6400$	674
13	$(135+280+163+59+281+21+108)= 1047$	729
14	$(81+133+80+66+206+32+84)= 682$	324
15	$(781+1585+1536+1395+2247+1212+1438)= 10194$	1790
16	$(747+1579+1533+1391+2208+1210+1436)= 10104$	1406
17	$(24+6+2+3+30+2+2)= 69$	356
18	$(0+0+0+1+0+0+0)= 1$	13
19	$(10+0+1+0+9+0+0)= 20$	15
20	$(3469+8031+7769+7293+9871+5810+6510)= 48753$	5605
21	$(487+0+0+0+959+0+0)= 1446$	1310
22		
23		
24		
25		
26	$(0+0+0+0+189+0+0)= 189$	3121
27		
28		
29		
30	4	4
31	$(9+1+31+17+29+21+23)= 131$	12
32	$(15+53+50+41+52+43+51)= 305$	106
33	$(59+207+128+107+189+172+210)= 1072$	385
34	$(58+124+134+78+146+150+195)= 885$	336

1	Жупа	Заповч
2	Соборы	Дорог', Дюлай, Калов
3	Парохій	(11+16+10)= 37
4	Парохув	(11+16+11)= 38
5	Філій	(20+68+22)= 110
6	Поселищ, де бывають грекокатолики, вшитких	(31+84+33)= 148
7	чисто грекокатолицьких	(7+?+0)= ?7
8	Грекокатоликув, вшитких	(13112+9640+6930)=29682
9	на сповідь валушних	(9706+?+5069)= ?14775
10	на сповідь не валушних	(3406+?+1861)= ?5267
11	Урбарських селян вєдно	(2373+?+1256)= ?3629
12	кмитюв	(1178+?+539)= ?1717
13	фундушовых жилярюв	(651+?+389)= ?1040
14	жилярюв без фундуша	(544+?+328)= ?872
15	Грекокатолицьких пар всіх	(2078+?+1231)= ?3309
16	чистых (немішаных)	(2002+?+1018)= ?3020
17	мішаных з рімокатоликами	(55+?+161)= ?216
18	мішаных з євангелістами	(14+?+4)= ?18
19	мішаных з реформатами	(7+?+48)= ?55
20	Кулько вірникув слухат казаня русинські	(1727+506+0)= 2233
21	русинські+мадярські	(0+9134+1264)= 10398
22	русинські+словацькі	
23	русинські+румынські	
24	русинські+мадярські+румынські	
25	словацькі	
26	мадярські	(7748+0+4140)= 11888
27	мадярські+словацькі	
28	мадярські+румынські	(0+0+552)= 552
29	румынські	(3637+0+974)= 4611
30	Грекокатолицьких народных школ	(8+?+5)= ?13
31	Катехізація в числі общин	(7+?+20)= ?27
32	Вінчань	(128+?+56)= ?184
33	Рожинь	(506+?+161)= ?667
34	Смертий	(434+?+211)= ?645

1	Земплин
2	Бодроґкез, Сечовці, Токай-Пудгоря, Гуменное, Гостовиці, Межеґабурці, Міхаловці, Стропкув, Уйґей, Воронув, Занастаз
3	$(6+12+6+7+11+19+14+11+14+13+9)=$ 122
4	$(6+12+6+7+12+19+15+13+15+15+10)=$ 130
5	$(36+26+28+48+9+21+44+26+44+46+12)=$ 340
6	$(42+38+34+55+21+40+59+39+59+61+22)=$ 470
7	$(0+0+0+2+20+34+0+27+2+17+22)=$ 124
8	$(4193+9568+4277+3435+8604+13875+10771+6200+13244+8013+7165)=$ 89345
9	$(3074+7038+3098+2514+6088+9970+7996+4666+9915+6043+4966)=$ 65368
10	$(1119+2530+1179+921+2516+3905+2775+1534+3329+1970+2199)=$ 23977
11	$(568+1358+934+435+1308+1999+1441+808+1698+1142+957)=$ 12648
12	$(296+604+502+319+958+1803+565+626+662+657+798)=$ 7790
13	$(160+501+216+65+268+155+612+156+698+341+109)=$ 3281
14	$(112+253+216+51+82+41+264+26+338+144+50)=$ 1577
15	$(807+1936+938+739+1812+2802+2281+1183+2503+1692+1492)=$ 18185
16	$(609+1516+697+541+1809+2769+1670+1113+2044+1320+1492)=$ 15580
17	$(169+395+215+195+3+33+575+70+410+312+0)=$ 2377
18	$(1+9+0+1+0+0+21+0+11+60+0)=$ 103
19	$(28+16+26+2+0+0+15+0+38+0+0)=$ 125
20	$(0+9216+0+3435+8604+13875+10771+6200+11745+8013+7165)=$ 79024
21	$(4193+0+0+0+0+0+0+0+663+0+0)=$ 4856
22	
23	
24	
25	$(0+296+0+0+0+0+0+0+0+0+0)=$ 296
26	$(0+56+4277+0+0+0+0+0+836+0+0)=$ 5169
27	
28	
29	
30	$(0+0+1+0+0+0+0+0+4+0+0)=$ 5
31	$(5+12+6+0+13+34+58+0+21+17+0)=$ 166
32	$(33+86+57+15+49+85+108+43+113+61+46)=$ 696
33	$(79+332+185+137+345+648+468+242+491+279+266)=$ 3472
34	$(123+367+186+131+332+603+359+217+333+293+165)=$ 3109

Продовження таблиці

1	Жупа	М араморш
2	Соборы	Бычков, Довгое, Хуст, Иза, Кос.Поляна, Сіґоть, Терибля, Тересва, Верьховина, Вышково
3	Парохій	$(13+6+14+14+18+12+10+13+18+9)= 127$
4	Парохув	$(12+6+13+13+16+15+13+13+19+10)= 130$
5	Філій	$(14+3+2+1+4+3+3+6+14+1)= 51$
6	Поселищ, де бывають грекокатолики, вшиткых	$(26+9+15+14+20+18+16+19+33+11)= 181$
7	чисто грекокатолицьких	$(13+8+12+14+19+7+10+12+33+9)= 137$
8	Грекокатоликув, вшиткых	$(12253+4324+11577+10730+11212+10036+9030+9903+15737+12122)= 106924$
9	на сповідь валушных	$(9241+3287+8570+7436+7846+6881+6274+7363+11700+8408)= 77006$
10	на сповідь не валушных	$(3012+1037+3007+3294+3366+3155+2756+2540+4037+3714)= 29918$
11	Урбарських селян ведно	$(2344+722+2235+2447+2210+2202+1513+1801+2854+2268)= 20596$
12	кмитюв	$(1557+472+1268+2050+1900+1489+917+1332+2421+2075)= 15481$
13	фундушовых жилярюв	$(530+143+707+204+194+579+371+312+284+131)= 3455$
14	жилярюв без фундуша	$(257+107+260+193+116+134+225+157+149+62)= 1660$
15	Грекокатолицьких пар всіх	$(2332+872+2125+2046+2186+512+1753+963+3233+2368)= 18390$
16	чистых (немішаных)	$(2319+870+2115+2043+2183+503+1739+960+3231+2366)= 18329$
17	мішаных з рімокатоликами	$(13+2+3+3+3+7+9+2+1+2)= 45$
18	мішаных з єванґелістами	$(0+0+0+0+0+0+0+0+1+0)= 1$
19	мішаных з реформатами	$(0+0+7+0+0+2+5+1+0+0)= 15$
20	Кулько вірникув слухат казаня русинські	$(11612+4324+11577+0+0+1007+9030+9903+15737+3265)= 66455$
21	русинські+мадярські	$(0+0+0+0+0+487+0+0+0+0)= 487$
22	русинські+словацькі	
23	русинські+румынські	$(641+0+0+0+0+0+0+0+0+0)= 641$
24	русинські+мадярські+румынські	
25	словацькі	
26	мадярські	
27	мадярські+словацькі	
28	мадярські+румынські	$(0+0+0+0+0+1126+0+0+0+0)= 1126$
29	румынські	$(0+0+0+10730+11212+7416+0+0+0+8857)= 38215$
30	Грекокатолицьких народных школ	$(0+0+3+0+0+3+2+1+1+0)= 10$
31	К атехізація в числі общин	$(4+4+14+0+1+16+15+18+33+0)= 105$
32	Вінчань	$(82+32+103+73+55+91+68+67+135+57)= 763$
33	Рожинь	$(385+125+448+214+215+402+231+363+632+202)= 3217$
34	Смертий	$(270+153+311+150+119+331+156+241+371+131)= 2233$

1	Сукмар
2	Аваш, Бікаля, Ердевд, Ердевсад, Вирьх. Баня, Вел. Баня, Надькарой, Нїр, Сукмар, Сінїрваралья
3	$(16+13+12+18+7+13+15+9+15+12)= 130$
4	$(14+13+12+17+7+13+15+11+15+12)= 129$
5	$(0+7+11+5+3+4+4+9+57+8)= 108$
6	$(14+20+23+22+10+17+19+20+72+20)= 237$
7	$(13+13+5+15+?+?+5+2+6+8)= 767$
8	$(13615+8283+7260+9238+4366+8760+10888+6123+10626+11037)= 90196$
9	$(9722+5607+5092+6713+?+?+7708+4375+8011+7592)= 754820$
10	$(3893+2676+2168+2525+?+?+3180+1748+2615+3445)= 722250$
11	$(2766+1519+1369+1550+?+?+1998+1104+2242+1904)= 714452$
12	$(2344+1191+991+1025+?+?+1086+601+1247+917)= 79402$
13	$(163+166+180+419+?+?+569+386+534+665)= 73082$
14	$(259+162+198+106+?+?+343+117+461+292)= 71938$
15	$(2768+1822+1219+1806+?+?+2178+1096+2071+2148)= 715108$
16	$(2767+1820+1209+1795+?+?+2148+1068+2005+2119)= 714931$
17	$(0+0+3+8+?+?+19+18+33+21)= 7102$
18	$(0+0+1+0+?+?+5+0+0+1)= 77$
19	$(1+2+6+3+?+?+6+10+33+7)= 768$
20	$(0+0+0+0+0+0+0+2923+786+1345)= 5054$
21	$(0+0+0+0+0+0+0+0+869+0)= 869$
22	
23	$(0+0+696+0+0+2527+0+0+115+348)= 3686$
24	$(0+0+0+0+0+0+0+0+1100+0)= 1100$
25	
26	$(0+0+0+0+0+0+473+3200+4019+57)= 7749$
27	
28	$(0+0+0+0+701+1539+1564+0+631+0)= 4435$
29	$(13615+8283+6564+9238+3665+4694+8851+0+3106+9286)= 67302$
30	$(0+17+1+0+?+?+12+6+2+2)= 740$
31	$(14+0+1+22+?+?+12+10+10+12)= 781$
32	$(75+52+55+63+?+?+71+52+106+60)= 7534$
33	$(413+282+304+145+?+?+307+282+564+183)= 72480$
34	$(414+276+285+90+?+?+365+276+592+166)= 72464$

1	Жупа	Спіш-Ґемер	Уґо́ча
2	Соборы	Ниж. Спіш, Вирьх. Спіш	Сивлюш, Туртеребеш
3	Парохій	(11+7)= 18	(15+15)= 30
4	Парохув	(11+8)= 19	(16+15)= 31
5	Філій	(55+38)= 93	(9+28)= 37
6	Поселищ, де бывають ґрекокатолики, вшиткых	(66+46)= 112	(25+43)= 68
7	чи́сто ґрекокатолицькых	(?+3)= ?3	(15+16)= 31
8	Ґрекокатоликув, вшиткых	(11501+10835)= 22336	(11591+11700)= 23291
9	на сповідь валушных	(?+8078)= 8078	(7943+8211)= 16154
10	на сповідь не валушных	(?+2757)= 2757	(3648+3489)= 7137
11	Урбарських селян ведно	(?+1776)= ?1776	(1871+2074)= 3945
12	кмитюв	(?+1535)= ?1535	(1020+1257)= 2277
13	фундушовых жилярюв	(?+144)= ?144	(662+584)= 1246
14	жилярюв без фундуша	(?+97)= ?97	(189+233)= 422
15	Ґрекокатолицькых пар всіх	(?+2034)= ?2034	(2253+2188)= 4441
16	чи́стых (немішаных)	(?+1815)= ?1815	(2234+2132)= 4366
17	мішаных з рімокатоликами	(?+215)= ?215	(14+37)= 51
18	мішаных з єванґелістами	(?+4)= ?4	(0+1)= 1
19	мішаных з реформатами	(?+0)= ?0	(5+18)= 23
20	Кулько вірників слухат казаня русинські	(0+10835)= 10835	(10916+7954)= 18870
21	русинські+мадярські		(351+0)= 351
22	русинські+словацькі	(8258+0)= 8258	
23	русинські+румынські		(0+289)= 289
24	русинські+мадярські+румынські		
25	словацькі	(3243+0)= 3243	
26	мадярські		(324+330)= 654
27	мадярські+словацькі		
28	мадярські+румынські		
29	румынські		(0+3127)= 3127
30	Ґрекокатолицькых народных школ	(?+14)= ?14	
31	Катехізація в числі общин	(?+8)= ?8	(18+25)= 43
32	Вінчань	(?+96)= ?96	(78+107)= 185
33	Рожинь	(?+504)= ?504	(302+360)= 662
34	Смертий	(?+371)= ?371	(243+255)= 498

Продовження таблиці

1	У нї	Ш аріш
2	Березна, Сериднєє, Собранці, Т уря, У ж город	Бардіїв, Буковиць, Пряшув, Маковиця, Попрад, Свидник
3	$(16+9+16+11+16)= 68$	$(8+12+15+12+12+11)= 70$
4	$(16+10+16+11+15)= 68$	$(8+13+14+12+14+10)= 71$
5	$(16+11+44+9+67)= 147$	$(28+27+134+19+18+34)= 260$
6	$(32+21+60+20+82)= 215$	$(36+40+148+31+32+44)= 331$
7	$(26+17+14+19+4)= 80$	$(6+36+11+12+5+10)= 80$
8	$(10164+6323+12028+7763+12988)= 49266$	$(7631+8253+10103+9637+8294+6980)= 50898$
9	$(7446+4825+8734+5661+9945)= 36611$	$(5763+5972+7868+6973+6135+5262)= 37973$
10	$(2718+1498+3294+2102+3043)= 12655$	$(1868+2281+2235+2664+2159+1718)= 12925$
11	$(1161+1061+1496+843+2109)= 6670$	$(1267+1236+1657+1538+1306+968)= 7972$
12	$(931+685+850+622+785)= 3873$	$(951+1061+769+1389+820+717)= 5707$
13	$(115+250+470+156+826)= 1817$	$(220+134+590+77+243+153)= 1417$
14	$(115+126+176+65+498)= 980$	$(96+41+298+72+243+98)= 848$
15	$(2204+1290+2547+1634+2226)= 9901$	$(1436+1642+2262+1820+1561+1474)= 10195$
16	$(2198+1280+2301+1633+1969)= 9381$	$(1223+1620+1266+1746+1320+1278)= 8453$
17	$(6+10+230+1+231)= 478$	$(206+21+934+74+238+193)= 1666$
18	$(0+0+4+0+6)= 10$	$(7+1+62+0+3+3)= 76$
19	$(0+0+12+0+20)= 32$	
20	$(10164+6323+12028+7763+10594)= 46872$	$(6944+8253+10103+9637+8294+6980)= 50211$
21	$(0+0+0+0+2149)= 2149$	
22		$(687+0+0+0+0+0)= 687$
23		
24		
25		
26	$(0+0+0+0+245)= 245$	
27		
28		
29		
30	$(1+0+0+0+4)= 5$	
31	$(32+13+0+16+14)= 75$	$(17+0+32+27+14+32)= 122$
32	$(70+25+131+59+151)= 436$	$(55+83+94+48+67+67)= 414$
33	$(211+112+435+196+489)= 1443$	$(230+317+289+346+278+266)= 1726$
34	$(195+121+375+124+505)= 1320$	$(107+247+373+260+248+230)= 1465$

1	Жупа	Ведно ціла єпархія
2	Соборы	
3	Парохій	705
4	Парохув	724
5	Філій	1660
6	Поселищ, де бывають грекокатолики, вшиткых	2384
7	чисто грекокатолицьких	? 710
8	Грекокатоликув, вшиткых	541963
9	на сповідь валушных	? 369262
10	на сповідь не валушных	? 138434
11	Урбарських селян ведно	? 85014
12	кмитюв	? 56039
13	фундушовых жилярюв	? 18851
14	жилярюв без фундуша	? 10094
15	Грекокатолицьких пар всіх	? 97976
16	чистых (немішаных)	? 90307
17	мішаных з рімокатоликами	? 6958
18	мішаных з євангелістами	? 288
19	мішаных з реформатами	? 423
20	Кулько вірників слухат казаня русинські	345786
21	русинські+мадярські	23021
22	русинські+словацькі	8945
23	русинські+румынські	4616
24	русинські+мадярські+румынські	1100
25	словацькі	5146
26	мадярські	33785
27	мадярські+словацькі	195
28	мадярські+румынські	6113
29	румынські	113255
30	Грекокатолицьких народных школ	? 95
31	Катехізація в числі общин	? 793
32	Вінчань	? 3912
33	Рожинь	? 16263
34	Смертий	? 13770

**Аналіз демографічних пропорцій
у мукачовській єпархії
(гуд 1806)**

Жупа соброр	На 1000 душ/фамілій ³⁶			Число душ ³⁷ фамілії	Грекокатолицькі фамілії, %				У рбарські селяне, %		
	ро- жінь	смер- тий	урб. селян		чисті	мішані із			кмиті	жилярі	
						рімокат.	еванг.	реформ.		фунд.	безфунд.
Абов-Торна	32,394	22,650	783,472	4,425	65,97	31,22	1,21	1,58	34,10	45,90	20,00
Черегаг	32,534	26,004	787,801	4,553	73,70	24,39	0,48	1,53	34,80	46,71	18,47
Кошиці	25,003	18,295	788,705	4,161	49,55	45,55	2,66	2,22	23,97	48,10	27,91
Сантов	43,750	22,355	764,966	4,611	77,93	20,95	0,55	0,55	50,72	40,14	9,13
Берег'.....	21,274	17,563	797,429	4,942	99,11	0,67	0,00	0,19	78,73	12,87	8,38
Берег'сас	14,914	14,661	914,712	5,065	95,64	3,07	0,00	1,28	69,74	18,90	11,34
Боржава	25,775	15,440	834,700	5,066	99,62	0,37	0,00	0,00	68,78	21,16	10,05
Бубулішка	16,475	17,248	789,828	5,077	99,80	0,13	0,00	0,06	80,19	13,28	6,51
Крайня	14,671	10,695	832,974	5,227	99,71	0,21	0,07	0,00	89,24	5,07	5,67
Мукачово	17,152	13,249	800,178	4,903	98,26	1,33	0,00	0,40	72,91	15,62	11,45
Свалява	42,978	25,817	654,290	4,793	99,83	0,16	0,00	0,00	93,31	2,64	4,03
Верещькы	41,518	29,953	773,296	4,527	99,86	0,13	0,00	0,00	82,73	9,71	7,55
Борша.....	38,365	33,482	964,804	5,606	78,54	19,88	0,72	0,83	39,03	42,21	18,76
Заповч.....	33,280	32,182	1096,71	6,056	91,26	6,52	0,54	1,66	47,31	28,65	24,02
Дорог'	38,590	33,099	1141,96	6,309	96,34	2,64	0,67	0,33	49,64	27,43	22,92
Дюлай	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
Калов	23,232	30,447	1020,31	5,629	82,69	13,07	0,32	3,89	42,91	30,97	26,11
Земплин....	38,860	34,790	695,518	4,913	85,67	13,07	0,56	0,69	61,59	25,94	12,46
Бодрогкез	18,840	29,334	703,841	5,195	75,46	20,94	0,12	3,46	52,11	28,16	19,71
Сечовці	34,698	38,357	701,446	4,242	78,30	20,40	0,46	0,82	44,47	36,89	18,63
Тоай-Гудоря	43,254	43,488	995,735	4,559	74,30	22,92	0,00	2,77	53,74	23,12	23,12
Гуменное	39,883	38,136	588,632	4,648	73,20	26,38	0,13	0,27	73,33	14,94	11,72
Гостовиці	40,097	38,586	721,854	4,748	99,83	0,16	0,00	0,00	73,24	20,48	6,26
Межепабурці	46,702	43,459	713,418	4,951	98,82	1,17	0,00	0,00	90,19	7,75	2,05
Міхаловці	43,450	33,330	631,740	4,722	73,21	25,19	0,92	0,65	39,20	42,47	18,32
Стропкув	39,032	35,000	683,009	5,240	94,08	5,91	0,00	0,00	77,47	19,30	3,21
Уйгей	37,073	25,143	678,385	5,291	81,66	16,38	0,43	1,52	38,98	41,10	19,90
Воронув	34,818	36,565	674,000	4,735	78,01	18,43	3,54	0,00	57,53	29,85	12,60
Занастаз	37,124	23,028	641,420	4,802	100,00	0,00	0,00	0,00	83,38	11,38	5,22

³⁶ Число рожињ и смертїй розраховано на 1000 обывателей, число урбарськоповинных селян — на 1000 фамілій.

³⁷ Величина розрахована як чисельность жительство, поділена на число фамілій.

Исписы парохій мукачовської єпархії 1806-го года

Закончїня таблиці

Жупа собрур	На 1000 душ/фамілій ³⁶			Число душ ³⁷ фамілії	Грекокатолицькі фамілії, %				Урбарські селяне, %		
	ро- жинь	смер- тий	урб. селян		чисті	мішані із			кмиті	жилярі	
						рімокат.	еванг.	реформ.		фунд.	безфунд.
Мраморош	30,086	20,883	1119,96	5,814	99,66	0,24	0,00	0,08	75,16	16,77	8,05
Бичкув	31,420	22,035	1005,15	5,254	99,44	0,55	0,00	0,00	66,422	22,61	10,96
Довгоє	28,908	35,383	827,981	4,958	99,77	0,22	0,00	0,00	65,37	19,80	14,81
Хуст	38,697	26,863	1051,76	5,448	99,52	0,14	0,00	0,32	56,73	31,63	11,63
Иза	19,944	13,979	1195,99	5,244	99,85	0,14	0,00	0,00	83,77	9,07	7,88
Кос. Поляна	19,175	10,613	1010,98	5,129	99,86	0,13	0,00	0,00	85,97	8,77	5,24
Сігоць	40,055	32,981	4300,78	19,601	98,24	1,36	0,00	0,39	67,62	26,29	6,08
Терибля	25,581	17,275	863,091	7,206	99,20	0,51	0,00	0,28	60,60	24,52	14,87
Тересва	36,655	24,336	1870,20	10,283	99,68	0,20	0,00	0,10	73,96	17,32	8,71
Верховина	40,160	23,575	882,771	4,867	99,93	0,03	0,03	0,00	84,82	9,95	5,22
Вышково	16,663	10,806	957,770	5,119	99,91	0,08	0,00	0,00	91,49	5,77	2,73
Спіш-Гемер	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
Ниж. Спіш	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
Вирьх. Спіш	46,515	34,240	873,156	5,326	89,23	10,57	0,19	0,00	86,43	8,10	5,46
Сукмар.....	32,178	31,970	956,579	5,101	98,82	0,67	0,00	0,45	65,05	21,32	13,40
Аваш	30,334	30,407	999,777	4,918	99,96	0,00	0,00	0,03	84,74	5,86	9,36
Бікаля	34,045	33,321	833,699	4,546	99,89	0,00	0,00	0,11	78,41	10,92	10,36
Ердед	41,873	39,256	1123,05	5,955	99,17	0,24	0,08	0,49	72,39	13,14	14,46
Ердевсад	15,696	9,742	858,250	5,115	99,39	0,44	0,00	0,16	66,13	27,03	6,83
Вирьх. Баня	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
Веп. Баня	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
Надькарой	28,196	33,529	917,355	4,999	98,62	0,87	0,22	0,27	54,35	28,47	17,16
Нір	46,055	45,075	1007,30	5,586	97,44	1,64	0,00	0,91	54,43	34,960	10,59
Сукмар	53,077	55,712	1082,57	5,130	96,81	1,59	0,00	1,59	55,62	23,81	20,56
Сінвафалья	16,580	15,040	886,405	5,138	98,64	0,97	0,04	0,32	48,16	34,92	15,33
Угоча.....	28,422	20,952	888,313	5,244	98,31	1,14	0,02	0,51	57,71	31,58	10,69
Сивлюш	26,054	20,964	830,448	5,144	99,15	0,62	0,00	0,22	54,51	35,38	10,10
Туртеребеш	30,769	21,794	947,897	5,347	97,44	1,69	0,04	0,82	60,61	28,15	11,23
Унг.....	29,289	26,793	673,669	4,975	94,74	4,82	0,10	0,32	58,06	27,24	14,69
Березна	20,759	19,185	526,769	4,611	99,72	0,27	0,00	0,00	80,18	9,90	9,90
Сериднєс	17,713	19,136	822,480	4,901	99,22	0,77	0,00	0,00	64,56	23,56	11,87
Собранці	36,165	31,177	587,357	4,722	90,34	9,03	0,15	0,47	56,82	31,41	11,76
Тура	25,247	15,973	515,911	4,750	99,93	0,06	0,00	0,00	73,78	18,50	7,71
Ужгород	37,650	38,882	947,439	5,834	88,45	10,37	0,26	0,89	37,22	39,16	23,61
Шаріш.....	33,910	28,783	781,951	4,992	82,91	16,34	0,74	0,00	71,58	17,77	10,63
Бардієво	30,140	14,021	882,311	5,314	85,16	14,34	0,48	0,00	75,06	17,36	7,57
Буковиць	38,410	29,928	752,740	5,026	98,66	1,27	0,06	0,00	85,84	10,84	3,31
Пряшув	28,605	36,919	732,537	4,466	55,96	41,29	2,74	0,00	46,41	35,60	17,98
Маковиця	35,903	26,979	845,054	5,295	95,93	4,06	0,00	0,00	90,31	5,00	4,68
Попрад	33,518	29,901	836,643	5,313	84,56	15,24	0,19	0,00	62,78	18,60	18,60
Свидник	38,108	32,951	656,716	4,735	86,70	13,09	0,20	0,00	74,07	15,80	10,12
Ведно	32,032	27,102	867,396	5,181	92,17	7,08	0,29	0,43	65,97	22,17	11,86

**Аналіз языково-етнических пропорцій
у мукачовській єпархії
(гуд 1806)³⁸**

Жупа собур	Єдноязычники, %				Двояязычники, %					Триязыч., %
	РС	РМ	МД	СЛ	РС-РМ	РС-МД	РС-СЛ	МД-РМ	МД-СЛ	РС-МД-РМ
Абов-Торна	60,58		24,33	8,19		5,89			0,99	
Черегат	55,40		27,59	3,11		11,68			2,19	
Кошиці	74,78		3,14	20,27		1,78				
Сантов	49,20		50,79							
Береґ.....	96,75		0,37			2,87				
Береґсас	87,68					12,31				
Боржава	100,00									
Бубулішка	100,00									
Крайня	100,00									
Мукачово	89,58		1,71			8,70				
Свалява	100,00									
Верецькы	100,00									
Борша.....	55,85		31,10			13,05				
Заповч.....	7,52	15,53	40,05			35,02		1,86		
Дороґ	13,17	27,73	59,09							
Дюлай	5,24					94,75				
Капов		14,05	59,74			18,23		7,96		
Земплин....	88,45		5,78	0,33		5,43				
Бодроґкез						100,00				
Сечовці	96,32		0,58	3,09						
Тоай-Пудоря			100,00							
Гуменное	100,00									
Гостовиці	100,00									
Межелабурці	100,00									
Міхаловці	100,00									
Стропкув	100,00									
Уйгей	88,68		6,31			5,00				
Воронув	100,00									
Занастаз	100,00									

³⁸ Позначкы: МД — мадярський; СЛ — словацький; РС — русинський; РМ — румынський;

Исписы парохій мукачовської єпархії 1806-го года

Закончина таблиці

Жупа собр	Єдноязычники, %				Двоязычники, %					Триязыч.,%
	РС	РМ	МД	СЛ	РС-РМ	РС-МД	РС-СЛ	МД-РМ	МД-СЛ	РС-МД-РМ
Мараморош	62,15	35,74			0,59	0,45		1,05		
Бычков	94,76				5,23					
Довгоє	100,00									
Хуст	100,00									
Иза		100,00								
Кос. Поляна		100,00								
Сіготь	10,03	73,89				4,85		11,21		
Терибля	100,00									
Тересва	100,00									
Верховина	100,00									
Вышково	26,93	73,06								
Спіш-Гемер	48,51			14,51			36,97			
Ниж. Спіш	0,00			28,19			71,80			
Вирьх. Спіш	100,00									
Сукмар.....	5,60	74,61	8,59		4,08	0,96		4,91		1,22
Аваш		100,00								
Біканя		100,00								
Ервэд		90,41			9,58					
Ердевсад		100,00								
Вирьх. Баня		83,94						16,05		
Вел. Баня		53,58			28,84			17,56		
Наджарой		81,29	4,34					14,36		
Нір	47,73		52,26							
Сукмар	7,39	29,23	37,82		1,08	8,17		5,94		10,35
Сінгваранья	12,18	84,13	0,51		3,15					
Угоча.....	81,01	13,42	2,81		1,24	1,50				
Сивлюш	94,18		2,80			3,03				
Туртеребеш	67,98	26,73	2,82		2,47					
Унг'.....	95,14		0,50			4,36				
Березна	100,00									
Сериднє	100,00									
Собранці	100,00									
Тура	100,00									
Ужгород	81,57		1,89			16,55				
Шаріш.....	98,65						1,34			
Бардєво	90,99						9,00			
Буковиць	100,00									
Пряшув	100,00									
Маковиця	100,00									
Попрад	100,00									
Свидник	100,00									
Вєдно	63,80	20,89	6,23	0,95	0,85	4,25	1,65	1,12	0,03	0,20

Маріяповч, даколишний набожинський и культурный центр Русинув

Село Маріяповч лежит у жупі Заповч (Szabolcs), на пути из Нїредьгазы до Нїрбатора. Испоминка на нєго в історичных жерелах сягат у XIII. столїтіє як на рімокатолицькоє село, обывателї котрого платят папську десятину.¹ У добі реформації рімокатолицькоє жительство села переходит на калвінську віру. Уд 1554-го года сесе жительство ўслідком турицького росширення картавіє. Спустошїня добрі увиднят така податка, же 1606-го года из такой 35 сел нїрбаторського округа уже лем усьмеро їх такі были, де обывателї дань платити валушні были.² На місто схалїлої людности у XVII. столїтію из Горниці (Верховины) притїкают грекокатолицькі Русины и Мадяре. Русины засїдали Раковцієву часть села, и перву цирьков свою поставили на Раковцієвум телеку. Мож ўсвідчити, же у добі турицьких завоєвань русинські кмитї появляють ся у тых заповчських селах вадь частях сел, котрі приналежат землепанським родинам як Раковцієвы, Баторїєвы, Барковцієвы, Форгачовы, што мали біртокы и на верховинських, Русинами обываных зимлях. Сяк ото у XVII. столїтію Русины трафили у Мандок, Бакту, Нїрпазонь, Петнегазу тай инде. За повчанських Русинув перву споминку прочитати можеме из 1606-го года: у нуй калвінський декан дає знати, же у Повчи бываючі Русины уд тамошних Мадярув заяти хочут цирьков.³ Сут и за вто податкы, же позад поражкы слободительної боротьбы, веденої князєм Ференцом Раковцієм II., многі котрі из вірных князєвых Русинув, зачим не смїли ся назад вернути на свої бывалища, та усїли ся у Повчи.⁴ Єдні списы из 1720-го года опредїляють село як чисто русинськоє,⁵ а уже годом 1772 Lexicon Locorum указує го як мішаное

¹ Kiss L.: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp. 1980. 406.

² Петров А.: Предѣлы угрорусской рѣчи въ 1773 г. по официальнымъ даннымъ. Изслѣдованіе и карты. МУР VI (1911), 155.

³ Удвари И.: Прилоги Гу исторії українских островов XVIII віку у комитату Саболч. Шветлосц XXIV (1986) ч. 6. 850-862.

⁴ Hodinka A.: II. Rákóczi Ferenc fejedelem és a «gens fidelissima». Pécs. 1937. 23.

⁵ Acsády I.: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720-21. Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam XII (1896) Bp. 123-126, 368-370.

Храм Слызачої Богородиці у
Маріяповчи, фото 1997-го года

русинське и мадярське село.⁶ Годом 1747 у селі бывали дванадцятэры грекокатолицькі фаміліі.⁷ А за володы цісаря Ёзефа II. при первых мадярських исписах 1784-1787-го года списоватчыкы фіксуют 938 обывателюв. Родины тогды были 190-еры, а бывали у 121 хыжи. У селі у тым часі бывали: 22 особы попуського стану, 27-еры немеші (!), 62-є рульнныкы, 130-еры жиярї, трое кмїтї.⁸ Видиме, же з булшої часты жительство было жиярьського стану. Даяка часть грекокатолицькых вірникув были Мадяре. Сесе указуют такойже єдні списы школ из 1803-го года, у котрых віросповіданя и національ-

ность ученикув записовали удокремено. Елек Фийнєш у своєм статістичнум ділі из 1847-го года,⁹ пак дале у Землеписнум Словнику из 1851-го года,¹⁰ де найдеме опис хотькотрого поселища Мадярської краины, характерізує Маріяповч як мадярську селитву, точнійше відицький варошик. Сесе варошське поселище, што 1819-го года дустало право держати ярминок, ўросло на відицький варошик, што мав тогды 1427 жителюв. Никаючи на віросповіданя: 930

⁶ Lexicon universorum regni Hungariae locorum populosorum. Bp. 1920. 229.

⁷ **Ember Gy.**: A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészskégeinek 1747. évi összeírása. Regnum Egyháztörténeti Évkönyv 1944-46. Bp. 1946. 99.

⁸ **Danyi D. — Dávid Z.** (ред.): Az első magyarországi népszámlálás 1784-87. 1960. 160-161.

⁹ **Fényes E.**: Magyarország leírása. Budapest, 1847. 25-37.

¹⁰ **Fényes E.**: Magyarország geographiai szótára I-II. Pest. 1851. 240.

грекокатоликув, 216 рімокатоликув, 56 реформатув, двох євангелістув и 223 (!) юдеї. Мож ганути, же не така онь єднозначно мадярськоязычна селитва сесе была ани у тум часї, коли Елек Фийнеш за ню писав, приця щи и статістика 1880-го года евідує 78 особ из материнським языком русинським, а тогды вшиткого жительство уже туй было 1544 особы.¹¹ Маріяповч, дякуючи василіянському монастирю, русинським монахам и славотным одпуста, онь до закрытя границь 1920-го года была у непрестаннум етничнум, культурнум и общественнум язаню из русинськыма відиками. И туй на місті буде, жебы сьме ся пустили у далшу нашу тему: маріянського сятото образа.

Вість за слызячий сятый образ Марії переносит нас до далекого 1675-го года и вістит она за сына тогдышного сільського бірова Ласлова Чігрія. Исе вун був 1675-года помінив ся, же на радость ўслобоженя уд турицької поробы даст ўмалёвати образ Марії. Помінок свуй и додержав, образ намалёвав був менший брат містного пароха, иконописарь Іштван Пап, а просив за нёго шість мадярських форінтув. Сяку суму ўдати отиць Ласлова Чігрія множив собі и не взяв образ, котрый пак трафив ид єдному повчанському чоловіку, Леврінцу Гурті, а вун го даровав повчанській цирьковли. Сись образ сятый слызив уперві 4-го новембра 1696-го года, исе неділя была. Пак дале из перерывами до 4-го децембра 17 днув было таких, коли «плакав». Ягерський рімокатолицький владыка дав провести ослід, перибігом котрого ўслухали 53-ох людий, меже нима и цісарьського генерала Корбелія, майвышого команданта затисянських войськ. Случай сись учинив незначное нїрськоє селочко жупы Заповч вістным и славным не лем по Мадярській країнї, но й гет за границями юй. Знає ся, ож у тых такой часах и йз Клокочова вістили за слызячий образ Марії.¹² Ослід ся закунчив ўказанєм факта слызавеня. Тогды пак слызячий сятый образ на жаданя цісарської родини, а май цісарювнино, жоны Леополда І., допроводили до Відня, умістили го у сятостефанській катедралї, де и донинї ся находит.¹³ Повчанська икона Марії вступила и до великої державної політики. Цісарь Леополд І. приписовав повчанській Марії помуч у побіді над Турками при Зентї, котру добыв 1697-го года. Найме зато своим рескриптом

¹¹ Статістичні податки списув из зачатку 1881-го года. Будапешт, 1882.

¹² **Микитась В. — Рудловчак О.:** Поети Закарпаття. Антологія закарпатоукраїнської поезії (XVI ст.- 1945). Пряшів, 1965. 76-78.

¹³ Поз. **Cser-Palkovits I.:** A Bécsi Szent István-dóm és magyar emlékei. Wien, 1984.

из дня 9-го януара 1701-го года дає дозвол повчанському обывателю Матяшу Мийсарошу зберати на теріторії мадярського корольства и нїмицько-рімської бировани милодары на новоставляня повчанської цирьковли, понеже повчанські вірники позад свої худобности не годні тото докунчити. Князь Ференц Раковцій II. меже стома пунктами свого ўзваня из года 1704 называт и таку шкоду, же повчанський сятый образ Марії уднесли до Відня и там го держат.¹⁴ На місто уднесеного образа поклали копію, што дав зготовити ягерський владыка Іштван Телекешій.¹⁵ Не минат и два десятилітїя, а в августї 1715-го года тепирь уже и новый образ зачинат слызити! На основі зновіль ўряденого осліда ягерський єпископ Габор Антал Ердевдій ши тот гуд ўголосив Повч за маріянське сятое місто, сак удтогды ся поселище зачало называти Маріяповч.¹⁶ Што про Французув Лурд, про Португалцов Фатіма, про Полякув Ченстохова, про Мексичанув Гвадалупе, про Австріянув Маріяцел — тым ся учинив про Русинув и Мадярув сїверо-восточної Мадярщины Маріяповч.¹⁷

Уже и перед 1715-м годом многі вірники навщивляли Повч, жебы віділи слызачый сятый образ Марії, айбо удтогды село чинит ся цілїв регулярных одпустув. Окрем грекокатоликув приходят ту и рїмокатолики, и лютеране.¹⁸ Из 1715-го года сут свідчення о слызавеню сятого образа, писані по латинськы, мадярськы, нїмицькы и русинськы. Маріяповчський півцѣучитель Іоан и парох Мигаль исклали свідчення по русинськы, як віділи образ слызити. Обадва документи позад свого языка цїнні жерела русинського церковно-

¹⁴ **Dudás B.:** A baziliták szerepe a Hajdúdorogi Egyházmegye történetében. in. A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye Jubileumi Emlékkönyve. 1912-1987. Nyíregyháza, 1987. 103-115.

¹⁵ Історія сятого образа Марії стала темов романа Дорогутный цвіток писателькы Ілоны Тарталь, што мав дакулько переўдань: Маріяповч, 1946; Будапешт, 1983; Нїредьгаза, 1991. Поз.: **Szavicskó J.:** Az «Ékes virágszál» kegyhelye: Máriapócs. in. A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye Jubileumi Emlékkönyve. 1912-1987. Nyíregyháza, 1987. 92-102.

¹⁶ Про історію маріяповчського сятого образа майважнійшое жерело — єдно діло непознатого автора, віроятно василіянського монаха, появеноє у Кошицях: *Vera relatio super fletu et lachrymatione secundae sacrae imaginis Pocsensis Beatae Mariae Virginis*. Cassoviae, 1776. Typ. Landereriane.

¹⁷ За ісе поз. подробнійше: Máriapócs 1696 — Nyíregyháza 1996. Történelmi konferencia a Máriapócsi Istenszülő-ikon első könnyezésének 300. évfordulójára. 1996. november 4-6. Nyíregyháza, 1996.

¹⁸ **Márkus M.:** A bokortanyák népe. Bp. 1943. 264-267.

урядного писемства.¹⁹

Велика сила удпустовых, котрі ся горнули ид сятому образу, учинила доконечным збудованя намісто давної деревляної церковці єдного ўлаженого, приміреної величини храма. Зачавши уд єпископа Бізанція, сятое місто все мало добрый позур из боку мукачовських єпископув. У тых часах, коли сятый образ слызив, Бізанцій був парохом у Надькалові и архідіаконом жупы Заповч. Ун и ёго наступники не знаючи сфарадлованя робили на тум, жебы у Маріяповчи поставити достойный сятото міста храм и монастырь. И так зачаток ставляня яже ся ид имени мукачовського єпископа Генадія Бізанція.²⁰ Се ун 8-го септембра 1731-го года серед сятушної обстановки поклав закладовый камінь сятото храма. По смерти єпископа, што настала 1733-го года, ставляня продовжовали єпископы Сімеон Ольшавський и Гавриіл Блажовський, а завершив го Мануел Ольшавський. Покуль не збудовали храм и монастырь, єпископ Мануел Ольшавський майбулше у Повчи здержовав ся, сесе досвідчат и ёго россягла переписка.²¹ Монахы василіяне 1749-го года усїли ся у Маріяповчи, жебы могли послужити духовным пожадам удпустовых, такой того года яли будовати ид сятому образу достойный монастырь, котрый 1753-го года уже и готовый був. Єпископ Мануел Ольшавський свої послїдні годы туй, у Маріяповчи хотїв перебыти, такойже и туй погребеный, як просив. Уд зачатку, што туй ся перенюс був, и бібліотеку свою дав до монастыря, най у послїдні годы живота має пуд руков творы сятых утцюв.²² Важив бібліотеку монастырю віновати, но пак тестамент перемінив, як відїв, ож у Мукачові годен збудовати єпископську резіденцію и семінарію. Лем што ся туй монахы василіянського чина усалашили, на вто ягерський рїмокатолицький єпископ дуже кривым оком зачав

¹⁹ Місто нахожия: Архів ягерського архієпископства. Vetus. 124/a. 1715. Eger. Появено: **Удвари И.**: Два найстарши руски языково памятки у Маряповчу зоз 1715 року. Походзене Плачущей Богородици. Нова думка XIX (1990) ч. 84. 15-19.

²⁰ Єпископ Генадій Бізанцій родив ся 1655-го года у селї Великий Раковець жупы Угоча. Уд 1701-го года парох у Надькалові, вірный приверженик князя Ференца Раковція II. Годя 1716 именованый королём на єпископський пост. 1727-го года появил казуїстику, написану на тогочаснум галичськум украинськум літературнум языці.

²¹ Появено: **Романувъ (Годинка) А.**: Переписка єпископа нашого бл. п. Михаила Мануила Олшавського 1767 зь тогдашними гуменами: Гедеономъ зь Пазинномъ и Йоанникиємъ зь Скрипком. Жовка, 1934.

²² **Hodinka A.**: A munkácsi görög-katholikus püspökség története. Bp. 1910. 686-687, 779.

позирати, и што лем муг, тому препинав, айбо гроф Ференц Карої, тутишний землепан, пудпоровав їх, дав монастирю телек на ставлешник, щи й свої повчанські біртокы даровав монахам, котрі на них газдовати зачали, жебы не были удказані на милодары вірникув.²³ При ставляню, устаткованю маріяповчського храма и монастиря значну матеріальну и моральну помуч давав управитель грофського маєтку Митро Рац.²⁴ Хоть и даровав быв гроф Ференц Карої василіянам свуй тутишний бірток, они регулярно хожовали межи вірники, збираючи квесту (милодары).²⁵ Бо и была потребность на оферы. Требали гроші на тутишні школы, на книги итд. У монастири, што уд закладеня помалы ўрус на центр русинського и мадярського грекокатолицького школованя и культуры, за два століття поназбрала ся сериднєї величини бібліотека и архів, котра фунговала до 1950-го года, коли діятельство чина василіянув на території Мадярщини заказали. Матеріали бібліотеки и архіва формовали ся пуд впливом двох культурных стремув, восточного и западного. Годом 1780 монастирь мав уже 191 книгу. Пуд час секуляризації 1950-го года монастирська бібліотека распорошила ся.²⁶ Уд 1770-х годов чин василіянув держав дакулько тіпув школ у Повчи, де уд 1875-го года зачали школовати такойже півцѣучителюв.²⁷ Маріяповчські василіянські школы навщивляли у первум ряді из Заповча, Сукмара, но и йз Берега, Шаріша, Спіша и Земплина приходила моложава, што ся рвала за науков. До 30-х годов XX. століття монастирські гумены догдеедного, а монахи збулша Русины были, айбо меже сима послідныма не хыбили ани Мадяре. Такой уд зачатку у монастири сповідали и по мадярськы. Тутишным монахам, жебы годні были успокоити духовні пожады околичної людности

²³ **Кралицкий А.:** Димитрий Рацъ, угро-русский дворянинъ. Отечественный сборникъ. Видень, 1866; **Жаткович Ю.:** Димитрий Рац. Ювілейний збірник присвячений М. С. Грушевському. Львів, 1907; Шематизмъ русскаго иночествующаго духовенства въ Угріи на 1873 годъ съ короткимъ историческимъ очеркомъ монастырей. Унгваръ, 1872; Поз.: **Lengyel E.:** A gör. kath. egyház Szabolcs vármegyében. **Borovszky S.** (ред.): Szabolcs vármegye. 1900. 351.

²⁴ **Кралицкий А.:** Угро-русский монастырь в Мария-Повчи. Вѣстникъ Народного Дома. № 98. Львовъ, 1891.

²⁵ **Удвари И.:** Материалы о собирании милостыни земплинскими монахами в 18-ом веке. Hermann Ottó Múzeum Évkönyve XXIV (1986) Miskolc. 45-54.

²⁶ **Ойтози Эстер:** Книги кирилловской печати маріяповчанских базилиан. Дебрецен, 1982.

²⁷ Поз. **Szabó J.:** A görögkatolikus iskolaügy és a máriapócsi iskolaszervezési törekvések. Szabolcs-Szatmári Szemle. 1989. 3. sz. 264-278.

грекокатолицької тай іншої віри, требало знати и по малярськы. По 1920-м годі до монастиря приходили уже лем из малярських языковых відикув, зато бо новакы, удбывші новіціат при Мукачові на Чорничуй горі, вадь у галицькум Крехові, учили ся по русинськы, респективно украинськы, айбо на тот час монастирь ся уже був помалярив. Из пера василіянув тыма часами появило ся много молитвеникув, новинок, календарюв, віросповідных книг по малярськы.²⁸

Вість о слызавеню сятото образа и за ним булшераз ся ставші чудесні сцілення уд зачатку XVIII. столітія покушали до Повчи чимдале булшыи привал вірникув. Стремляючі на одпуст вірники не держали за чажкоту через многі дны пішо путовати на сятое місто, бо за повчанську сятую Марію так ся знало казати, же лем она истна Богородиця у вшиткуй Малярськуй країнї. На повчанські обывателі тамошні одпусты клали велику чажобу, айбо при туй нагоді годні быти попродаати вшиткое надбыточное стравно. Не случайно, же годом 1772, коли ся ўдала повчанська урбарія, и коли ся звїдали по вшиткых селах Малярської країны за тамошні хусны-шкоды, обывателі Маріяповчи меже хуснами споминают и одпусты: «Понеже у сьом обыванум місті сятый образ Пречистої Богородиці ся находит, што у римськум, што у грицькум обряді перебиваючым при нагоді одпустув, вшитко, што маєме, за добрі гроші продати годні сьме, зато из сєго даякый хосен маєме.»²⁹ У Повчи через годишні 10-15 одпустув троновала ярминкова атмосфера, каждое майменшое місточко заятое было из шатрами, людьми. На улицях ся пекла живанська печиня, образ села дотворєвали продавачі дробничковых красуток, забавок, медувникув,

Стїнопис над олтарєм храма: чудесное уздоровия при повчанськум сятум образї.

²⁸ Дячноє звїдомєня **Бергаланя Дудаша**, протогумена ЧСВВ.

²⁹ **Takács P.**: A Dél-Nyírség és a Hortobágy-melléke parasztjainak vallomása 1772-ből. Nyíregyháza, 1988. 259-263.

свічок, сятых образув, сериднёвічна ларма, вищаня, бучаня быдла. Шатры набиті до пукнута, всягды чиядь. На вшитку гыртанку гулюкат безногий, вискат сліпый ковдош, єднорукий веркліаш ўставив калап. У людськum мори плавлют церковні павісы, што несут людий ид стінам храма. Удпустовым дотуль не годен быти спочивок, докуль не прийдут пуд сяті стіны. Котрі майревнійші, на колінках убохают докола храм, морконячи Отченаш и Богородицю Діву. Убоход храма, пудля бабоны, має чародійну силу. Котрі дуже лачнят за дачим, тоты знають ходити ид сятому образу Марії и ёму ся поклоняти. Никаючи на великі глоты, извон храма поставлені олтарї, и так несчислимый наруд годен быти участный у сятуй літургії. Рушное пудьятя — убоход храма, сесе майчажка завданка порядникам одпуста. Неисперяёмов силов валит глота слідом за попуством, жебы зайти на главні ворота у двур храма и учути могучо роззвучані євангелія, приключити ся ид співаню маріанських гімнув, церковных співув. Сякі были одпусты на зачатку столітїя, такі счаси и ныні сут. Днись, правда, вірники тай інтересанты приходят желізнищєв, автобусом, автом. Бо число їх усе великоє было. Ко не знає, што тото віра, най пуйде до Повчи, так радит великий мадярський писатель Дюла Крудій.³⁰ Каждый одпуст мав свою удлуку, и не лем самішна віра вела удпустовых до Повчи. Одпусты были містом стрічаня особ премайпорузного стану, положиня, національности. Дівка, кидь ўросла вже на удажу, ниякраз не могла не пуйти до Повчи. А легіні, так тримали, же вартат пуйти на повчанський одпуст, найме на тот, што держат на динь Невіст (8. септембер), бо на нюм ся зберат премного красных дівок: были там Русинкы, Мадяркы, Словачкы, Полячкы, Румынкы, Швабкы, айбо щи й Арменкы. А на Илія держаний одпуст домак за дівочый ярминок ишов.³¹ Пудля сєго у Заповчу така прислужка пуйшла, же котра ся на мадськum балї, на дебrecинськum ярминку, вадь на повчанськum одпустї не удаст, ота навікы дівков убстане. Одпусты зато не лем набожинські пудьятя, ходило ся там и про гляданя собі пары, новых приятелюв, триманя родинських и общественных взаимин. 15-го августа, 8-го а счаси и 12-го септембра на так называных руських (русинських) одпустах у Маріяповчи, русинськуй Мецї, зберали ся процесїї, што

³⁰ **Krúdy Gy.**: Havasi kürt (Ruszka krajna kistükre). Budapest. 1919. Поз щи: **Jászi O.**: A magyar Lourdes. Világ. szeptember 11, 13, 14; **Hársfalvi P.**: Máriapócs. História. 1983. 5-6. 55-58.

³¹ **Bálint S.**: Adatok a magyar búcsújárás néprajzához. Etnográfia, 1939. 198.

поприхожовали из премайпорузных русинських відикув. Меже южныма, бачванськыма Русинами жиє обычай туй ся стрічати из своима верховинськыма родаками, приятелями. Сись даколи забытый обычай, на котрый ся май потум вернули, потвержують и давні писані документи. Из русинського языкового ареала и йиз так далека, ги на 4-5 днув пішого хода, прихожовали на повчанські одпусты, из котрых меже Русинами май любині были августуські и септемброві. Докуль сякі удпустові походы держали, а то было до закрытя границь 1920-го года, вадь пішым ходом, вадь из возами збывали ся. Попоедні села мали свуй обычай. У булшині сел пуп не ишов из удпустовыма лем до кунця села. Майбулшераз у чолі процесії ишов честованійший, побожнійший сільський хлоп, май рідко жона, а кресты несли дівкы. Дорогов идучи молили ся коло припутных крестув, заходили и до церков. Походуючі путём співали, а по селах, як стямили ближачу ся процесію, красно привітали похууд звонами. Пуп удпустовым перед рушанём до Повчи и коли ся вернули, докунчив удправу. Переважно забештеловали собі на складку и сяту службу у Маріяповчи. Служили ся удправы и за покуй душ уснулых членув родины. До 70-х літ XVIII. століття у Русинув приято было, же попы вели похууд своих вірникув до Повчи. Исе Ёзеф II. був зачав заказовати тым кіпом, ож не дозволив попам, обы ходили на одпусты булше гикой єден динь пішого хода уддалині, же сяк наруд свуй без науки, без духовного старательства най не охабляють. Єпископ Андрій Бачинський пудля роспорядкы Корольської Намістницької Рады своим уббіжником из дня 24-го марця 1799-го года (з инных жерел: 17-го фебруара 1797-го года) такойже розкаже: «котрый парох надале при нагоді одпуста свою цирьков и наруд свуй без божої службы охабивши, до даякого монастыря удыйде — як ото минувшого, 1798-го года стало ся у буковицькум монастыри, де 65 попув ведно ся посхожовали — такый пак уд усякого богослужебного діятельства удсторонений буде; окремішка ся чинит лем про сусідуючі попы, котрым слобудно удыйти у цілях попуської помочи самым вадь ведно з вірниками на службу до сусідства.»³² На великі одпусты схожовали ся монахы зо вшиткых монастырюв Мадярської країны, жебы так мож было ліпше успокоити духовні пожады множества туды схожых вірникув, удпустовых. Повчанський сятый образ Богородиці, тамошні одпусты

³² **Hodinka A.:** Koptsay János kanonok, sátorajjáújhelyi esperes-parochus összetűzése Bacsinszky püspökkel 1799-ben. Görögkatolikus Szemle, 1912. 13. évf. 6. sz. 2. old.

трафили и до русинського фолклора.³³ Маріяповч, повчанська слызяча икона Пречистої Діви Марії споминают ся у многочисленых побожных народных співах. Сякі можеме найти и у Гнатюковых бачванських збирьках, точнійше у рукописных бачванських зборниках.³⁴ Сесї співы не у Бачці повстали, ай лем їх переписали там из верховинських (горницьких) зборникув. Слїдом за Иваном Франком и Гнатюк на того указує, же повчанські маріянські співы часто перебрані из почаювських, де у почаювських зборниках было «пochaювська Пречиста Мати», там поклали «повчанська Пречиста Мати», «повчанська нова цирьков», и так співали на славу повчанської Пречистої Богородиці. Такой закономірно назву славотного русинського сятого міста из жупы Заповч стрічаєме и у народных прислівках. За недуйдавого, незаживотного чоловіка так кажут Русины: «Тот и до Повчи путь не найде.»³⁵

Вуявиме множество молитв, убернутых ид повчанській Пречистуй Матери, молибньюв, співув, гімнув и в напечатаных русинських молитвениках и співниках. Туй не годні сьме їх перечислити. Укажеме єдинствено на составеный Александром Духновичом молитвеник Хлїб душі, што був барз любеный у народї, и уд 1847-го года мав 15 ўдань.³⁶ Напечатано было много и окремых співникув из маріянськыма співами.

Записы у книзі рамот повчанського монастыря свідчат: зо всіх части русинського языкового ареала уд Спіша онь до Марамороша, из русинських россіянь (у Заповчу, Сукмарї, Бачці тай инудкуль) приходили вірники до Маріяповчи, а бывало и йз Галичины. Архів повчанського монастыря хранит слїду и того, же маковський парох Мигаль Кевеждій туй був у Маріяповчи: 1751-го года ун був свідок тестамента Михайла Ольшавського, пароха повчанського и протоєрия жупы Заповч. А по своєм куртум парохованю у Макові Мигаль Кевеждій из 1751-го года став ся первым попом у Руськум

³³ Приміром годна быти легенда, взята из Шамбрана из жупы Шаріш. Поз.: **Гнатюк В.**: Етнографічні матеріали з Угорської Руси. I. Західні угорсько-руські комітати. II. Бач-Бодрогський комітат. Интегралне виданє «Етнографічного збірника» Наукового товариства ім. Шевченка. т. IX. видатого у Львовє 1900 року. Нови Сад, 1986. 29-30.

³⁴ **Гнатюк В.**: Угроруські духовні вірші. Интегралне виданє зоз «Записках Наукового товариства ім. Шевченка» т. XLVI, XLVII и XLIX. Нови Сад, 1985. 126, 128, 133, 210, 211, 227, 230, 232, 237.

³⁵ Поз.: **Н. Вархол — А. Івченко**: Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Пряшів, 1990. 105.

³⁶ (**Духнович А.**): Хлѣбъ души. Унгварь, 1847. 1851.

Керестурі, чим годні сьме прямо документувати язання межи Русинами Заповча и Бачкы. Сут податкы, говорячі за польських, галицьких книжкарюв, што продавали кириличні книжки на тутишных одпустах. Образи иконостаза сьтого храма Маріяповчи умалёвали брата Спалінські из Галичины.

Послідныма літами туй в одпустах участковало по 150-180 тысяч людей, меже нима по 15-20 тысяч из загранича, у главнум, из восточної Словакії. Лем што отворили совітсько-мадярську границу 1989-го года, у великум числі зачали ся появляти у Маріяповчи и пудкарпатські удпустові. 1990-го

года в одпусті, держанум на динь 15-го августа, Успенія Богородиці, участковали пудкарпатські єпископы и пряшовський єпископ, котрых туй допроважовали многі тысячі пудкарпатських и восточнословацьких Русинув. При навщиві Мадярщины 1991-го года папарімський Іоан Павел II. загостёвав 18-го августа и до Маріяповчи, де хожовав и переже, коли щи краковським деканом быв. Папа целєбровав у Маріяповчи грекокатолицьку сятую службу. Літургія ся точила по мадярськы, айбо в єї рамках прозвучали молитвы, по старославянськы, румынськы, словацькы и англійськы. У службі участковали 300 тысяч людей, меже нима 40 тысяч были пудкарпатські вірники Русины и Мадяре.

Одпусты при сятум образі держат на каждое маріянськoe сято и каждую неділю мая. Руктепирь на росписі повчанських одпустув было 14 удпустовых днув. Первый быв 27-й марець, на чисть Благовіщення, а послідный — 4-й децембер при нагоді сята сьтого отця Николая и Непорочного Зачатія Пресятої Богородиці. Меже

*Єпископ Георгій (Генадій) Бізанцій —
закладаєль повчанського храма*

одпустами май любині: на середину августа припадаючий на Успеніє Богородиці, дале на 8. септембра на Рождество Богородиці (по народному: Велика Сята Маря и Мала Сята Маря), пак зачатком октовбра на Покров Богородиці.

Напослед, не дасть ся не спомянути за родака из Маріяповчи, Берталана П. Дудаша, протогумена мадярської дівізії чина василіянув, котрый своима жертвенима и усиловными змаганнями у перибігу десятиліть створив, властно кажучи, маріяповчський музей чина Сятого Василя Великого. Сесе установка, што стоит перед офіціальным сяточным отворинєм, из своима богатыма и розманитыма експонатами, оригіналами архівных документув, образами и фотографіями, правом може чекати на широке мадярское и заграничне навщивительство. Історія и роль Маріяповчи в історичном розвиваню русинської культури у повности щі не раскрыта. Повчанський монастырь мав великанських гуменув, як приміром, именитый історик Іоанікій Базілович, писатель тай історик Анатолій Кралицький. Туй діяльствовали научники брата Коцакы, Арсеній и Анатолій.³⁷ Туй перебытый період їх живота, тутишное їх діяльство закрыват фатёл непознатости.

Своим звідоменєм хочу спомочи ўготовеню будучої монографії Маріяповчи.

Свідчення Іоана, повчанського півцёучителя

ауѣї /1715/ м/е/с/я/ця июлія ѣа /21/ дне во четвертокъ трафілося такъ. Поишли есме до ц/е/ркве служити, утрению отпраивши, такъ теж и часы есме отпраивляи, прочитавши апостол и г/о/с/поди/нь почав еу/ге/ліе читати, а я пошов и/с/ своего крылоса и став емъ передъ образомъ пр/е/ч/и/стои панны и молюся там, позираю на образъ увижу кроплю на образѣ и гадаю самъ ид собѣ: што то имае быти? Г/о/сп/о/д/и/нь ужъ и опустъ дав, хочеме юж ис ц/е/ркве ити, и так гварю, пане отче ци некропили ваша ми/лостъ/ ц/е/рков св/я/щенов водов? И г/о/сп/о/д/и/нь рекъ, в ѣдѣли бесте кедь бесме кропили а и я некропив. И я указав, пане отче позирайте на образ яка кропля е на пр/е/чистой паны образѣ, позираеме сесе видиме ожъ е, и говоріме,

³⁷ **Панькевич И.:** Славеноруська граматика Арсенія Коцака другої половини XVIII вѣка. НЗТП V (1927) 232-259; **Ојтози Е. — Dzendzelivskyj J. O.:** Máriapócsér Fassung der kirchenslawischen Grammatik des Arsenij Kocak aus den Jahren 1772-1778. Zeitschrift für Slawistik 34 (1989) №1. 97-109. Berlin.

ачей, образ плакав, ай есме невтямили: ожь плакав, обявится толко т/р/еба дозирати и з тым вушли есме и замкли ц/е/рков. Як еденъ часъ погодивши поиде г/о/с/по/д/и/нъ до ц/е/ркве и увидит а образъ плаче, и прїде идом/н/ѣ до хыжѣ и гварїть его милость, подь тепер пане дяче до ц/е/ркве! А я гварю, чого образ плаче? А я так гварю, неидѣме сами! Двох старых люди повели есме и позираеме и видиме ож слезы текуть из обох очи изъ лѣваго помали якъ бѣлы криштал и порадилисме ся што имаеме чинити: писали сме до пана викарїя лист, што нам пан роскаже чинити. Пан викарїй его превелебности на тот часъ небыло дома, тому дозналися всягды и почали нѣмцѣ ити до ц/е/рквы и слезы непрїсыхают ажъ и до другого дне. Другий день ѿв /22/ во пятюк теж есме пошли рано до ц/е/ркве утренью есме служили часы и акафистъ прес/вя/тѣи б/огороди/цы отправивши вушли есме из ц/е/ркве, якъ девятого часу поиде г/о/с/по/д/и/нъ до ц/е/ркве теж такъ увидит, ожь образ плаче дасть знати пан отец а я теж на обѣдѣ быв у своего отца ме/л/ника и калоскы деяк Араняш ѿй и грек и иншѣ люде видѣцкѣ много лишили сме вшитко поишли есме до цер/к/ве видиме образ плаче непрестано, слезы текуть, повна ц/е/рков нѣмцѣвъ и простых люди много и панѣя великоможна Кобѣлканя на тот час там была, и так есмеся б/о/гу с/вя/тому молили // и пр/е/ч/и/стой дѣ/вѣ М/а/рїи и страхом и слезами молили есме ся, а образъ плакав як одну годину и так стало а слезы непрїсыхали ажъ и до друго/го/ дне до суботы, у суботу и внедѣлю невѣдѣли есме обы плакав. Трети раз ѿе /25/ д/е/нь в понеделок трафїлося караскїй г/о/с/по/динъ попъ Ференць, прїшов образу ся с/вя/тому поклонїти, пошли до ц/е/ркве молилися б/о/гу с/вя/тому и пр/е/ч/и/стой б/огороди/цы невѣдѣли на тот часъ ничъ, вышли вонъ, другим ся часом обернули до ц/е/ркве г/о/сп/о/д/и/нъ и поп Ференць, и так на образѣ вѣдѣли слезы всягды. А я на тот часъ не быв емъ дома, тото емъ третий раз невѣдѣвъ, чомъ емъ небыв дома, толко ми казали, а оттогды невѣдѣли сме ничего, ажъ и доднесъ.

Пре нас с/вя/тѣшая п/а/но будь молебнїца наша усна, своею р/укою/

Полча/н/скїй деякъ Іоанъ

и Прітоті дѣ Мрїи нїсѣхъ ислезами молиаи встем
 а ѿбразъ плаща мѣхъ ехнѣ годимъ итѣ сѣлао Аслезу
 неперисхалии а жѣ идрѣго днѣ до свѣоты оу свѣотѣ и
 андѣа не свѣдѣи встѣ сѣхъ мѣхѣ: трѣи рѣзѣ днѣ
 впоиеломѣхъ трафііахъ Карасііи Грїиѣхъ Попѣ іерїуѣ
 прїиѣ сѣбразъ сѣхъ поклониѣи Пошли доуѣрѣхъ
 молиаи сѣхъ сѣхъ и Прітотіи бѣи не свѣдѣи мѣхъ
 мѣхъ ииѣ встѣи бѣхъ Дрѣиѣхъ тѣхъ сѣбразъ
 доуѣхъ Грїиѣхъ ипоѣ іерїуѣ итѣи на сѣбразѣ вѣдѣи
 сѣхъ встѣи: а жѣ на іпоѣ мѣхъ не свѣдѣи дома тѣхъ
 сѣхъ трѣи рѣзѣ не свѣдѣи мѣхъ сѣхъ мѣхъ до мѣхъ тѣхъ
 мѣхъ сѣхъ а сѣхъ тѣхъ не свѣдѣи мѣхъ ни хѣхъ:

А жѣ идрѣиѣхъ:

Прѣна сѣхъ мѣхъ ииѣ бѣхъ молиѣиѣхъ мѣхъ оу сѣхъ
 сѣхъ

по іасііи дѣхъ іоанѣ ѣ

Handwritten signature

*Єпископ Михаил Мануел Ольшавський,
закладатель основ русинської школи,
завершител ь ставляня повчанського храма,
автор багатого рукописного наслідства на русинському языкови*

Карпаторусинські букварі из XVIII. століття *

За період, котрый изгляую, уйшло 12 печатаных творув, адресованых мадярським Русинам (поз. Udvari 1995, лайштрик поз. на боці 191). Позад жанрув заділяють ся на такі: букварь (1699, 1746, 1770, 1779, 1799); біблію (1804); катехізм (1698, 1801, 1803); казуїстику (Kazuisztika 1727); кодекс (Zakon 1788); урбарій (пиля 1770). Язык сих творув нерунакий. Пирві книги, прямо адресовані мадярським Русинам: катехізм (1698) и букварь (Bukvar 1699) — удав єпископ Де Камеліс у Нодьсомбаті (Tnava). Катехізм, искладений латинов греком Де Камелісом, котрый не знав русинський язык, потовмачив на давноукраинчину єден перемышельський сященик из галичських Лемкув. Автор и редактор букваря 1699. года незнатый.

Бисіда катехізма 1698-го и катехізовых оглавкув букваря 1699-го года се тіпова «проста бисіда» (руська бисіда), без характерных черт пудкарпаторусинських. Се намірено автор пуднимат и в передслові ид катехізму: «Сію книжку зложылемъ въ котрой коротко и простымъ діялектомъ ведлугъ понятия народу всѣ артыкулы вѣры розвязуются» (78).

Творы, появили Де Камелісом, потвержують вістный из рукописных памяток факт, ож кунцём XVII. — зачатком XVIII. століття пудкарпаторусинське писемство было муцно поязаное из закарпатським (галичським). Кириличні тіпы нодьсомбатської печатні, зась лем, принесені были из польського Кракова.

Третья книжка, написана діля Русинув, тоже увіділа світло світа у Нодьсомбаті. Казуїстика (1727) в редакції єпископа Георгія Бізанція в основі написана тым давноукраинським языком, што й горіспомнянуті два творы Де Камеліса, хыбай лем из таков розлуков, ож у книжці Бізанція спозначно булшый поділ церковнославянських слов. На удлуку уд печатаных творув, уданых старанём Де Камеліса, у казуїстиці Бізанція дуже рідко трафляють ся пудкарпаторусинські бесідні призначності: *e>ю, o>у; кы, гы*. Подобно творам Де Камеліса стіль казуїстики злагожує ся из стілём рукописных памяток тогочасного церковно-канцелярського писемства. Можеме стямити, ож у документах канцеларні Бізанція лем слабо ся дають замерыковати призначності пудкарпаторусинської бисіды (поз. Udvari 1992).

Єпископ М. Мануел Ольшавський 1746-го года у Коложварі

* Спис жерел поз. у кунци слідууючої статі (Катехізм Іоана Куткы).

(Cluj) ўпустив букварь дїля воспитаникув мукачовської духовної семінарії. У нѹм сут и руські елементи, што потвержує тото наше замєрькованя, ож у культурнѹм розвиваннѹ пудкарпатських Русинѹв спознати впливы не лем из теріторії України, ай из ушиткого восточнославянського языкового ареала.

Букварь, появлений 1770-го года старанями єпископа Іоана Брадача, ушорений на мінту єдного кїєвського уданя, писаного церковнославянським языком. Давноукраїнські вадь пудкарпатські русинські фонетичні, морфологічні, лексичні окремішності не можеме у нѹм замєрьковати (поз. *Hosztinyak* 1992).

Іоан Кутка бѹв автором русинського букваря (1797), котрый мав онь пять переудань (1799, 1815, 1823, 1846, 1850). Язык букваря счаси закладат ся на сївероземплинськѹй бисїді єго родного села. Из сим букварѣм русинський народный язык уже у XVIII. столїтїю приїшов до школ у формі школьного учевника.

Перві карпаторусинські книжки

Первый, нароком мадярським Русинам намїряный, катехїзм (1698) и єден букварь (1699) удав єпископ Де Камелїс у Нодьсомбатї. Єпископ Де Камелїс бѹв грицького родовода и не знав ани єдного славянського языка, зато єго латиноязычный катехїзм потовмачив на давноукраїнський літературный язык галичанин Іоан Корницький (Іоань Корницькій), котрый ся уводив из лемковської языкової теріторії и бѹв уніатським сящеником, (Magocsi-Strumins'kyj 1977 303-309; Király 1983 43). Оглавки букваря розлучают ся меже собов из функціонального никаня, причѹм и язык їх тоже поинший на уровни фонетики, морфології, лексики и словотвориня. Молитвы, гїмны, псалмы писанї по церковнославянськы, а оглавки о причащѹ, честнотах, грїхах и милосердных чинах итд. — на богатѹм полонїзмами давноукраїнськѹм языку. Напримір: Седмь м(и)ло(се)рдны(х) оучинко(в) належачихъ до тѣла: лакнучого накормити, прагнучого напоити, нагого приодѣти, вязня выкупити, хорого навѣдати, гостя в до(м) принять, оумерлого погребсти (поз. бук 36, Molnár 1965 154). И хоть графика и язык катехїзма и другої части букваря в основнѹм збїгают ся, у фонетицї и правописї видиме такі удлѹкы, котрі указуют, ож Корницький не годен бѹв быти

автором, редактором, авадь товмачём букваря (поз. Sztripszky 1935 248, Király 1983 44). Так наприклад, у буквари (1699) дослідно стоїть **ч+и**: речи 7 < поль. rzecz, нечистота 36, належачихъ 36, оучинко^в 36 итд. А у катехізмі (1698) дослідно затримано **ч+ы**: рѣчы 7, оучинко^в 9, оучинки 125, 191 итд., мовячы 1, розум ѣючы ся 2. 1699: **ж+и**, 1698: дослідно **ж+ы**. 1699: **при-**, 1698: дослідно **пры-**.

Из никаня на графіку и правопис рукописув XVIII. ст. ставлю за дуже важный фактор того, ож ани в катехізмі, ани у буквари не найдеме графему **а**: на позначованя **ја** и **'а** у них хуснує ся лем графема **я**. Не знати, ци усвідомено стало ся, лем факт, ож удповідало тогдышній практиці українського скорописа (Ногобес 1982 61-62). Впливом книг, уданых у Нодьсомбатї, пояснюю и такое: у тот час, як у карпаторусинськым скорописі протівостояня **оу-8** на коніць XVIII. ст. дослідно ся реалізовало, опозиція **я-а** не росширенила ся.

Хоть у катехізмі и буквари єднако присутна позиційна опозиція **оу-8**, айбо она не указує ся докус дослідно. Удповідно до тогочасної практики українського скорописа и словника Памвы Берінды буква **8** часто трафлять ся и у зачатку слов (поз. Nyimesuk 1961 135-143): **8**прейме **8** < поль. uprzejmy, **8**читель 11, **8**чинити 34, **8**фность < поль. ufność итд. На недослідность у скорописі указує и позначованя звука у через іжицю: **в**озтво 16, **в**фность 110, **в**чинковъ 107, **в**читель 118, **в**читель 122, **в**сыхають 124 итд.; а часто через двуйнисту букву **оу**: оучинки 108, оучинити, оударити 108, оуломности 143 < поль. ulomność.

У сих двох уданях кунця XVII. ст. присутні характерні пасма церьковнославянського, общого восточнославянського, общого давноукраїнського языкув, лемковського діалекта и елементы польського и латинського языкув. Присутность у катехізмі булше стох польських лексичных елементув є характерным знаком тогочасного давноукраїнського языка, а часть їх, гіпотетично, могла трафити у твур через товмача Корницького, котрому родным був лемковський діалект. Латінізм у творі є дас дваство. На основі сего годен єм твердити, ож булшина латінізмів русинського писемства кунця XVIII. століття уводит ся из давноукраїнського языка. Елементы давноукраїнського языка, котрі дають ся відіти у языковій практиці кунця XVIII. - зачатку XIX. століття, орієнтовануй на церьковнославянчину, уводять ся из двох книг, уданых Де Камелісом. У кунцевому результаті лем дуже узке пасмо давноукраїнських літературных языковых елементув из работ Камеліса и Казуістики

Бізанція (1727) через посередство катехізма Іоана Кутки трафіло до русинського літературного языка XIX. ст., а из уданём булше ги десятёх творув Кутки сесі елементи росширили ся и у народнуй бисіді карпатських Русинув (поз. Udvari 1997).

Адтак, из позіцій мої статі, творы, удані єпископом Де Камелісом, важні из двох причин:

1. Они уддіяли на твориня характерных черт пудкарпаторусинського церьковно-офіційного писемства, котрое ся удділяло уд галичського и позволяна ся усамостойнёвало.
2. Они потвержуют тот факт (видко го и позад рукописув), ож пудкарпатське русинське писемство у дуже многих аспектах было поязаное из галичським.

У далшум оглавку буду говорити за єпископа Мануела Ольшавського, удавателя букваря у Коложварі 1746. года.

**Значеня грекокатолицького єпископа
Мануела Ольшавського (пиля 1700-1743-1767)
в історії просвіты и культуры**

За житя и діятельство єпископа Мануела Ольшавського детально говорят роботы из історії церкви, а за ёго наробок у сфері просвіты тоже ся знає. Ольшавський ся уродив у сімї шолтыса у селі Ольшавка (Ольшавиця) области Спіш. (Податкы з XVIII. ст. за спішські села поз. Udvari 1991 27-194). Народну школу уходив у роднум селі, пак дале мав латинські студії у Ливчи и Кошицях (Basilovits 1799 Pars III Caput 1 6-56; Kondratovics 1931). Теологічне школованя уходив у Нодьсомбаті, де ся став доктором теології. 1725. года бив усячений на душпастыря и дустав мукачовську парохію, и пуднїйше, бывши вікарём онь до усячення на єпископа 1743. года, грав важну роль у містнум клірі (Hodinka 1910 565-625, 709). Из 1743. до смерти 1767. года Ольшавський стремляв своє діятельство на тото, обы усамостойнити себе и єпархію уд вирьхности єпископув Ягера. До 1772. года мукачовська єпархія пудлігала ягерському єпископату. Айбо русинські церьковні руководы усиловали ся ўбудовати самостойное церьковное урядованя. Знає ся, ож віра,

цирков, ідеологія, наука и просвіта у тісному язаню меже собов сильно уддієвали на вшиткі сфери житя пузднефеодального общества. Услідком заубсталости русинського общества, цирков и церковні традиції чинили силный вплив не лем на просвіту, но и на політичне думаня інтелігенції и на двиганя народного возрожиня, котрое ипен ся зачиначо. Грекокатолицька цирков была нараз и народно-етничнов, и культурнов, и політичнов остовов про Русинув Мадярщини. Убудованя самостойної церковної єрархії, росширення поза узкі церковні рамки позітивно уддієвали на культуру и просвіту Русинув. Булше того, пузнійше, часточно — и на народное усвідоминя и розвиваня політичного думаня Русинув.

В аспекті історії школства зглядователі окреме зазначуют того, ож єпископ Мануел Ольшавський започав твориня многих зачаточных учевных установ, и того, ож двигнув общий уровень тогдышного народного образования из тым, же реформовав основы пудготовки духовенства — створив 1744. года у Мукачові семінарію, у котруй сынам священников (будучым священникам и дякам) поклав за повинность учить ся (порун. Udvari 1992 184).

На улегшеня науки латини єпископ удав 1746. года у Коложварі учевник, у якум паралельно ся давали тексты на латинському и церковнославянському языках. Історикы школства берут як возможное, ож Ольшавський переулав подобну за структуров и назвов книгу, яка ся указала у Москві 1739. года (Bondar - Csuma 1967 23). Се ся потвержує зробленим мнов языковым аналізом. Знає ся, ож до кунця XVIII. ст. у Мадярщині не была рішена проблема кириличного книгопечатаня. Ольшавський измагав ся даяк убстарати самостойну кириличну печатню, айбо вшиткі ёго змаганя пуйшли надарьмо (Sztripszky 1913 89-91; 1914 87-96). Латинський язык, офіціальний у многонаціональнуй Мадярщині, зачавши уд Ольшавського дустав булший простур меже русинськов інтелігенцієв, ги мав переже. Спозначно помножило ся Русинув, што знали латину, указовали ся полемичні, научні и літературні уданя латинов, и у єпископській канцеларни она тоже дустала булшу роль. Твур Ольшавського на защиту унії *Sermo de sacra occidentalem inter et orientalem ecclesiam unione...* 1764. года був уданий латинським языком, а лем изгода уйшли ёго товмаченя по церковнославянськы, румынськы, мадярськы и німицькы (Basilovits 1799 Pars III Caput VI 48; Sztripszky 1913 92). Позад сякого росширення ся латини немало работ из історії літературы зачинают удмірєваня так называного

латинського авадь латинсько-мадярського періода русинської літератури ипен уд Ольшавського (Szabov 1893 188; Nedzelszkij 1929 83-85). Имня му трафило до історії русинської літератури и через верш, написаний на ёго чисть: Пѣснь о єпископѣ Михаилѣ Ольшавськом (Tichý 1938 16). Ёго переписку из гуменами Маріяповчи, важну из никаня на язык и писемство, появив Антоній Годинка (Hodinka 1934).

Букварь Мануела Ольшавського

1744. года у Мукачові Мануел Ольшавський отворив духовну семінарію, яка мала дві класы. Пуд редакцієв Ольшавського указала ся учевна книга *Elementa puerilis institutionis in lingua latina* (поз. ілюстрацію на боці 66). Начало писмень дѣтемъ къ наставленію на латинскомъ языкѣ. Въ Коложварской Типографіи лѣта 4аѣms (1746).

У зачатку книжки є азбука (алфавіт), у другуй части — основы теології и числа, уд єдного до міліона, из паралельным текстом: єден шорик латини — а пуд ним тотож церьковнославянським языком руської редакції.

Elementa... печатала ся у Коложварі буквами, довезеныма из Нодьсомбату, айбо у книзі убявила ся и нова буква — **а**, яку сьме не віділи ани у творах Камеліса, ани у казуістиці Бізанція. Легко сю букву уладили пуднійше, бо її величина и форма лінії иншакі, розлучают ся уд других літер. Не хуснує ся у книзі графема **г**: Въ Коложварской Типографіи;

Consonantes praepositae vocalibus

Согласнаа предложена гласным

Ga, ge, gi, go, gu

Га, ге, гі, го, гґ

Ha, he, hi, ho, hu (бук 4);

Vocales praepositae consonantibus

Гласнаа предложена согласным

Ag, eg, ig, og, ug

Аг, ег, іг, ог, ґг

Ah, eh, ih, oh, uh (бук 5).

Видиме, ож графема **г** значила єдночасно фонемы **g** и **h**.

Поподагде трафляют ся звукозлуки **шы, жы, цы**, які могли вести ся уд Ольшавського, а могли и перейти из руського писемства: нашим 11, души 22, многшымъ 8, непостижымыи 0/1, отроковицы 30, кротцыи миротворцы 38. Віроятно, уд Ольшавського иде спеціальна, тіпично карпаторусинська злука, яка попадагде убявлят ся у текстах: **кы** — въ вѣкы 0/1.

У сую роботі, написануй руськым варіантом церковнославянчини, не є фонетичных, морфологічних и лексичных черт, характерных дїля тогочасного українського літературного языка.

За руські елементы в Elementa... За звуковос значеня буквы ѣ

Оригінал *Elementa* уводит ся з руської языкової теріторії. На се указує, меже иным, того, ож графема **ѣ** дустає звуковос значеня **е**:

Le, li, ble, cle, dle

лѣ, лі, бле, клѣ, длѣ

fle, gle, ple, sle

флѣ, глѣ, плѣ, слѣ (бокы 4-7).

Порун. ищи: двенатцать, де е<ѣ.

За чиселники

Звуковий поструй у части чиселникув удповідат руськоязычным формам (одинатцать, двенатцать, семнатцать, дватцать, тринатцать итд.). Правопис у части чиселникув удповідат нормам граматикы Ломоносова з 1755. года.

Робота Ольшавського потвержує нашу думку, позад якої у аналізованум періоді на русинськє писемство уддїєвали впливы не лем из теріторії України, ай из вшиткої восточнославянської языкової теріторії. Се добрі видко и при порунаню Казуїстики Бізанція (1727) и *Elementa...* (1746).

Казуїстика: Много есть цноть найпредн ѣйших? Отвѣт: цноть

наипреднѣйшихъ есть три: постъ, ѿлужна и мѣтына.

Elementa: Три добродѣтели благочестїа: мѣтва, постъ, мѣтына.

Казуїстика: Цнотъ кардинальных или початковыхъ есть чотыри: а(1) ростропность, в(2) мощность или мужество, г(3) вострежливость, д(4) справедливость.

Elementa: чотыре добродѣтели ѣвскїа мѣдрость, правда, цѣломѣдрїе, мѣжество.

Казуїстика: заздрость, обжерство, пыхъ.

Elementa: зависть, гордость, чревонеиство итд.

Букварь Іоана Брадача

Стараннями Іоана Брадача 1770. года убявив ся Б ѣкварь или рѣководїе хотащымъ оучитиса писмены рѣско-славенским (поз. Duliskovics 1877 216-217; Hodinka 1910 814; Hosztinyák 1982).

Букварь ушорений на мїнту кїевськихъ удань, написанный церковнославянчинов, украинськихъ лїтературныхъ морфологїчныхъ и лексичныхъ окремїшностей не має. У віросповіданю патріарха александрїйського Атаназїа дає ся відїти **ч+ы** (почытаемъ), **ц+ы** (оцы), а также **тры**<три, што характерно дїля языка Брадача, котрый був родом из лемковської терїторїї. Буквозлуки **ч+ы**, **ц+ы**, **тры**<три у Катехїзмі Камелїса тоже дослїдно можемо відїти. Сякоє можемо повїсти и за **жы**, **щы** (нашымъ, хотащымъ, вѣдущымъ, сѣщымъ), якї у другихъ текстахъ указуют ся бессїстемно, спонтанно.

Єпископ Божишкович из Кріжеваца написав ѹказаня, позад котрого книжку признали православофїлськов, и зато, уимши дакулько еґземплярув, была ѹнищена, позад чѣго не годна была учинити ниякый вплив на русинське писемство XVIII. ст. Айбо язык сѣї книги удообрає языкове прииманя тогочасної русинської інтелїгенції, орієнтованої на церковнославянчину.

Букварі Іоана Куткы

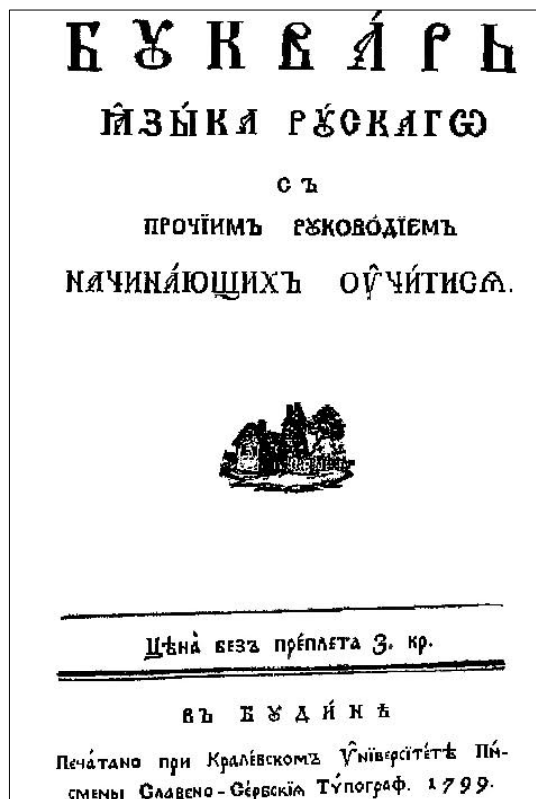
Автором русинського букваря, котрый дожив ся чотырех удань (1797, 1799, 1815, 1846) був Іоан Кутка. У буквари автор не названий, айбо авторство без сомнівку уплыват из того, ож друга, катехізна часть букваря догде слова ся збігат з удповідныма частями катехізма, удалого Іоаном Кутком у Буді 1801. года. Язык третей части (капітулы) закладат ся на сівероземплинськым діалекті ёго родного села. *Из сим букварём русинський язык прийшов до школ.* Не пудперат ся фактами тото вульгарно-марксистичное позираня, ож русинський язык нигда не хусновав ся у школьных учевниках. Сись вопрос жадат собі глубшое углядованя.

Іоан Кутка уродив ся 1750. года у селі Суков (нынї: Словакия, Sukov) попиля Красного Броду. Дустав філософське образование у Кошицях, теологічне — у Мукачові. Изгода, з 1777. года был секретарём епископа, на мукачовськуй семінарії учив літургію. По смерти епископа Андрія Бачинського став ся капітульським вікарём. Умер 1812. года.

Уббіжникам Куткы окрему роботу віновав Антоній Годинка (1941).

У первом уданю букваря мож найти и дакулько сербізмів: едань 54; девет (тысящъ), десет (тысящъ) 55.

Сись букварь розділят ся на три функціонально порузні частї,

Убкладка другого уданя
букваря Іоана Куткы 1779-го года
Репрїнт появил ся у Нїредьгазі 1998-го года
старанями І. Удварї

котрі ся розлучають языком и, часточно, графиков.

1. Перва часть (боки 1-24) — букварь у дословном смыслї, у нюй указані печатні и писані буквы, буквозлуки, перераховані важнійші покуртаня из тітлом и подані дакулькі молитвы. Язык сёго оглавка славянорусський и не має ани давноукраїнських літературних языковых окремішностей, ани русинських діалектизмів.

Інтересантно, ож у буквари подані и буквы гражданки (гражданска писмена), айбо убернута э хыбит у азбуці, хоть сесю букву можеме замерьковати у рукописах русинських теологів, котрі ся учили у Відню у кунци XVIII. століття. Ипен у сьом буквари первый раз ся указала у русинській книзі буква **я**, котра ся уродила у руськум скорописі, айбо у рукописах її хуснованя учинило ся практиков лем уд середини XIX. століття. У буквари сеся буква **є** не лем у гражданці, а и в оглавку, де указані писані буквы церковнославянського языка. У мнов аналізованих русинських рукописах XVIII. ст. буква **я** хыбит.

2. Катехізний оглавок Наѣка хр(ис)тіанскаа (боки 24-46) тоже написаний церковнославянськов графиков. Язык му близкий ид Катехізму Куткы (1801). Валушным ся видит зазначити того, ож поруно из лексичныма елементами церковнославянського и давноукраїнського языкув (малженство 43, заздрость 43, обжирство 44, цнота 45, пилность 44, неоумѣтнаго 43, вомпливому 43) и лемковськыма елементами (кедь 35, другима 46 итд.) трафляют ся и слова восточнорусинського происхождения: преймайдрагшою 34.
3. Тритій оглавок (Наука свѣцка; боки 46-53), котрый написаний гражданков, є, властно, зборником правил етікеції, а позад языковых окремішностей приближенный ид лемковському діалекту. Исе добрі ілюструют такі ричиня.

Не оговаряй другого: и не люби того, кто другого оговаряетъ. 48; Як ся справовати при стол ѣ. Кости изъ мяса, остиня изъ рыбы и лупиня изъ овощей на край танѣра складай, а не на оубрус ѣ, а ни подѣ столъ некидай. 49; Якъ ся справовати во товаришств ѣ съ другима. 50; Когда ходиши съ особою годн ѣйшою отъ тебе, дай ей страну праву: а коли ходятъ тріе найгоднѣйша особа ния будетъ во средин ѣ. 51.

Катехізм Іоана Кутки (Буда, 1801) — ключовой пудкарпаторусинський твур зачатку ХІХ. столітія

Каноник Іоан Кутка у будайській печатни пештського всеучилища удав два катехізми: малый 1801-го и великий 1803-го года. У суй печатни оба катехізми дожили ся щи многих переудань (поз. *Király*, 1983/a 491). У другуй половці ХІХ. столітія и у ХХ. столітію Куткув великий катехізм в успособиню и з доповнинём каноника Александра Микиты булшераз ся появив в Ужгороді (за Микиту поз. *Szinnyei* 1902 1316 – 1317; *Mayer* 1977 138 – 139). Сись твур, што ся дожив онь 11 переудань, напослед появили 1931-го года. За Куткув 1803-ё годишний, булшый катехізм испоминат и Євмен Сабов у історії русинської літературы, приложенуй ид ёго Христоматії. Сяк пише за нёго:

«Отличный мужъ того времени каноникъ, а позже капитулярный викарій, Іоаннъ Кутка (1750-1814) написалъ — якъ выше сказанно, — «Катихисъ». До появленія сей книги, священники употребляли Катихисы Де Камелиса и Бизанція, но для народа не имѣлось ничего. Слѣдовательно Кутка сдѣлалъ большую услугу просвѣщенію народному, его Катихисъ и по нынѣ есть единственнымъ сего рода учебникомъ. Народъ привыкъ къ нему, и тяжело навязати ему другій.

Слогъ Куткова Катихиса составлень подѣ вліяніемъ церковно-славянскаго, литературнаго и мѣстнаго русскаго языковъ; онъ былъ больше разъ перепечатанъ и по нынѣ употребляется въ народныхъ школахъ.» (*Szabov* 1893 191).

Из булшого катехізма вдянь ся цітує й инде (*Magocsi-Strumins'kyj*, 1977 304-308).

1986-го года, при студіях пудкарпаторусинського урядного писемства ХVІІІ. столітія, автор сих рядкув мав нагоду подрубнійше проаналізовати малый катехізм Кутки.

Іоан Кутка уродив ся 1750-го года в Сукові (днись: *Sukov*, Словакія). Мудречый курс ўходив у Кошицях, а богословський — у Мукачові. Уд 1777-го года — секретарь епископа, преподає літургію на Мукачовській семінарії (поз. *Duliskovics* 1877 230). По смерти Андрія Бачинського, 1809-го года, став ся общим капітульським вікарём, благоупокоив ся 1812-го года. Ид ёго имню ся яже організація

Катехізм Іоана Кутки (Буда, 1801) — ключовий пудкарпаторусинський твір

списув 1806-го года у мукачовській єпархії (поз. *Schematismus 1806* 57). Малий катехізм Іоана Кутки, уданий 1801-го года, пуд каждым никанєм ключовий твур. Ёго повна назва сяк звучит: «Катехисісь малий или наука православно-х рїтанскаа сокращеннаа во благочестное воспитаніе юношества дієцесїи Мункачовскїа. Составленнаа въ Оунгварѣ. Въ Будинѣ градѣ 1801».

Дале, цітуючи унятки из твора, буду хусновати спрощений запис: Ѫ=у; А=я; Ѧ=я итд.

В катехізмі дустала зиркальний образ каждая проблема русинського церковно-конфесійного писемства XVIII. столїтя. Чути туй удголоскы Камелісовых, Бізанцієвых давноукраїнських ўсловень, ричинь, ведно з тым можемо увідїти, яка глибока архаїзація у дусї церковнославянського (славяно-руського) языка докунчала ся в русинському писемстві, указує ся у нюм и лемковський надых русинського церковно-урядного писемства XVIII. столїтя, а так ги в продукції канцеларні Бачинського, дає ся у нюм відїти, же общественно-культурні взаїмины у кунци XVIII. столїтя засполюючо уддієвали на містні говоры. Катехізм Кутки перенюс много елементув писемства XVIII. столїтя у столїтіє XIX.: побуч лемковських елементув и полонізмы, и бізовно, давноукраїнський язык XVIII. столїтя, иншак пудкарпатськым Русинам никус непознатый, й инші елементы засїяв на пудкарпатській ниві.

Роспорядков из дня 14. юнія 1802-го года Бачинський розказує канторам каммай ся научити катехізм, бо «иже хочеть другаго оучити, первѣе самъ вынаученъ имѣеть быти»; дале предписує молодым искласти перед женитвов повинный испыт из катехізма. Віденська нарада грекокатолицьких єпископув 1773-го года приносит рїшеня ўдати катехізм народнов бисїдов, беручи на увагу таліанський катехізм Белларміна, уже появений и по румынськы (*Hadzsega* 1927 10/214; *Király* 1972 164-165, 196). Айбо у похопі автора церковнославянський и материнський язык не розлучають ся. Сесе відїти и в текстовум унятку из катехізма: «В. Есть ли хвалительное и пожиточное дѣло в нашем набоженствѣ своимъ матернымъ языкомъ службу бжїую слухати? О. Во истину хвалительное и пожиточное дѣло (бук 107)».

Щи спомянути треба, же при товмаченю по русинськы законув 1848-го года міродатный быв язык катехізма Кутки (*Bendász* 1997 25).

Катехізм Іоана Кутки споможе зглядователя ліпше порозуміти, у яких устоянях ся формовало так прузваное язычіє

ХІХ. століття. Про того, котрий познає уббіжники Андрія Бачинського и Катехізм Іоана Кутки не чажко установити, же не ўстоит своє місто схематичное заключеня из совітської епохи, пудля котрого язычіє не має історичного коріня в русинській культурі. Язычіє, як єден варіант літературного языка Русинув жадат окремішное зглядованя и аналіз.

Катехізм написаний пудля норм церковнославянської графіки. У сьом творі будайська всеучилищна печатня, як и в інших своїх ўданях не хуснує графему г. Сесе годно было быти пуд впливом руської графіки, айбо май віроимо, же безуходь заставила — у печатных тіпах не мали сяку букву (*Király* 1981 15). Удокременое туй хуснованя графем *и*, *й*. Тітлові тай буквові куртанки употребляют ся, надшорові буквы зась не стямиме. Арабські и буквові числа єднако трафляют ся у сьом творі.

Фонетика твора

Вобщє *tort* > *trat*, айбо трафит ся и > *torot*: порожня 51, 137; головных 135, на ворожки 209; вобщє *tert* > *tret*, порідко > *teret*: перенось 209; *ort* > *rat*, айбо часто > *rot*: дорослому 12, 123; роботою 21, роботѣ 21, розказуєть, робити 89, роздають 98 итд.; *tj* > *šč* у приглаголах май часто, в удглаголных якостниках май рідко > *č*: говорячи 19, 55, 135; стоячи 55, 70; лѣгаючи 76; дѣлаючи, мыслячи 135; гнилячое 30 итд.; вообщє *dj* > *žd*; у запертому складі дослїдно сохраняє ся *о*, *е*. Характерное пудкарпаторусинское *кы*, *гы* рідко ся укаже: про якыя 8, дѣля заслугы 27, намного чаще *жы*, *шы*: знатнѣйшыя 23; болшыя 27; дѣшы 30; вшитко 14, 95; пожыточный 136 итд., такой дослїдно злука *цы*: ремеселницы, купцы, наемницы, цыганити 98 итд. У чиселниках у злаженю из украинськыма літературныма формами не указує ся депалаталізація ц: дванацять 22, тритцять 27, трицятого 34, 40; украинское літературное тѣе > *t'a*, пѣе > *n'a*: створѣня 24, 30; лаяня 87, бояня 84, позираня; мыслѣня, спѣваня, говорѣня 96, слуханя 104 итд. Глагол *идти* у минулум часі хуснує ся дослїдно, при словотвориню якостникув, у назывниковых, якостниковых флексіях такой дослїдно хуснуют ся давноукраинські літературні *š*, *ž*, *č*, *šč* + *e* > *š*, *ž*, *č*, *šč* + *o*: мункачовскія 6, по нашому 20, пришлоль 35, изышоль 37, наше 136, пренайсвятѣшое 125 итд.

Морфологія твора

При змінёваню назывникув у *dat. sing. masc.* частое є русинськое -ови, -еви: гнѣвникови 64, кесареви 92, псови 14, мужови 148 итд. *Gen. sing. masc.* у якостникув, містоназывникув, порядковых чиселникув дослїдно -аго, -яго; *gen. sing. fem.* порїдко -ой, чаще церковнославянського ўведєня -їя, -ыя: из третья части 68, жадныя препоны не было 149, дѣля славы, и службы своея, дѣля болшыя заслугы 27, 66; *nom. plur. masc.* -їи, -ьи; *acc. plur. masc.* -ыя: за учинковыя грѣхы 123, добрыя оучинки чинити 168; *nom. acc. plur. fem.* -їя, -ыя: знатнѣйшыя цноты 68, вшелїякія бѣды 34, 35, околїчности таковыя, котрїя 36; *nom. acc. plur. neutr.* -ая: своя тѣлесная чувства 30.

Глаголы: 2. лице єдн. дослїдно -шь: розумеешь 15: возьмешь, маешь, повѣшь, будешь 136; 1. лице мн. дослїдно народное -ме: маеме 20, 21 25, прїймаеме 49, чиниме, помреме 171. Минулый час вадь церковнославянський, примїром есмь былъ, авадь также часто мїшана церковнославянсько-русинська утварь: есме были.

Лексика твора

Булшина елементув давноукраїнського літературного языка трафіла до Катехізма Кутки из работ єпископув Де Камелїса и Бізанція.

Сякі *полонїзмы* сут давноукраїнського ўведєня: недбалость 18, самохотно 42, заздросць 41, 42, 156, зуполная 51, цнота 67, 68, яке колвекъ 79, якую колвекъ 86, чтоколвекъ 98, знакомит ъ 99, велїоракій 114, 139, малженство (часто), набоженство 13, самохотнии 168, завзятость 6, 46, притомнїи 116, изуполный 138, неум ѣтнаго 170, вомпливому 170, покута 134, недбалость 136, 158, оклямства 157, збыточная 162, обжирство 172, окрутнїи 174 итд.

Позад глубокого польського уддїєваня, што го притерпїли лемковські гуторы, у Катехізмі булшый помір полонїзмув, за які счаси не годны сьме конечно досудити, ци сут бесїдні, ци з літературного языка валушні. Поз. барзо 10, 16, вшытко 14, вшелїякія 34-35, оусиловатися 80, кламлють 98, моцн ѣйше 124, оусилується 139 идр.

Катехізм Іоана Куткы (Буда, 1801) —ключовый пудкарпаторусинський твор

Лемкізмами число такі слова: кедь 8, вьедно 33, ганбы 41, нигда 30, тамь 30 (=туды), ничь 53; высмывати<высм ҃вати 90; тры 62, 68; доразь 123 (*Dzendzelivszkij* 1965, 157) идр. Практика канцеларні Бачинського дає ся спознати у досліднум хуснованю давноукраїнського літературного союзу абы (на западі жебы; на востоці обы), у частум хуснованю предназывника д ҃ля (побуч про), у порідкум трафеню ся частиці румынського происхождения май. Предназывник д ҃ля був росширенный у сериднум и восточнум Пудкарпатю, а ареал частиці май ограничовав ся лем восточным Пудкарпатём (*Dzendzelivszkij* 1965, 162, 4261, *Dezső* 1970, 94). Поз. д ҃ля большыя заслугы 27, д ҃ля чого 28, д ҃ля славы 31, 41, 67, 143, 148, 151 итд. Видав, усвідоменым стилістичным поступком є того, же у звіданю часто стоит лемковський предназывник про, а в удповіді – д ҃ля.

Про что оустановленна есть тайна Ёлженства?

Ѓ (1). Д ҃ля розмноженія рода ҃лов ҃ческаго.

Ѕ (2) Д ҃ля помощи мужови и жен ҃.

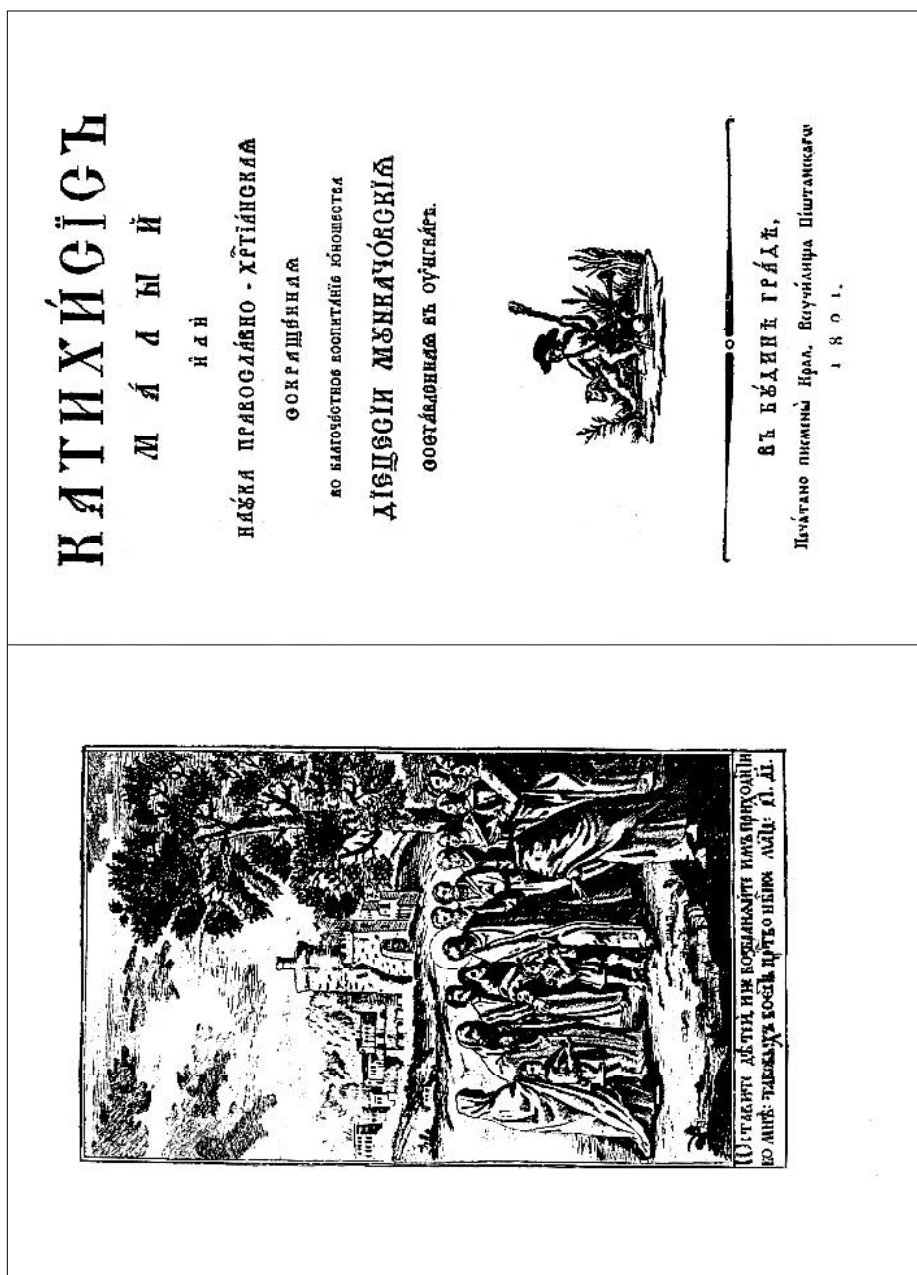
Ґ (3) Д ҃ля задержанія себе от гр ҃ха нечистоты.

Поз. ши: что майперв ҃е учить в ҃рити 24, створ ҃ня май годн ҃шое 31, майболше изт ҃гаеть 98 итд.

Восточні пудкарпатські елементи могли прийти й уд Александра Рагазія, первого русинського цензора всеучилищної печатні; за н ҃го знати, же був мараморошським вікарём перед тым, як дуства будайський пост. Єден ҃го вікарьський уббїжник був появений (*Panykevics* 1929, 141).

Западні и восточні русинські окремішностї мож замерыковати и в документах канцеларні Бачинського. Сесе свідчит, ож обществені, культурні взаймины кунця столїтія спомагали языкову інтеграцію. (*Udvari* 1985).

Єпископ Андрій Бачинський у свому уббїжнику из дня 14. юнія 1802-го года розказав, обы каждая парохія купила про дякув и канторув сись катехізм. Туй дале даєме перепис уббїжника Бачинського. Нахудное місто уббїжника: парохіальный архів у Шаторальяуйгею.

Титуловый розворот малого катехізма Іоана Куткы,
уданого в Будинї 1801-го года.

Репрїнт книги из лїнгвїстичным розбором
появив у Нїредьгазі 1997-го года автор сѣго тома.

**Дотычний уббіжник єпископа
Бачинського**

Возлюблені сынове парохы!

Што уже давно-м жадав був, стало ся, держу в руках малый русинський катехізм, ци то покуртану православну христіанську науку про дітий и вишток молодый пудрост, на гармоничну и безвадну науку у нашує єпархіє, котра книжочка в инум состояню и компактована стои 10 гр., з якої причини:

- 1. Понеже догдеедного душпаствяря, што у матках, што у філіях, майперва и майбулиа повинностъ тота, жебы дітвачат уд зачатку їх усвідоминя онъ докуль їх самостойный будучый живот не укріпит ся, из помочов столичных канторув учили, зато каждый єден протоєрий незадлено най зажене из церькуної касы на тулько книжочок по-по 10 гр., кулько канторув має у соборї у матерных и філіяльных церьквах, зачим тепирь, зашто мало їх зробили, буше не мож загнати. Попри тум, жебы печатня щи доробила, най протоєрий напише, кулько дарабув ищи бы требало про дотычний собур.*
- 2. По перебраню книжок и посписованю, котра єдна ид котрує церькунує общині приходит, най протоєрий їх из таков повинностєв розділит, ож котрый парох вадь кантор истратит, вадь при пересуненю инде насмілит ся ўлучити из церькуного властництва, намісто тої повинен другу убстарати. На сесе, найме при пересуненях, протоєрий твердо уважати повинує ся.*
- 3. По роздачи сих віроучевных книг догдееден парох из помочов канторув як у парохіяльных, так и у філіяльных церьквах, дітий обох полув, як хлопцєв, так и дівок, уд зачатку їх усвідоминя из сєї книжочки по частям так*

Катехізм Іоана Куткы (Буда, 1801) —ключовый пудкарпаторусинський твор

най ся усилює учити, ож наколи валушні будут на сятю сповідь, жебы про них важнійші часті напамять знали; засим докуль не дозріют до женитвы, далиш православну христіанську науку най пудля своих здалостий каждый усвоює и йз тої науки перед женитвов, а по убручинах при парохови най искладе испыт. Из сёго вишиткого слїдує

4. Ко другого хоче учити, тот переже най буде сам научений, зато каждый єден столичный кантор сесю христіанську науку має ся так научити, жебы и без книги знав, онь натулько, же без сёго знатя не валушний на столичного кантора, а котрі уже сут нынї столичныма канторами, тых у межечасї уд єдного собора до другого мусай проетзаменовати.

5. Хоть котрый протоєрий, коли у своем соборї на даку парохію вадь філію прийде, не лем ож годен звідати и спытовати дітий из христіанської науки, ай повинен тото робити, жебы увідїв діточое знатя и на годишних соборах муг ознамити, як парох справує катехізацію, ци усиловно, ци незбайливо.

Сесе што боржій треба учинити, на приходячум осіннюм соборї што парохам, што канторам оголосити розказую, на што даючи своє архіпастырськое благословенство,

убстаю моим возлюбленным сынам

добродячный отиць

Андрій єпископ

в Унгварї, дня 14. юнія, года 1802

***Лайштрик творув, уданых кириличным тіпом
про мадярських Русинув за зглядований період***

Biblia 1804 — Біблія сирѣчь книги свашченнаго писанія ветхаго и новаго завѣта. Во Бѣдимѣ... во лѣто ѿ созданія Мїра ꙗз҃ѣви (7312) ѿ воплощенія же Б҃га слова ꙗз҃ѣд (1804). I-V.

Bukvar 1699 — Бѣкварь языка Славенска. Писаніи чтенія оучитиса хотѣшимъ въ полезное рѣковоженіе. В^у Тернавѣ ... ꙗз҃ѣчч (1699)

Bukvar 1746 — Elementa puerilis institutionis in lingua latina. Начало писменъ дѣтемъ къ наставленію на латинскомъ языкѣ. Въ Коложварской Типографіи лѣта ꙗз҃ѣмс (1746)

Bukvar 1770 — Бѣкварь или рѣководіе хотѣщимъ оучитиса писмены рѣско-славенскими книгъ ... оу царствѣющему Градѣ Виднѣ... Лѣта Гдѣня ꙗз҃ѣо (1770).

Bukvar 1797 — Бѣкварь азыка рѣскаго съ прочіимъ рѣководіемъ начинающихъ оучитиса. Въ Бѣдимѣ. 1797.

Bukvar 1799 — Бѣкварь языка рѣскаго съ прочіимъ рѣководіемъ начинающихъ оучитиса. Въ Бѣдинѣ. 1799.

Katekizmus 1698 — Катехисисъ для наоуки Оугрорѣскимъ людемъ зложенній... В^у Тернавѣ... Рокѣ Бѣжго ꙗз҃ѣчи

Katekizmus 1801 — Катихисісъ малый или наѣка православно-хрѣстіанскаа сокращеннаа во благочестное воспитаніе юношества діецесіи Мѣнкачовскіа составленнаа въ Оунгварѣ. Въ Бѣдинѣ градѣ. 1801.

Katekizmus 1803 — Кѣтка Іоаннѣ: Катихисісъ или наѣка православно-христіанскаа. Во Бѣдимѣ 1803.

Kazuisztika 1727 — Краткое Припадковъ Моральныхъ или нравныхъ Собраніе Дѣховнымъ Особамъ потребное... Въ Тернавѣ ꙗз҃ѣкз (1727)

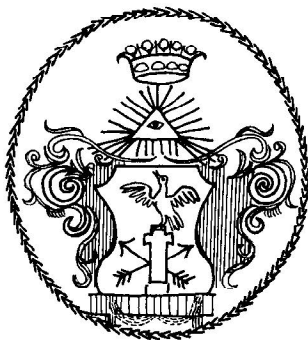
Urbárium — Оурбаріѣмъ (пиля 1770)

Zakon 1788 — Ѡбщій законъ надѣ прегрѣшеніями и тоихъ казнями ... въ Вѣеннѣ въ лѣто ꙗз҃ѣпи (1788)

Катехізм Іоана Кутки (Буда, 1801) —ключовий пудкарпаторусинський твор

*Титуловый лист *Общего Закона О Прегрѣшеніях*,
уданого про Русинѹв года 1788 у Відню у печатни Єзефа Курцбека*

*Печаті Іоана Кутки из года 1805 (ліва) и 1810 (права)
Увеличено 2:1*

Жерела

- Basilovits 1799-1804** Basilovits Joannes: Brevis Notitia Foundationis Theodori Koriathovits olim ducis de Munkacs I-II. Cassovia.
- Bendász 1997** Bendász István: Az 1848-1849-es szabadságharc és a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye. Ungvár.
- Bondar—Csuma 1967** Бондар Андрій — Чума Андрій: Українська школа на Закарпатті та Східній Словаччині. (Історичний нарис) ч. I. Пряшів
- Bor 1995** Bor Kálmán: Elfeledett nagyszombati cirill betűs nyomtatvány 1724-ből. Magyar Könyvszemle, 111. évf. 3. sz. 319-322.
- Dezső 1970** Дэже Л.: Морфология закарпатских урбарияльных записей XVIII. в. Slavica X. 85-98.
- Dezső 1996** Дэже Л.: Деловая письменность русинов в XVIII-XVIII веках. Словарь, анализ, тексты. Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 4. Nyíregyháza.
- Duliskovics 1877** Дулишковичъ І.: Историческія черты Угро-Русскихъ. III. Унгваръ.
- Dzendzelivszkij 1965** Дзендзелівський Й. О.: До характеристики лексичного складу драми О. Духновича «Добродѣтель превышаетъ богатство». Олександр Духнович. Збірник матеріалів наукової конференції, присвяченої 100-річчю з дня смерті (1865-1965). Пряшів. 151-170.
- Hadzsega 1927** Гаджега В.: Нашѣ культурнѣ и церковнѣ sprawy на епископскихъ нарадахъ р. 1773 у Вѣдни. Подкарпатська Русь III. 161-170, 199-201, 213-215.
- Hodinka 1910** Hodinka Antal: A munkácsi görög katolikus püspökség története. Bp. 1910.
- Hodinka 1934** Романув (Годинка) А.: Переписка епископа нашего бл. п. Михаила Мануила Олшавського (†1767) з тогдашними гуменами: Гедеономъ зъ Пазиномъ и Йоанникиємъ зъ Скрипкомъ. Жовка.

- Horobec 1982** Горобець В. Й.: Український скоропис першої половини XVIII ст. Мовознавство. 1982. ч. 2. 61-66.
- Hosztinyak 1982** Гостиняк С.: Буквар з 1770 року. Науковий збірник Музею української культури у Свиднику, том 10. 233-273.
- Iványi—Gárdonyi—Czakó 1927** Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története 1577-1927. Eredeti levéltári kutatások alapján összegyűjtötte és írta Iványi Béla és Gárdonyi Albert. A tárgyi emlékek ismertetésével kiegészítve szerkesztette Czakó Elemér. Budapest.
- Käfer 1977** Käfer István: Az Egyetemi Nyomda négyszáz éve (1577-1977). Budapest.
- Király 1972** Király Péter: A nyelvkeveredés. A magyarországi szláv nyelvjárások tanulmányozása. Doktori disszertáció. MTA Könyvtára. Kézirattár.
- Király 1980** Király Péter: Die ersten Schulbücher der Ofner Universitätsdruckerei in schpachlicher und orthographischer Hinsicht. Studia Slavica XXVI (1980) 1-4. 307-324.
- Király 1981** Király Péter: Der ruthenische Buchverlag in Ungarn und die Universitätsdruckerei von Ofen. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica XXI. 14-22.
- Király 1983** Кирай П.: Русинские издания Трнавской университетской типографии. Russica. In memoriam Emilii Balczky. Вр. 41-48.
- Király 1983/a** Király Péter (szerk.): Typographia Universitatis Hungaricae Budae 1770-1848. Вр.
- Kondratovics 1931** Кондратович И. М.: Очерки изъ истории Мукачевской епархіи. Епископы Ольшавскіе и ихъ дѣятельность. Карпаторусскій сборник. Ужгородъ.
- Lomonosov 1755** Ломоносов В. И.: Российская грамматика. Полное собрание сочинений, том седьмой. Москва. 388-579.
- Magocsi—Strumins'kyj 1977** Magocsi R. Paul — Strumins'kyj Bohdan: The first Carpatho-Ruthenian Printed Book. Harvard Library Bulletin. Volumene XXV. Number 3. 292-309 .

- Mayer 1977** Mayer Mária: Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860-1910. Bp.
- Molnár 1965** Михайло Мольнар: Словаки і українці. Братіслава — Пряшів.
- Nedzelszkij 1929** Недзельскій Е.: Очеркъ карпаторусской литературы. Ужгородъ.
- Nyimesuk 1961** Лексикон словенороський Памви Беринди. Підготовка тексту і вступна стаття В. В. Німчука. Київ.
- Ojtozi 1982** Ojtozi Eszter: A máriapócsi baziliták cirilbetűs könyvei. Debrecen.
- Panykevics 1929-1935** Панькевич І.: Покрайні записи на подкарпатських церковних книгах. Часть I. НЗТП 6 (1929) 129-196; часть II. НЗТП 12 (1935) 1-36.
- Schematizmus 1792** Bendász István — Koi István: A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészsegeinek 1792. évi katalógusa. Nyíregyháza, 1994.
- Schematizmus 1806** A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása. Vasvári Pál Társaság Füzetei 3. Nyíregyháza, 1990.
- Szabov 1893** Сабов Е.: Христоматія церковно-славянскихъ и угрорусскихъ литературныхъ памятниковъ. Унгваръ.
- Szinnyi 1902** Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái. VIII. Bp.
- Sztripszky 1913** Sztripszky Híador: Jegyzetek a görög kultúra árpádkori nyomairól. Bp.
- Sztripszky 1914** Стрипський Г.: З старшої письменности Угорської Руси. ЗНТШ CXVII-CXVIII (1914) 182-194.
- Sztripszky 1914** Beloň Rusinský: Trnavská univerzita v službe unionistickej idey. In. Pamiatky Trnavské univerzity. 1635-1777. Trnava. 243-256.
- Udvari 1987** Udvari István: Adalékok a kárpátukrán írásbeliség történetéhez. Megjegyzések De Camelis J. nyomtatott műveinek és körlevelének nyelvezetéről. Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis. Tomus 11/E. Nyíregyháza. 157-161.

- Udvari 1990** Udvari István: Refleksje o języku okólnika i utworów drukowanych J. De Camelisa (1641-1705). Dane do ukraińskiego piśmennictwa oficjalnego. Slavica XXIV. 45-56.
- Udvari 1991** Udvari István: A Mária Terézia-féle úrbérrendezés szlovák nyelvű dokumentumai. Szepességi ruszin falvak népelete Mária Terézia korában. Vasvári Pál Társaság Füzetei 4. Nyíregyháza, 1991.
- Udvari 1992** Udvari István: Ruszinok a XVIII. században. Vasvári Pál Társaság Füzetei 9. Nyíregyháza, 1992.
- Udvari 1992/a** Udvari István: A ruszin egyházi hivatali írásbeliség a XVIII. század első harmadában. Bizáncy György Gennadius püspök (1657-1716-1733) iratai. Acta Academiae Nyíregyháziensis. Tomus 13/C. Nyelvészeti Közlemények. Nyíregyháza. 241-256.
- Udvari 1993** Іштван Удварі: Карпаторуська церковна офіційна писемність у першій третині XVIII століття. На матеріалі рукописної спадщини єпископа Георгія Геннадія Бізанція (1657-1716-1733). Slavica. XXVI. Debrecen. 11-26.
- Udvari 1995** Udvari István: Ruszin (kárpátukrán) hivatalos írásbeliség a XVIII. századi Magyarországon. Bp.
- Udvari 1995/a** Иштван Удвари: Материалы к истории карпаторусинской письменности. Окружные послания Михаила Григашия (1758-1823). Studia Slavica Hungarica. 40. 311-330.
- Udvari 1997** Іштван Удварі: Катехізіс Іоанна Кутки (Буда, 1801). Карпаторусинський ключовий твір початку XIX століття. Anna Bolek — Adam Fałowski — Bożena Zinkiewicz-Tomanek (red.): Słowianie Wschodni. Między językiem a kulturą. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Wiesławowi Witkowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin. Kraków, 1997. 105-111.
- Udvari 1997/a** Udvari István: Kutka János katekizmusa (Buda 1801). Egy XIX. század eleji ruszin kulcsmű. In. Janusz Banczerowski (szerk.): Hungaro-Slavica 1997. Studia in honorem Stephani Nyomárkay. Budapest, 1997. 329-333.

Русинське урядне писемство XVIII. століття у Мадярській Країні¹

По многих бібліотеках и архівах сіверо-востока Мадярської Країни (Дебрецинська всеучилищна бібліотека, архів жупы Гайду-Бігар, бібліотека музея Ото Германа, архів гайдудорожської грекокатолицької єпархії, жупний архів Борші-Абова-Земплина и др.) позадержовали ся печатані и руков писані памятки, котрі припадають ид русинському урядному писемству и яжут ся ид історії залюднення и культуры сёго сіверо-восточного регіона країни у XVII-XVIII. століттю. Туй сут научні твори, літургійні тексти, урядні документи, які позад своих общественных функцій представляют логічну, ригуальну вадь інформативну сфери хуснования языка. У суй роботі зглядую письмо, фонетику, морфологію и лексику сих найденых мнов, а дотеперь у фаховуй літературі непознатых, кириличных документув русинського урядного (канцелярського) писемства XVIII. століття. Улогов своёв вижу, жебых описав, при яких історичных устоянях ся родили сесі рукописні памятки, што сут предметом студії, жебых верг світло на екстралінгвальні факторы, што впливали на їх язык, и указав, як ся удносили сесі документи русинського писемства ид рукописным и печатным продуктам иных жанрув.

Мадярська Країна XVIII. століття богатша была на языки, гикой на етносы. Натрафиме туй, приця, и на такі языки, што служили лем урядну, урядницьку, вадь лем церькуну, літургійну службу. Сякыма были, кажім, латинський и церьковнославянський языки. Русинський язык поруnano из иншыма славянськыма языками у писемстві мадярської державы и жупным урядництві играв меншу роль, на поплитині причины чого указовали меже иншыма *Ласлов Дежев* и *Ёвжеф Периній*.² Сут, вшеляко, знакы, же по дакотрых коморських селах в адміністративнуй службі побуч мадярського языка мав місто и русинський. Позад надзвычайної нерозвитости структуры русинського общества XVIII. століття,

¹ Подрубнійше поз. у книзі **Udvari I.**: Ruszin (kárpátukrán) hivatalos írásbeliség a XVIII. századi Magyarországon. Akadémiai kiadó. Budapest, 1995. Ся статя являт собов резумей из зазначеної книги. (Убкладку книги указуєме у кунци статі.)

² **Перени Й., Балецкий Э.**: Украинская грамота Софии Батори 1674 г. In. *Studia Slavica Hung.* 5 (1959) 75-101; поз. щи **И. Удвари**: Материалы к истории закарпатской украинской (русинской) деловой письменности XVIII в. Южномараморошские документы. In. *Studia Slavica Hung.* 37 (1991) 219-234.

цирков, языком урядництва котрої був пудкарпатський варіант русинського церковно-урядного языка и латинський язык, была майважнійшов сокотительков материнськоязычної культури и хуснованя материнського слова. У сьом часі и церькуна інтелігенція у писемнум стыку меже собов хусновала сесі два языки. У вутцюзной фаховуй літературі яко первый беру ся ид реконструкції стіля, функцій и практики урядного писемства XVIII. століття, поязано єднако из літургійным церковнославянським, давноукраїнським літературным (руська мова, проста мова) и пудкарпатським русинським народным языком. Хочу детально и меже сима рамками указати їх, отворяючи путь про далші подобні славистичні зглядованя.

У детальнум ўсвіченю научно-історичного фона сєї теми, в описі найденых памяток припераю ся на методологічні результати работ *Еміла Балецького*, *Ласлова Дежева* и *Пийтера Кірая*, на работы славистув из бывших Савітського Союзу и Чехословакії. Як на єдну из майбулших інспірацій ид сьой студії указати хочу на тоты работы Ласлова Дежева, што представляют русинські жерела урбарської регуляції XVIII. століття. За карпаторусинське писемство, а майузко и за красное писемство, мож повісти, же у цілови было конфесійного, церькуного характера. Значнійша часть документув, што повстали при урбарській регуляції, кидь никати на функцію и появєня, бочит уд главной лінії карпаторусинського писемства. На цісарьсько-корольський розказ по русинськы появила ся и напечатана Урбарія. И сєся Урбарія несе на собі многі призначні графічно-правописні, фонетичні, морфологічні и синтаксичні знаки тогдышного пудкарпатського церковно-канцелярського писемства, што указуют ся у западнорусинських елементах, в елементах давноукраїнського літературного языка. Урбарські записы з пера корольських комісарюв у жупах Мараморош, Берег и Угоча посписовані меже годами 1770-1774 народным русинським языком из латинськов графіков и малярським правописом. Поязано из сима записами меже годами 1781-1782 у ході контролю реформы искидали кириликов писані свідченя. Вшиткі сесі документи вплиають ся у корыто мнов изгядованого русинського писемства, не окремячи ся уд нєго ани графіков, ани граматиков.

На сесі кириличні рукописы XVIII. століття, непознаті у фаховуй літературі, а єднако цінні про регіональну історію сівєровостока Мадярської Краины, про історію карпаторусинської культури и языка, отворяючи капчу ид історії української и руської культури, частєв натрафив єм при зглядованях гунгарістичных аспектув языка

и пружвищ бачко-сримських Русинув.³ Стямив єм таке, же русинські пружвища, уведєні из топонімів пудля способів мадярського и русинського словотворіння, мають попри тих, што ся кличут на топоніми жуп Борша, Абов, Земплин, у принципі інші лем такі, што ся увєли из назв населєних міст южної части історичного Заповча (Szabolcs), замыкаючи у собі Гайдудорог и Гайдубесерминь. Поз.: Дороцки < (Hajdú)dorog; Будински < Bűd; Бесерминї, Бесермински < (Hajdú)böszörmény; Венчеловски < Vencsellő; Калай, Калаї < (Nagy)kálló; Нїритчански, Нїритгаски < Nyíregyháza. Исклавши ведно історичний матеріал русинських пружвищ из жупних списув XVIII. століття у селах сєго регіона, непринадїяно прийшов єм на того, же бачко-сримські русинські пружвища мадярської поро́ды, котрых є меже вшиткыма $\frac{1}{4}$ (!), догдєдного днись мож найти и по селах нижнєго Заповча. Позад моих замерыковань, села, што ся розлягли в околиці токайського перевоза, котрі то села на Раковцієвых маєтках, а пак на коморських лежали, мали тогды інтензивні взаємини из пудгорськыма и маковицькыма селами. Громадна селитва Русинув до нижнєго Заповча⁴ мотівована была тьма факторами, пуд якыма стало возможным населництво сюды Гайдукув зачатком XVII. століття, а Тїрпакув Словакув у середині XVIII. століття до Нїредьгазы. Заповчські, сукмарські и южноземплинські села, котрі Lexicon Locorum из 1773-го года держит русинськыма, вадь мішаныма русино-мадярськыма, у XVII-XVIII. століттях за шором спустошили были, и так їх статістика за даякый час держала, як спустілі населища. Значна часть моих жерел яже ся ид заповчським и южноземплинським росїяным русинським селам, а также ид жиючому у сьом регіоні мадярському грекокатолицькому обывательству. У тогдышнєм часі, коли цирьков організаційно непосредно держала школу и з булшої части и науку, и літературу, церьковно-конфесійный живот русинських, румынських росїян и мадярського грекокатолицького жительство, єго культура и школованя протїкали меже єднакыма рамками.⁵ Ид документам,

³ **И. Удвари:** Фонетичне адаптованє позичєних мадярских слєвєх у бачванско-сримским руским язикѹ. In. Творчєсц, 11. Нови Сад, 1985. 40-63; **Ѓго же:** Гупитаню о морфологийней адаптаций мадярских позичкох у руским язикѹ. In. Шветлєсц, 26. Нови Сад, 1988. 95-105.

⁴ **Udvari I.:** Ruszinok a XVIII. században. Nyíregyháza, 1992. 95-174. За росширеня русинського етноса у XVIII. столітїю поз. щи: **Годинка А.:** Як наші духовники проживали? In. Hodinka Antal válogatott kéziratai — Выбрані рукописи Антонія Годинкы. Nyíregyháza, 1992. 35-56.

⁵ **Pirigyi I.:** A magyarországi görögkatolikusok története. Nyíregyháza, 1990.

што приближають нам тот час, мож, наконіць, приключити и тоты, што прийшли из Маріяповчського монастыря, закладеного 1749-го года на Мадярами обыванум відику, а ставшого изгода центром тогдышного русинського культурного живота.⁶

У суй роботі нашіцовав єм и тоты демографично-історичні, культурно-історичні, біографичні устояня, серед котрых появили ся сесі зглядовані рукописы. Покусив єм ся определіти число душ русинського жительство Мадярської Краины. 1751-го года Русинув было 205 тысяч, 1792-го года — 308 тысяч, 1806-го года — 350 тысяч. Подробный и многоплановый образ русинського обывательства рисуют мукачовські єпархіальні списы 1806-го года, у котрых хыблят лем податкы из жуп Бігар и Бач.⁷

Жупа	Вшиткі жителі (1804)	Грекокатолики (1806)		Русины (1806)	
		число	% %	число	% %
Абов-Торна	145125	19602	13,41	11874	8,18
Береґ	79217	50388	63,61	48753	61,54
Борша	125141	10035	8,02	5605	4,48
Заповч+Гайду	142709	29682	20,80	2233	1,56
Земплин	222889	89345	40,08	79024	35,45
Мараморош	99682	?	?	66455	66,67
Спіш	115538	22336	16,53	10835	9,38
Сукмар	166389	90196	54,21	5054	3,04
Уґоча	32627	23291	71,39	18870	57,84
Унг	76702	49266	64,23	46872	61,11
Шаріш	150833	50898	33,74	50211	33,29
Вєдно	1356852			345786	25,48

⁶ **И. Удвари:** Маріяповч — дакедишні вирски и культурни центр Русинок. Народни Календар. Ред. Люб. Медєши. Нови Сад, 1989. 222-235.

⁷ A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása. Пуд ред. **И. Удвари.** Nyíregyháza, 1990. 10-30.

В історичній Малярській Країні обивані Русинами відикы, подобно як словацькі и румынські, не творили ані політичну, ані адміністративну цілоту, границі жуп не совпадали з етничныма. Не був ані єден такий корунный вольный варош, у котрум бы Русины были у булшині. У сьом часі русинське общество не розполагало из властнов фєвдальнов пановнов вирстєв, хыбило и русинське горожанство. Попри пласі церькуної інтелігенції — попув, монахув, канторув — и несліднум числом дробнум немешстві, русинське общество чинили земледілці и пастырї. Услідком порувано нерозвитої общественної структури у XVIII. столітїю цирьков была єдинствена така організація, де материнськоязычна культура и хуснованя русинського языка могли дустати своєю роль. Адак цирьков, як відіти, была про малярських Русинув народно-етничнов, айбо ведно из тым и культурнов, а у потенції и політичнов структуров, котра загортала до ся вшитке русинство. Як вістно, віра, цирьков, близко язала ідеологічні функції, науки и школованя, и тоты пирві клали нестераву печать такой на вшиткі сфєры пуднєфеодального общества. Як результат нерозвитої структури русинського общества, цирьков и єї традиції могучо уддїєвали не лем на культуру, но и на політичне думаня інтелігенції и на бывшє у кунци столітїя у зародку національное двиганя. Чиселность церькуної інтелігенції (попув, канторув, монахув ведно) у кунци XVIII. столітїя была пиля тисячі душ.⁸

Изглядований масив рукописув у булшині попонахожовав єм меже неушорєныма, неубробєныма архівныма фондами так, же каждый єден рукопис мусів єм був переникати. Пошорив єм сись масив тематично, хронологічно, а де мож было — и пудля авторув, и описав єм детально хронологічні групи. На основі так добытого межного результата дустав єм тоты графічні, языкові призначності, котрі за цілоє столітїє указовали ся у пудкарпаторусинськум писемстві, и котрі у сумі мож оцінєвати як характерность пудкарпатського варіанта українського урядного писемства. Адекватный метод изглядования дозволят бізовно ўзнати также графічні, граматичні и лексичні неологізмы. Тым методологічним поступком опреділив єм процес постепенного уступа елементув давноукраїнського літературного языка, вадь точный час зачатку росширення бесідных лемкізмув через посредство канцеларських документув.

⁸ A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása. Пуд ред. **І. Удварі**. Nyíregyháza, 1990. 62-63.

Меже сима памятками ўокремив єм такі функціонально-тематичні групи: штатути, уббіжники, протоколы, демографичні тай иншакі списы, письма, куповално-продайні договори, дарителні листы, нотаріальні записы, потвиржиня, ублеченкы, матрикы, книжні каталоги, так прузвані рамоты (помяники) итд. Меже сима функціонально-тематичныма групами и туй мусай ўокремити уббіжники, котрі, по моюй думці, мали могучый вплив на розвуй языка. Їх прочитовали у каждом русинськум селї, записовали до протокола, уголошовали у цирьковли. Часть сих моих жерел являт собов наслідство таких особ, котрі играли важну роль у русинськуй історії, як в історії цирьковли *Георгій Бізанцій* (1657-1713-1733), *Мануел Ольшавський* (пиля 1700-1743-1767), *Іоан Брадач* (1732-1767-1772), в історії культури *Андрій Бачинський* (1732-1772-1809), *Іоан Кутка* (1750-1812), *Іоан Копчай* (1745-1814), *Михайло Грігаший* (1758-1823).⁹ *Іоан Пастилій* (1741-1799) и *Григорій Таркович* вістні и в історії русинської літературы.¹⁰ Андрій Бачинський, Іоан Копчай и Григорій Таркович служили душпастирями и у Мадярами обыванум Гайдудорогу.

У суй роботі первый раз у фаховуй літературї здаву ведно результаты домашних и заграничных изглядовань двох главных конарюв пудкарпаторусинського урядного писемства. Припераючи ся на властні зглядованя реконструую убстояня, што были у заповчських и южноземплинських русинських росіяных селитвах, указую демографичні, етноісторичні и языкові проблемы, поязані из тума росіянями у XVIII. столітїю.

Письмо

Предметом розникovanja є и графика, и правопис. Дотычно письма анализовані рукописы указуют доста таркастый образ, што ся яже из екстралінгвальныма факторами, именно из удсутностёв єдиных культурных центрив, и як результат, из порузным уровнём школованя. Переважна булшина написана скорописом, а неслідна часть, обычайно указуюча на неўсохтовану руку, на нешколованого

⁹ **Basilovits Joannes**: Brevis Notitia Foundationis Theodori Koriathovits olim ducis de Munkacs I-II. Cassovia. 1799-1804; **Дулишковичь І.**: Историческія черты Угро-Русскихъ. I-III. Унгваръ. 1874-1877.

¹⁰ На Верховині. Збірник творів письменників дорадянського Закарпаття. Ужгород, 1984. 49-50.

автора, наслідуючим тогдышні печатні книги пувустановом. Красный, правильный пувустанов видиме лем в ублеченках (назначенях на пост). Сесі два способа письма не лем графічно, но и функціонально ся розлучають. Русинське урядне писемство XVIII. століття у принципі мож назвати скорописним.¹¹

Як и вобще в українськым угваряню, котрое признавав и Ломоносов, графема *ѣ* указує звук *i* у догдееднуй памяті. За се свідчит написаня мадярських пружвищ и топонимув, латинських приятых слов, як и помішаня *ѣ~и*. Поз.: Нѣрадонъ < Nyíradony, Бѣри < Biri, Іоаннъ Пазонѣ < Pazonyi, Михаилъ Нѣлашъ < Nyilas. Транскрібіція мадярських имен прозражує и того, же *ѣ* указовав и на палаталізацію стоячого спереди ним созвука. Як было приято у тогдышнум українськым скорописі, призапертый созвук *g* позначений графемов збулша *г*, а порідко латинськов буквов *g*. Напротив граматичі Смотрицького, а в злажину из лексіконом Памвы Берінды у многих словах на місті звука *z* уступлят буква *s*. Буквы *ѳ* (фіта), *ѣ* (ксі), *ѵ* (псі), *ѵ* (іжиця) появляють ся лем у словах чужинського ўведеня. До сімдесятих годов XVIII. століття ани в єднум рукописі щі не увидиме точное розлучованя графем *и* тай *й*, котрое на руський вплив майскоро появлять ся у писаню людей високошколованых. Сеся поява удбиват ся и у печатаных пудкарпатських памятках. Поокрімі школы правописа мали розлучну графічно-правописну практику. Характерно, же не є розлучованя меже графемами *ь* тай *ѣ*, окрімі школы лем *ь* хуснуют (Мараморош, Ольшавський), а у многих группах документув, напротив, лем *ѣ* є. Лем у кунци століття стає всеприятим позначованя звука *и* зложено из граматиков *М. Смотрицького*, што мала великий авторітет: на зачатку слова *оу*, у середині и на кунци *ѣ*. До того єдна при другуй жили и хусновали ся порузні школы правописа, из лігатуров *ѣ*, из буквозлуков *оу*, вадь лем из самов буквов *у*. У дакульких моих жерелах из зачатку століття буквы *оу*, *ѣ*, *у* указують ся мішано и без хотьякого правила. Недослідность позначованя звука *и* у скорописі видиме и у печатаных карпаторусинських творах из кунця XVII. століття. Документы церковно-урядного назначеня, што родили ся у монастирях мають намного правилнійший образ правописа. Противоставеня *ѣ-ѣ* пудля правил граматикы Смотрицького — на зачатку слова *ѣ*, инде *ѣ* — заходит у частійший

¹¹ Подробнійше поз. **И. Удвари**: Некоторые данные о восточнославянской скорописи (На основе закарпатско-русинских деловых документов XVIII в.). In: Hungaro-Slavica 1988. X. Internationaler Slavistenkongreß. Sofia, 14-22. September 1988. Red. P. Király, A. Hollós. Budapest 1988. 245-259.

звычай лем уд 80-х годов, а дотудь майже без уимкы мож відіти у вшиткых позиціях лем *ѣ*, як ся практиковало и по цілум українськоязычнум ареалі. У тум, же буква *ѣ* зачала дуставати росширення у скорописі, главну роль заграла церковна інтелігенція, воститана у віденськум Барбареумі. Буква *ѣ*, што ся появила у руськум скорописі и котру перебрав сербський, у мнов изгядованых рукописах не появлят ся, а вообщє у пудкарпатськум писемстві указує ся майскорше уд 1797-го года у єднум буквари, уданум пудля сербської мінты. Удомашнення у скорописі графемы *ѣ*, як и позиційне противоставення *ѣ-ѣ*, было результатом архаізуючої практики в духу церковнославянського языка. Ачий, на вплив книг, упущеных у Тирнаві про пудкарпатських Русинув, меже нима и букваря, тенденція позиційного противоставення *ѣ-ѣ* не стала всеприятов.

Уд 80-х годов паде до ока усвідомєна графічно-правописна архаізація в духу граматикы Смотрицького, но ведно з тым задержує ся містна призначність, характерна про болгаро-молдавський ареал, видав, давноруської породе, жебы измеже *ѣ* тай *ѣ* хусновати лем *ѣ*. Як графема *ѣ* не появлят ся щи и на зачатку XIX. століття у документах *Бачинського*, не употребляє тоту букву ани високошколований *Григорій Таркович*. У кунци XVIII. століття на непрямий вплив руського языка спозначно маліє хуснованя надшоровых букв, титл, зачинают ся розлучати графемы *и* тай *ѣ*. У дакотрых авторув (Іоан Копчай, Григорій Таркович) мож указати и прямий вплив руських граматик, из котрыма были знакомі. У Іоана Копчая яко первого у пудкарпатськум писемстві можеме замерьковати у мадярських топонімах и пружвищах и удведєных якостниках хуснованя буквы *э*, взятої из руської горожанської азбуки: нѣрь-эдыгазкому, циганинь эларській, Іоанъ Эрѣшъ, Ладиславъ Эрдели итд. Де-м валушным відів, удбочив єм и на гунгарістичні аспекти. Представителі русинської інтелігенції, котрі діяльствовали у Заповчу зависимо уд тої міры, до якої знали мадярський язык, часто не так писали звуки *á, ő, ő, ó, é, ü, ü* у мадярських топонімах и пружвищах, як тото было приято у їх материнськум діалекті. Приміром, у матриках из Гайдудорога, што до 1810-го года ся писали кириликов, дуже росширенє пружвище *Göög* трафит ся хоть и в десятѣх варіантах транскрібції: *Гюрюгъ, Гіоріюгъ, Гюрегъ, Гіоріюгъ, Герекъ, Герегъ, Гіорюкъ, Горіюкъ, Гіоріюкъ* итд. Зачим у кириличнуй азбуці по позначованя сих мадярських самозвукув не были буквы, дає ся відіти намаганя, жебы кириличну транскрібцію тых звукув передати из діакрітичними знаками мадярського языка. Измеже русинських попув, што

дійтедьствовали у Гайдудорогу, Іоан Копчай майдослїдно, майточнo передавав характер угваряня мадярських пружвищ, приміром: Гáль < Gál, Мécáрошъ < Mészáros, Олáгъ < Oláh, Рévécъ < Révész, Бöсöрмѣнѣ < Böszörményi, Кашкötö < Kaskötö, Текерö < Tekerö, Кjöмjövешъ < Kűműves (діал.) итд. И у дакотрых созвукув (*gy, j, ly* итд.) провказує ся вплив мадярського правописа. Приміром, коли передают мадярський звук *gy*, по способу мадярського правописа, позначаючи звук *г*, и ёго мягкость (+ *ĩ, ѣ, ъ, v, ю, я*): Наг^v, Нагѣ, Нагъ < Nagy. У мадярськum правописі нейманя дентопалатальної пары про звук *d* є результатом давного таліанського впливу. А туй видиме, подобну появу у пудкарпатськum писемстві як результат мадярського впливу. Сяка практика пудкарпатського церьковно-урядного писемства лишила печать и на тому, же первого ректора Петербургського всеучилища, емігранта из Мадярської Краины, земплинського родака *Михаила Балудянського* (1769-1847) знають пуд руськum пружвищом Балугьянскій < Balugyánszky.

Видиме и вплив польського правописа, коли на містї графемы *и* стоить *ы*. Тото мож замерьковати там де у польськum правописі пишуть у (іпсілон): тры < trzy, кривыма < krzywy, пры < przy, кардыналы < kardynał, геретыкы < heretyk, оучылы < uczycь, ассыстующы < asystować, напрыкладъ < przykład итд. Сись орфографичный полонізм часто появлять ся у творах тогдышної української літературы, адтак непрямым путём трафив и до пудкарпатського писемства, у рукописах найшов єм му слїду первый раз у *Іоана Брадача*, а у печатаных книгах зась у катехізмї *Іоана Куткы*, появленум 1801-го года.

Фонетика

Не рунакі мої жерела и никаючи на фонетику. Коли у первых четырёх десятиліттях домінує бесїдний язык и давноукраїнські літературні елементы, тогды уд сімдесятих годов на архаїзующий вплив церьковнославянського языка и норм, приятых у практиці канцеларень *Ольшавського, Брадача, Бачинського* можеме замерьковати урунуючу тенденцію. Значна часть інтелігенції, булшина церькуної ієрархії вводили ся из западного Пудкарпатя, зато уд другої половкы XVIII. століття западнорусинські появи указуют ся и на восточнум Пудкарпатю. Меже преподавателями училищ, установеных года 1774, што готовили попув и канторув, западні

Русины были у булшині. Мараморошські вікарі догдееден были родакы из западного Пудкарпатя и там дустали школованя.¹²

Дале укажу на дакулько общих черт фонетики зглядованых мнов рукописув. На булшуй части українського языкового ареала звуки **и** тай **ы** золляли ся у еден звук високого здвига, приближающий ся ид сериднѣму здвигу. Пудкарпатські діалекты, вшелияк, задержали розлуку меже фонемами **и** тай **ы**, задержали и давноруські звукозлуку **кы**, **гы**, **хы**.¹³ Ся характерна призначность пудкарпатської бисіды, удбита у зглядованых рукописах, є єднов из майзначущых фонетично-правописных черт пудкарпатського русинського урядного писемства XVIII. століття. Рукописы, у котрых не розлучают ся **и** тай **ы**, не є звукозлук **кы**, **гы**, **хы**, вадь родили ся на гуцульськѣм відику, вадь авторы їх были не пудкарпатські Русины, што мож потвердити, взявши на позур и инші языкові призначності конкретного текста. Сякое задержаня містных традицій, передачу на письмі **кы**, **гы**, **хы**, напрекур правописным нормам церьковнославянського и українського літературного языка видиме и в документах канцеларні Бачинського из кунця XVIII. — зачатку XIX. століття. Частое появєня ся у рукописах Ольшавського, Брадача, Бачинського буквозлук **жы**, **шы** напротив нормам церьковнославянського языка можеме брати за фонетичну появу діалектного ўведєня, зачим она жиє на западнорусинській теріторії (на запад уд Латориці).¹⁴ При посуженю сєї фонетично-правописної появи треба, прото, зважити и таку возможность, ож у дакотрых рукописах она могла быти чертов тогдышного муцно полонізованого українського літературного языка.

Нормы, держані у канцеларській практиці, не приимали переміну **о**, **е** у запертых складах, котра є у русинській бисіді, пак она появляла ся лем у авторув, што мали нижый уровень школованя. Перехуд **л** > **в** удбиват ся лем у памятках из первой половкы XVIII. століття. Передача **š, ž, č + е** > **š, ž, č + о** у пудкарпаторусинськѣм писемстві, перебрана из норм українського літературного языка и пудкріпєна містным угварянѣм, при твориню присвойных

¹² Дулишковичъ І.: Историческія черты Угро-Русскихъ. I-III. Унгваръ. 1874-1877. 64-76, 220-226.

¹³ Панькевич І.: Українські говори Підкарпатської Руси і сумежных областей. Прага, 1938. 60; Gerovskij G.: Jazyk Podkarpatské Rusi. In. Československá vlastivěda, III. Jazyk. Praha, 1934. 465.

¹⁴ Латта В.: Фонетическое взаимоотношение гласных **и-ы** в украинских говорах Восточной Словакии. In. Дружба братских университетов. Киев, 1966. 181-190.

якостникув, у закончинях якостникув и містоназивникув, а также у формах перфекта глагола *идти* указує ся дослїдно. На кунци XVIII. століття у представителюв того страма, што ставив ся за наворот ид чисто церковнославянським нормам (Григорій Таркович¹⁵) и у дакотрых авторув на вплив руського языка (Іоан Копчай¹⁶) задержало ся *š, ž, č + e*, а лем у подаєдних словах иншак, як то ўжадала практика канцеларні Бачинського, приміром дослїдно у слові *мукачовскій*.¹⁷

Што ближе ид кунцю століття, тым май маліє участка повноголосых восточнославянських (русинських) лексем, а также перерозділення рефлексій *ort, olt > rot, lot; dj > ž; tj > č*; росте зась число церковнославянських соудвітностей. Звукові переміны *tort, tolt, tert, telt > trat, tlat, tret, tlet* у даяких памятках из лемковського відика не важу тримати за славянізми, они приця не сут рідкостєв у лемковських говорах як результат языковых взаимин из польськыма и словацькыма говорами. У морфемах *пред, пре* переход *tert > tret* появил ся у давнюукраїнськым літературным языкови уже у XV. століттю на польський вплив и скоро ся перенюс и до урядного писемства, участка неповноголосых форм у цілум россягу изгядованого періода доста висока. Як результат високої хуснованости префікса *пре-* участка форм из таким переходом звука щи булша, кидь зважимо и на текстуальні слофоформи (вокабулы).

Морфологія

У карпаторусинських діалектах уже до періода, котрый изгядую, завершив ся процес твориня новых форм змінєваня назывникув. Сесїнові тїпы змінєваня зачали взаимно уддієвати єден на другого.¹⁸ Призначностєв змінєваня назывникув у згядованых памятках мож держати того, же закончиня назывникув из первинным змінєванєм на *-и* споро и часто ся трафляють у мужськым и серидньом родї. У множинї у назывникув из основов на *-а* змінєваня на *-а* указує ся у мужськым и серидньом родї, а также у назывникув жунського

¹⁵ Удвари И.: Данные о закарпатско-украинской официально-деловой письменности XVIII в. (О гайдудорожских годах Григория Тарковича). In. *Studia Slavica Hung.* 32 (1986). 63-100.

¹⁶ Удвари И.: К вопросу о влиянии русских грамматик на закарпатско-украинскую письменность XVIII-го века. (Гайдудорожские официальные документы Иоанна Копчая). In. *Studia Russica* 8. Budapest, 1985. 195-243.

¹⁷ Уббїжники А. Бачинського подає Шлепецький А.: Мукачівський єпископ А. Ф. Бачинський та його послання. Збірник Музею української культури. III. Пряшів, 1967. 223-243.

¹⁸ Деже Л.: Очерки по истории закарпатских говоров. Будапешт, 1967. 128-129.

рода из мягков основов у *instr. loc. plur.* Айбо у *dat. loc. plur.* поміра закончинь на *-а* низка поруано из иншыма закончинями. Сёму причину глядати треба исчасти в архаичнум характері пудкарпаторусинських говорув, а счасти у приятых церковнославянських нормах, котрі спозначно зачали ся указовати на кунци століття. У пудкарпатських русинських говорах *plur. instr. masc.* має переважне закончиня *-ами*, граматака церковнославянського языка М. Смотриького дає туй и давное *-ы*, и появившое ся на украинськум ґрунті *-ами*; у булшині документув є *-ами*. Зась у *dat. plur. masc.* всеприятым мож держати твурник *-ом*. Туй хуснованя твурника *-ам* не пудперало ся ани діалектныма аналогіями, зачим у говорах пановали *ом > ум, ѱм (iim), ім, ым*, а на май западнуй части ареала *-ом*.

У змінёваню назывникув трафлят ся морфологічний полонізм, што прийшов через посредство давноукраїнського літературного языка из польського языка, де латинські слова на *-um* приберают у *nom. acc. plur.* закончиня *-а*; на польську мінту у памятках находиме: литералнѣ документа, апарата... могутъ, інштрумента, привѣлегія итд. Такі форми меже иншыма трафляют ся у Ольшавського, Брадача, ба щи й у Гріґашія.¹⁹

Указує ся и морфологічний гунґарізм, котрый вижу у тум, ож пружвища, яка бы ни была їх структура и етімологія, не змінюют ся.

У змінёваню якостникув поступом ид кунцю століття паде до воч все булша перевага церковнославянських форм. Правда, убстают ся у хуснованю и характерні про народну бисіду стягнуті форми якостникув (*nom. sing. fem., acc. sing. fem., nom. plur.*), айбо, приміром у документах, што ўйшли из канцеларні Бачинського, їх частота не сягат ани 1%. Пудля правил церковнославянського языка в именительнику множины якостники розлучають ся закончинями зависимо уд рода. Закончиня *nom. plur. neutr.* *-ья/-ія* на місті народных *-ѣ/-і/-ы* и церковнославянського *-ая*, дуже віроимо, же употребляють ся на вплив граматыки М. Ломоносова, вадь хоть лем практики тогдышного руського языка.²⁰ На кунци століття закончиня *gen. sing. masc. neutr.* *-аго, -яго, gen. sing. fem. -ой, -ья/-ія* стают всеприятыма на єдночасный вплив руських и церковнославянських ўдань и рукописных творув, бо граматака Ломоносова пудняла на норму

¹⁹ Поз. статью *Уббѣжники Михайла Гріґашія (1758-1823)* у сьом томі.

²⁰ **Удвари И.**: К вопросу о влиянии русских грамматик на закарпатско-украинскую письменность XVIII-го века. (Гайдудорогские официальные документы Иоанна Копчая). In. *Studia Russica* 8. Budapest, 1985.195-243.

руського языка церковнославянські по природі закончиня *gen. sing. masc. neutr.* -аго, -яго и *gen. sing. fem.* -ья/-ія попри -ой, -ей. Закончиня *loc. sing. masc. neutr.* -имъ, -ымъ и *instr. plur.* -има, -ыма удбивають лемковські бесідні форми, што через школованя и урядні документи прийшли на восточное Пудкарпатя и зафіксовані у тамошних рукописних памятках писемства, а также у печатануй Урбарії.²¹ У змінёваню глаголув тоже дали ся знати розличні уддіёваня, хоть и хронологічно неєдностайні. Характерно, же до 80-х годов у первом лиці множини теперішного часа напротив русинському народному -ме²² и церковнославянському -мъ до 80-х годов пановало закончиня -мо, взятоє из давноукраїнського літературного языка, а уд 80-х годов закончиня -мо, вшелияк, цілком пропало. Діалектні призначності удбили ся у зложених формах глаголув. У минулум часі звичла ся хусновати форма діалектного перфекта и давноминулого часа, а также аоріст, у діалектах уже не жиючий. У третьом лиці розказового образа хуснує ся русинська частиця *най, ний*, взята из українського літературного языка частиця *нехай*, авадь церковнославянська *да*, сеся послідня на кунци століття стає всепріята. Будучый час творит ся избулша из форм будучого часа помучного глагола *быти* и інфінітива основного глагола. У жерелах из лемковського відика як діалектизм на місті інфінітива основного глагола трафлят ся и форма минулого часу. Сякий полонізм, призначный про український літературный язык, появлят ся в стереотіпних формулах у памятках из первой половкы століття не лем у лемковському ареалі.

Де є на то возможность, у суй роботі аналізую й інші часті речи: чиселники, містоназівники, приглаголы. Про зглядований період характерным є хуснованя форм незначених містоназівників, творених из помочов частиці *колвекъ*, польської поро́ды, што росширило ся уд XVI-XVII. століття в українському літературнім и уряднім языку. И се указує український вплив на пудкарпатське писемство. У чиселникув не проявила ся глибока славянїзація, характерна на кунци століття.

²¹ **Петровъ А.**: Первый печатный памятникъ угро-русскаго нарѣчія. Урбаръ. Матеріалы для исторіи Угорской Руси. V (1908) Спб.; Поз. щи **Деже Л.**: Урбаріальные записи с Мараморошской Верховины. In. *Studia Slavica Hung.* 3 (1957) 235-260; **Деже Л.**: Памятники деловой письменности Закарпатя. Урбаріальные записи. Будапешт, 1965.

²² **Панькевич І.**: Українські говори Підкарпатської Руси і сумежних областей. Прага, 1938. 312.

Лексика

Лексичний фонд изгядованых памяток характерізує факт притомности розличных генетичных и стилістичных пасем. Туй своєфайтово исплыли ся лексичні єдиниці давноукраїнського літературного языка из XVI-XVII. століття, условеня урядного, канцеларського стиля, елементи церковнославянського языка и пудкарпатської народної бисіды. Ид сёму ся яже и висока поміра розманитої генетично-стилістичної природи синонімічных пар, синонімічных шорув, котра, властно, може ся держати за єдну характерну призначность лексики пудкарпаторусинського писемства XVIII. століття. Майблизка ид народнуй бисіді лексика контрактув и тестаментув. Сёму причина счаси крыє ся у тум, ож реалії, котрі были їх предметом, корінили ся у пудкарпатській реальности, а счаси, же тоты, про кого ся готовили и кого ся дотыкали сесї документи, збулша неписемники были, та про них лем народный язык порозумительный був. Доста висока участка народнобесідної лексики и у письмах.

Горі-м зазначив, ож переднякы інтелігенції у булшум были родакы из западного Пудкарпатя. Позад того у послідній третині XVIII. століття уже не было рідкостёв, ож у документах, появивших ся на восточнум Пудкарпатю, ба й у печатануй Урбарії тоже, фігуrowали западнорусинські (лемковські) лексичні елементи. У языку документув канцеларні Бачинського и даякых иншых памяток, котрі-м проберав, можеме стямити уже уд 80-х годов до даякої міры ўрунаность. Она, правда, реалізовала ся у знамени архаїзації языка. В уббіжниках Бачинського характерно и у рунуй мірі переплели ся елементи восточнорусинські из западнорусинськыма. Появеня ся восточнорусинських елементув у памятках западнорусинської поро́ды — ся поява, характерна про кониць XVIII. століття — свідчит у кунцёвум результаті за інтеграцію пудкарпаторусинського общества и може ся потовмачити ростом числа и уровня єдиных культурных інституцій. Тіпична восточнорусинська (мараморошська) призначность — якостникові и приглагольні формы, образовані из частицёв *май* румынської поро́ды. Як синонім рідко трафляючого ся літературного *для* и западнорусинського (лемковського) *про* всягды всеприятым указує ся характерный про серидні відикы предлог *діля*. Зачим приятый ся учинив у канцеларській практиці, предлог *діля*

пак трафлят и до рукописної граматики *А. Коцака*, у зачало, де ся описують предлогы, што стоят из винительником.²³ Слово сесе бивно ся указує и в будайськым уданю катехізма *Іоана Куткы*, года 1801²⁴ (поз. боки 27, 31, 40, 66, 148, 151, 165 идр.), у котрум иншак споро представлені лемкізмы, меже нима и предлог *про*. Перемішованя, уєдначеня бесідных елементув указують у Куткы и такі форми, як *майпервѣ* 24, *майболише* 98, *май годнѣшое* 31 итд. Органичну часть русинських бесідных елементув образують трафляючі ся у памятках лексичні гунгарізмы, словакізмы и часть полонізму.²⁵

Лексичні мадярізмы удомашнили ся у пудкарпаторусинських говорах як результат прямих стыкув двох народув — языковых, газдуських и культурных. Трафляють ся они и в памятках XVII-XVIII. століття иншых жанрув и функцій, а часть из них и днись жиє у говорах пудкарпатських Русинув и в языкови бачванських Русинув. Меже лексичні гунгарізмы мож зашорити топонімы мадярського уведеня вадь образовані из них якостники. Назвы сел, де Русины жиють у россіянню, догдеедного сут перебрані из мадярського языка.

И словакізмы трафили до лемковських говорув через контакти народув, и тоты, што сут у зглядованых памятках, яло бечеловати як лемкізмы. Словакізмы представляют гро западнорусинських елементув. Через документи, базовані на лемковських говорах, через представителюв інтелігенції родакув из лемковського відика, што учили у Мукачові и Унгварі, лемкізмы трафляли и на сериднєє и восточное Пудкарпатя. Як примір, припомяну у словеня *позорь дати* 'уважати, гатковати на што', котреє єднако ся трафлят у Брадача, Ольшавського, Бачинського, а у варіантах 'дати позур / позюр / позір' росширеноє у булшині пудкарпатських русинських говорув. Языковый вплив документув, написаных на западнум Пудкарпатю, добрі ілюструє факт, ож канцеларізм *позорь дати* у XVIII. століттю указує ся на восточнум Пудкарпатю в уббіжнику Михайла Грігашія, автора Гукливської

²³ Ганудель З., Дзензелівський Й.: Граматика Арсенія Коцака. In. Науковий збірник Музею української культури у Свиднику, 15/2. Пряшів, 1990. 63, 188.

²⁴ Кутка І.: Катихісісь малый или наука православно-хрїстїанская сокращенная во благочестное воспитаніє юношества дієцесїи Мункачовскїя составленная в Оунгварѣ. В Будинѣ градѣ. 1801.

²⁵ За полонізмы у русинськым церьковно-уряднум писемстві поз. Udvari I.: Refleksje o języku okólnika i utworów drukowanych J. De Camelisa (1641-1705). Dane do ukraińskiego piśmienictwa oficjalnego. In. Slavica 24. Debrecen, 1990. 45-56.

хроники, родака из восточного Пудкарпатя: «на сіе дѣло по ... росказу царскому дадутъ позоръ». ²⁶

Значнійша часть лексичных елементув давноукраїнського літературного языка у зглядованых памятках припадат ид общому восточнославянському респективно українському лексичному фонду, айбо меже нима спозначна участка слов польського и латинського ўведеня. Дале, у стереотіпных формулах присутні тогдышні ўсловеня українського урядного (канцеларського) писемства, меже котрыма ипен так споро взятых из польського языка. Поступом того, як маліе участка елементув давноукраїнського літературного языка, менша ся чинит и поміра полонізмув. Єднакож, ищи все їх сила у документах канцеларні Бачинського, опровергаючи того испрощеноє бечелованя, же характер сих документув церьковнославянський. Постепенное удтискованя языковых елементув давноукраїнських можеме потовмачити дакулькама факторами. Из Галичинов дотогды держані стыкы ўслабли: уд 40-х годов XVIII. століття вербованя клерикув и монахув из Галичины заказали; 1773-го года образовала ся мадярська дівізія чина василіанув; 1774-го года у Мукачові основали попуську и канторську препарандію итд. Ведно из екстралінгвальныма факторами дала ся знати и обща архаізація українського літературного языка. Давноукраїнський язык у XVIII. століттю у конкуренції из руським трафлят у крізу, зазнає зміны у структурі пуд силным уддїєванєм церьковнославянського и руського языка. Часть полонізмув задержує на собі призначні про польську фонетику черты, докуль булшина фонетично успособлят ся приймаючому українському языкови.

Характерным атрибутом урядного стиля на цілум россягу XVIII. століття была притомность латінізмув. Латінізмы не чинят єдностайну цілость, они сут порузної природы. Знає ся, же булшина їх через польський язык трафила до українського літературного языка, а удтуль — як свідчат творы, напечатані у Тирнаві давноукраїнським языком — и до пудкарпатського писемства. Як уже споминав єм, изгладовані памятки туй-там удбивают и характерні про польський язык фонетичні, правописні и морфологічні призначності. Приміром: *рокъ полѣтычній* < *polityczny*, *кондыцією* < *kondycja*, *тытулы* < *tytuł*. У Бачинського уже не є латінізмув, де польський *у* > рус. *ы*. Другое пасмо латінізмув могло появити ся у языкови респективно творах

²⁶ Поз. статью *Уббіжники Михайла Гріташія (1758-1823)* дале у сьом томі.

подаєдних писателюв непосредно из латинського языка. У тогдышнуй Мадярськуй Краині урядный и державный язык був латинський, се був урядный и літургійный язык католицької церьковли, еден из урядных языкув мукачовської грекокатолицької єпархії. Без знатя латинського языка не мож было дустати значнійший урядный вадь церькуный пост. Андрій Бачинський и йменованя гумена клав у зависимость уд знатя ним латинського языка. Ближе ид кунцю століття, як постепенно уліпшовав ся уровень школованя, повысило ся у широкуй цілови інтелігенції и знатя латини, у церькунум урядництві, суднум поступку, краснум писемстві й инных сферах роль латинського языка росла, все май истискуючи простур хуснованя русинського языка. Часть авторув изгядованых памяток были латинсько-русинські двоязычники. И того нам мече світло на появеня латінізмів у тогдышнум пудкарпаторусинськум писемстві, же мукачовські єпископы, жебы ся ўваровали уд нападаюв рімокатолицького клера, старали ся убудовати церькуну структуру и школы на мінту єпископств латинського обряда. Тритєє пасмо латінізмів образуют слова, на котрых видко малярське посредство: *новтаріушъ, провкаторъ, пасушъ* и др.

Вплыв церковнославянського языка

Лексичное уддієваня церковнославянського языка осуществляло ся многыма путями. Прямо через научні, церковно-полемичні и літургійні творы, написані по церковнославянськы, непрямо через давноукраїнський язык, респективно єго функціонально-стілістичні варіанты, котрых єднов главнов составинов были элементы церковнославянської породе. У згядованых жерелах на зачатку століття число церковнославянських лексичных елементув незначное, а у даяких функціонально-жанровых групах (приміром, контрактах) указуются лем у стереотіпных ўсловенях. Уд середины століття, паралельно из росширенєм школованя, коли на передину ўйшла проблема языковой нормы, у текстах жерел зачинают ся появляти церькуні «славянізуючі» слова, приміром: *иже, да, дабы* итд. — в иншум, вшелияк, лексика убстає незмінна, вадь такой незмінна. Уд 80-х годов XVIII. століття, позад того, як кївський варіант церковнославянського языка ўголосили за літературный язык, нормы церковнославянські указуют ся досліднійше, у первум ряді у графіці и граматіці. Паде

до вока архаїзація лексики рукописув, айбо, як горі-м зазначав, узшое пасмо давноукраїнської лексики дале фунгує. Причина сёму тот могла быти, же из никаня на лексику, на удлуку уд графіки и граматикы, церковнославянський язык не був нормалізований, хотяй словник *Памвы Берінды* муг быти познатый. Авторы и переписці, продукуючи урядні документи, у перибігу свої роботи, вшеляк, приперали ся не на лексикографічні ручні книги, ай на бывші у їх культурнум овиді, каждоденно на них уддієвавши творы красного писемства и літургійні, канцеларські документи, котрі были (у сьом случаи лишиме вон позорности по латинськы и по малярськы писані) вадь церковнославянського (руськославянського) языка (літургійні книги, творы красного писемства), вадь давноукраїнського (творы красного писемства, катехізмы, збирькы казань итд.), авадь удбивали норми, посячині містнов практиков (штатуты, єпископські и протоєрійські уббіжники итд.).

Ид узвычаєным составинам, які опреділяють характер пудкарпатського русинського писемства XVIII. століття, у послідній третині століття додає ся вплив руського літературного языка. Уддієваня чисто руського языка мож єднозначно ўокремити уд впливу руської редакції церковнославянського языка лем на кунци століття.²⁷ Язык авторув памяток, котрі згляду, муг ся прямо овпливнєвати приходячими на Пудкарпатя творами руського красного писемства, научным и літературным часописами, збирьками уложинь, граматиками, айбо и непрямо — через українське, галицьке писемство, на котрум ся на кунци XVIII. століття указує силный вплив руського літературного языка. Кидь хочеме побечеловати руський вплив, валушно дати позур на тот факт, ож руські лексичні, графічні, морфологічні призначности хронологічно майскорше ся появляють в урядных документах високообразованых авторув: Іоана Копчая, Григорія Тарковича, Арсенія Коцака, — што дустали образования у Відню, вадь пробывали у Відню.²⁸ Вшиткі трое знали ўдану 1755-го года руську граматику Ломоносова. Коцак у своєю церковнославянській граматиці, коли

²⁷ **Удвари И.**: К вопросу о влиянии русских грамматик на закарпатско-украинскую письменность XVIII-го века. Гайдудорогские официально-деловые документы Иоанна Копчая. In. *Studia Russica* 8. Budapest, 1985. 195-243.

²⁸ **Ганудель З., Дзендзелівський Й.**: Граматика Арсенія Коцака. In. Науковий збірник Музею української культури у Свиднику, 15/2. Пряшів, 1990. 26-27, 84.

пише за графику, нераз удкликує ся на практику ўдань, што были напечатані руськов горожанськов азбуков (*гражданка*).

Изгорния

Русинське рукописное урядное писемство XVIII. століття указало ся у рузностайных жанровых и функціональных сферах. У мукачовській грекокатолицькій єпархії поруно из латинським языком як главный урядный язык служив такой варіант языка, што був єднако искапчаний из пудкарпатськов русинськов бисідов, літургійным церьковнославянським и тогдышным украинським (галичським) літературным языком. Сись варіант языка, сінтезуючий у собі булше языковых пасем, властно, можеме брати за пудкарпатський русинський літературный язык. Составины літературні (церьковнославянського и давноукраїнського літературных языкув) и народнобесідні у порузных функціонально-жанровых сферах хуснованя языка дустали неєднаку роль. Контракты, нотаріальні записы, тестаменты стоят майближе ид народный бисіді, а штатуты, уббіжники — ид літературным языкам.

Характерності представляючих предмет сєї работы памяток писемства конкретнійше додали ся из таких составин.

1. *Містні традиції рукописного писемства*, што ся удбили у графіці и фонетиці, приміром: нерозлученя графем *ъ-ь*, дослідное розлученя фонем *ы-и*, задержаня *кы, гы, хы* итд.
2. Подаєдні функціонально-стілістичні пласы *давноукраїнського літературного языка XVI-XVIII. століття*, што ся провказали у правописі, стереотіпных формулах и лексиці.
3. Нормы *церьковнославянського языка*, што збулша дают спознати свуй вплив у правописі, фонетиці, морфології и лексиці.
4. Графічні и лексичні елементи *руського языка кунця XVIII. століття*, прото сись вплив лем у XIX. століттю, май онь у другуй єго половці, чинит ся рішительным фактором пудкарпатського русинського писемства.

Никаючи хронологічно, можеме ўзнати, же у памятках из первой половкы XVIII. століття домінуют вадь діалектні, бесідні черты, вадь елементы давноукраїнського літературного языка, и притомні туй сут стереотіпні формулы украинського урядного писемства, на котрых ся указує муцное уддієваня польського языка. У 50-60-х годах докончат ся своєфайтовый сінтез народнобесідных и літературных

составин. Послідныма авторітетныма представителями сёго синтетизуючого страма, што приперав ся на народнобесідну основу и на давноукраїнський літературный язык XVII-XVIII. століття были єпископы Михайло Ольшавський²⁹ и Іоан Брадач. У 70-80-х годах на вплив екстралінгвальных факторув наповно ся указує архаїзуючий стрем, што приносить на передину нормы чистого церковнославянського языка, а также зачинат ся появляти уддієваня руського языка. У практиці канцеларні єпископа Бачинського старі и нові тенденції переплітали ся, туй можеме ити ступляями процеса, при котрум ся докунчало до даякої міры ўєдначеня меже говорами, їх інтеграція.³⁰ У памятках, што ўйшли из канцеларні Бачинського, а котрі-м перестудовав, видко далеко не тот правилный церковнославянський (руськославянський) язык, котрый пак був приятый творцями русинської церькуної и культурної політики у якости літературного языка Русинув. Уббіжники Бачинського, ёго инші урядні документи, напрекур тому, приимляли ся як носителі нормы літературного языка. Їх языковий вплив був великанський — они створили языкову традицію. Так прузваное пудкарпатське язычіє XIX. століття має своє коріня у практиці писемства канцеларні Бачинського. Народнобесідні, діалектні черты у часі Бачинського спозначнійше провказовали ся лем у меншых центрах церькуного урядництва.

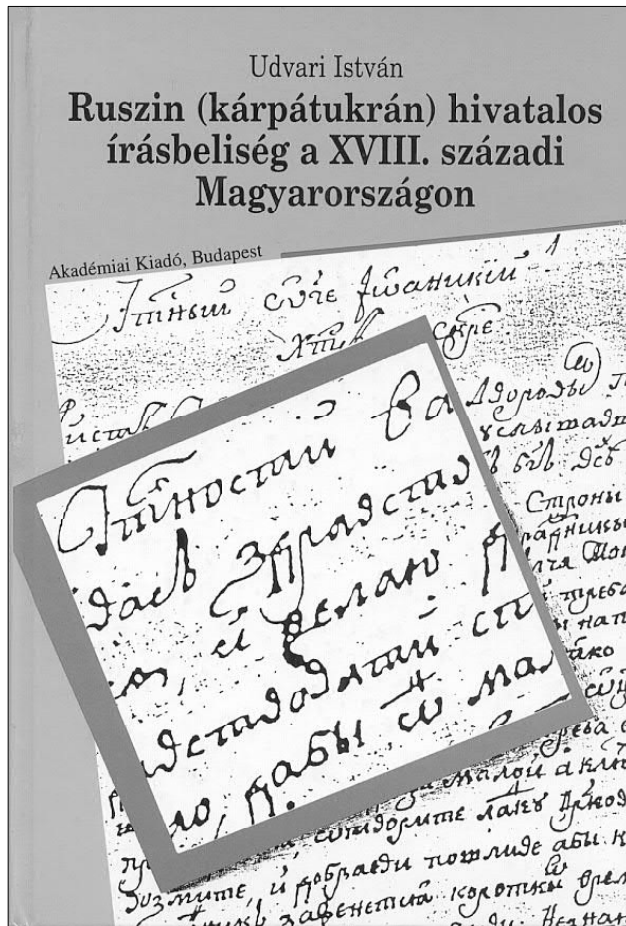
Никаючи на скоропис, позад ёго характера и функцій на иншых восточнославянських теріторіях, ун був носителём тенденції, што бочила уд літературного языка (*книжный язык, книжна мова*). На руськуй языкуй теріторії кунцём XVII. століття, зачатком XVIII. століття похоп скорописа язав ся ид похопу нелітературного (некнижного) языка. Новый руський літературный язык, постепенно удокремлюючий ся уд церковнославянського, у своих многочисленных графичных, правописных и граматичных призначностях и нормах ўрус из скорописної практики кунця XVII. століття, зачатку XVIII. століття (пор. правописну реформу Петра I.). И пудкарпаторусинське скорописное урядное (канцеларське)

²⁹ Морфологічний аналіз рукописув єпископа Михайла Мануела Ольшавського (пиля 1700-1743-1767) поз. **Вакуленко С., Даниленко А.** (ред.): Мовознавство. Тези та повідомлення III Міжнародного конгресу україністів. Харків, 1966. 146-154.

³⁰ За єпископа Бачинського поз. окрему статю сёго тома. Поз. щи **Удвари И.**: Владика Андрей Бачински (1732-1772-1809) предгласник руского народного препороду. In. Шветлосц 39. Нови Сад, 1991. 44-66.

писемство уддієвало на графіку, правопис и язык печатаных книг, приміром, на удану пиля года 1770 Урбарію, на удані 1797-го и 1799-го года букварі, на уданый 1801-го года катехізм.³¹ Через сесі ўзначні творы из пера Іоана Куткы, што дожили ся вцілови 12 удань, язык рукописного писемства XVIII. століття мав уддієваня ши й у XX. століттю!

Результаты сєї студії можут ся ўхусновати у премай порузных областях языкознательства: у пудкарпаторусинськуй історичнуй діалектології; в історичнум описі пудкарпатського варіанта літературного языка и бачко-сримського літературного языка; у зглядованях язая церковнославянського языка и діалектув, вадь локальних варіантув церковнославянського языка. Окрем русиністув, можут їх употребити як доповнюючий матеріал изглядователі історії мадярського языка и культуры, мадярсько-русинських інтернетничных и языковых стыкув, впливу русинства на формованя и розвуй містної регіональної мадярської культуры, додаючи нові переливы ид дотеперішному образу, котрый єсьме мали.

Укладка книги Іштвана Удварія за русинське урядное писемство у Мадярськуй Країні XVIII-го століття, котру споминаєме у первой запятії сєї статі

³¹ За букварі и катехізм Іоана Куткы поз. окремі статі сєго тома.

Ид історії русинського писемства у Мадярщині у XVIII. століттю (Южномараморошські контракти)

Мараморошські русинські говори припадають меже майліпше перестудовані карпаторусинські говори.¹ Богатий Мараморош и на памятки русинського писемства. Туй повстала перва значнійша карпаторусинська языкова памятка — потвіржия дарителного листа грушовського монастыря (1404),² дале єден скорший твур русинського писемства, написаний народным языком — Няговська Постіла.³ И памятки красного писемства из XVII-XVIII. століття задержали ся по селах жупы Мараморош во множестві.⁴ При розманих подіях церковного и політичного живота жупы из XVII. століття — зачатку XVIII. століття появили ся, респективно сохранили ся, у великум числі документи, котрі можеме уднести ид офіційному писемству.⁵ На єднум южномараморошськум гуторі появила ся и перва печатна памятка карпаторусинського языка — Урбарія.⁶ Лінгвістичный аналіз текстув сєї многотварьної и богатої мараморошської памятки, што ся яже ид тогочаснуй урбарськуй регуляції Марії Теризії, учинив Ласлов Дежев.⁷

Ниже подані 14 памяток из зачатку XVIII. століття и єдна из 1774-го года сут на триманю у фондї Neoregistrata Acta (NRA) у Мадярськум Державнум Архіві меже мадярсько- и латинськязычныма документами из округа мараморошської жупної коморы. Вартость и возможность похуснованя сих документув тым булша, же можеме їх локалізувати. Окрем єдного документа из первої половкы XVIII. століття, што го были написали у Буштині,⁸ вшиткі

¹ Орос, Овг, ПУГ, GerJ. 467-471, за додаточныма бібліографичныма податками поз. ДОЗ 293-304.

² ПетГр, ЗА. Мадярська назва села: Körtvélyes.

³ ПетПН, ПетОР, ДОЗ 123-243.

⁴ ЯР 9-41, 41-55, 55-64, 64-71, 71-95; ПЗД 171-173; Я. Стрипський, Соборник ієрея Игнатія (около р. 1660) Литературна Недѣля 3. ч. 21. 149-152.

⁵ ПНІ 29-31, ДОЗ 293-298, ППЗТ 39-42.

⁶ Урбар 34, Німчук 28. Факсимілей русинської урбарії опубліковав автор сих рядкув у книзі, котру появив на чисть V. Світового Конгреса Русинув, поз. **Іштван Удварі**: Русинські жерела урбарської реформи Марії Теризії, *Studia Ukrainica et Rusinica Nyiregzháziansia* 6., Nyiregzháza, 1999. 71-95.

⁷ ДУЗМ, ДМат 45-51.

⁸ Мадярська назва Bustyaháza.

інші писані були у Салдобошу.⁹ Обадва села лежали на території коморського маєтку. У Буштині 1720-го года бывали 25 кмитських фамілій, а у Салдобошу — 30 їх.¹⁰ У часі списованя 1784-го года, за Їзефа II., у Буштині было 107 хыж, 141 фамілія, 592 жителі, у Салдобошу — 92 хыжі, 101 фамілія, 485 жителюв.¹¹ У фаховуй літературі найшли сьме дві языкові памятки, скапчані из Салдобошом, еден покрайный запис из XVIII. століття и кириличні записы печатаної урбарії.¹² Нынїшний говур села проаналізований.¹³ Сут познаті и податкы за говур Буштини.¹⁴ Залогові контракты и куповално-продайні лагоды, написані на половці, четвертині вадь усьмині формата (поз. сей контрактушь 1730, контрактушь Василювь 1730, контрактный листь 1774) догдеедного несут на собі герб корольської коморы, на двох попереплітанных буквах С посажену замкнуту австрійську Габсбургську коруну, указуючи и сим на того, же изготовили їх были у коморській канцеларни. Сись герб є и на завіренуй копії листины, складеної в углянському монастири 1774-го года.

Документы, што давали правну силу актам куплі-продаю, залоговым операціям, фіксують характер токмы, называють и локализують обект куплі-продаю. Зазначають місто, де справлена лагода, час, ціну обекта токмы, коли-неколи и алдомаш, а также свідкув, што при тум были притомні. Стереотіпы контрактув, лагод, потвіржинь мають меженародный характер, они уводят ся из практики середнєвіких латинськоязычных листин. Єднак туй видиме у великуй мірі родинство из малярськоязычными листинами подобної функції и содержания у части структуры и формы, што бы ся могло потовковати впливом многих факторув. З єдного боку, форма карпаторусинських листин слідовала за галичсько-українськов листиновов практиков,¹⁵ котра через польський язык уже уд XIV. століття перетерпіла такі истні впливы латинського языка, як и малярська. Из другого боку дає ся чути непосредное уддієваня малярського писемства. При своих архівных изглядованях

⁹ Малярська назва Száldobos; днись Стебловка ~ Стеблівка.

¹⁰ **Acsády I.**: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában. 1720-21. Budapest, 1896. 7.

¹¹ **Danyi D. — Dávid Z.**: Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787). Budapest, 1960. 88-89.

¹² ЯИЛ 200-201, Урбар 46, 49-50, 51, 55.

¹³ Добош, Орос, ОВГ, ДЛАЗ I-II.

¹⁴ ПУГ 440-442.

¹⁵ ЗолтанГос 86, ПБУБ 76, 101.

пересвідчив єм ся, же у єден и тот час, на єднум и тум місті — у Салдобошу — єдна и та особа писала и по русинськы и по мадярськы, а булша часть документув искладена по мадярськы. Также у русинськоюязычных документах сут мадярські слова: алдомашъ, бѣзоншагъ.

У єднум документі датум цілком хыбит, а што писаний пувуставным письмом, наслідуючим печатні книги, свідчит за автора, же був у писаню нескушений, нешколований чоловік. Єден инший документ, и тот пувуставного письма, тоже не має доброго датованя: лем только на нюм зазначено, же складений за Карола III.: дѣлося при державѣ Карола. Маючи на озирыку архівное окруженя, в якум меже мадярсько- и русинськоюязычными документами передержовав ся сись документ, мож ўзнати, же написаний був за панованя Карола III. Габсбурга (1711-1740).¹⁶

Отворяючі формулы: року бѣаго 1705, 1727, 1740, року бѣого 1711,¹⁷ даемо вѣдати симъ нашѣмъ писанѣмъ 1711/а, вѣдомо єсть кому належѣть 1730,¹⁸ вѣдовно да будетъ каждому вамъ 1734, даемо знатѣ комуждо кому належѣть о семъ дѣлѣ 1711/б, даемо знати кому належить (до 1740), извѣстно творю 1774.

Завершинкові формулы: при томъ бивѣ~бывѣ 1705, 1718,¹⁹ при семъ были люде боженѣ 1711/а, были при томъ дѣлѣ люде зацнии,²⁰ при томъ были люде боженѣ 1720, при тумъ были 1729, при томъ были люде бѣзоншагы (без года), алдомашъ двѣ буди з горѣлки 1711/а, алдомашъ бывѣ за ма^ряшъ 1718, алдомашъ ї [3] маряшѣ 1726, ить сѣлскуй земли алдомашъ 1727.

Слово мадярського ўведения *алдомашъ*, як и *бѣзоншагы*, свідчит за вплив тогочасної правницької термінології. Пор. *bizonság ez dologban* Kosán Simon;²¹ *Bizonságok* Matyas János, Szabados János;²² *Bizonságok* Dobos János falusi Hites Biro, Berecz Janos Hites Ember.²³

¹⁶ Пор. **держава** 2. влада, панування: Пса^и и да^и при державе г^едра великого кназа Витовта. ССУМ I. 295.

¹⁷ Пор. из типичнов формулов латинськоюязычных листин: Anno Dni, Anno Domini!

¹⁸ Пор. ССУМ I. 227, II. 542.

¹⁹ Пор. ССУМ II. 232.

²⁰ Пор. ССУМ I. 388.

²¹ OL NRA. Marmat. 1742. Fasc. 1813. N. 237.

²² OL NRA. Marmat. Fasc. 1813. N. 208. 1731.

²³ OL NRA. Marmat. Fasc. 1813. N. 208. 1725.

Письмо

Нижче подані русинські мовні пам'ятки, уміщені три, написані тогочасним українським письмом. Письмо трьох пам'яток (1720, до 1740, без года) — нескущеної руки, указуюче на нешколованого автора, наслідуюче пувустав тогдышних печатаных книг. У трьох инших документах конкретно ся называт їх автор: я диякъ Іванъ Фантичъ р. вл. 1711/б, діякъ руский 1729, Сей контрактушь писавъ поповичъ вубарюский 1730. Документи из 1705-го, 1711/а, 1718-го года писала єдна рука. Копію свідчення из 1774-го года приготовив даякий монах. Сільські бировы, боженикы не знали писати, за имнєм їм стоят лем крестикы. У документі єдного буштинського дубного немеша, Гаврила Чулея, што прийшов був до Буштини из мараморошського немешського села Нанкова, годны сьме прочитати: Писати не ум ъю али крест кладу 1730. Правом можеме предположити, же писарями документув были сільські канторы, попы.²⁴ Паде до ока, ож практично локализованое ид двом селам скорописное письмо не єднакое у части графикаы. што свідчит за существованя розличных школ и їх порузну практику письма.

1. На запис звука **и** булша часть документув хуснує єдну букву, вадь **у** (1705, 1711/а,б, 1718,1740), авадь **ѣ** (1729,1730,1734,1751).²⁵ У документі из года 1726 **оу**, **у**, **ѣ**, а у документі из года 1727 — **у**, **ѣ**. Лем у документі из года 1774 додержаное правило граматикы М. Смотрицького, же на зачатку слова належит употребити **оу**, а в середині вадь у кунци — **ѣ/у**.²⁶
2. Заслужит на позур, ож розлука графемы **ѣ** и **ѣ**, подобно, як у русинських документах иншого содержания и функції, не є дослїдна. У многих документах лем **ѣ** присутный.²⁷ Зась ўлучно **ѣ** є у документі из 1729-го года: пть [подѣ] городомѣ, пупѣ, Иванчинѣ, Иванѣ²⁸ итд.
3. У булшины пам'яток звукозлука **и+а** и звук **'а** єднако позначены буквов **и**. Буква **а** появлят ся лем у документі из

²⁴ Поз. Kosáři 27.

²⁵ Поз. щи ДМАТ 68.

²⁶ У карпаторусинськым письмі лем уд кунця XVIII. столїтя як результат тенденції архаїзації росширила ся опозиція **оу-ѣ** в духу граматикы Смотрицького. Поз. Копчай 203, Grigássy 222-232.

²⁷ Поз. БалЕРИ 312, ПНІ 120, ПТА 11.

²⁸ Поз. ПетОР 2.

1729-го года. У тогочаснум українськум скорописі а частійше хусновала ся лем у частиці с а и винительнику назывникув мужьского рода мягкой основы.²⁹ У первых двох третинах XVIII. столітія у карпаторусинських рукописах щи лем дись-дись назначила ся тота архаизуюча практика письма, што ся росширила наповно уд сімдесятих літ XVIII. столітія, при котруй пудля граматикы М. Смотрицького на зачатку слова писали ѣа, а инде а. И у документі из 1774-го года всягды щи лем ѣа.

4. У туй поданых документах из первой половкы XVIII. столітія графемы и тай ѣ не розлучают ся, лем у документі из 1774-го года айно. Сея графична призначность появлят ся пуд впливом руського языка, зачим 1735-го года руська академія завела правило хуснованя графемы ѣ.³⁰ Розлученя графем и тай ѣ на Пудкарпатю у XVIII. столітію указовало на високу образованость автора.³¹
5. Буква ѣ указує на звук і. Поз. Жаданѣй 1727, Жаданѣ 1740 < мад. Zsádányi, домѣниѣмъ 1730 < лат. dominium, бѣзоншагъ 1729, 1730 < мад. bizonyság.
6. Звук г у карпаторусинськум писемстві передає буква г.³² легѣнь 1705, орсагъ 1711/а, бѣзоншагъ 1729, 1730, Іовсагу 1730 итд.
7. Традиційні тітлокуртанкы порунано рідко стрічают ся в аналізованых документах, часті зась надшорові буквы на позначеня созвукув. Мож замерьковати такі надшорові созвукуы, майбулше закрываючі склад: ѣ, х, н, д, з, л, р, с, т, в, м, к, ш, ч, ѣ. Окримі пудняті буквы у даяких фаховых роботах покриті тітлов, луковатым значком ѣ. Трафлят ся над буквами: в, н, ш, л, к и др.³³ Число діакрітичных знакув ништожно малое. Окрем як над буквами ѣ, і, у дакотрых документах сут над оу, у, ѡ, ѣа.

У нашум переписі задержали сьме тітлы, надшорові буквы, оригінальну пунктуацію. Уступили сьме уд діакрітичных знакув, а также властні имена пишемє из великов зачаточнов буквѡв пудля нынїшных норм, ведно написані слова розділили сьме.

²⁹ ГУС 62.

³⁰ Усп.гр. 213-214.

³¹ Копчай 201-232, Таркович, Grigássy.

³² Петр 109-112, ПНІ 52.

³³ КарПал 232, ГУС 64.

Фонетика

Фонетична система южномараморошського говора на XVI. столітє уже була сформована із вшиткыма своима рішаючыма призначностями, як указуют изгядователї Няговської Постілы, написаної у кунци XVI. столітїя у южнум Марамороши.³⁴ А документи XVIII. столітїя, котрі туй розбераєме, у даяких появах ищи ближе стоят ид нынішному образу сєго говора, ги Няговська Постіла. У згядованых документах истрічают ся лем повноголосі форми: золотѣ 1705, 1726, 1730, молодой 1705, болоту 1711/а, городомъ 1726, 1729. Як вообщє у карпаторусинських говорах, так и туй задержала ся розлука меже **ы** тай **и** (у графіці представлєным ищи як *й* вадь *і*):³⁵ Хмелины 1705, при томъ бивѣ 1705, были 1726 итд. На містї **ы** може трафити ся як похыбка у писаню **и**, коли инде у тум документї є **ы**: бивѣ 1705, айбо там же и бивѣ.

У документї из 1734-го года причина инша, туй **ы** вообщє не хуснє ся. Сєсє робота, як мож гануги, не пудкарпатського автора.³⁶ Як и в иднишніх говорах, сохранили ся у документах звукозлуки **кы**, **гы**, **гы**.³⁷

У закрытум складї стає ся презвук **о>у**:³⁸ пупъ 1711/а,б, на залугъ 1711/а, у салдобыскумъ 1718, ить с ѣлсуй 1727, тѣстумъ 1730, панумъ 1751 итд. Рефлексія **е** у закрытум складї **е>’у**: на нїжнємъ поли 1711/а, 1740. Пуд впливом церьковнославянського языка у закрытум складї многораз задержало ся **о**, **е**: при томъ 1705 (но на тумъ 1730, по тумъ 1751), концемъ (но кунцемъ 1711/а), на нижнемъ 1774 итд.

Прінціпіальное удбочиня анализованых документув уд Няговської Постілы, же без ўимкы префікс **вы-** перейшов у **ву-**:³⁹ вукупити — 1711, 1730, до 1740, вучистъ — 1730, вуйде — 1730, вучистивъ — 1730, вукупило — до 1740. Тіпична восточнопудкарпатська поява — переход **и** в май отворєну форму — як у слові *вокупити* 1727.⁴⁰

³⁴ ДОЗ 125-126.

³⁵ ПУГ 60, GerJ 465, ОВГ 72.

³⁶ ПНІ 80-81, ДМат 50.

³⁷ ПУГ 68-69, 440-442, ОВГ 71-72.

³⁸ ОВГ 71.

³⁹ ДОЗ 127, ПНІ 81-82, 93-95; днись у Салдобоши **вы->ву->у-**: убрати, уйти, унести, поз. Орос 141,

⁴⁰ ПНІ 96.

Нескладотворный І, окрема як у документі из 1774-го года, што несе на собі удбитя глубокого церковнославянського впливу, всягде перейшов у білабіальний *v*: довги 1726, довжень 1751, Вовчкувъ 1727, Мовданинь 1727, купивъ 1705, бывъ 1705, оженивъ 1730 итд.

На кунци склада вадъ слова *v* звучит приподобно ид *u*:⁴¹ Ъї [12] чеху — 1726, 1727, крайнікуського — без года, пулаза — 1730, за шѣсть марияшу — 1730, за вус ѣм вонашу — 1730, церкуник — 1740.

Про карпаторусинські говори вобще характерна булша запертость *e* перед складом, што начинат ся из палатального созвука:⁴² мѣнѣ — 1751, Симнонь < Семень — до 1740. Як и у днишніх говорах, при епентетичном І, найде ся и епентетичный *m*,⁴³ характерный є протетичный *v*:⁴⁴ вудъ 1730, Вуйбарова 1730 < мад. Újbár, вурмезюський 1740 < Urmező. Напротив, протетичный *г*, што є у днишньому салдобошському *горсак* ‘országút’,⁴⁵ в аналізованих документах щі не находит ся: на орсагъ 1711/а. На місті *dj* у пудкарпатських русинських говорах находит ся на восток уд Латориці *ž*, а на запад уд нії — *dž*.⁴⁶ Тому соудвітують податки контрактів: межа 1734.

У словах: оу Салдобыши 1720, 1734, 1740, салдобісці 1711/а, оу салдобыскупъ 1718, салдобыскѣ 1729, до Салдобыша 1730, салдобиску 1734 < мад. Száldobos, Иванъ Сабадышъ < мад. Szabados — мадярський *o* приподобив ся на русинському языковом ґрунті на *ы-и*. У мадярських тогочасных жерелах діссіміляції *o>i* не є ани назнаку: Száldoboson 1726, 1731, 1742, Száldobos 1731, Szabados János 1725. У пудкарпатському русинському языкови сеся поява може ся потвердити и йз иныхъ історичных жерел, а жива є и в иднишніх говорах.⁴⁷

⁴¹ ПНІ 109.

⁴² ІУМФ 263-264, ПУГ 77, ПНІ 72.

⁴³ Поз. зимн’а Орос 138, мн’асо, с’імн’а ОВГ 71, ПНІ 107-108.

⁴⁴ Орос 139, ПНІ 121.

⁴⁵ Орос 137.

⁴⁶ ОВГ 73, ПНІ 105.

⁴⁷ марамури^{ско}, maramoriskij ДМат 68-69, Мараморыскому КП 208, Мараморыску Год.Пер. 22; Мараморышъ 1789 < мад. Máramaros поз. Kvesztára vonatkozó XVIII. századi zempléni adatok, Herman Ottó Múzeum Évkönyve 24 (1986); kormányši < мад. kormányos ПУГ 417.

Морфологія

У туй представляных памятках удбило ся поруnano не много морфологічных появ.

Dat. sing. masc. -у, -ю, -ови, -еви: Іовсагу 1730, легѣню 1711/а, Попови Петрови 1727, поповічеви 1711/а, Дов бинчеви 1730, Василеви 1730, до 1740.

Видиме, же закончиня твердоосновных назывникув -ови туй не росширило ся на мягкоосновні.

Loc. sing. masc. -у, -и, -ѣ: на ... лазу 1730, при намѣстнику 1774, у Салдобыши 1720, у хутари 1734.

Nom. plur. masc. -ы, -и, -е. Заслужит на позур и днись всягды росширена форма *люде*,⁴⁸ докуль *люди*, як май горі сьме споминали, се форма не уд пудкарпатського автора.

Dat. plur. -умъ, -емъ: панумъ 1720, 1730, тѣстумъ 1730, людемъ 1720 — сут формы народного языка.⁴⁹

Instr. sing. fem. -овъ, -евъ: за унуковъ 1730, изъ тещевъ 1751, Шепетийковъ 1751 — и днись живі формы народної бисіды.⁵⁰

Якостник.

Росширили ся стягнуті формы.

Nom. sing. fem.: буштинска 1730, вышня 1740, нїжня 1740.

Acc. sing. fem.: другу 1711, на салдобыску 1734.

Nom. plur.: боженѣ 1705, 1711/а,б, 1718, 1720,... золот ѣ 1705, 1726, 1730, салдобыскѣ 1729, другѣ 1729, крайникускѣ 1729, сухѣ 1751, поз. ши *нашѣ* 1711/б. Сесі формы заслужат на окремішний позур, зачим є мало бізувных хронологічных податок за їх росширення.⁵¹

Нестягнуті формы сут у малум числі и устают при стереотіпных условенях: люде зацныи 1711/б,⁵² рука власная 1730,⁵³ вѣдовно да будетъ каждому вамъ і прочая 1734.⁵⁴ Єдна така форма указує архаичну форму топоніма: Фаркашускїи Хмелины 1711/б.

Прузвища, сформовані из присвойных якостникув на -увъ<

⁴⁸ ПУГ 203.

⁴⁹ ДУЗМ 243, ДОЗ 131.

⁵⁰ ПУГ 216-217, 253.

⁵¹ ПУГ 255-256, ДОЗ 145-146.

⁵² люди зацные 1389 ССУМ I. 388.

⁵³ рука власная 1687, 1720, 1725,... ПМ 164, 166, 172.

⁵⁴ ССУМ II. 267.

-овъ, -инъ, змінюють ся так, як якостники, окрема nom. sing. plur. masc., nom. sing. fem.: у Бабинцового 1718, у Митрикового 1726, Дмитровому 1740, Гуканиного 1730, Шепетиововъ 1730, Гаврилововъ 1751 итд.

Глагол

Множина первого лица, на удлуку уд иднишнёго стояня говора -мо:⁵⁵ даемо 1711/а, 1740, вукупимо 1740.

Віроимо вшелияк, ож у тогочаснуй народнуй бисїдї было закончина -ме, а -мо у туй поданых жерелах появило ся пуд впливом тогочасного українського літературного языка. На сесе указуют нам и такі форми: есме — 1711, будеме — до 1740.

Формы глагола быти соудвітуют днишнёму образу говора: бывъ 1705, 1718, былї 1711/а, были 1726. Форма 3. лица мн. *сут*^v (1729) жиє и днись.⁵⁶ Формы минувшого часу, характерні про сись говур,⁵⁷ позад содержания документа устают лем у первум лица: купивъ емъ 1705, оженивъ емъ 1730, емъ задавъ 1730.

Містоназівник

Містоназівник кто<къто 1727, 1774, хто<къто 1715 двараз, што<сьто 1729, 1730 пятьраз. У Салдобоши и Буштинї днись къто>тко>ко, съто>що.⁵⁸

Чиселники

Часть чиселникув написана кириличными буквами, а зубсталї указуют русинську діалектну форму: двѣ 1711/а, два 1711/б, пят^v 1770, шѣст 1727, вусѣмъ 1711/б,⁵⁹ девят^v — без года, десять 1734, дванацетъ 1774,⁶⁰ тринацетъ 1727. На зазначеня чиселника *єден* употребена форма *оденъ* 1727 и западна словацько-польського уведения форма *едень* 1730 у рунуй мірі. У записах, зробеных руков у печатануй урбарїї,⁶¹ и у днишньому говорї сут обїдві форми.⁶²

⁵⁵ Орос 144, ПУГ 440-442.

⁵⁶ Орос 144, 146, ПУГ 74-75, 440-442. Днись у Салдобоши живут и формы бѣв, бѣвим.

⁵⁷ Орос 145, Доб. 42-44.

⁵⁸ ДЛАЗ II. 264-265, Орос 140, 144-145, ПУГ 289-290, 440-442, поз. щи ДОЗ 147.

⁵⁹ ДЧ 18-19 и 4. мапа.

⁶⁰ Пор. ДУЗМ 251-252.

⁶¹ Урбар 33, 55, ЕСУМ 2 179.

⁶² ДЧ 9 и 1. мапа ДЛАЗ.

Лексика

В аналізованих документах золляли ся розличні лексичні пасма. Вшелияк мож твердити, же русинські бисідні елементи домінуют, а їх органичну часть чинят и гунгарізмы. У стереотіпных формулах притомні и тогочасні українські офіціальні канцеларські условиня, меже котрыма сут и польського ўведеня: жебы 1711/б,⁶³ зацныи 1711/б, поневажъ 1730, ижъ 1771,⁶⁴ строны 1774 итд.

Окрем як у документі из 1774-го года, число языковых елементув из церьковнославянського языка неслідноє. Часть церьковнославянїзмув жила и у говорах.⁶⁵

Лексичні елементи, што устают у документах, булшов частєв принадлежат ид общерусинському вадь общому восточнославянському лексичному фонду. Єдна часть из них, вшакже, як, приміром, булшина мадярізмув, не позната инде, лем на Пудкарпатю. Мадярізмы удомашнили ся у мараморошських говорах як результат тісного языкового, газдуського и культурного стыку Русинув и Мадярув. Слово *хутарь* 1734 мож указати у памятках уже у XIV. столітїю (1392),⁶⁶ а *немешь* 1711/б — на зачатку XV. столітїя (1404).⁶⁷ У Няговській Постілі из XVI. столітїя мож найти такі слова: бирувь 1705, 1711, біровати 1711/а, бѣзоншагъ 1729, бѣчеловати 1730.⁶⁸ В инших памятках XVII-XVIII. столітїя и в иднишних говорах живут: вонашь 1711/а, куруць 1711/а, алдомашъ 1711/а, тѣсть 1718, орсагъ 1711/а, вармедя 1711/б, марияшь 1726, контрактушь 1730, іовсагъ 1730, дѣжма 1730.⁶⁹ У днишній бисіді мож истрітити и слова *легѣнь* 1705, 1711/а < мад. *legény*, *квартѣль* < мад. *kvártély*, а *легѣнь* є у памятках уже из 1725-го года.⁷⁰ Ид лексичным гунгарізмам мож зашорити попоедні містні назвы, респективно из них ўведені якостникові форми: Салдобышь 1720 < мад. *Száldobos*, Вуйбаръ 1730 < мад. *Ujbár*, вурмезюський 1730 < мад. *Urmező*, фе ѣрваський < мад. *Fejérvár* итд. Якостник *ардялскій* 1711/б удбиват румынський вплив. Русинськеє слово *Ардяль* < рум. *Ardeal* было познатое лем у

⁶³ ЕСУМ 2 190.

⁶⁴ ПБУБ 97.

⁶⁵ GerJ 468, Бал.Цер 32-35.

⁶⁶ ССУМ II. 513 1392.

⁶⁷ ССУМ II. 39.

⁶⁸ ДИП 48.

⁶⁹ ДЗП 139-176, Мокань 100-121, ЛВЗ 560-640.

⁷⁰ ПМ 148-190.

восточнум Пудкарпатю, и туй ся паралельно употребляло из обычныма у западнум Пудкарпатю формами: Ердель, Ердѣль, ерделский, ердѣлский < мад. Erdély.⁷¹

Спис документув

Шор	Датум	Архівнос число
1	1705	OL.NRA. Marmat. Fasc. 1813. № 219
2	1711/a	OL.NRA. Marmat. Fasc. 1813. № 216
3	1711/б	OL.NRA. Marmat. Fasc. 1813. № 244
4	1718	OL.NRA. Marmat. Fasc. 1813. № 200
5	1720	OL.NRA. Marmat. Fasc. 1813. № 201
6	1726	OL.NRA. Marmat. Fasc. 1813. № 205
7	без года	OL.NRA. Marmat. Fasc. 1813. № 213
8	1727	OL.NRA. Marmat. Fasc. 1813. № 214
9	1729	OL.NRA. Marmat. Fasc. 1813. № 206
10	1730	OL.NRA. Marmat. Fasc. 1813. № 209
11	1734	OL.NRA. Marmat. Fasc. 1813. № 217
12	до 1740	OL.NRA. Marmat. Fasc. 1813. № 220
13	1740	OL.NRA. Marmat. Fasc. 1813. № 215
14	1751	OL.NRA. Marmat. Fasc. 1813. № 209
15	1774	OL.NRA. Marmat. Fasc. 1813. № 259

1705

Року бѣаго ꙗѣе : [1705] ꙗ ꙗкубъ Паню^в купивъ е^м ла^з на ймѣ Хмелйны оу Матѣи Га^идова за мѣ : [42] золотѣ При то^м бывъ бйрувъ Йва^н ѿнофреювъ й боженѣ люде ѿ [1] ѿлеѣа Га^идуканінѣ, Федур^р Юрувъ Йлашѣ Дмитърйкувъ, Рома^н Стары^и, Матѣи Бубнйкувъ, Ива^н Павълувъ При то^м бйвъ молоды^и легѣнѣ Ива^н Ва^нчи^н, й кра^инікускы^и Федур^р Лазорйшйнѣ,

⁷¹ татары сквозѣ Молдавію намѣреніе имѣли во Ердел^у в^ъ пасти 1762. Год.Пер. 34; Тогда Ердѣлци зимовалися на Верховинѣ А. Петровъ, Памятники угрорусской письменности. МУР 4 (1906) 35; Ерделю 1777 ППЗ I. 10.

1711/a

Року божого ҃аѿаї [1711]

Даемо вѣдати симъ нашѣмъ писаніе^м село завдало землю на нѣжнюмъ полѣ на полудне кунѣцемъ на ѡрсагъ а на западъ концемъ йдѣ болоту йдѣ хашѣ изънѣже Романовы^х легѣню двѣ нѣвы сокырнѣцькы^х [!] ѡбертаются на боцѣ й мѣлѣ двохъ людѣ куруцы за квартѣль ѡдного Йвана Матѣкового другу попадю Мѣхалѣху село не бѣровало вукупитѣ пушлѣ до сокырнѣцького Мѣхалѣ по па пупѣ Мѣхалѣ да вѣ вусѣмъ золоты^х вонашу прѣ семъ былѣ людѣ боженѣ: ѿ [1] бѣрѣвѣ Йлѣашѣ Дмитрѣк ѿ [2] Мѣгалѣ Якобинѣ: ѿ [3] Йванѣ Чорны^х: дѣ [4] Йванѣ Иванѣчѣнѣ ѿ [5] Йванѣ Сабадышѣ: ѿ [6] Илко Ва^нчѣнѣ й пупѣ Мѣгалѣ й пупѣ Васѣль и алдомашѣ двѣ будѣ з горѣлки тымъ людѣмъ

1711/б

҃аѿаї [1711] мѣсяца фѣрала [!] дни ѿ [7]

Даемо знатѣ комуждо кому належѣтъ ѡ се^м дѣлѣ. Мы са^ндобѣцѣ завѣдали есѣмъ зе^млю фѣр^нкашукѣй Хмелѣны ѡу ѿ [60] золоты^х нѣмец^кыхъ на залугѣ попѣвѣчеви, ажѣ бы село дало грошѣ сѣго року еѣ мѣло^{ст} буде косѣтѣ траву сѣго року. И свѣнѣ жебы и у жи^р ходѣли де буду^т нашѣ ходѣтѣ. Были при то^м дѣлѣ людѣ зацныи пу^н Васѣл^н, пу^н Мѣга^н Ива^н ѡнофрею^н, и Дмѣтрѣк бѣрувѣ сѣл^нскѣи И зе^мля ты^х людѣ на тоѣ дѣло ... сѣлу едѣна рада.

И двѣ немѣшѣ бу^нпал ... денѣ Марто^н ардѣ^нскѣй фѣрвар^нкой ва^рмедѣ Но^ненедѣ.

дѣякѣ Ива^н Фа^нтѣчѣ р. вл.

1718

Року бѣаго ҃аѿиі [1718] ѣ Ш^нтефа^н Котувѣ купи^н емѣ лазѣ у са^ндобы^нку^н хутари у Петраша Баби^нцового за ѿ [9] золоты^х вонашу, Прѣ то^м бывѣ бѣру^н Мѣха^нло Матѣювѣ, боженѣ людѣ Ива^н ѡнофрею^н Йлѣ^н Митрѣкувѣ й Матѣй Мѣха^нлувѣ й Васѣль Матѣ^н Петрѣшного

Алдомашѣ бывѣ за ма^нѣшѣ.

До сѣго додали ѿ [3] ма^нѣшѣ.

1720

ВѢДОМО ЕСТ КОМѢ НАЛЕЖИТЪ **ТАКЪ** ПАНѢМЪ ТАКЪ Й
ЛЮДЕМЪ **А** ПЕТРО КРАЙНІКѢСЪКЫЙ Й ТОМА КРАЙНІКЫЙ
КѢПИВЪ ОУ САЛЪДОБЫШИ ЗЕМЛЮ ХМЕЛИНЫ ОУ
ПАВЪЛЮКА ЗА ПАДЪДЕСАТЪ ЗОЛОТЫХЪ ЗА ПАТЪ ПРИ ТОМЪ
БЫЛИ ЛЮДЕ БОЖЕНЪ БИРѢВЪ ЙВАНЪ ЙВАНЪЧИНЪ ВЪ [2]
МИГАЛЪ АКОВИНЪ ГЪ [3] ЙВАНЪ ѠНОФРЕЮВЪ ДЪ [4] ЙЛАШЪ
МИТРИКѢВЪ РОКѢ БОЖОГО **ѡѡѡ** [1720] Й БОЛШЕ ЛЮДЕ БЫЛО

1726

Року бѣаго **ѡѡѡ** [1705] мѣѣ ѡктовѣрѣѣ днѣ й [8] ѣ Василь
Мйгалю^в, купивъ емъ лазъ оу Йвана Чо^рного й 8 Лѣша Мйтрейково^{го}
за й [8] золотыхъ пу^д Павъловы^м городо^м Круглѣ Хмелины. При то^м
были люде бйру^в Йва^н Матѣйку^в: й боженѣ люде Йва^н Йва^нчйнь
ѡле^кза [!] Павълувъ, Федуръ Йлкувъ, Петра^ш Баби^нцювъ, Лйпчей
Прода^н, Кози^шнйкъ Йва^н,

При то^м были попы Пу^н Мйгалъ, Пу^н, Васи^л Дѣяку^н, Юра.
Алдомашъ ГЪ [3] ма^рѣашѣ.

Другы^и ла^з купивъ е^м оу Йгната Мигалйш^нного за кѣ [20] золотыхъ
Дов^в гй Хмелйны. При ты^х сйй^х люде^х все дѣло на сйе вѣ [12] чеху.

Без года

А ПЕТРО КѢПИВЪ ЗЕМЛЮ РОГОЗЫ ОУ ВАСИЛА
ШТЕФАНОВОГО ЗА ДЕВАТЪ МАРѢАШУ ПРИ ТОМЪ БЫЛИ
БѢЗОНЪШАГЫ ЙВАНЪ ТОМѢВЪ ПѢПЪ ОЛЕ^зА

1727

Року бѣаго ꙗѡкз [1727] былы люде та^м боженѣ бѣрѣвъ
Жаданѣй Йва^н, Йва^н Бубѣнѣкувъ, Мѣга^л Іакови^н, Йлашѣ Дмитрикувъ,
Петра^ш Бабинцовъ, Йва^нчи^н, Йва^н Федорувъ, ѡлеѣа Павлувъ Федѣръ
Йлкувъ, Васи^л Коши^к Дѣку^н Юра, Йва^н Мотри^нцу^в Микѣтувъ
Кадарювъ ѡде^н дѣлокъ за золоты^и дрѣгы^и Федора Фе^нніино^го дѣлокъ
за золоты^и, Михалѣ Мо^трин^цового ѡде^н дѣлокъ за золоты^и Матѣѣ
Миха^илового дѣлокъ ѡде^н за золоты^и Томи^н Мовѣдави^н ѡде^н дѣлокъ
за золоты^и Илка Микѣтиного дѣлокъ за золоты^и Вовѣчѣкувъ
Йлкувъ дѣлокъ ѡде^н за золоты^и другу зе^млю за велѣкы^м кутѣ село
дало за шѣс^т золоты^х слобудѣно вокупити сѣ^лскому кто ѣсхо^че село^м
завдано попови Пе^трови сокы^рнѣц^комѣ ѡсей^и тои^и сѣмы за []⁷²
трьнацѣ^т золоты^х, мѣсяцы апрѣлы днѣ ѡ [9]

При то^м бѣвъ ѣ пупѣ Василь
Йтѣ сѣл^у сѣкуй земли ал^у домаш^у ѡ [16] чехѣ

1729

Сѣе писание на тѣю землѣ ш^то пѣ Пав^ловым^у городѣмъ ѣ
пѣпъ Иванѣ кѣпивѣ: званцѣтъ [!] зол[о]тыхъ: вѣд Паюка ѡлексы, на
тоѣ бѣзоншагы сѣтъ: Иван^у Йванчинѣ: ѡ: [1] Дѣкѣнѣ Петѣришинѣ: ѡ:
[2] Пѣпѣ [!] Василь: ѣ: [3] Пѣпъ Иванѣ: ѣ: [4] Тыи люде сальдобыскѣ
при тѣмъ^у были : и при тѣмъ были дрѣгѣ люде крайни[к]ѣскѣ: ѡ: [1]
Иванѣ Василю^в бѣвъ: ѡ: [2] Иванѣ Лазѣрѣцѣ Юра Габай бѣвъ ꙗѡкѣ
[1729] мѣсяца феварѣи днѣ кѣз [27] диак рѣсьскыи

1730

Вѣдомо чѣню, комѣ ѡ то^м вѣдатѣ. належитѣ. ѣкѣ. панѣ^м
варѣмецькы^м. такѣ їдомѣнѣмъ ѡвсагѣ, поневажѣ, ѣ пришовѣ, изѣ,
нѣмѣського села. шѣто. нѣмѣшѣ, дерѣжать, приѣшовѣши^и, ѣ до
шѣтѣйша. Чѣле^и, Гаврило. трафѣло мѣ сѣ. ѡ Бѣшѣтѣнѣ, ѡженѣтѣ
ѡженѣвъ емѣ сѣ ѡ Бѣшѣтѣнѣ. далѣ мѣ. за ѣнѣковѣ. Шѣпѣтѣовѣвъ.
Мѣгалѣовѣвъ. пѣлаза. ѡ часть. ѣ Чѣле^и. Гаврило, своѣ час^т. завдавѣ.

⁷² Туи пудчищено у текстѣ контракта.

Дов^в бничовй Василевй, за в^всѣ^м. золоты^х. вонаш⁸. Ї за чйщйне. лаза шѣто. в^вчи^стивъ Васи^л. Довѣбничѣвъ. За тото. бѣчеловалй. люде. боженѣ за м^мк⁸. шѣсть марйаш⁸. На тото. пѣдпйс^сюся. Писати. не ъмѣю. алы, кре^стъ. кладу + Чуле^й. Гаврило. на^нк^скы^й. Б^шти^нскы^й. ѡбывае^т. Тотъ. лазъ. естѣ. в^вл^д В^вбарова. йдучй до. Салдобыша. якъ, перѣши^й. ра^з. в^вй^де. изъ мочаре. на. Шепетиювъ. лаз^в. вышнй^й. кра^й. емъ. завдавъ.

Вѣдомо да бѣде^т. якъ пан⁸. варѣмецькы^м. такъ ї домѣнйню^м. [!] еѡвсаг⁸. тѣ^ст⁸. такъ. же. моѣ. ѣ теща Шймонйха. Шепети^йка. б^шти^нска. завдала. на т⁸. же лаз⁸. нижъни^й. кра^й. шѣто. ѣ завдавъ. 8 мочари. ї теща. завдала. нижъни^й. кра^й. за в^всѣ^м. золоты^х. вонашу. на што. бѣзо^ншагы. ссы [!] п^лпйс^сюють. еде^н. Йва^н. П⁸пъ. б^шти^нскы^й. дрѣгы^й. П⁸пъ. Пе^тро. Б^шти^нскы^й. бѣзо^ншагъ. трети^й. церковнйкъ. Федоро. четѣверѣты^й. бѣзо^ншагъ. Лѣкы. Гѣканйного. сы^н. А^ндрѣ^й. Такъ. же. ѡпн^т шѣто. моѣ теща. зав^вдала. Василевй. Довѣбнйчевй. в^внѣг⁸ком[8]. й тото. люде. бѣчеловали. за м^мк⁸. шѣто. сы в^вчи^стъ. 5 [6] марйашу. дѣялося. 8 Б^штинѣ. 4а^вл [1730] рок⁸. мѣсяцы марѣта. д^нй д^й [14]

Се^й. ко^нтра^кту^ш. пйсавъ Васй^л. пови^ч. [!] в^вбарю^скы^й Моѣ. рѣка. вла^сна +

[⁷³] Се^й. ко^нтра^кт⁸. Василю^в. Довбнйчѣвъ шѣто кѣпив^в. 8 Чулеѣ. Гаврйлы. на^нк^ско. Б^шти^нского. ѡбывателѣ. лаз^в. 8 мочарй.

1734

Вѣдовно да бѣде^т кождом⁸ вамъ ї прочаѣ Лѣцѣвъ Їванъ кѣпивъ зем^в лю 8 хѣтарй сал^в до[б]ыскѣмъ в^вд^в Медяніка Томй сѣма десѣть золотйхъ, межа вйшнйй конец^в Кѣчер⁸ нйнйй [!] цонец [!] Петрашѣвъ Дакѣнѣвъ межа, Прй томъ бйлы люде боженй бйр ѣвъ Їванъ Матѣк⁸ други Мйгал Іакобѣвъ третйй Павлюкъ ѡлеза д^й [4] Їван Ївачйнъ [!] 5 [5] Проданъ 5 [6] Жаданй Їван^в і бол^в шаѣ людй при томъ бйлы

Дѣялося 8 Са^ндобйшй 4а^влд [1734] рок⁸. мйѣ мрѣта. днѣ 5 [9] + + + + + Їз^в того дѣжма на церковь Са^ндобиск⁸ марйашъ пупъ Юра ї Петро Дякунъ

⁷³ Далшый текст є на рубовум боцї листа.

До 1740

ДАЕМО ЗНАТИ КОМѸ НАЛЕЖИТ^Ѹ АЖ ДѸКѸНЬ ИЗАМЪ
ЗАВ^ѸДАВЪ ЗЕМ^ѸЛЮ РОГОЗЫ ОУ Д^ѸВАЦАТ^Ѹ ЗОЛОТЫ^Ѹ
ВАСІЛЕВИ Д^ѸМИТ^ѸРОВОМѸ ДО КРАЙНІКОВА ПРИ ТОМ^Ѹ БЫЛИ
ЛЮДЕ БОЖЕНЫ БИРѸВЪ + ЙВАНЪ МАТѸКУВЪ, МЙГАЛ^Ѹ
ЦЕР^ѸКѸНИКЪ, + + ѠЛЕЗА МЕЛ^ѸНІКЪ + СИМ^ѸНОНЪ ЙВАНѸВЪ
+, А ЛѸКА ДѸКѸНѸВЪ КРАЙНІКУС^ѸКОГО + А ПРИ ТОМ^Ѹ АЖ
БЫ БЫВЪ ТАКЫЙ НАШЕЙ РОДИНЫ ЧОЛОВѸКЪ, СЛОБУДНО
ВУКУПИТЬ. ДѸАЛОСА ПРИ ДЕРЖАВѸ КАРОЛА

ЗДРАСТВѸЙ Ѡ ГОСП

НАМ ДАЛИ НЕ РАЗОМ И МЫ АК МОЧИ БѸДЕМЕ ВѸКѸПИМО⁷⁴

1740

Року бѣаго ҃аѣм [1740] мѣа февруарѣа днѣа кѣв [22] а Пупъ
Петро Сокры^нцкы^и купивъ емъ зем^лю оу Салдобышй у попа Васыл а
на нѣжню^м полей на хутарѣа межа нѣжнѣа Телѣгова зем^ла а сѣа
куплена вышнѣа зем^ла за ҃ [6] золоты^Ѹ.

Прѣ то^м былѣа люде боженѣа бирувъ Йва^н Жаданѣа, други^и
боженикѣа Йва^н Парашин^н + третѣа Мига^н ѣкови^н +

й сокры^нцкѣа люде
бирувъ Сегедиювъ, Йва^н Илѣашувъ +

а Пупъ Петро купивъ емъ зем^лю другую у Мигала ѣковѣаго у
Салдобышй за ҃ [6] золоты^Ѹ, Прѣ то^м былѣа люде ты^н бирувъ Йва^н
Жаданѣа, другѣа боженикѣа Ива^н Парашин^н Прѣ то^м бывъ Сегедиювъ
дву^рникѣа Сопло^нцай Гергель ву^рмезюскы^и

⁷⁴ Сесе слово дописано иншов руков.

1751

І тото абы ся зънало, коли Василь Довѣбничъ закъпывъ лазъ Шепетиювъ ѿ мочари такаѣ на^м была токѣма изъ Гаврило^м на^кк^скы^м та^и изъ Шепети^иковъ изъ теще^в Гаврилововъ, ѿбы^х ѣ за ла^з давъ грошѣ сухѣ бѣлѣ. по тѣ^м хто бы хотѣвъ даколы вѣкѣпйтѣ ла^з довже^н мѣнѣ ѿбернѣти такѣ бѣлѣ сухѣ грошѣ дати якыѣ [!] ѣ давъ, а хѣто бы тѣ^и токѣмѣ не вѣривъ, та бы мою сѣмѣ не ѿбертавъ по правдѣ, да бѣдетъ прокля^т анафема и анамар ѿдвовъ се^и вѣкѣ й во бѣще^и ами^н

+

1774

Ниже писанныѣ и^з вѣстнѣ творю, имже ѿ томѣ вѣдати належить ижѣ ѣ чѣстному монастырю оугол^у скому завда^в емѣ землю на нижнемѣ поли на горѣ фичиномѣ оу золотыхѣ вонашѣ вѣ [12] сѣ есть дванацетъ которо^и землѣ ѿ востока сѣсѣдѣ есть Стефанѣ Крецѣ. то^и же й ѿ полѣ^нныя такимѣ паки способомѣ заѣдаю дабы жа^нныѣ и^з моего рода немоглѣ ю ѿбрати донелѣже речен^ую сѣмѣ не^зложитѣ, аще бы кто паки монастыр^у честныѣ тѣрбовалѣ строны то^и земли, на мене и мои наслѣдники евикцию берѣ. Что для болшаго потвержденіѣ рѣкою крѣста по^д писанніемѣ сѣй контрактныѣ листь даю во ѿбители оугол^у ской

Дня кѣ [22] мая рокѣ „аѣод [1774]

При игуменѣ Іероѣей Шаркади т. р. Гѣоргі Василь
наместникѣ Венедиктѣ Варѣ^нка т. ррѣа
Вниманіѣ дае^т ся, ижѣ вышше реченныѣ Гѣоргии Васил^у по^д часѣ
соборѣ пожичилѣ ѣ [6] золоты ѿ монастыря оугол^у ского которы до
сего часѣ долже^н зостае^т

Куртанкы

Бал.ЕРИ	Э. Балецкий, Эгерский рукописный ирмологий. St.Sl. 4 (1958) 293-323.
Бал.Цер	Э. Балецкий, Церковнославянский язык и славянские диалекты (на основании карпатских украинских

діалектов). St.Sl. 25 (1979) 31-36.

- Год.Пер. (А. Годинка) Романувъ Антоній: Переписка епископа нашого бл. п. Михаила Мануила Олшавського (†1767) зъ тогдашними гуменами Гедеономъ зъ Пазиномъ и Йоанникиемъ зъ Скрипкомъ. Записки Чина Св. Василия Великого. Жовква, 1934.
- ГУС В. Й. Горобець, Український скоропис першої половини XVIII ст. Мовознавство 1982. ч. 2. 61-67
- ДЗП Л. Дажё, К вопросу о венгерских заимствованиях в закарпатских памятниках XVI-XVIII вв. St.Sl. 4 (1958) 71-96; 7 (1961) 139-176.
- ДИП Л. Дажё, Исторические пласты лексики закарпатского украинского литературного языка XVI века. Slavica 14 (1967) 43-60.
- ДЛАЗ Й. О. Дзендзелівський, Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика) Ужгород. I. 1958. II. 1960.
- ДМат Л. Дажё, Материалы к исторической диалектологии закарпатских говоров. St.Sl. 14 (1969) 45-72.
- Доб В. І. Добош, До синтаксису особових енклітик -м, -с', -с'ме, -с'те в південнокарпатських говорах. ДПУДУ 3 (1958) 42-45.
- Добош В. І. Добош, До характеристики говірки с. Стеблівки. І студентська наукова сесія, присвячена XI з'їзду ВЛКСМ. Тези доповідей. Ужгород 1949.
- ДОЗ Л. Дажё, Очерки по истории закарпатских говоров. Будапешт 1967.
- ДПУДУ Доповіді та повідомлення Ужгородського державного університету.
- ДУЗМ Л. Дажё, Урбариальные записи с Мараморошской Верховины. St.Sl. 3 (1957) 235-260.
- ДЧ Й. О. Дзендзелівський, Спостереження над системою числівників говірок Закарпатської області. НЗУДУ 14 (1955) 7-80.

- ЕСУМ Етимологічний словник української мови. Київ І. 1982.
- ЗА Н. С. Антошин, Закарпатская грамота 1404 года. НЗУДУ 13 (1955) 3-62.
- ЗолтанГос А. Золтан, К предистории русск. «государь». St.Sl. 29 (1983) 71-110.
- ІУММ С. П. Бевзенко, А. П. Грищенко..., Історія української мови. Морфологія. Київ 1978.
- ІУМФ В. В. Німчук — М. А. Жовтобрюх — В. М. Русанівський, Історія української мови. Фонетика. Київ 1979.
- КП Г. Кінах, Пастирський лист о. Григорія Булко, ЧСВВ, мараморошського вікарія до єпископа І. Блажовського. Annalecta OSBM. Annus 1931. Vol. IV. Fasc. 1-2. 205-210.
- КарПал Е. Ф. Карский, Славянская кирилловская палеография. Москва 1979.
- Копчай И. Удвари, К вопросу о влиянии русских грамматик на закарпатско-украинскую письменность XVIII-го века. (На материале гайдудорожских официально-деловых документов Иоанна Копчая). Studia Russica VIII. (1985) 195-242.
- ЛВЗ П. П. Лизанец, Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья. Будапешт 1976.
- Мокань А. А. Мокань, Лексические унгаризмы в мараморошских украинских говорах Закарпатской области. Вопросы финно-угорской филологии. Выпуск 3. Ленинград 1977, 100-124.
- МУК Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. Пряшів, 1965...
- МУР А. Петровъ, Матеріали для історії Угорської (Закарпатської) Руси 1-9. Спб. 1905 — Прага 1932.
- НЗТП Науковий збірник Товариства «Просвѣта» в Ужгородѣ 1922-1938.
- НЗУДУ Наукові записки Ужгородського державного

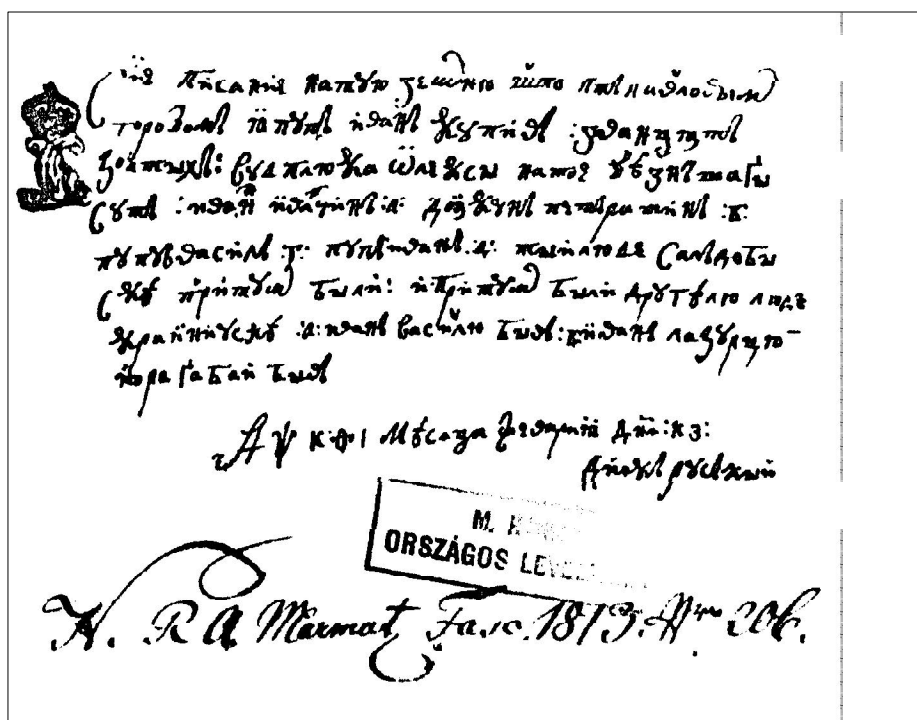
університету.

- ОВГ В. І. Орос, Взаємовідносини говірок Хустського району з іншими говірками Закарпатської області. ДПУДУ 26 (1958) 71-73.
- Орос В. І. Орос, Із спостережень над говірками Хустського району Закарпатської області. НЗУДУ 26 (1957) 135-155.
- Німчук В. В. Німчук, Мова «Урбару», першої друкованої пам'ятки закарпатського діалекту української мови. XII республіканська діалектологічна нарада. Тези доповідей. Київ 1965.
- ПБУБ Й. Перени — Э. Балецкий, Украинская грамота Софии Батори 1674 г. St.Sl. 5 (1959) 75-101.
- ПетГр А. Петровъ, Древнѣйшая церковнославянская грамота 1404 г. о карпаторусской территории. Fil. Sborn. České akademie věd a umění. Praha 1925.
- Петг А. Петровъ, О буквѣ г въ рукописяхъ и печатныхъ книгахъ XVII-XVIII вв. МУР 5 (1908) 109-112.
- ПетОР А. Петровъ, Отзвукъ реформації въ русскомъ Закарпатьи XVI в. (Няговскія поученія на евангеліє). МУР 8 (1923). Прага.
- ПетПН А. Петровъ, Памятники церковно-религіозной жизни угроруссовъ XVI-XVII вв. 1. Няговскія поученія на евангеліє. 2. Іерея Михаила «Оборона вѣрному члѣвеку». МУР 7 (1914). Спб.
- ПЗД І. Панькевич, Закарпатський діалектний варіант української літературної мови. XVII-XVIII вв. Slavia 27 (1958) 171-181.
- ПМ І. Панькевич, Матеріали до історії мови південно-карпатських українців. МУК 4/2 (1970).
- ПНІ І. Панькевич, Нарис історії українських закарпатських говорів. Частина перша. Фонетика. Прага 1958.
- ППЗ І І. Панькевич, Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах. Часть І. НЗТП 6 (1929) 129-196.

- ППЗТ І. Панькевич, Покрайні записи на закарпатсько-українських церковних книгах з додатком 4 монастирських грамот. Прага 1947.
- ПТА И. Панькевич, Тишівська «Александрія» из початку XVIII в. НЗТП 1 (1922) 8-25.
- ПУГ І. Панькевич, Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. Прага 1938.
- ССУМ Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. I-II. Київ 1977-1978.
- Таркович И. Удвари: Данные о закарпатско-украинской официально-деловой письменности XVIII века (О гайдудорожских годах Григория Тарковича). St.Sl. 32 (1986) 63-100.
- Удварі Некоторые данные о восточнославянской скорописи на основе закарпатско-украинских деловых документов XVIII в. Hungaro-Slavica 1988. X. internationaler Slavistenkongress Sofia, 14-22. September 1988. P. Király — A. Hollós (ред.). Akadémiai Kiadó. Budapest, 1988. 245-259.
- Урбар А. Петровъ, Первый печатный памятникъ угрорусскаго нарѣчія. Урбаръ. МУР 5 (1908) Спб.
- Усп.гр. Б. А. Успенский, Первая русская грамматика на родном языке. Москва 1975.
- ЯИЛ Ю. Яворскій, Историческія, личныя, вкладныя и другія записи въ карпаторусскихъ рукописныхъ и печатныхъ книгахъ XVI-XIX вѣковъ. НЗТП 7-8 (1931) 186-216.
- ЯР Ю. Яворскій, Новыя рукописныя находки въ области старинной карпаторусской письменности XI-XVIII вѣковъ. Прага 1931.
- GerJ G. Gerojskij, Jazyk Podkarpatské Rusi. In. Československá vlastivěda, díl III. Jazyk. Praha 1934. 461-517.
- Grigássy Udvari István, Adalékok a kárpátukrán írásbeliséghez. Grigássy Mihály (1758-1823) körlevelei. Studia Russica XIII. (1989). 369-418.

Южномарамороські контракти

Kosáry	Kosáry Domokos, Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest 1983.
OL	Magyar Országos Levéltár. Budapest.
Slavia	Slavia. Časopis pro slovanskou filologii. Praha 1922.
Slavica	Slavica Annales Instituti Philologiae Slavicae Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae. Debrecen 1961.
St.Sl.	Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest 1955.

Факсимілей контракта

арх. число OL.NRA. Marmat. Fasc. 1813. № 206 (1729-й год)

[illegible]

Факсимілей контракта
арх. число OL.NRA. Marmat. Fasc. 1813. № 209 (1730-й рік)

Податкы ид історії русинського урядного писемства Уббіжники Михайла Грігашія (1758-1823)

Кунцём XVIII. століття високошколована русинська інтелігенція, слідує за своїма языковима ідеалами и образованём, зачала охабляти дотогдышну практику, остороняти ся уд хуснованя народнобесідных елементув, ўсловень, и стремляти май ид церковнославянському и руському літературному языку.¹ Фонетика, морфологія, лексика тай інші елементи народної бисіды, узвычаині графічні, граматичні, стилістичні традиції русинського писемства, як и переже, продовжовали жити у писемных документах авторув май нижого уровня школованя, тої версти інтелігенції, што и соціально глубже была приязана ид народу. Сесї авторы збулша были воспитаникы мукачовської вадь ужгородської семінарії, а тіпичный представитель сєї версти інтелігенції був Михайло Грігашій, котрого честує и днишнєє українське языкознательство и краснописемство як переписця и автора так прузваного Гукливського літописа. Уродив ся Михайло Грігашій 1758-го года у Потокі (Lázárpataka) Бережської жупы як потомок кинизьського рода. По теологічній науці в Ужгороді дали го до близкого ид ёго родному селу Гукливого (Zugó), у котрум пак місті и перебив ушиток свуй живот душпастырём. 1792-го года поклали го на чоло так прузваного мараморошського верховинського протоєрейського округа.² Спомянутый літопис,³ што го вюг уд 1782-го года, частично появили Євмен Сабов и Алексей Петров,⁴ а у повности Гіадор Стрипський.⁵ Сесї літописні записы сут поаналізовані у многих роботах из історії літературы, а трафили они и до майновійшої антології русинського краснописемства.⁶ Гукливський літопис заступит своє місто и у новійшуй історії українського літературного языка.⁷

¹ Копчай, Таркович.

² Basilovits Pars VI. Cap. 2. 8.

³ Новѣшая, яже когда случишая...

⁴ СХр 2-3; Петров IV. 33-37.

⁵ Стрипський, 73-82; Поз. щі: ЛГРП 65-67;

⁶ Бирчак В.: Літературнѣ стремлѣння Подкарпатської Руси. Ужгород, 1937, 41-43; Микитась В. Л.: Давня література Закарпаття. Львів, 1968, 45-46; Мишанич О. В.: Література Закарпаття XVII-XVIII століть. Київ, 1964, 50-51; Мишанич О. В.: (ред.) На Верховині. Збірник творів письменників дорадянського Закарпаття. Ужгород, 1984, 69-70.

⁷ Поз.: Мовознавство, 1985, №6, 15.

Уббіжники Гріґашія, котрі-м попонахожовав и туй важу пробрати, поязані сут из церьковно-урядным діятельством автора. На їх основі мож ся досудити, же *поприщом авторового діятельства быв такий округ, де падала до ока удносна заубсталость газдусько-общественного розвою. Сякий образ ся малює и йз подорожних записув пудкарпатського писателя А. Митрака, появєных 1867-го года.*⁸ Из сєв газдусько-общественнов заубсталостєв спряжено поздив и культурный тай школьный поступ округа.

«Всяды соборы имѣют своѣ народныи школы, точию сей Верховины мароморыской неима^т таковую школу, на которой фундацію нѣкїи села, парохы и дякы оуже даровали, але не вси...» G2; у иншум уббіжнику сяк пише: «По дї [4]. На соборѣ ярно^м еди^н кожды^н п[ан] парох^х кождорочно еденѣ кобель овса, и дяк два в ѣка овса ради школы соборной выставленія приобѣццали давати, зато оуже, ни, но во мѣсто овса единѣ кождый парохѣ шесть маряш ѣвѣ, а дякѣ столечный три маряш ѣ да приносить...» G3.⁹ У єднум иншум письмі дає ся учути скорый зачаток жидуської проблеми: «много дуже оувойшло жида /: где пре^д кдї [24] роками йедного не было :/ до Мароморыскыя вармеде и Верховины и нѣкыя отняли телегы и хижѣ християнскы^х кметї^б... изъ ни^х же нѣкы^н недавно прїйшли изъ полскаго краю.» G22. Много знакув у Гріґашієвых документах провказуют єго як усвідоменого інтеліґента, носителя новочасної русинської народно-національної тямкы. Парохув напominат, ож урядні документи материнським языком мают писати: «Атестать своимѣ рускимѣ языкомѣ треба писати парохомѣ аще и не знаютъ точию рускаго языка цили на вармедѣ цили инде.» G14. Як русинського патріота остро го болїла смирть Андрія Бачинського¹⁰: «зѣниця восточняя, оутѣха росиская, слава диєцезїи Мукачѣвской отец нашѣ любимый их егцеленцѣя Андрей Бачинский дня 3 [7] ноембрїя 1809] рано предѣ зорами четвертой години на [к]лятую зимницу вѣчнѣ оуспе. Вѣчная ему память» G11; «славная диєцѣзѣя мукачѣвска чрезѣ вї [12] вармеде и 5 [5] варышивѣ слободная свою любезную зѣницу которая чрезѣ оугро росискую землю (!) изъ радостию росискаго клира и народа кождоденно солнечныма лучами сїяла, оуже ннѣ во гробу положена ... ихѣ

⁸ Митрак А.: Путевыя впечатлѣнїя на Верховинѣ. СХр 122-128; Поз. щи: Рудловчак 105-111.

⁹ Поз.: ШБП 234 д /4/. пункт.

¹⁰ ШБП 223-225; Поз. щи Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái I. Bp. 1891. 324-325.

екселенція ... Андрей Бачинский...» G12. У дусі уббіжникув Андрія Бачинського узиват ся Грігашій ид церькунуй інтелігенції: «По ї [5]. Не доста народъ словомъ оучити а и дѣломъ розорити стыдно естъ, але ѣкоже самъ парох тако и попада и дѣти ихъ благонравнымъ прикладомъ въ набоженствѣ въ ношеніи своемъ, въ чистотѣ всакои, въ чести, въ всакомъ благонравіи имеютъ быти.»¹¹ Повбнавлят распорядку Бачинського, же ученикам латинських школ треба буде скласти испыт из русинського языка и церькуных співув.¹² «По ѿ [2] рое: Таможде нї еді^н панъ парох или простый своего сына до латинскы^х школъ пошле^т дотолѣ докля пре^д вѣцеархидіаконо^м своим^м его не поставитъ ци знае рушчїзнїну, то е^стъ по рускы чїтати, співати, и писати, того ради нормалѣсте могутъ оу вакацѣи прити, екзаменъ прїймуть, и листъ на будущее свой прїймуть ...» G18.

Уббіжники Грігашія и їз языкового никаня цїнні. *Сам родак из восточного Пудкарпатя и туй такой діятельствующий автор у своем языке указує перед нами и западнорусинські елементи. Єдну часть из них, што вістна из документув єпископув Ольшавського и Брадача, меже нима и словакізми, Грігашій муг перияти у часї свого ужгородського школованя. Айбо из стилістичных и словоокольных призначностей віроімійшым ся указує, же булша часть тых прїйшла ид нѣму через документи єпископської канцеларні Бачинського.*

Уббіжники Михайла Грігашія и русинськоязычне товмаченя корольського патента, учиненое Михайлом Табаковичом, в їх тогочасных переписах сохранили ся у парохіяльном протоколі Новоселиці (Ujholyatina). Никаючи на йсе, туй предпустити бы ми єдно-дві слова, скорше ги бых ся яв ид языковому розбераню уббіжникув, за дві характерні групи документув русинського урядного писемства XVIII. столїтя — правиць за уббіжники и протоколы.

Уббіжник (оуниверсалъ ~ куренсь ~ посланіє ~ окружное писаніє ~ куренталное писаніє) своим шором щи у два тіпы ся годеи заділити: єпископський и протоєрїйський — зашто поокреме бы за них говорити.

Єпископські уббіжники — окреи 1773-тє годишного уббіжника Сімеона Ольшавського,¹³ дакулькох уббіжникув

¹¹ Поз.: ШБП 234, 237.

¹² Поз.: ШБП 227, 229, 239.

¹³ ЛГРП 62-63.

Бачинського у повности, вадь ўняткув из них¹⁴ — у печати ся не появили. Сякі письма приготавляні были у епископській канцеларни и были истно уббіжники. У епархіальнуй канцеларни из них попереписовали тулько дарабув, кулькох протоєрийських округув ся дотыкав содержай уббіжника, и позаганяли на адресы протоєриюв. Из сим поязану майдавну податку найшов єм у 1740-во годишнум уббіжнику Блажовського. «Си^м писаніє^м приказує^т ся такожде отцу намѣстнику, дабы оуниве^рсалъ сей от слова во слово колико потребно будетъ краты исписалъ и таже скорѣйшаго ради обходу на страны розослалъ, чѣмъ паки отце^м парохом^м приказуемо, дабы сіє писаніє парохіаном^м своим^м въ оуслышаніє всѣмъ оу це^ркви прочитали...» Єпископ Ольшавський у своєю наставі из 1755-го года говорит: «...котрый ко^лве^к паро^х заме^лит^т прити на соборъ, или на е^жа^{ме}н, а^лбо куре^нсь на до^лго оу себе затримає^т и не да^{ст} его перенести на другую парохѣю я^к на^скорше... таля^р кары зложит^т... (оустановленіє ѿ [11])» Сяк видиме, же парох, кидь попоздив ся, вадь не потворив ся дале загнати уббіжник, був за тото и поштрофаний.

Протоєрий по прочитаню уббіжника вадь дале го загнав майближому пароху, вадь сам исклав свуй протоєрийський уббіжник, конкретизуючи высшу роспорядку про свуй протоєрийський округ.

Уббіжники єпископув Ольшавського и Брадача удоступняють нам пониканя на церьковно-політичні перемаганя из ягерським архієпископством, дає ся чути з них ростуча ненавдяченость мукачовських церькуных везирюв против дозора ягерського архієпископа.¹⁵ Уббіжники єпископув Брадача и Бачинського повні духом національного будительства, усилюють ся за образования на материнськум языкови, за двигнутя уровня школованя, против поменшаня вартости материнськоязычної культуры, што спряжено слідовало за росширенєм латинського образования. Из сих онь узарює надойнятость, подагде так зазвучат, гибы ся послужовали хватями полемичноконфесійної літературы у своих ўсловенях, стилістичных рішеннях (інтонаційна и ритмична золлятость, епітеты, порунаня, анафоры, епіфоры, іронія), и як сякі представляют и літературну вартость.¹⁶ Позад формы и стіля поникавши, ўросли из давної практики листин. На сесе наводит и часто ся унурюющее при них

¹⁴ **František Tichý:** Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi. Praha, 1938. 153-154; СХр 57; ШБП 226-241.

¹⁵ Поз.: **Arató E.:** A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája. Bp., 1983. 54; **Hodinka A.:** A munkácsi görög-katolikus püspökség története. Bp., 1910. 597-622.

¹⁶ **Потушняк Ф.М.:** Радянське Закарпаття, Ужгород, 1957.

названя ги *оуниверсалъ* (пор. польськє *uniwersał*, латинськє *universalis*), што значило почесну листину польськых королєв, украинськых гетманєв. Єпископ С. Ольшавський: «Си^м универсало^м извѣстно твори^м... и приказуемо и завищаемо...»,¹⁷ єпископ Блажовський в уббіжнику из дня 13 новембра 1740: «оуниве^рсаль сей; универсалъ посылає^м ваши^м чѣностямъ».¹⁸

Уббіжники ся складовали пудля бізувн ых характерных форм, штампєв, стереотипєв. Як заповідат структура середнєвікых листин, членят ся на три частї: вступа, властный текст и затворююча часть. Єдинокажда з тых части має свої формулы, соудвітный шор, назначєня. Величаня загортало до ся теріторіальну юрісдікцію єпископа, світську титулу, ранг: «Іоанъ Іосифъ Декамилѣ милостию бжїю и столицѣ апоѣто^лско^н и єго насвятѣшаго кеса^рскаго маєстату єїпѣ Себа^{те}ски, Мукачо^вскій, Маромори^скій, Краснобро^дскій, Макови^чкій, Спи^скій, Комара^нскі^и Ієнера^лній пре^зцалу Угорску зе^млю на^д людє^м Гре^цкору^каго набоженства намѣсни^к єго насвятѣшаго кеса^рскаго и кралєвѣскаго маєстату конѣсилѣариушѣ» — Камеліс 1690.¹⁹ За величанєм, узыванєм ся ид адресатам, обычно ступат поздравканя. «Всемилий отче намѣснику и прочїи чѣстныи отцеве собору тогожде Ми^р Хрѣто^в и Ѣше а^рхєрейское блѣсвеніє.» — Блажовський, новембер 1740. За тым слїдуюча главна содержайна часть ясно и видливо удокремлят факты, што сут предметом уббіжника. Затворююча часть содержала у собі спосуб покараня про нарушителї загорнутых в уббіжнику пудятѣ, и напослед архіпастырськє благословєнство: «... который Ѣше сїє повелѣніє лѣннїый и нерадивый прєслушаетъ парохію оутратитъ albo тяжко кара^н будетъ» — Ольшавський 1767; «при поданном архієрейском благословєніи застаю...» — Бачинський 1777. Горіспомянуті елементы не мусїли все быти у каждом єднєм уббіжнику. Майлїпше знаєме уббіжникову практику Бачинського. Уббіжники заганяв восени и на яри. Языково чинили огромный вплив, видав каждый парох мусїв їх прочитати, переписати до протокола и ўголосити вірникам дотычну часть текста. Ту сут дакулько податок на потвіржия сєго. За Ольшавського у 10 пописованых 1751-го года

¹⁷ ДУР 101; поз. ши: ЛГРП 63.

¹⁸ Нахудное місто: архів рукописєв книговницї Мадярської Академії Наук, М_s 4817/10.

¹⁹ **Udvari I.**: Adalékok a kárpátukrán írásbeliség történetéhez. Megjegyzések De Camelis J. nyomtatott műveinek és körleveleinek nyelvezetéről. Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis. Russzisztika 11E, Nyíregyháza. 157-167.

жупах было 657 грекокатолицьких парохій.²⁰ У послідньому десятиліттю XVIII. століття мукачовська єпархія мала 729 парохій из такой вусямсто попами, што служили службу божу на розлозі 13 жуп по 60 протоєрейських округах.²¹ За языковий вплив єпископських уббіжників свідчат и зацітовані з них ту-там цілі ричиня у протоєрейських конкретізуючих уббіжниках. Се добрі проілюстровано у порунаню єдного уббіжника Бачинського и спряженого з ним Копчаєвого.²² Уд тридцятих годов XVIII. століття через єпископську канцеларню посредством уббіжників зачали ся ширити и лемкізми.

В уббіжниках из другої половки століття удбиват ся державна політика епохи просвітенства, котра попам повирьх їх церковно-конфесійної функції клала и державні улогы, загортала їх в общественое ділення работ, укладуючи їм завданку ўголошиня, ширеня и сповнния корольських росказув. Цісарь Ёзеф II., мож казати, попа брав за державного урядника, што при питомуй конфесійнуй функції занимаєт ся щи й ўголошенєм декретув и розвиванєм народного образования. У сьом духу й уббіжники Бачинського накрятуют на рядное сповнния церковно-державных исписув жительство (conscriptio animarum), котрое покладало ся на попув; на цивілізованое справованя ся попуства у часі епідемій, голода, сухоты; а в часі прусько-австрійської, пак французько-австрійської войны — на збераня стравного, гроши, полотна на убязовый матеріал. В уббіжниках из часу довгих войн, што легко порозуміти, многораз упаде слово за роспорядкы, дотычні демобілізованих воякув, вадь дезертырюв. Знає ся, же у тогдышнуй Мадярськуй країнї католицізм був державнов віров. Маючи бізувну пудпору державы, католицька цирьков ревно мерьковала на тото, жебы діти из мішаних фамілій дустали католицькоє воспитаня, а нарушителї реверзалії (заязання воспитовати дітий на католикув) жебы дустали и покараня уд державы. Прошто у многих уббіжниках ся говорит за регістрацію мішаних сопружеств, израхованя діти, што ся воспитуют у мішаних фаміліях.

²⁰ Magyar Országos Levéltár. Acta Religionaria. Fasc. 30. №971. 1751; поз. щи ПНІ 18.

²¹ **Lehocky Tivadar**: A Beregmegyei görögyszertartású katholikus lelkészségek története a XIX. század végéig. Munkács, 1904. 59; поз. щи: Basilovits, Pars. VI. Cap. II. 7-10; Catalogus 1814.

²² Копчай.

Протоєрійські уббіжники, у головном, испряжині были из наставами єпископа, на случай нужі їх конкретізовали. Напечатаных сяких лем дакулько знаєме.²³ Протоєрій у ним адміністрованум протоєрійськѹм окрузі, властно кажучи, так діяв, гибы заміститель єпископа був. Завданка му была дозировать на приділіні му парохії и парохув, так у дотычностях віры, як и в матеріяльных ділах;²⁴ у звістных часовых росступах візговати парохії (canonica visitatio). У годі двараз порядив и удбыв окружный собур, на первуй ступни излаговав проблемы, насталі меже попуством и вірниками, ревізовав церковно-газдуські, школьні діла итд. У май важных ділах посередствовав переписку меже парохами и єпископськов канцеларнѣв. Єпископы Мануел Олышавський и Андрій Бачинський нераз упозорняли, же не важат ся займати проблемныма ділами, убкрятуючи дотычного протоєрія. Як указуют Грігашієвы уббіжники, ани вармедьські урядники не зайшли ся без посередства протоєрія, — ун дале позаганѣвав парохам жупні распорядкы, здавав догромады зобрані парохами списувні податкы, спровожуючи їх пак солгабирову: «Из его величества царскаго росказу всягды простаго народа имат ь быти чрезъ вармецкы^х тѣстовъ, изчисленіе писмен^{ное}... что кромѣ парохов не можетъ быти.» G3 1803. Уббіжники, котрыма ся скликовали шорові ярні и осінні соборы, збулша из тым ся зачинают, же протоєрій дає на знамость єпископські распорядкы. «Изв ѣщаю ч. в. вашимъ же и^х еѣзеленция Еїпъ ѣшъ ро^сказати рачили.»²⁵ «Всеблагостынное архіерейское повел ѣніе пріялъ есм^ь» (Таркович, 27. януар 1795)²⁶ «Всемиловитѣйшее кесарево-ца^рскаго величества велѣніе о отбѣгши^х воинѣ^х ко всѣ^м властительства^м для разглашенія разпосланное, изъ приключенаго ко мнѣ куренса его вселаскавѣйшаго архіереа ѣшаго и к^ь тому изъ еѣземплара оугорски изданнаго...» (Таркович, 5. новембер 1795)²⁷ Слїдом за тым як ся ўтіповало місто и час собора, перераховлѣвали ся актуальні завданкы: списы вірникув, мішаных фамілій, ид тым належных діти, готовиня справозданъ за віроудступникув, за вірникув, што сут у войську, вадь

²³ ПП 141; ПМат 159; **А. Шлепецкий**: Ценные документы Прешовского епархиального архива, писанные кириллицей, о русинах-украинцах (1609-1820). Zborník Pedagogickej Fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafarika v Košiciach. Ročník XVIII. (1984). Zväzok 3. Slavistika 98; **Гаджега В.**: Пастырский лист Иоанна Брадача об обучении детей с года 1762. Подкарпатська Русь VI (1927). 136-140.

²⁴ Поз.: ШБП 230, 233; Рудловчак 320.

²⁵ ПП 141.

²⁶ Таркович.

²⁷ Таркович.

рукують, служба божя за успівы цісарського оружія, пудпора у сповниню даяких вармедьських пудять (приміром, перемагання епідемій), уструй збирьки на хосен домобраны (інсургентув). Многі уббіжники займають ся школьныма ділами, шацованём потреби книжок про народное образованя. Затворят уббіжник даяка характерна про тогочасное урядное писемство формула скромности: «...звычайному братолубію врученны^и зостаю» (Іоан Хіра, Лелесполяна, 24. апріль 1797); «...братолубію и въ с. молитвы вручившиися остаю превелебностей ваши^х» (Таркович, 2. май 1794); «...до святыхъ молитвъ вручаюсь зостаю господствъ вашихъ» (Копчай, 14. юлій 1782);²⁸ «...при семъ повзостаю превел[ебностямъ] ваши^м жичливый во Хрѣстѣ братъ» G3.

Протоколы (protocollum). Жебы зад прочитанём уббіжника содержай му не пуйшов у забудок, уже Мануел Олышавський єпископ так предписав був, ож первиць гикой дале гнати уббіжник, мусай го переписати у так прузваний протокол. «Маєт ѣ кождый сщенникъ книгу и^з бѣлаго паперю имѣти абы на приспѣлом соборѣ соверше^{на}, и постановле^{на}, якоже и на приходящи^х собора^х совершаема и постановляема в^ъ ню написа^н, и себѣ на наоуку назначи^н, ... (оустановленіє семое 1755)». И Андрій Бачинський єпископ сесю распорядку Олышавського, за протоколы говорячу, щі раз повбновив: «Ѣ [9] Кождорочно дважды соборовати сирѣчь во яри, и во осени повелѣваю, на которыя соборы кійждо паро^х приходити повеленія моя воспріємляти и въ протоколы себѣ записовати одолжается...» (Бачинський, 20. марець 1796).²⁹ Щі й инкуды, у протоєрійських уббіжниках, стрічають ся за протоколы говорячі напominкы: «...дознавается его превосходительство вселаскав ѣйшіи архіерей нашѣ пишутъ ли ся матрики церковніи, рахунки церковніи, протоколлы...» (Таркович, 21. октовбер 1794). Сяк и Михайло Ґріґашій булшераз напominат: «Того ради єдін ѣ кожди п[речестный] п[анѣ] паро^х преписанный куренсѣ исписавше себѣ до протокола абіе другому пароху препощлетъ и оу слѣдующу неделю или сѣто ис протокола народу прочітатъ и наро^д наоучѣтъ...» G20 1813; «По ѣ [8]. Банковы од ѣї [15]: августа оу 500 римѣскихъ престали течи всюгду. Точию оу Оуйлаку то єстѣ Вѣлоцѣ за 500 римскихъ дадутъ 100 и паки банковы у 100 одѣ ѣї [15] септеврїя перестанутъ течи

²⁸ Копчай.

²⁹ Поз. щі: ШБП 229, 231.

еднаковожъ оу Оуйлаку до остатнього (!) новемрїа за 100 рїмскы^x дадутъ к̃ [20] новыхъ, еже нужно въ церкви оуголосити и до протокола записати...» G14; «д̃ [4]. Декреты царскыи по латинскый списанныи абы кожды и до протокола исписавъ албо далъ списати...» G17.

Протокол Іоана Брадача поаналізовала українська изглядователька Єдлінська.³⁰ У мнов пробєранных протоколах, многораз єм муг відіти, же не лем приходячі письма, уббіжники, распорядкы зарєгістровали, но и тоты документи, што самі засылали, звыкли были там переписати. Новоселицькый протокол³¹ має форму книги, у компактї из твердого папіря, довгота му 25 см, широта 18 см. На уднушнум боці убкладкы видиме непознатов руков записаное задїленя ‘Пудкарпатська матрика’. Книга содержит записы уд 1801-го до 1833-го года по латинськы, русинськы, гев-там по мадярськы. На послїдних листах протокола, уд 1814-го года зачавши на многих боках мож відіти припоминаючі матрику податкы списув жительство, де перераховані обывателї Новоселиці (Ujholyatina), їх вік, соціальное положиня, число хыж итд. Укажу даякі демографичні податкы, што сут у кунци протокола.

Рокъ ѡѡгї [1813] декемрїа к̃ [20] Парохїи новосѣлской чїсло душъ

способны ^x до сповѣдй всѣхъ обще	вїа	[431]
с іс ты ^x на катїхїзъ	рїз	[137]
неспособны ^x до сповѣдй	ркз	[127]

Лыховець ѡѡгї [1813] декемрїа к̃ [20] чїсло дїшъ

всѣхъ ѡбще способны ^x до спо ^в [ѣди]	сїй	[248]
ис ты ^x на катахїзїсъ	оѡ	[72]
неспособны ^x до сповѣдй	їа	[81]

Рокъ ѡѡSї [1816] септемрїа весї Новоселїцы
во которой ѡбрѣтается чїсло дїшъ всѣхъ ѡбщєфнѡв [552]

³⁰ Брадач.

³¹ Нахудное місто: архів рукописув книговницї Мадярьскої Академії Наук, М_s 4817/10.

У сьом протоколі можемо прочитати переписи великого числа латинськоязычних урядних документів, а при них кириличних русинських уббіжників Андрія Бачинського числом 12, Михайла Грігашія числом 29, по-поєдн з них Михайла Табаковича, мараморошського вікаря, и Михайла Брадача, єпископа. Ту найдемо и распорядку жупы Мараморош, из 12 точок состоячу, дотычну заварованя ся уд чумы, лютячої у Росїи и Турції, котру распорядку появили Дзендзелівський и Неточаев.³² Переписованя жупных распорядок до протокола Грігашій окреме росказав быв чинити, што засвідчують за тыма переписами слїдуючі зазначкы, писані єго руков. «Того ради єдинъ кожди п[речестный] п[анъ] паро^x преписаный куренсъ исписавше себѣ до протокола абіе другому пароху препрошлетъ, и оу слѣдующу неделю или сѣто ис протокола народу прочтатъ и наро^d наоучѣтъ, абы ѿ того нещастя морового варовалися и бга оублагали и аще бы гдєкто нарємно померъ, то такового несвободно без вармецкого гыру погребсти докля докторъ или фєвча^p его не будетъ обзѣрати. Оу Гуклѣвомъ ѣї [15] дека^mрїя року 1813] Мїхаилъ Грігашій вѣцеархїдіякоⁿ.» Из сѣї Грігашієвої зазначкы указує ся, же речену распорядку жупа Мараморош привела 1813-го года, як тото слушно посужують и Дзендзелівський из Неточаевом.

Графика

Уд подрубнійшого графічно-правописного розбору переписа тогочасных уббіжників Михайла Грігашія туй ся удержу. Зазначу, же у рукописах из зачатку ХІХ. столїтїя мож замєрьковати многочисленї графічно-правописні призначностї и традиції русинського церковно-урядного писемства ХVІІІ. столїтїя. Многораз хыбит розлука меже єром и їрєм (ъ и ѣ); звуки **и**, **о** позначають ся двояко: *оу-8*, рєспєктивнѣ *ω-ο*, што у карпаторусинськуй писемнуй практицї росширило ся уд 80-х годов ХVІІІ. столїтїя. Позіційна опозіція графем **и** и **а** дає ся увідїти лєм у даякуй частї переписув. У переважнум числї переписув замєрькуєме лєм графему **и**, што ся злажує и йз практиков тогдышного украинського правописа. Велика таркастость характерна про позначованя звукув **и** тай **й**, котрі ани в єднум переписї не розлучають ся дослїдно. Графема **ѣ** позначат звук *i*, а звук *g* позначений збулша графемов **г**, айбо и нерїдко передає ся латинськов буквов **g**.

³² Дзендзелівський Й. О. — Неточаев В. І.: Лист-інструкція 1813 р. про профілактичні заходи проти чуми. Доповідї та повідомлення Ужгородського державного університету. Серія історико-філологічна 1. Ужгород, 1957. 111-116.

Фонетика

В уббіжниках Грігашія видиме такі фонетичні призначності.

1. **je>je:** єдинъ G6, еденъ G2, еднакожъ G12 итд.
o: осѣн"яго G1, G3; осѣн"ый G2 итд.
2. **tort, tolt>trat, tlat:** злонравовъ G4, главы G3 итд.
tolot, torot: оголосятъ G7, оголошена G14, голоса G10, оболоченный G7, на дорозѣ G18 итд.
tert> tret: чрезъ G2, преподастъ G15, предъ G16 итд.
teret: передастъ G10, перемѣну G11 итд.
3. **ort> rat:** размышляючи G7, разінствіе G9 итд.
rot: по росказу G2, розумѣ G3, оуробіла G26, розумъ G28, дорослыи G26 итд.

Пиля затирьханого хуснованя називника *росказъ*, глагола *робити* и їх удведенін, частотно *ort>rot* морфема перемагає *ort>rat* морфему.

4. **dj>žd:** изнаходжѣтся G2; между G10, G26; одежда G19 итд.
ž: межи G8, въ одежа^x G17 итд.
 5. **tj>šč:** опще G1, текущаго G1, призывающе G7, опщества G7
šč: размышляючи G7, незнаючи G14 итд.
c: приобѣцяли G3
 6. **tylt>tolt:** долги G2, должнико^b G2, къ исполнению G9, выполнилъ G9 итд.
tovt: шовковы^x G19, вымовки G20 итд.
 7. **I>v** у минулому часі глагола появляѣтъ такой дослѣдно: недопусти^b G4, бывъ G5, стоявъ G5, показавъ G14, писавъ G14, препославъ G19, пришо^b G19 итд.; айбо: турбовалъ G21.
 8. Бивно ся указує **u<v** переміна: оу веси G1, оу Гукливѣм G2, оу Пожонѣ G2. Поз. щи: провкаже G5 итд.
 9. Переміна у запертум складі
o, e>o, e: оу Гукливо^m G1, G2, G6; ради телеговъ G4; ношъ G10, мукачовскый G12 итд.
i: шесть маряшѣвъ G3; по одному сорокѣвцеви G4; изъ фѣлѣалѣвъ G10; Мукачѣвской G11, G12; банковѣв G14; кметѣвъ G19; руснакѣмъ G26 итд.
u: вудчувскый G3, волувскый G3, на дякувско^m телецѣ G10.
- Што ся дотыкат розличных рефлексій запертого **o, e**, мож ўзнати, же діля говора Гукливої характерна была **o, e>i**, тамтуды и днись так бесѣдуют.³³ Незмінена форма **o, e** указує вплив

³³ ПУГ 48-53, карта №1; ДУМ 238-239.

- церковнославянського языка, а форма **о>и** могла ся придодати уд переписця, што говорив таким говором.
10. Слїдуючи за карпаторусинськов бисїдов, Грігашій точно розлучат звук **ы** тай **и**: кождый G2, выдати G2, посылали G2, выписати G5, купити G4, быв G5 итд.
11. У Грігашієвум письмі дослїдно ся удбиват характерное и про верховинський говур йманы звукозлук **кы, гы, хы, гы**: рахунки G1; парохы, дякы G2; начаткы, вармецькы^x G3; банкы, пяткы G13; гыру G20; слугы G26; хыжь G18; телегы G4.³⁴
12. Не мож ся не потворити и на дослїдноє и бивное у карпаторусинських гуторах епентетичное -**н**-: на памнятку G6, имня G7, принаймнѣ G9, на времяя G18, помняется G28 итд.
13. Видливо ся провказує характерна про верховинський говур мягкость звука **с**: приобѣцяли G3, мїрнїцѣ G19, пяниця G10, частиця G28, ведлу квѣтанцѣй G24 итд.³⁵
14. Звуки **ѣ, ѝ** указуют на мягкость: Грігашѣй G1; Грігашѣ G2; маряшѣ, грошѣ G3; варошѣ G14; фундушѣ G21; кондратушѣ G21; хыжь G22. Єры (**ы**), появляючое ся у закончинях якостникув слїдом за *и, ж*, годно быти призначностѣв говора:³⁶ усопшыхъ G3, почтенѣшый G17 итд., айбо віроимїйшым ся ту гане вплив єпископської канцеларні.
15. Призначность гуцульського говора: прїтѣгати G14, де їть (**ѣ**), позначаючий запертый самозвук **е**, уступлят на місто **'а**. Поз.: истягати G26.³⁷
16. Появы бесїдного языка удбивают ся у приподобиню созвукув, у спрощиню груп созвукув: опще G1; опщество G7; іс келчигом ъ G21; допро G25; до им^формацѣй, малженства, и³ набоженство^м G10; чесна G20; вармецка G26; веречанцкаго, женцкаго G25; в крацѣ G14.

³⁴ Поз. ДУМ 257.

³⁵ ПУГ 125.

³⁶ ПУГ 132.

³⁷ ПУГ 79-81.

Морфологія

Називники.

Gen. sing. masc. Паралельні закончиня *-а, (-я), -у, (-ю)* злагожують ся из записами урбарських свідчень: ³⁸ оу пана G3, G8; из царскаго росказу, мужескаго и женскаго полу G5; от своего регементу то ес^т полку G7.

Dat. sing. masc. Паралельность форм *-у, -ю, -ови, -еви*: пану нотарішу G24; по чїну его G10; по колындарю G26; парохови, по одному сорокѣвцеві G4.³⁹

Loc. sing. masc. Обычное закончиня *-ѣ, айбо є и -у*: вѣ домѣ, на телецѣ G10; оу Оуйлаку то естѣ Вѣлоцѣ G14; на томѣ каталогу G5.

Ож у говорі Грігашія закончиня *-у* могло быти не лем за *к, з*, свідчит **loc. sing. neutr.** из тым закончинєм: на то^м мѣсту G18, а такойже и такі появы, зафіксовані в урбаріях. ⁴⁰ **Loc. sing. masc./neutr.** *-у, -ю* у восточнорусинських говорах жиє и днись.⁴¹

Nom. plur. masc. Побуч закончинь *-и, -ы* заслужат на позур указуючі на особу *-ове* тай *-е*: панове G1, G18; родителе G2; бирове G3, G14; катуне G16; нормалисте G18 итд. Закончення *-ове* є у вшиткых карпаторусинських говорах, докуль *-е*, окрем што у слові *люде*, жиє днись лем у русинських говорах восточної Словакії.

Dat. plur. masc. За твердов основов стямиме троякі закончиня. Гев-там ся трафит гуторное *-ѣмъ<-омъ*: руснакѣмъ G26; тай *-амъ*: идѣ звона^м G19; айбо за обычное можеме держати *-омъ*: идѣ своимѣ полко^м G8, тымѣ катуно^м G24. Перевага сѣго закончиня може ся пояснити и впливом літературного языка, приця оно ўлучно хусновало ся у русинськым уряднум писемстві XVIII. столітїя. Як гане Ласлов Дежев, годно оно было жити и в тогдышнум верховинськым говорі.⁴²

Instr. plur. masc. має закончиня *-ами, -ы*: из своима кураторами G1, из своима кураторами и біровами G2, и ³ тима грошами G4; из своима столечными дякы G3, G10; со парохіаны и дякы G6; оброки своими G7; из своими газды (!) G26. Закончиня *-ы* в урбарських записах не звістное, айбо у тогочаснум літературнум языці и урядных

³⁸ Поз. ДУМ 242, 244.

³⁹ ДУМ 241, 244.

⁴⁰ ДУМ 242.

⁴¹ ПУГ 187-188, 236.

⁴² ДУМ 243.

документах ся хусновало, а жиє и у днишніх верховинських говорах.⁴³

Loc. plur. masc./neutr. За твердов основов закончия *-ахъ*: на фїлиала^x G2, оу грошахъ G14, при росказа^x G27 итд. За мягков основов видиме зависимость закончия уд основы: во случае ^x G6, оу инши^x вармеде^x G20 итд.

У змінёваню назывникув женського рода в **instr. sing.** побуч літературного закончия *-ою* видиме и гуторное *-ов, -ев*: по^d каров G4, G24; со ектение^b G11; науковъ G14; драбиновъ G19 итд.

Якостники.

Nom./acc. sing. fem. Не никаючи на природу якостника єднако хуснує ся и повна и стягнута форма: баба с ѓлска G6, чесна вармедъ G19, горку память твою G23 итд.

Nom. sing. neutr. має ўлучно закончия *-ое*. Стягнута форма не появлят ся, што мож товковати и впливом літературного языка, айбо легко допустиме, же такой тип закончия **nom. sing. neutr.** жив и у тогочаснум верховинськум говорї.

Sing. gen. masc./neutr. У перевазі є літературное закончия *-аго, -яго*, простонародное *-ого* не має и десяту часть тої частоты появеня: преишлаго года G7, оу пана тамошняго G8 итд.

Gen. sing. fem. має обычно закончия *-ой*; раз украинськое говурное *-ойи*: кромъ всякой кары, кромъ всякой нагвары G7; соборъ Верховины мараморыскойи G6. Валушно зазначити, же росширеноє у тогочаснум писемствї по природї церковнославянськое закончия *-ья (-я)* у Грігашія чажко мож найти.

Instr. sing. fem. Побуч давного закончия *-ою, -ею* (так и у містоназывникув, што ся змінюют подобно якостникам) видиме и гуторное *-овъ<-оju*: подъ твердовъ G24; между собовъ G10, G26; итд.

Nom./acc. plur. Не никаючи на род має закончия *-ьи* вадъ *-ѣ*: таковїи телегы или лазы G4; народныи школы G7; д ѣти малыи G15; вшиткыи бирове, банкы пяткы стар ѣ G13; за нов ѣ [банкы] G15; мѣшан ѣ малженства, руск ѣ дѣти G26; дѣти мал ѣ G16 итд.

Instr. plur.: *-ыми, -ыма, -ими, -има* (подобно и містоназывники, што ся змінюют, ги якостники): из своима столечными дякы G3, оброky своими G7, из своима протоколами и церковными рахунками

⁴³ ПУГ 194, ДУМ 243.

G5, солнечныма лучами G12. **Instr. plur.** на *-ыма* жиє у говорах на запад уд Боржавы. И. Панькевич держит, ож поро́да му словацька, докуль Ё. Дзендзелівський уносит го ид мішаным словацько-українським утварям. Што ся тыче хуснованя сёго закончиня у Грігашія, аж бы ся дако домнівав, же сесе закончиня могло прийти из пера переписца уббіжника, така домнівка гнидь ся має удверечи, зачим у Гукливському літописі ипен тото видиме: 1787 — разныма повелѣніями⁴⁴ (!); 1783 (хыбно) — разныма повелѣнія ним (!).⁴⁵ Не мож ўлучити таку віроимость, ож Грігашій употребляв закончиня *-ыма* пуд впливом языка документув, што ся писали на западнум Пудкарпатю.

Глаголы.

Глаголы 1. формозміны в єднині 3. лица у зложеню из урбарськыма свідченнями такой дослідно не мають у закончиню элемент *-т*: согрѣшає ли G1; розумѣє G3; провкаже G5; ци знає G10, G18; може G19 итд.

У соудвітности из днишнім образом говорув у дакулькох глаголув дає ся відіти контракція: иматъ G6, G8, G10 (дослідно); сохождаѣ G10; прочитаѣ G20.⁴⁶

Множина 1. лица має народнобесідное закончиня *-ме*: имаєме G27; [казали] сьме, глаголеме G28; итд. Первый примір и тото указує, же контракція у днишньому пробытку говора на 1. лице множины не потягує ся. У нынішньому верховинському говорі корінь *-а* и *-е*-тема стинають ся лем в єднині 2. и 3. лица. Минулочасові форми мужського рода, як віділи сьме у фонетичнум оглавку, такой дослідно указуют гуторный элемент *v<1*.

Побудный образ у формі 3. лица побуч из церьковнославянськов частицѣв *да* хуснує и пудкарпатську *няй*:⁴⁷ *няй оустрои*^т G5, *няй* ся побудяѣ G6.

Формы аоріста, котрі годны сьме відіти у Грігашія, уже у тогочасных говорах не жили. Їх хуснованя, як указуют и приміры, спряжено з узвычасныма языковыма штампами уббіжникув, вадь из наміренєм автора дати надойнятый сяточный дух писаню: время

⁴⁴ Петров IV. 36.

⁴⁵ Стрипський 78.

⁴⁶ ПУГ 308-309.

⁴⁷ Поз. Дзендзелівський Й. О.: Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР. Лексика II. Ужгород, 1961. 263.

осѣн^няго собора приспѣ G1; прияхомъ от преданій оїѣ нашѣхъ по чїну народа жїдов^скаго, їже дважды во годѣ во отческый градъ въ купу сохощаще и тамо нужѣшая и спасїтелнѣшая кончїти... G10; Архи-вождъ римско австрїацкый найяснѣшїй герцегъ Архи Еїпъ остригомскый и нашой дієцезїи митрополита... оуспе... G9.

Лексика таї стилїстика.

Вплыв языка канцеларнї

Куртым фонетичным и морфологїчным розбором не иншое-м намїрив указати, лем тото, же стрем на хуснованя народного языка, зачатый у канцеларни єпископа Бачинського и помалы-помалы завхабеныи, продовжовав дале жити у меншых церьковно-урядных центрах. Правда, же и в уббіжниках Грігашія много церьковнославянських лексичных елементув, айбо лексика верховинського говора, удбиваюча народну бисїду, тоже могучо представлена, — много спозначнїйше, ги у подобного назначеня документах Тарковича и Копчая. Серед гуторных лексичных елементув пиля словакізмув, полонїзмув, мадярізмув (катунъ G18; герцегъ G8; гырѣ G12; немешъ G24; вармедъ G19; варышъ, варошъ G14; тѣсть G5 итд.) соудвїтно из языково-землеписными факторами натрафиме и на румынські елементы: май трезвно G10, май скорѣ G19, сокотити G20, журать G2. Сѣму послїдному в иншых памятниках соудвїтує слово *соллабировъ*. Што ид Грігашїєвым латїнізмам валушно взяти на позур, тото же на удлуку уд высокошколованых Тарковича и Копчая, у нѣго сесї волїй приходят через мадярське посредство: кураторъ G2; кондратушъ, фундушъ G21; нотарїшъ G24; коншкрѣпцѣя, катихисѣшъ G10; пасушъ G20. Зазначити яло, з иншого боку, же у Грігашія ши жиє така морфологїчна поява польської поро́ды, як закончиня пот. plur. *-a* в латїнізмах на *-ит*: всѣ его декрета G16. Сесе, очевидно, автору заповїла практика украинського літературного языка, а не правиць лично взяв из польського. Як и в цїлум образї писемства, у Грігашія видиме силу сїнонімув.

Грігашїєвы документы, што ся родили на восточнум Пудкарпатю, здубный матерїл про тото, жебы мож ся по нюм розникати, ци несе на собї истно печатло даякого фактичного спозначного языкового уддїєваня продуктув єпархїальной канцеларнї

(настав, уббіжникув, писем итд.), які ся зачали появляти уд тридцятих годов XVIII. століття на основі западных пудкарпатських говорув. Часть лемкізмів бізовно через канцелярню Бачинського могла трафити на восточні відики. Ид лемкізмам канцелярської поро́ды меже иншыма заділив бых елементы: *еихъ*, *позоръ*, *нагвара*, *про*, прозвисько итд.

1. **Еихъ.** «О смерти, колѣ горка память твоя... ужъ трехъ владыкъ от нас оузяла есъ, першого славной памяти Еихъ Еѣзеле"цѣю Ан^{др}ея Бачинскы...» G23. «всѣ еихъ слова безъ еихъ пониженія» G8. Слово *еихъ* вістное из документув, котрі удбивают призначності лемковських говорув. Сесе слово, перебраторе уд Словакув, една из характерных черт у документах Іоана Брадача.⁴⁸
2. **Нагвара.** «кромѣ всякой нагвары и ганбы» G7. Сись на западном Пудкарпатю барз росширенный назывник удводят уд словацького вадъ польського коріня.⁴⁹
3. **Позоръ.** «На сіе дѣло по вселаскавѣшему росказу царскому дадутъ позоръ...» G29. Словацької поро́ды слово *позоръ* 'увага' указує ся у памятках лемковських говорув, а днись жие лем в южнолемковських говорах, айбо в условеню *дати позур* (позі́р, позі́р) росширенное на великуй части Пудкарпатя. На сесе условеня майдавніше-м натрафив у вікарьськум письмі Сімеона Ольшавського из 1733-го года, котрый був родом Лемко: «...кождый протопоп повинен позор дати...»⁵⁰ Поз. также письма Мануела М. Ольшавського: «Ваню, дай на ся добрый позоръ» 1752; «на которую мати позоръ такъ, яко на свою» 1759; «На дерево из алашу и на деску майте позоръ» 1759 итд.⁵¹ Елементы *позор дати*, *про* (=діля), *прото* (=зато) притомні и русинськум писемстві XIX. століття, доціле можеме їх увідіти и в Годинковуй Утцюзнині (XX. ст.).
4. **Про.** «про яку причину начатки, милостынѣ пачеже десяти́нѣ нынѣ много оугасли» G3. У хуснованю є лем у западных русинських відиках. У говорах сериднєго Пудкарпатя: діла, діля.⁵²

⁴⁸ Брадач 62.

⁴⁹ ЕСУМ I 485.

⁵⁰ Поз. **Іоаннъ Дулишковичъ**: Историческія черты Угро-Русскихъ. III. Унгваръ, 1877. 99.

⁵¹ **Романувъ (Годинка) Антоній**: Переписка епископа нашего бл. п. Михаила Мануила Олшавського (†1767) зъ тогдашними гуменами Гедеоном зъ Пазинкомъ и Йоанникиемъ зъ Скрипкомъ. Записки Чина Св. Василия Великого. Жовка, 1934.

⁵² Духнович 159, 162.

У памятках лемковських говорув, сая у Ольшавського, Брадача предназначивник *про* появлять ся бивно: «мало што часу избыватъ в ротъ што положить про великы працы и каузы» Ольшавський, 1751; «Про яку причину, не знаю» Ольшавський, 1758; «про многы препоны» Ольшавський, 1766; «сурово повелѣваю всѣм дяком, абы... звонили про двѣ причины» Брадач, 1762; итд.

5. **Прозвисько.** «Колико кметѣв имѣють единъ кождый на имя и прозвисько?» G18; «Якъ ему имня и прозвисько иже держитъ телекъ кметя?» G22; «...абы ни еденъ немешъ, ани простый свое имня или прозвисько не перемѣни^в» G24 итд. Меже характерного лемковського творення словами на *-ско*, — пословисько, смитисько, прозвисько итд. — слово *прозвисько* вникло на восточное Пудкарпатя, де жило ведно из формов *прозвище*.⁵³ Поз. щи у Бачинського: «Кто парохъ по имени и прозвиську на той час тамо быс^т?» 1798; «Которій изъ нихъ по имени и прозвиську...» 1798; «Кождый парохъ, по сему соборѣ... всѣ дѣти, хлопцы, и дѣвчата... имена и прозвиська да изпишетъ» 1802 итд.

Лемковські елементи, котрі доникуєме у документах Грігашія, ачий могли были прийти и йз пера переписцюв. Прото сякуй ганутці у роспур приходят инші языково скапчані из западным Пудкарпатѣм елементи, котрі сут в оглавках Гукливського літописа, писаных самым Грігашієм, як приміром, *моголь*, *прото*: «1783: пшеницѣ кобе^л мого^л купити за шѣсть маріашѣвъ...»;⁵⁴ «1786: прото люде из голоду пухли... прото дав бы^в оу сеси стороны провадити серна»; «1795: Сѣна еде^н возокъ оу Верховѣнѣ за шѣсть золоты^х оугорскы^х не можъ было купити, прото хыжѣ и стайнѣ, а оу послѣдокъ и маргу подерли, слѣдущаго паки лѣта и яри; прото же... сѣвба погорѣла, оу Дебреценѣ и поза Тису по дванацять золотыхъ нѣмецкы^х еде^н кобель жита платили.»⁵⁵

Словакізм *моголь* у лемковських говорах соудвітує сериднѣрусинському ‘муг, (müg, mīg)’, церковнославянському ‘могль’, поз. у Ольшавського, 1742: «при томъ дѣлѣ и я моголь быти». *Прото*, подобно предназначивнику *про*, удомашеной у лемковських відиках.⁵⁶ Многораз появлять ся и в уббіжниках Бачинського: «По друге прото...» 1762; «Прото да не дерзнетъ...» 1769 итд.

⁵³ (48) **Панькевич І.**: До питання генези українських лемківських говорів. Славянская филология. Сборник статей. II (1958). Москва, 165-197.

⁵⁴ Стрипський 77.

⁵⁵ Стрипський 79.

⁵⁶ Духнович 159.

Указії з уббіжникув Михайла Гріґашія

У переписах задержую надшорові буквы, прияті тітлокуртанкы, буку ђ, ѓ, і (і), ѓ, ѓ, ѓ, лігатуру ѓ, двоякость графем ѓ-а, ѓ-о, ѓ-ѓ. Послїдню передаю посредством буквы у. В тогочаснум письмі хусновану графему ѓ передаю посредством буквы е, а графему ѓ заступлят буква я. Авторські буквені и складові покуртаня розязую так, же у простых закрывках даю по мому суду слушноє розязаня. Правиць так у квадратных закрывках даю арабські числа, соувітні кириличным.

G2

П.[ревелебный] П.[анове] П.[арохы] во Х ѓѓѓѓ братія почтенѓ. Новѓшое кесаревоцарское повелѓніє оу Пожонѓ ѓѓ [25] жоунія года сего текущаѓ ізданое тоє явѓѓ творїѓѓ, что школы якоже на матцѓѓ тако и на фїліялаѓ свободно єсть держати, точію абы оучїтелѓ імѓѓѓ свою плаѓню. Пачеже тамо ідеже ізнаходжается число ѓ пѓѓ десять дѓѓѓѓ способныѓ до школы. На что і парохы своиѓ парохїяѓ побуждати імѓѓѓѓ.

По ѓ [2] -рое ѓ прїятиѓ сего куренса кождый п[ан] парохѓ свои дѓѓѓ парохїялный ѓ шестаго года до шестонадцатаѓ до каталога (!) якоже на матцѓѓ, тако и на фїліялаѓ іспїшеѓ, самѓ парохѓ іс столечныѓ дяком на матцѓѓ, на фїліялаѓ же самѓ дякъ столечныи, оу неделю і оу свято по вечерї імена тыхѓ дѓѓѓѓ прочтетѓ цілї всї прїйдутѓ і по сему такѓ науку хрістіянскої і пѓѓѓ церковнаѓ іхѓ оучїти будутѓ. Родїтелей же сему протївныхѓ іже бы свой дѓѓѓѓ непосылали, таковыѓ по росказу царскому на кару пану журату треба выдати.

По ѓ [3] -тое Собоѓ ѓѓѓѓ ѓписується оу п.[ревелебнаѓ] п.[ана] Міхайла Дулѓшковїч пароха Рипинскаѓ во день ѓ [7] ѓктоѓрїя на с.[вятыхѓ] мученикѓ Сергїя и Вакха ідеже бѓѓѓѓ лїтургїю будетѓ служити п.[ревелебный] п.[ан] Е вѓѓѓѓ Ляховїчѓ п.[арохѓ] Новосѓлскый.

По дѓ [4] -ое на тойжде соборѓ треба прїносїтї чїсло душѓ колько єсть душѓ оу матцѓѓ із своїма фїліялами и колько оуродїлося чрез годѓ колько оумєѓло їли ѓїшло.

По є [5] На тойжде собоѓѓ матрїкы и протоколы неѓѓложно треба прїносїтї.

По ѓ [6] во дѓѓѓ ѓї [16] септемрїя года сего єдеѓ кождый п.[ан] п.[арохѓ] прїїдетѓ до Келечїна із своїма кураторамї и бїровамї на рахунокѓ цеѓкоѓныѓ грошїѓ, затѓ абы давный на тоѓ чаѓ істягнєны

былй долги ілй должніко^в на собо^р той прїзватй, інач парохы и кураторы до клопота оупадутъ.

По 3 [7] П.[ревелебныи] П.[анове] На ежаменъ имѣтй ѡсѣнный матерѣю ѡ совѣстй дякы же столечный йс катакйсма до 3 [3]-и частй. Прї семъ застаю п.[ревелебностямъ] вашѣ^м оу Гукливѣмъ 3 [1] септемрїя года 1806 во Хрѣтѣ бра^т Мїхаи^л Грїґашѣй вѣце архїдїяконъ.

Превелебный Панове Парохы!

Всагды соборы имѣють народнїи школы точию сей Верховины Мараморыской не има^т таковую школу на которой фундацїю нѣкїи села парохы и дакы нѣчто оуже даровали, але не вси, зато ты^х имена иже даровали до протокола треба записати на памнатку а сице.

Рейнский Край-
форинт цары

3 [1] Ростоцка Паро ^х Мїхаи ^л Мустановичъ		
со дакы своими даровали	3 [3]	3д [24]
3 [2] Пилипецъ, Паро ^х Мїхаи ^л Лаховичъ	3 [1]	Ма [41]
3 [3] Иска Ма3имъ Поповичъ со дако ^м	3 [3]	3г [33]
3 [4] Студеный Паро ^х Іоанъ Турза со дакы	3 [3]	3д [24]
3 [5] Новоселица Паро ^х Евстафїй Лахович со дакы	3 [3]	3и [28]
3 [6] Торонъ Паро ^х Грїхори Давыдовичъ со дакы	3 [5]	
3 [7] Майданъ Паро ^х Іоанъ Андрела со дакы	3 [2]	3е [35]
3 [8] ѡбласка Паро ^х Андрей Мустановичъ со дакы	3 [3]	3д [24]
3 [9] Голатин		
3 [10] Келечинъ Паро ^х Іоанъ Малило со дакы	3 [4]	3ї [15]
3 [11] Буковецъ Паро ^х Пантелеѡнъ Лаховичъ со дакы	3 [4]	3г [33]
3 [12] Тушка Паро ^х Гавриилъ Исаевичъ со дакы	3 [3]	3 [20]
3 [13] Рипин ^{ск} ый Паро ^х Мїхаи ^л Дулишковичъ со дакы	3 [6]	3д [24]
3 [14] Воловый Паро ^х Іоанъ Скунзевичъ со дакы	3 [3]	3д [24]
3 [15] Синевиръ Паро ^х Іоанъ Гуца со дакы	3 [7]	3 [30]
3 [16] Имша ^л Паро ^х Іоанъ Шепетю ^к со дакы	3 [3]	3д [24]
3 [17] Колочава Паро ^х Димитри Цапъ со дакы	3 [3]	3д [24]
3 [18] Вучкове		

Сима пан превел.[ебный] паро^х Торунский
Григ[орий] Давыдови^ч приобрѣв

3 [20]

Сума на сей го^л текущи^и 1805

3г [73] 3 [10]

На ѿсѣнѣ еще болше парохіи со парохіаны и дакы най са побудатъ. При сем застаю жичливый Михаи^л Григашѣ В.[ѣце] А.[рхидиаконѣ]

По часъ визиты дакъ кождый и баба сѣлска и паро^х быти на ежаменѣ: якъ суть вынаученѣ во нуждѣ крестити

Оу Гукливо^м ѣа [21] [??] ꙗѡе [1805]

G7

Соріа

Превелебный Панове Парохы!

Кесарево-царское величество ѿтцевско-размышляючи болше ѿ добрѣ ѿпщества себѣ бого^м врученнаго народа нежели ѿ дочасной своей щасливостй, юже всѣ за наро^д свой бѣгу вручаеъ въ ѿпѣку. Того ради: Воины, которіи ачей ѿброкы своими и своего прес^вѣтлаго царѣ доволны не быша, или вѣру, любовь и послушаніе своему ѿроу и своему црѣству, юже чрезъ присагу изложили, забывше, ни ѿ црѣствѣ вѣчномѣ недбають, ни пекла вѣчнаго не страша^тса имна гдѣне надармо призывающе, ѿ своего регементу, то е^{ст} полку, ѿбѣгли цили внутрь, цили внѣ царства нашего царѣ повзостаю^т, аще ѿ ѣ: [1] новемриѣ преишлаго года ꙗѡе [1805] до ѿстатного априлѣ года текущаго ꙗѡс [1806] наза^д навернутса, кромѣ всакой кары своего ѿбѣглства наза^д ид (!) своимъ полко^м приатіи будутъ во первую свою честь, и первую ласку приму^тса кромѣ всакой нагвары и ганбы что единѣ кождый панѣ паро^х до реченаго времени оу себѣ вручены^х парохія^х и филиала^х да ѿголосаъ. При семъ и застаю... Превел.[ебностамѣ] ваши^м оу Гукливумѣ 17: януариѣ ꙗѡс [1806] seu 1806.

Малженс^тво: кромѣ доволной науки хрѣтианской еди^н кождый паро^х под карою каменика, якоже здѣ во Оунгварѣ оуже многы парохы за недозурѣ свои^х парохіа^н терпа^т: свои^м младенце^м и дѣвица^м ѿтнудъ да не дерзну^т преподати.

Андрей еїпѣ

G15

26. септембер 1811

Превелебный Панове Парохы в ъ Хр̑тъ Братія почтен^нѣ!

Банкы оу римскы^х 50 и оу рѣмскы^х 25 ѿ пятнадцатого октоврѣя рѣмскаго течи перестанутъ. Точію оу Оуйлаку за новѣ, до остатняго декеврѣя прѣимутся банкы за 50 дадутъ 10 и проч.[ее] еже оу церкви по прѣятіи сего нужно народу ѡголосити.

Превел.[ебностямъ] вашѣмъ оу Гуклѣвомъ к̑s [26] seu 26 септеврѣя анно 1811. Зичлѣвый во Хр̑тъ братъ Гріґашѣ В.[ѣце] А.[рхидіаконъ]

G21

марець 1814

П.[ревелебный] п.[анове] п.[арохы] Под числомъ ꙗѡѣв [1752] януаріа к̑е [25] рѣмскаго года текущаго найяснѣша конзилия оугорска хоше^т знати воскорѣ слѣдующая.

во ѡ: [1]^х: Цили суть оу соборѣ таковыи фундушѣ парохіалныи оу матцѣ или фѣлиялѣ, йлй церковный іже бы ѡда^на парохіалный былй, й дакто бы іхъ іс пано^в земны^х турбовалъ.

вто^р[ое]: Цйлы оу полй землѣ парохіалный фѣлийалныи, церковный добры за злѣ чрез пано^в земны^х не перемѣняны.

ї [3]те: Цили іс цѣлы^х телековъ, нѣкый ѡазды чрез пано^в свои^х оумноженія радй газдовъ на желярѣ нѣзложеный со оумаленіемъ доходко^в парохіалны^х.

д [4]тое: Цілы патроны парохіалный церковныи, своему оуряду до^влетворятъ.

ѣ [5]тое: Цілы суть оу соборѣ таковыи купныи фундушѣ іс которы^х бы панове земныи парохы^в ізганяли албо болше грошй за фундушѣ просіли.

ѕ [6]тое: Цілы не су^т оу соборѣ парохы, іже бы не малй фундушо^в свои^х, й прѣйчныхъ доходковъ свойхъ.

Сїя вся абы можно вызнати і чрез пана великоможнаго епископа найяснѣшой конзілій ѡповѣсти, на днѣ ѣ [9] ма^рта года текущаго ѡпредѣляется соборѣ оу Келечѣнѣ где единѣ кождый панѣ парохѣ із своима кураторы и бѣровы іс келчѣ^еомъ своимъ да прѣходятъ і кондратушѣ да прѣносятъ ѡ фундушо^в. Прѣ сем зостаю превелебности^м вашѣм. Оу Гуклѣво^м д [4] марта года ꙗѡді [1814] зичлѣвый во Хр̑тъ бра^т Міхай^н Гріґашѣй вѣце архидіаконѣ.

Испис убіжникув Михайла Гріґашія⁵⁷

1 G1	1801 октовбра 6.	16 G16	1812 юнія 2.
2 G2	1803 септембра 1.	17 G17	1812 октовбра 3.
3 G3	1803 септембра 17.	18 G18	1813 марця 13.
4 G4	1803 децембра 17.	19 G19	1813 юлія 22.
5 G5	1803 децембра 23.	20 G20	1813 децембра 15.
6 G6	1805 юнія 21.	21 G21	1814 марця 4.
7 G7	1806 януара 17.	22 G22	1814 апріля 14.
8 G8	1808 октовбра 9.	23 G23	1815 януара 12.
9 G9	1809 октовбра 5.	24 G24	1815 фебруара 16.
10 G10	1809 октовбра 17.	25 G25	1815
11 G11	1809 новембра 19.	26 G26	1815 фебруара 12.
12 G12	1809	27 G27	1817 новембра 22.
13 G13	1810 новембра 29.	28 G28	1818 януара 22.
14 G14	1811 августа 23.	29 G29	1818 януара 15.
15 G15	1811 септембра 26.		

Жерела и їх куртанкові позначкы

- 1 Basilovits J. Basilovits: Brevis Notitia Foundationis Theodori Koriathovits olim ducis de Munkacs. II. Cassovia, 1804.
- 2 Catalogus 1814 Catalogus Venerabilis Cleri Almae Diocesis Munkatsinensis sede episcopali vacante pro anno MDCCCXIV. Cassovia.
- 3 Брадач Єдлінська У. Я.: Протокольна книга мукачівського єпископа — пам'ятка літературної мови на Закарпатті в другій половині XVIII. століття. ДМУМ III (1960) 52-68.
- 4 ДМУМ Дослідження і матеріали з української мови, 1-6, Київ, 1959-1964.
- 5 ДУМ Дэже Л.: Урбаріальныя записи с Мараморошской Верховины. Studia Slavica III (1957) 235-260.
- 6 ДУР Дулишковичъ І.: Историческія черты Угро-Русскихъ III, Унгваръ, 1877.
- 7 Духнович Дзендзелівський Й. О.: До характеристики лексичного складу драми О. Духновича «Добродѣтель превышаетъ богатство». Збірник матеріалів наукової конференції, присвяченої 100-річчю з дня смерті (1865-1965). Пряшів, 1965, 151-170.

⁵⁷ Нахудное місто: архів рукописув книговиці Мадярської Академії Наук, М₈ 4817/10.

8 ЕСУМ	Етимологічний словник української мови. І. Київ, 1982.
9 ЗНТШ	Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Львів, 1892...
10 Копчай	Удвари И.: К вопросу о влиянии русских грамматик на закарпатско-украинскую письменность XVIII-го века. На материале гайдудорожских официально-деловых документов Иоанна Копчая. <i>Studia Russica</i> VIII (1985). 195-265.
11 ЛГРП	Лелекач Н. — Грига М.: Выборъ изъ старого руського письменства Подкарпатя. Унгваръ, 1944.
12 МУК	Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. Пряшів, 1965...
13 МУР	А. Петровъ: Матеріали для історії Угорской (Закарпатской) Руси. 1-9. Спб., 1905 — Прага, 1932.
14 НЗТП	Науковий зборник Товариства «Просвѣта» в Ужгородѣ, 1922-1938.
15 ПІ	І. Панькевич: Покрайні записки на підкарпатських церковних книгах. НЗТП VI (1929).
16 Петров	Петровъ А.: Памятники угрорусской письменности. МУР IV (1906). 33-37.
17 ПМат	Панькевич І.: Матеріали до історії мови південнокарпатських українців. МУК IV/2 (1970).
18 ПНІ	Панькевич І.: Нарис історії українських закарпатських говорів. Частина перша. Фонетика. <i>Acta Universitatis Carolinae Philologica</i> I. Praha, 1958.
19 ПУГ	Панькевич І.: Українські говори Підкарпатської Руси і сумежних областей. І. Прага, 1938.
20 Рудловчак	Олена Рудловчак: Хрестоматія закарпатської української літератури XIX століття. Друга частина. Пряшів, 1985.
21 Стрипський	Біленький Я.: Угроруські літописні записки. ЗНТШ, том 104 (1911) 73-82.
22 СХр	Сабовъ Е.: Хрестоматія церковно-славянскихъ и угро-русскихъ литературныхъ памятниковъ. Унгваръ, 1893.
23 Таркович	И. Удвари: Данные о закарпатско-украинской официально-деловой письменности XVIII века (Григорий Таркович). <i>Studia Slavica</i> 32. 1986. 63-100.
24 ШБП	Шлепецький А.: Мукачівський єпископ А. Ф. Бачинський та його послання. МУК III (1967) 223-243.

[illegible]

265

Из історії карпаторусинського писемства. Русинськоязычний уббіжник за девальвацію 1811-го года

Французсько-австрійські (наполеоновські) війни кунця XVIII., зачатку XIX. століття розловгали газдуський живот Габсбургської бировани. Про нарунания коштів воїнських удаткув віденський двор упустив велику кулькість папірєвых гроший без покриття. Сяк приміром, были у току 1808-го года 706 міліонув, 1809-го года 1060 міліонув форінтув непокрытых папірєвых гроший и дас на 80 міліонув мідяных. 1810-го года за 100 стріберных форінтув давали 397 папірєвых, а 1811-го — уже булше ги тысяч папірєвых. Піняжництво прийшло на край россыпаня, девальвація ставала ся неубкрянна. На усокоту уд фінансового краха державы 20-го фебруара 1811-го года осуществили девальвацію. Вартость бывших у току папірєвых и мідяных гроший умалили до $\frac{1}{5}$ номінала.¹ Франц I., австрійський цісарь и мадярський король, удав державный патенш на девальвацію. Намісто папірєвых гроший имняної вартости єден міліард и 60 міліонув форінтув упустили умінки (векслы) на имняну вартость 212 міліонув. Патенш Франца I. потовмачив по русинськы парох мараморошсїготьський и вікарь мараморошський Михайло Табакович.² Парохы повиновали ся записати до протоколув русинський текст державного патенша, пак оголосити го вірникам у цирьковли.³ Уббіжник Михайла Табаковича, што повтартят цісарський патенш, сохранив ся у парохіяльнум протоколі Новоселиці (Ujholyatina).⁴

За девальвацію папірєвых гроший говорят и уббіжники Грігашія⁵, щи й у Гукливськум літописі Грігашій пише за змалоцінення

¹ Molnár Erik (ред.): Magyarország története I. Bp. 1967. 419-420. Mérei Gyula — Spira György (ред.): Magyarország története 1790-1849. Bp. 1961. 93, 117-118.

² Поз. Catalogus Venerabilis Cleri Almae Diocesis Munkacsinensis sede episcopali vacante pro anno MDCCCXIV. Cassovia. 8, 99; за Табаковича поз. щи А. Шлепецький: Мукачівський єпископ Андрей Федорович Бачинський та його послання. Науковий збірник Музею української культури. III/1967, Пряшів, бук 241; Basilovits Joannes: Brevis Notitia Foundationis Theodori Koriathovits olim ducis de Munkacs I-II. Cassovia. Pars VI. Caput II. 6.

³ За уббіжники и протоколы поз. скорше в сьом томі статю за Михайла Грігашія (1758-1823).

⁴ Нахудное місто: Архів рукописув бібліотеки Мадярської Академії Наук. М₅ 4817/10.

⁵ Поз. предешну статю сєго тома за уббіжники Михайла Грігашія.

гроший.⁶ Убіжник-товмаченя патенша з пера Михайла Табаковича содержит немало церковнославянських елементів; подобно убіжникам Грігашія, є здубний на звидливленя того, же народнобесідний языковий стрем кунця XVIII. століття жив дале и уддіював на зачатку XIX. століття. Сись документ, што пуйшов був из Мараморошської Сіготи, удбиват призначності Марамороша (южномараморошські, верховинські), а примірно ид общому образу тогдышного писемства и западнорусинські призначності.

Мараморошські призначності: задержаня **кы, гы, хы;** удсутность звукозлук **шы, жы;** лексичні елементи *лишь, одинъ* итд.

Южномараморошські призначності: тістувскѣ, вуткы, натулко, тулко, тулкѣ, кулкѣ итд.

Верховинські призначності: **о>і** — спосѣб, дуткѣвця, банкѣв, на найблїшій диетѣ итд.; мягкое **ц'** — дуткѣвця; **'а>і** — по цѣнѣ досѣжней ... во пятой части досѣжней своей цѣны ... Ся послїдна призначность у верховинському гуторї є гуцулського ўведеня.⁷

Западнорусинські призначності указуют ся у лексицї.⁸

1. Про: Про тоты чрез звычайныи случаи , про котрѣ банкы прежными годами скоро размножилися...
2. Прото: ... прото его ца^рское величество слѣдующая ізволило оустановити ...
3. Ведно: ... нужда потребовала ко сілнѣшему ведно однакож ізвѣсному и доразѣ помагающему способу прїступити.
4. Глядатися: десятодутцї, ѣ [5] дутцї, дутковцї грацарї топїти, выносіти и с нїмї глядатїся твердо заказуется.

Слово *глядатися* < мад. *kereskedik* у калковум товмаченю віроимо приходит из словацких діалектів.⁹

Переписуючи убіжник Михайла Табаковича усилював єм ся на того, жебы-м задержав штомайбулше призначностей, котрі мож найти у тогочаснуй копїї, записануй у новоселицькум протоколї.

⁶ ...1812: Того года ца^р Іосифѣ паперовѣ грошѣ свои изганувѣ и пять римскы^х едни^м паперовы^м римскы^м вумѣнова^т: за сто двадцять дава^в. Поз. **Біленький (Я. Стрипський):** Угорорускі літописні записки. Записки Наукового товариства ім. Шевченка. 104/1911, бук 81.

⁷ **Дже Л.:** Урбаріальные записи с Мараморошской Верховины. *Studia Slavica* III (1957) 239-240.

⁸ **Дзендзелівський Й. О.:** Спостереження над складом лексики драми О. Духновича «Добродѣтель превъшаетъ богатство». Олександр Духнович. Збірник матеріалів наукової конференції, присвяченої 100-річчю з дня смерті (1865-1965). 151-170.

⁹ Поз. Етимологічний словник української мови, том I. Київ, 1982, 531-532.

Графему ꙗ рукописа передаю буквѡв ꙗ, графему ѣ — буквѡв е. Задержав ѣм узвычаині тітлокуртанкы, надшорові буквы, недослідность записа графем и, ѣ, лігатуру ѿ, противостоянꙗ ѡ — о, оу — Ѹ (у моѡм переписі у) итд. Покуртанꙗ слов, буквѡві числа розъязую у квадратных закрывках.¹⁰

Текст уббіжника Михайла Табаковича за девальвацію

Содержаніе патента ѿ его ца^рскаго величества во Відню ꙗ [20] дня мѣѣя февруар года ꙗѡѡі [1811] по новому календарю вселаскавѣше ізданаго:

Его велічество прѣ:[свѣтлый]: ца^р ѡдавна оуже стараючѣся, якъ бы чѣсло банокъ оуменшат^и і на одну іхъ цѣну со добрыми срѣбернымъ пѣнꙗзмъ прѣвесті хотꙗѣ ѡ нѣмецкыхъ свои^х по^дданы^х одну часть добръ на то^т конецъ іспросѣвъ ѣ іншѣ расположеніꙗ оучінівъ бывъ которыми бы банкы помалу ізгубіліся, ѡднакожъ про тоты чрезъ звычайный случай, про котрѣ банкы прежнымъ годамъ скоро размножіліся, всѣ сѣѣ расположеніꙗ нехосновітými ѣ безсїлнымъ сталіся, вуткы пройзышло ѡжъ добрѣ пѣнꙗзѣ ісчезлѣ, а банкѣвъ цѣна і домѣ не постоянная со дня на днѣ безрядно нїже нїже оупадовала натулко чтѡ чрезъ нѣколко днѣѣ за стѡ золоты^х срѣберныхъ оуже тїсящъ два стѡ во банка^х ішли, іс чегѡ лїше^и забаламучѣнꙗ, дорожня, нейзвѣсность, небеспеченство, со взоромъ на їмѣнїѣ і болшѣ^х болшѣ^х податей наложеніе походїлѡ, для іскорененіꙗ сїхъ злы^х котрѣ натулко оуже выйшлѣ чтѡ слабыи способны немогутъ хосноватѣ, нужда потребовала ко сїлнѣшему ведно ѡднакожъ ізвѣсному и доразъ помагающему способу прїступїти.

Сей спосѣбъ во то^м состояти найденыѣ, абы банкы котрѣ тепе^р тїсщъ (!) шесть десятъ мїлїѡновъ, сѣмстѡ девятыдесятъ ѡсмѣ тїсящъ, шесть сто пꙗ^тдесятъ и трѣ золотѣ чїнꙗтъ заразъ на такое чѣсло оуменшались, котрое бы внутреннѣ (!) пѣнꙗзей цѣнѣ было прїмѣрное. Ца^рска каса не естѣ во ставѣ негодна ѡмѣнїтѣ, но анї непотрѣбно, колї оуже разъ чѣсло банковъ внутренней пѣнꙗзей цѣнѣ прїмерной прото его ца^рское величество слѣдущая ізволило оустановїтѣ ѣ прїказатѣ.

¹⁰ Поз. предешну статю сѣго тома за уббіжники Михайла Грігашїꙗ.

Абы теперѣшнѣ банкы котрѣ лішь до послѣдняго дня мѣя януарія будущаго года *ж*аѡѡі [1812] по новому календару будутъ ходіти до того дня за новѣ такъ названный замѣнѣ цедулы во пятой части досѣжней своей цѣны ѡмѣнялися? Слѣдовно абы ѡ *к* [20] дня мѣя ма^рта теперѣшняго года банка ѡдна золотова во *ѡ* [12] *г*рацарій, два золотова *к*д [24]: *г*рацарій, пя^т золотова во *ѡ* [1]: золоты^и сороковецъ, й так дале цѣ за замѣнѣ банкoцедулы ци за добры срѣбернѣ пѣнязѣ й до касъ й между людми пріймалѣся кромѣ всякаго прекословія і такъ до послѣдняго януарія будущаго года чтобы імалосѣ платити добрыми пѣнязми, а^бо замѣными новымѣ цедоламѣ, тото можно і теперѣшными банками ісплатити пять разъ тулко во нѣхъ даючи ѡ *ѡ* [1] го фе^вруарія будущаго года *ж*аѡѡі [1812] по латинскому теперѣшнѣ банкы совсѣмъ перестанутъ ходіти, нѣ ани новымѣ замѣнымѣ цедоламѣ неѡмѣнятѣся.

Изволи^в к тому прѣ^свѣтлый] ца^р вселаскаво ізвѣстѣи ѡжъ замѣнѣ цедулы лишень тулкѣ оучінятѣся, кулкѣ потрѣбни на ѡбмѣняня пято^и части теперѣшнѣ^х банковъ то е^сть во сумѣ два сто тѣсящъ мѣлѣоновъ *р* [100] то *н* [50] девѣть тѣсящъ сѣмъ сто пятьдесятъ золотыхъ? І ѡжъ тои депутацѣй, на котру потребно готовѣти новѣ замѣнѣ цедулы, а теперѣшнѣ банкы ѡбмѣняти под положеною бужбою заказано чініти болше кромѣ случая коли подерти новыми ѡмѣняті^{сѣ} будутъ. Чтѡ болше і ѡ томъ стараетѣся егѡ царское величество дабы і тоту, во нѣ^х суму со часо^м оуменшати ѡ че^м й най (!) найблѣйшій дѣетѣ радѣтѣся хочеть и во мѣсто папѣровыхъ грошѣй добрѣ золотѣ і срѣбе^рнѣ пѣнязѣ межѣ люди пустѣитѣ.

Для ѡдаленія же всякой колотнѣ, котра бы могла произыйти из нечаяной сей перемѣны, егѡ ца^рское величество расположити ізволило абы дотѣ докѣ банкы теперѣшнѣ ходіти буду^т, цѣна мяса, хлѣба, й йншіхъ рѣчѣй, котрѣ ѡцѣняти право імаеть вармедѣ, двоякѣ оустановлялася по цѣнѣ досѣжней теперѣшнѣ ба^нкѣ, і по цѣнѣ новы^х замѣныхъ цедолѣ: напѣкла^д где фонтѣ мяса за *л* [30] *г*райцарій ѡцѣненный, там і по се^м фо^нтѣ во банка^х по *л* [30] *г*райцарій во замѣны^х новы^х цедола^х по *ш* [6] *г*райца^р абы платѣ^{сѣ}ся.

Дале абы ѡ теперѣшняго года ѡ *ж*аѡаі [1811] дня *ѣ* [15] мѣя марта по новому календару порцѣя і всяки подати й платни до ближны^х касъ во замѣны^х новы^х платили сѣ, албо во теперѣшнѣ^х банка^х пя^т разъ толко напѣкла^д котры^и порцѣй албо долгу подати долже^н *р* [100]: золоты^х до касы платити то пріймутѣся еше во теперѣшнѣ^х банка^х *ф* [500] золоты^х но лішь до послѣдняго януарія будущаго года *ж*аѡѡі [1812]: а пото^м нѣт. А со взоро^м того что імалосѣ бы было до

Її [15] дне мѣя ма^рта сего года до касъ ісплатити пресвѣтлы^й ца^р допустѣвъ абы то то во теперѣшнѣхъ банка^х такъ якъ досѣ ходѣли, моглося выполнитѣ бо оуменчана (!) цѣна теперѣшнѣхъ банк^о лѣшъ ѿ чї [15] ма^рта почѣнается.

Якже ѿ чї [15] ма^рта теперѣшняго года банкы теперѣшнѣ на пѣту частѣ цѣны нѣзложены такъ благоволи^в пре^с: [вѣтлы^й] ца^р: оустановити чтобы ѿ того часу всяка тѣстувскѣ і иныи оуложены^и платнѣ во замѣны^х цедола^х або оупятеро^в (!) во теперѣшнѣхъ банка^х платитися.

А что тычеся мѣдны^х грошѣй, ег^о ца^рское величество і дотѣ докѣ ѿ нѣхъ да^лшѣй расположенія оучѣнитъ такъ оуложѣвъ абы

во а [1]:^хдесятодуднѣкъ ѣ [6] ^грайцарѣй, дутковнѣкъ ѣ [5] частѣ ^грайцаря, едѣнъ ^грацарнѣкъ пѣта частѣ стоявъ во премѣненѣи^и замѣны^и новыи цедолами албо во рахункахъ, а во плаченя^х теперѣшныи банками до послѣдняго януарѣя года будущаго ^жаѿѿі [1812]; абы бралися якъ досѣ.

По в [2]рое два дутковцѣ ѿ помянутого чї [15] ма^рта сего года зовсѣмъ перестанутъ ходѣти, дозволяется ѿднакожъ тоты такъ якъ мѣдѣ, по волѣи каждаго якъ мѣдѣ оупо^требляти цѣну ѿдног^о два дуткѣвца на ѿдинъ ^граца^р й трѣи чѣтырѣ частѣи майже в [2] ^грацарѣ ѿпредѣлѣвшѣ.

По г [3]те: десятодудцѣ ѣ [5] дудцѣ, дутковцѣ ^грайцарѣ топѣти, выносѣти и с нѣмѣи глядатѣся твердо заказуется.

По д [4]тое ко^ндракты во которы^х выплаченя цѣлѣи цѣло цѣлѣи ісчасти во мѣдны^х гроша^х потокмлено, за нѣякѣ ѿбѣвляю^тся, й йзгубляю^тся хотѣи бы ѿнѣи ско^рше оучѣнены были нѣжъ сей ца^рскѣи росказъ выйшоль.

Напослѣдокъ пре^с: [вѣтлы^й] ца^р: радѣи показанѣи старанѣи із любве своея ко возлюблены^м сыно^м по^дданымъ цѣну солѣи ѿ пре^дпомянутого чї [15] ма^рта года сего во тотъ ставъ наvertsаетъ в который положена была на дѣтѣ года ^жаѿѿ [1806]

Іскренѣи во Хрѣстѣ братъ
Мѣхайль Табаковѣчъ вѣкарѣи Мараморѣскѣи
Во Сѣготѣ г [10] дня мѣся ма^рта года ^жаѿаі [1811]

Русинські глаголы-гунгарізми у Глаголници Антонія Годинки

Антоній Годинка уродив ся 12. януара 1864-го года у Ладомировуй Земплинської жупы у грекокатолицькуй попуськуй фамілії. Отиць му, Роман Годинка душпастыриу по булшых-меншых пудкарпатських селах, а у школьных годах Антонія правиць у селі Сокрыница. Про наш случай и утцёво имня и назва села повні смысла, бо у Годинковых писательських псевдонімах трафлят ся патронімічна форма *Романув*, а многі творы появив, вадь ладив появити пуд имнём *Сокрыницький Сирохман*, *Сокрыницький Сиротюк*. Серидню школу ўходив на унгварськуй корольськуй гімназії у годы 1874-1882. Далє за годы 1882-1886 учив ся на богословський фах раз на унгварськуй семінарії, пак на центральной будапештськуй, респективно на богословськум факультеті будапештського всеучилища, удкуль у віці 22 літ вертат ся из діпломов богослова. У Будапешті рунобіжно из богословієм учив ся історію и славістику на мудречум факультеті. По закончиню всеучилища булше ги єден гуд перебыв дома, у Сокрыници, де зучовав історію літургії свої цирьковли и роботы из славянської історії. Понеже попуські міста позаповнєвані были, 1888-го года стає до роботы у Сийченієвуй бібліотеці Мадярського Народного Музея. Служивні верьховники скоро го замерьковали и загнали го на державнуй стіпендії до Австрійського Історіографичного Інстїтута, де студовав діпломатику, палеографію и — як ученик Ягіча — славянську філологію. 1891-го года на мудречум факультеті будапештського всеучилища здобыват докторат. У Відню щи скорше спознав ся быв из Лаёшом Таловцієм, діректором архіва австро-мадярської злученої міністерії фінансій, ўзначным істориком, котрый ид своим балканським історичным изглядованям и Годинку змагав ся прионадити. 1891-го года Таловцій бере го на службу до архіва злученої міністерії фінансій, де стравив дас пувдруга годы, а з 1892-го года стає ся хранителём Цісарської и Корольської Маєратної Бібліотеки. У сую, властно личнуй бібліотеці Ференца Ёзефа, служив до 1906-го года. У межечасі 1895-1896-го года зглядує римські и ватіканські архівы. 1906-го года, по 16 годах перебываня у Відню здобыват пост ведучого катедры історії мадярської культуры на корольськуй католицькуй правницькуй академії у Братіславі. 1910-го года Мадярська Академія Наук убєрат

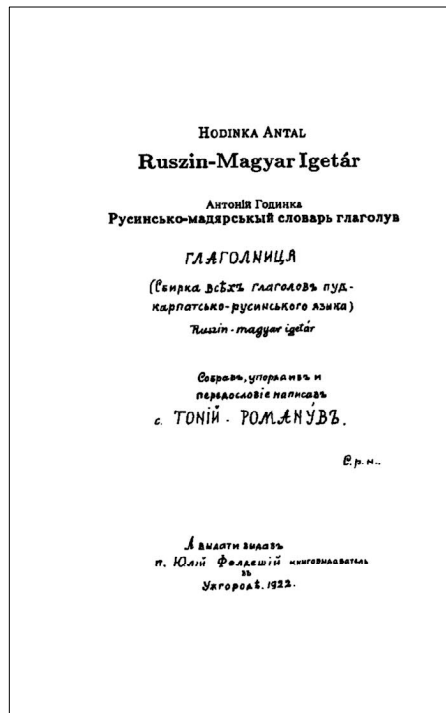
го на свого дописного члена. Уд 1914-го года на правницькым факультеті новоотвореного братіславського Універзітета Ержийбет, а з 1918-го года — на новум мудречум факультеті того ж всеучилища преподає мадярську історію. 1920-года не приимат предкладеное му закликания на Карлув Універзітет до Прагы, ведно из своим всеучилищом лишат Братіславу и дочасно у Будапешті, пак уд 1923-го года конечно у Пийчу продовжує свою роботу. Туй у Пийчу перемінив свою дотогдышну катедру на катедру общої історії, быв деканом мудречого факультета у годах 1918-1919 и 1926-1927, ректором у годах 1932-1933. 1933-го года Мадярська Академія Наук уберат го на свого рядного члена. Год 1934-1935 уходит до Будапешту на пензію. У годах 1941-1943 Годинка — первый предсідник Пудкарпатського Общества Наук, а Иван Гарайда, ёго пийчський студент — предсідник-єднатель общества. Штурм Будапешта 1945-го года пудломив ёго заживотность. 15. юлія 1946. года Годинка благоупокоив ся.

Научна робота Годинки може ся заділити на три главнійші околы:

1. славяно-мадярські історичні взаймины;
2. прошлость пудкарпатських Русинув, у главнум, історія цирьковли;
3. історія города Пийча у XVII-XVIII. столітіях.

У хранилищи рукописув Мадярської Академії Наук меже наслідством Антонія Годинки найдеме множество орігінальных документув, копій, начеркув, дотычных історії и етнографії Русинув. Туй сохранив ся дотеперь научному общедуманю незвістный русинсько-мадярський рукописный словник глаголув (дале Глаголница) у двох дарабах: еден у начерку, а другой у чистописі. Сись послідный як факсімілей ўдала грекокатолицька богословська Академія у Ніредьгазі.¹ Точна назва Глаголницї сяк звучит: «Глаголница. Сбирка всѣхъ глаголовъ пудкарпатско-русинського языка. Ruszin-magyar igetár. Собравъ, упорядивъ и передословіе написавъ Тоній Романувъ» У начерковум варіанті боки ўповнені из пролишками, туй Годинка лишав місто на послідуєчі доповниня, які, правда, робив и у другум, чистописнум варіанті. Начерк має 593 боки, чистопис — 435; величина листа туй и там єднака: 17 *21 см. Чистопис знаєме бізовно, коли быв закунчений, бо на нюм зазначений датум: 1922 гуд. Так

¹ **Hodinka A.:** Ruszin-magyar Igetár. Русинсько-мадярський словарь глаголув. Nyíregyháza, 1991. LXXVII+436 old.

Укладка Глаголницї
Зредагован и удав Іштван Удоварї
(Нїредьгаза, 1991)

написано на титуловум листї будучої книги, яку приладив був ўдати. Годно быти, же Годинка завершав готовити словник по годї 1920, коли жив у Пештї у недостойных убстоянях на дочаснум квартили ведно из фаміліїв професора Золная, што був на біготї из Ардяла. Мож ганути, же ладив русинсько-мадярський словник вадь глаголницю уже уд 1918-го года, коли влада Карої дала Русинам самоуправу и образовала Руську Крайню.

Глаголниця в основї описового характера, удбиват стояня языка у кунци XIX. — на зачатку XX. столїтїя, айбо Годинка не ўлишив и историко-етимологїчні никаня, за што повїм майпотум. У Глаголници

найдеме дас 7500 основных форм глаголув и над 600 варіантных форм. Перед чистописом є часть спередслова, написаного народнов бисїдов, котрое мало, видав, припадати ид страченому Годинковому русинсько-мадярському общому словнику. Занї бых ся пустив у мою тему, гунгарізмы, яло повїсти за предназначеня словника, єго употребляйность, правопис, научный апарат, зберательські прїнципы автора итп.

Наміреня Годинково тото было, жебы позазберав словесное богатство русинського народного языка, респективно збирьку глаголув, обы из тым помуг розвиваню формуячого ся літературного языка Русинув. На розлуку уд своих сочасникув русинських інтелїгентув, пишучых по руськы, вадь мішанинов, так пружваным язычієм, вадь май порїдко, по украинськы, ун за вшитко свое дїятельство держав ся такого никаня, же є лем єден правильный путь: хусновати літературный язык, основанный на русинському народнум языці. И приліпляючи ся ид сякому пониманю, написав по русинськы, точнїйше на мараморошському у-звучнум діалектї, єдну книгу и булше статей, зглядовань. Пудля єго похопа, «язык літературный усягды

даровиті писателі розвили из простонародного так, же яли на єднум из нарічій писати». У спередсловї до страченого русинсько-мадярського словника формулує своє суженя, же позад того, як будут заведені точні правила правописа народної бисїды, їх каждоденное хуснованя приведе ид устояному и твердому правопису и сяк ся сформує єдиный пудкарпатський літературный язык. У такому нормалізаторськum процесї відїв Годинка місто и своєю Глаголници. Пудля сєго кладе собі у нуй и таку завдатку, жебы розвивав культуру языка, правильное хуснованя слов. Зато позберав глаголы, меже нима и давні, позабывані слова, жебы Русины, зазнавши їх, своїма, а не сродныма, авадь чужыма словами ся служили у своєю бисїді.

Жебы знали ся у бисїді трафныма, валушныма словами ўсловити, ид подаєдным словам приключат и ўсловеня, цїтаты, при яких зазначат и їх жерела, зворы. Дакотрі удцїтовані зворы сесе памятки XVI.-XVIII. столїтя, тым кіпом Глаголница приносит и даякі елементи історичного словника. Приміром: *завдату* = *feljelenteni, elzalogositani*; «Я, Кормець Федоръ... завдалемъ лаз» 1646; *розсыпату* = *szétönteni, szétmállasztani*; «не пришовъ емъ розсыпати али исповнити» 1751; *тужити* = *epekedni, szomorkodni*; «не тоужьте добре чинячи» XVII. ст.; *удержати* = *megállítani, visszatartani*; «тѣло наше удержиме выть пянства» XVI. ст.; *усиловати* = *megerőltetni magát, iparkodni*; «салѣ и доски з Мараморыша до Араніеша спущены усилюйтеся до Повчи спровадити» 1755.

Слова нерусинського ўведения збулша посужує и етимологічно, приміром: *бантовати* = *bántani, bántalmazni* з мадярського; *бѣѣти* = *virrasztani* з церьковнославянського; *бігльовати* = *vasalni (ruhát), téglázni* з німицького; *бросити* = *lökni, dobni* з руського; *преображатися* = *átváltózódni* з церьковнославянського; *дезертировати* = *katonaságtól szökni* з німицького; *датовати* = *keltezni* з латинського.

Сїм-там у подаєдных глаголув зазначат и росширенище, приміром: *бочкати* = *csókolni*, *бочкатися* = *csókolózni* лем у Шароши и Земплині, инуды цѣловати; *гуторити* = словацької файты сїнонім діля *говорити*. Сїнонімы зазначат у спорого числа глаголув, приміром: *боронити* = *védelmezni, őrizni* сін. *сокотити*; *бляндати* = *fecsegni, összevissza beszélni* сін. *лопонѣти*; *врати* = *hazudni* сін. *брехати*.

Як видиме, словник на хосен собі перелистают діалектологи, языкознателї, зглядаючи языкові взаймовпливы, и природно,

фахманы, зучуючі історію русинського літературного языка.² За літературный язык Русинув Годинка пише такє: «Лемъ якысьто вѣщуникъ годенъ бы навпередъ повѣсти, ци буде десь колись у насъ нашенькый литературный языкъ». Сесе суженя и днись можеме прияти, сись посудок и днись правда. Яз знати, булше ги столітіє регулярно чинили ся пробалованя, жебы побуч руського, украинського и білоруського языкув ўтворити четвертый восточнославянський літературный язык. Сесї усилованя зась повбновили ся у послідні годы. У Восточной Словакії и на Пудкарпатю появляють ся новинкы и окрім матеріалы, написані русинськым народным языком.

Верну ся ид Годинкув Глаголници. Дотычно правописа автор пише, ож змагав ся на компроміс: «Я змагавъ на межи придержоватися, т. є. не лишити далеко етимологію и не втопитися у фонетику.» Годинка хуснує букву ѣ на передачу звукув *i*, *ji*; не маючий звукового значеня твердый знак ѣ; не хуснує г на позначеня звука *g*. Из фонетичного никаня Глаголница удбиват мараморошський у-звучный гутур, котрого главнійші призначності сут перезвук *o*, *e* —> *u*, *ju* в запертум складі, розлученя звукув *и - ы*, звукозлуку *кы, гы, хы* итд., приміром: *збыточити* = *illetlenkedni*, *szemtelenkedni*; *мылти* = 1. *szappanozni*, 2. *hibázni*; *мыслти* = *gondolkodni*; *дымитися* = *füstölögni*; *изгыбнути* = *kipusztulni*; *гыгати* = *lökдösni*; *кырвавити* = *vérezni*; *кыславѣти* = *tökösödni*; *хылти* = *hajlítani*; *хыбѣти* = *hibázni*.

Де, як Антоній Годинка громадыв матеріал про свою Глаголницу? Зберав регулярнов роботов меже людьми, записовав слова, што ся хусновали у русинській бисіді, приказках, пригварьках, співанках, колядах итд. Далє систематично убробляв найдені и переписані ним авадь другыма появині русинські языкові памятки. «Я усягды по цѣлуй нашуй крайин ѣ прислуховавъ ся при бесѣдахъ — дѣтинськихъ, жунськихъ и хлопськихъ, слова зазначовавъ, приповідкы, приказкы, співанкы, колядки, ладканя позаписовавъ собѣ. Далє мѣ перебравъ такѣ письма, у котрыхъ нашего народа бесѣду пописану емѣ понаходивъ и то удѣ Спиша до Марамороша.»

² Пор. **Олег Лещак**: Деякі попередні зауваги до типологічного структурно-функціонального статистичного аналізу русинської частини “Глаголници” А. Годинки. In: *Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia* I. Nyíregyháza, 1993. 53-60.

За теренову зберательську роботу Годинки говорят и ёго народописні творы. В едіції Австро-Мадярська монархія у слові и образі уйшла ёго робота пуд назвов Русины, у котруй по русинськы и по мадярськы зазначив назвы збудовань, хыжного и газдуського убладунку и матарды, ноші, и додав своєв руков зготовині натурні начеркы.

Структура словникової статі Глаголници така:

1. інфінітив русинського глагола;
2. форма 1. и 2. лиця єднини теперішного часа, порідко минулого часа мужьского рода и розказова форма 2. лиця;
3. мадярське значеня у формі інфінітива;
4. етімологічне заділення;
5. синонім.

Пониже у кириличнум азбучнум порядку счислю мадярські елементи Глаголници. За русинськым глаголом мадярської п ороды и ёго значенєм укажу, в яких языкознательських роботах зазначат ся слово. Монографія Ласлова Дежева за гунгарізми у русинських памятках XVI-XVIII. столітїя указує авадь усвідчує, ци хусновало ся сесе слово давно у русинськым языку. Туй треба зазначити, же Годинка знав и похусновав у Глаголници тоты жерела, котрі аналізує Ласлов Дежев. Бачвансько-срімські податкы тоже усвідчуют, ци такєе слово было у факті у давнині, приця бачвансько-срімські Русины основный словесный фонд гунгарізмыв принесли из Горницї, свої давної утцюзнины у XVIII. столітїю. Робота Петра Лізанця за гунгарізми у пудкарпатських говорах інформує за днишнєє росширення аналізованих глаголув у пудкарпатській бисїді.

Спис гунгарізмыв Глаголници:

байловати = bajlódik, vesződik, kínlódik — DM, LK; *бановати* = bán, bánkódik — DM, LK, UB; *бантовати* = bánt, bántalmaz — LK; *бечеловати, бичеловати* = felbecsül, értékel — DM, LK, UB; *бизентовати, бѣзентовати*, = tanúskodik, bizonyít — DM, LK; *бизовати* = rábízik valakire valamit — LK, UB; *бизоватися* = bizakodik DM, RL; *бинтетовати, бѣнтетовати* = büntet — DM, LK; *бировати* = bír valamivel győzik vmit — DM, LK, RL; *бойтарвати* = bojtárkodik, поз. *бойтар* — LK, UB; *будушловати* = bújdosik, időzik — DM, LK; *вадасовати, вадасловати, вадасити* = vadászik, поз. *вадас* — LK, UB; *ваковати* = vakol — LK; *валтовати, вывалтовати* = megvált,

üdvözít — DM, LK; *выортовати* = kiirt vmit, bokros területet, поз. *ортованя* — DM; *галасити* = halászik — DM, поз. *галас* — LK, UB; *газдовати* = gazdálkodik, takarékosan él — DM, LK 147, UB; *гуляшити* = gulyáskodik, поз. *гуляш* LK, UB; *дялазовати* = gyaláz, fedd — DM, LK; *дяловати* = gyalul — LK 147; *забетежати* = megbetegedik, поз. *бетеж* — DM, *бетега* — UB, LK 88; *забетежатися* = тото истное; *капчати* = kapcsol; *капчовати* = kapcsol, kapcsolgat; *закапчати* = bekapcsol, begombol — LK 441-2, поз. *капча* — UB; *закапчатися* = begombolkodik; *закапчовати* = bekapcsolgat, begombolgat; *изиленкедовати* = elenged; *кедвезовати* = kedvez — DM, LK; *кельтовати* = költ — DM, LK; *керешкедовати* = kereskedik — DM, LK; *кефовати* = kefél — LK 66, 147, UB; *ковдовати* = koldul, kéreget — DM; *кондашити* = kanászkodik, kondáskodik — LK 148, поз. *кондаш* — UB; *магловати* = makkoltat; *мянтовати* = ment — DM, LK, поз. *ментовац ше* — UB; *науновати* = agyonún LK; *науноватися* = agyonúnatkozik; *олайовати* = megolajoz; *побановати* поз. *бановати*; *побантовати* поз. *бантовати*; *понословати*, *поносовати* = panaszol — LK; *понословатися* = panaszkodik — UB; *поприкапчовати* = hozzákapcsol, поз. *капчати*, *капчовати*; *попробаловати*, *попробаловати* = megpróbál — DM, LK; *прикапчати* = hozzákapcsol, поз. *капчати*; *пробаловати*, *пробаловати* = próbálgat — DM, LK; *протештовати* = tiltakozik; *рантовати* = beránt (ételt) — LK; *ранцовати* = ráncol, поз. *ранц* — UB; *ранцованный* — LK 447, 473; *рендельовати* = rendel, elrendel — DM, LK; *ресельовати* = reszel — LK 480, UB; *роскапчати* = szétkapcsol, szétgombol, поз. *капчати*; *роскапчатися* = szétkapcsolódik, szétgombolódik, поз. *капчати*; *ряндавѣти* = rongyosodik, поз. *ренда* — UB; *сакачити* = szakácskodik — LK 148; *салашловати* = szálláson van — DM, LK; *сохтовати* = szoktat, *сохтоватися* = szoktatódik, szokik, поз. *сохтованный* — LK 144; *счаловати*, *исчаловати* = csal, поз. *чаловати* — LK 147; *талновати* = talpal (cipőt), talpon jár — LK 147; *тамадовати*, *тамадоватися* = támad vkit, nekirohan — DM, LK; *удвалтовати* = megvált, поз. *валтовати*; *фантазловати* = ábrándozik, képzeleg; *фарадловати* = fáraszt — DM, *фарадловатися* = fárad, fáradozik — LK; *фартовати* = fartol, farol, поз. *фарто* — LK; *хосновати* = használ — DM, LK 147; *чаловати* = csal — DM, LK, *чаловатися* = csalódik; *шамфовати* = sámfázik, поз. *шамфа* — LK; *чѣжмарити* = csizmadiaáskodik, поз. *чѣжмы* — LK.

У Глаголници автор подає синоніми глаголув-гунгарізмів: *бизоватися* — *уповати* (айбо лем на Бога, записано у начерковум

варіанті); *бинтетовати* — *карати*; *бировати* — *мати*, *имати* *муць*; *галасити* — *рыбы* *имняти*; *ковдовати* — *жебрати*; *понословати* — *скаржити*; *рендельовати* — *заказовати*, *приказати* .

Глаголы-гунгарізми, котрі можемо понахожовати у Глаголници Антонія Годинки, без єдної-двох уимок, усвідчуют ся и у днишніх русинських гуторах, за булшину мож досвідчити, же росширині на вшиткум ареалі русинського языка, вадь на булшуй ёго части — сяк заруно у словацьких, пудкарпатських, румынських и бачванських Русинув, приміром: *бановати*, *газдовати*, *бировати*, *бизовати*, *капчовати*, *кефовати*, *келтовати*, *поносовати*, *ранцовати*, *талповати*, *чаловати* .

Великоє число монографій, зглядовань, статей дают на знамость, же у славянських гуторах, які стыкают ся из мадярськыма, є значна кулькость перебранных мадярських языковых єдиниць. Зась у літературных языках сосідующих славянських народув помірно мало гунгарізмів, чому тота причина, же славянські літературні языки основані на таких говорах, які не были у непосреднум інтензивнум стыку из мадярськым языком. Бачвансько-срімські Русины, што століттями поязані были из Мадярами, кодифіковали літературный язык у XX. столітію, и вун має множество гунгарізмів. Кидь родит ся новий пудкарпатський літературный язык, основанный на пудкарпатськуй народнуй бисіді, набізовно у нюм найдемо спозначное число мадярських елементув, віроимо будут у нюм счаси и глаголы, котрі сьме спознали из Глаголници Антонія Годинки.

Языкознательські жерела и їх куртанкові позначкы.

- DM Dezső László: A XVI-XVIII. századi kárpátukrán nyelvemlékek magyar jövevény szavai. Bp., 1989.
- LK Лизанец П. Н.: Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпаття. Будапешт, 1976.
- RL Рамач Юлиан: Лексика руского языка. Нови Сад, 1983.
- UB Udvari István: A bács-szerémi ruszin nyelv magyar jövevény szavainak fonetikai meghonosodása. Actae Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis. Tom 10/E. Nyíregyháza, 1985. 61-83; на языці бачвансько-срімських Русинув: Фонетичне адаптованє позичених мадярских словох у бачвано-сримским языку. Творчосц. Гласнік дружтва за руски язык и литературу, ч. 11. Нови Сад, 1985. 40-62.

Урбарська реформа Марії Теризії и єї русинські дотычностї

Общі податкы за урбарську реформу Марії Теризії

Удколи у XVIII. столїтію у Мадярщинї рушило ся розвивати маюрьское земледїлство, ужераня селянства розмогло ся. У Задунайських крайнях у годах 1765-1766 протест селянства указав ся у селяньських ребелїях: кмитї удперали повниня повинностей, зачали ортовати заказанї лісы, заганяли посланикув ид Марії Теризії итд. Фурт чажї кमितьські данї и двору Габсбургському не у дяку ся відїли, бо мав страх, ож сяк притерпит квар кमितьска способность плаченя порцій. А тоту платоспособность ищи уд дотеперїшного на май высшу міру любило бы му ся пудняти. Зато Марія Теризія досудила вседержавно дати шор кमितьським даням. На сякоє дата шора урговала не лем заостряна селяньска класова боротьба, но и політика просвітинського абсолютизма, збайлива на наруд, и намір уладити бізувну и на очох суту основу прихода средств у державный кінчтарій.¹

Панувниця бы собі была хвалила, кой бы був мадарський сойм 1765-го года вовтовав сись запорядок, айбо пуд жылавым удперанєм нижнєї и вирхнєї палат сойма цісарювнин намір пуйшов нанич, зато Марія Теризія 1767-го года мусїла декретным кіпом нашмарити свою волю мадарському немешству. Урбарський декрет указав ся єдночасно по латинськы, мадарськы, нїмицькы и чехїзовано по словацькы 14-го юніа 1767-го года.

Не мож было бізовати лем на жупні уряды, де урядовало немешство, ож уладят регуляцію кमितьських даний, зато на докончиня реформи именовали корольських комісарюв. Пуд ревізієв и при активнуй участи сих корольських комісарюв жупное урядництво розділило на округы жупські села и відицькі варошыкы, а у каждый єден округ дало попоедного верьховника (солгабирова), попоедного апеляційного судю (таблабирова) у допроводї писарюв,

¹ **Niederhauser Emil:** A jobbágyfelszabadítás a kelet-európai társadalmi gondolkodásban. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Történelmi Intézetének Évkönyve. I. Budapest, 1962. 32–44. **Їго же:** Az orosz felvilágosodott abszolutizmus kérdéséhez. Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae. Series historica. III. Budapest, 1964. 73–82.

удвітуючых числом и знатём языкув. Исї у каждом селї искликали старосту (бирова), боженикув, и старшину села и пуд притомностѣв землепана, вадь ёго представителя, раз дали їм искласти присягу, а пак поклали їм дивять звідань.

Удповідї на сесї звіданя, прояснюючі вшитко за кмитьські службы, за уклады (контракты), якыма ся тоты службы регулюют, за хусны села и нехусны села, перечитали представителям селян, котрі пак їх пудписали, вадь застачили властноручным знаком (крестиком). Приготовні жупні урядники окрем сѣго ищи посписовали и кмитами хусновані орницї, лазы, винницї, керты, пасїкы итд. Сесї податкы, порозумительно, поиминні были.

Сяк поріхтована громада писань ишла перед жупный урбарський комітет, де по соліднум розваженю каждому селу поокреме становили величину кмитьського телека, у тум числі ёго убыстѣвої части (фундуша), беручи як державну норму двї пожоньські міры (дас 1200 квадратичных сягув), и величину ид нѣму приязаных вонкашных иманкув, кулькость орниць, лазув. Податкы из каждого села записали руков у загодя напечатану *урбарію*, пак ид ним приключили податкы кмитьських газдуств, записані руков у – ипен так передом напечатану – *табелу*.

Хоть урбарська регуляція ся докунчила и усвідчила у каждой окремішнуй жупі у иншый час, єї матеріал єднако содержит чєтыри документи:

1. *Дивять звідань и свідчєня сєлян*, котрі удповідали (*fassio, investigatio*), до котрых у вшиткых случаях додавали – кидь такі были – давнійші урбарїї (оты у цілум латиноязычні) и по годї 1711 искладені контракты меже землепаном и кмитами.
2. Передом искладені *лайштрикы газдуств*, што зазначали имня газды и ним ўсвідчену кулькость хуснованых орниць и косаловув. Де была винниця и керт, орташ авадь пасїка, и тых величина ся окреме дописала.
3. *Печатана урбарія*, из дописаным у ню руков усвітленѣм стереотїпных податок (правный статус поселища: село вадь варошик; ид цілому хутарю приналежача кулькость орної и паслової землі; ци має поселище право корчму держати; коли годен землепан дўплом пожадати тыжднѣву панчину; из кулькома волами ся кмить голосит на тягло; инші, лем сѣму поселищу призначні, податкы).
4. *Табела*. Туй окреме про каждое поселище догдеедному

кмитьськов данёв повинному газдови было: имня и пружвище – ци кмить, ци жилирь из фундушом, ци жилирь без фундуша – и ним хуснована кулькость орницї, паствища, тай за того хуснованя покладена на нёго дань (робота на панськум, натуралїї, арендна сплатка итд.).

Сесї неучислимої ціны и вобще ледвы простудовані документи дають нам пониканя на тогдышні природні условія, што были оснований тогочасного газдованя; указуют, в якум рядї перебував сїльський хутарь; які хусны вадь нехусны мала община из рік, озер, иных водоиманий; ци были – и кидь были, та які – лісы, шумы, шашовиня, мочарї; даколи ся пописало и файтовое складеня лісув, курто ся похарактерізовала якость землі. У вшитких случаях урбарїї говорят, якум кіпом ся газдовало у хутари, ци было двополя, авадь триполя; яке было состояня лазам и пашковам; ци были авадь хыбили керты и винницї, авадь сїйні (молоді) керты. У булшум числі случаюв указуют, яка была земледїлська продукція, што сїяли на яри и в осени; яке кмителям ся дячило зберательство и добывательство; лайштруют водяні, вітрові и инші млины, олаёвні, паленчарні, корчмы, ци было право держати корчму, авадь ипен наспак, заказано было. По рядови и того кажут, ож де и пуд якума условіями годні были кмитї продавати свою продукцію, скут и птицю, де могли дустати дїля газдованя и живота требалї предметы каждоденної потреби, серсаму, які вароші, ярминки сут майнаблизь ид сёму поселищу, тай з якума сплатками – мыто, перевузное на ріцї, пяцовое, – и ци добрым авадь пудлым путём мусят ити тутишні на тот торг. Всякий раз окреме говорят, який бы ся найшов туй наблизь авадь там дале заробок дїля селян, яка фурманка, як далеко сут у досягу банї, фабрики, винничні газдства, сольні коморы, як щи иншак бы было годно кмитьство прийти ид грошум; ци мож бы авадь не мож бы туй мати хосен из паленя угля и вапна, пестованя догану, садовины, слив на велику міру. Кажут за гноиня нив, за число тягла, требалоє на поорку.

Кидь даколи янеме комплексно розкрывати и хусновати сесї жерела, так глубоко и широко нам росвітлят кмитьску каждоденность, як дотепирь щи ниякі инші жерела не годні были.

Через сесї свідчїня, всякий раз дустанеме *образ из розозначностёв до особы*: нелем за кмитьський животошор, общественное и маєтковое положеня, газдуський шор, многоваріантность земильного и правного статуса – слободаш, уричний кмить, жилирь из фундушом авадь без фундуша, – но и

дузнаєме ся, як конкретно ся уживотнили удносины землепана и кмитя у многих переливах варіацій, и як самое кмитьство позирало на себе и на своє положиня. Сесї жерела ясно пересвідчуют нас, ож не лем уд села до села, а й удну села уд пана до пана не єднакое было конкретное содержания удносин землепан – кмить у смыслї кулькости и якости повинностей.²

Роскрывають ся премайпорузні варіації кмитьських повинностей в натураліях, у грошох, роботов, а так же и в повинных дарах.³

У каждом случаи може ся установити конкретное число охаблених телекув, причина їх спустошеня, руно так, як и тото можеме знати, ож у тот час ко дустав у хуснованя спустїлі телекы. Обычно ясно, ож на момент регуляції што означала у реальности стямка цілого телека, половкы, авадь иншої части телека; ци робили розлуку землепаны и бивателї села меже жилярями и кмитями, а кидь айно, та яке туй розлуці было общественое и газдуськое содержания.

Тым кіпом, при пудготовці и в ходї декретованої Марії Теризіїв регуляції кмитьських повинностей и удносин землепана и кмитя, жупні комісарї, послужуючи ся передом напечатаныма дивятьма звіданнями, “усповідали” у догдееднуй мадярськуй селитві данєповинных кмитюв, жилярюв из фондушом авадь без фондуша за їх удносины из землепанами, за їх хусны и нехусны, за їх кмитьські службы, за возможность дустаня работы в околиці,⁴ за ярминкові и пяцові міста итд.⁵ Исе не иншое, ги у єден час осущественое и

² **Takács P. – Udvari I.:** Paraszti vallomások a 18. századi Zemplén vármegyéből (Mutatvány egy forrástípusból) Borsod-Abaúj-Zemplén Levéltári Évkönyve VI. Miskolc, 1990. 327-375.

³ **Takács P. – Udvari I.:** A történeti Bereg megye parasztjainak vallomásai 1772-1773-ból (Mutatvány) Szemle 1988. 2.sz. 164-179. **Они же:** Adalékok a Vicsa völgy lakóinak 18. század végi történetéhez. Kárpátaljai Minerva, Budapest-Beregszász, 1999. 1. sz. 53-101.

⁴ **Takács P. – Udvari I.:** Adalékok a 18. századi zempléni vásárok és a vásározó zempléni lakosok történetéhez. Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXVI. k. Miskolc, 1989. 359-381;

Takács P. – Udvari I.: A manufaktúra ipar alapjait képezhető háziipari tevékenység Szabolcs, Szatmár és Zemplén megyékben 1772-ben. in. *Németh Györgyi-Véres László* (szerk.): Manufaktúrák Magyarországon. I. Miskolc, 1989. 185-226, 243-245.

⁵ **Udvari I.:** Mária Terézia korabeli Zemplén megyei szlovák nyelvű paraszti bevallások lengyel vonatkozásairól. in. *Polono-Hungarica*. Szerk.: *Janusz Banczerowski – Jerzy Snopek*, Budapest, 1990. 131-148; *Viga Gy.:* Árucseré és migráció Észak-Magyarországon. Miskolc-Debrecen, 1990.

Páll I.: Szabolcs vármegye és a hegyaljai mezővárosok kapcsolata a 18-19. században. *Bencsik J.-Viga Gy.* (szerk.): A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza. Miskolc, 1988. 62-67.

зафіксоване цілодержавне соціографічне прозвідання. Як прилогу, ид свідченням приключили урбарії из XVII-XVIII. столітій, контракти землепанув из кмитями, а на многих містах и залогові листини. Сесї матеріали – покладниці про інтеретничні студованя, про зучованя локального и регіонального діліня работ и сістемы удносин.⁶

Аспекти русинського языка и языкознательства

у документах урбарської реформи

Сесї документи – солідні жерела історії общества и газдуства історичної Малярщини. Природно, не лем їх історичні аспекти представляють інтерес. Їх філологічний, языковий аналіз усвітлят бесчисилні подрубини урядного писемства у Малярщині XVIII. столітія – значит малярського, словацького, німицького итд. Ісе жерела історичного языкознательства.

У часі урбарської реформи практиковав ся языковий сінкретизм. Удповіді на дивять звідань писарям было казано записати народным языком и діля усвідчення записане перечитати удповідавшим селянам. Значит, тоты свідчення (фасії) еднако указуют и язык записуючого и язык свідчителя. Из урбарських записув богато може зачерити и історія правописа. Фахмана історичної лексикографії зачудує богатство сінонімув; у порузних селах кмиті попоиншак называють себе, свуй общественый статус, свої бенефіції, стямку телека итд. Зачим каждому из кमितської и жилярської версти (из повинных кमितськов данёв) записали имня и пружвище, руно як и немешам, што держали кмитюв, – ісе щи справды не отворена збруйниця історичної ономастики.

На зучованя урбарських славяноязычных писаных и печатаных документув из никаня языкознательства увагу убернув

⁶ **Rebro K.:** Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II. na Slovensku. Bratislava, 1959. 5-80.;

Udvari I.: К вопросу о венгеро-словацких и венгеро-русинских интерэтнических контактах. in. L. Jakab-L. Keresztes (red.): Congressus septimus internationalis finno-ugristarum. Sessiones sectionum dissertationes Linguistika.;

Udvari I.: Kontakty zemplínskych slovenských a rusínskych obcí s Poľskom v dobe Márie Terézie. Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis, tomus 12/F. Társadalomtudományi Közlemények. Nyíregyháza, 1990.

русський научник *А. Петров*: 1908-го года появил *русинську и словацьку урбарію*. Такой туй дав утягы из горватської (кайського говора) и сербської (штоського говора) печатаных урбарій.⁷ Чиський історик *Габріел* опубліковав селянські свідчення из русинських сел.⁸ Куртый філологічний аналіз языка словинських печатаных урбарій дала *Марія Козар-Мукіч*.⁹ *Ласлов Дежев* изробив лінгвістичний аналіз карпатоукраїнських урбарських документув,¹⁰ а также появил урбарські записы из шістнадцятёх русинських сел.¹¹ *Іштван Удварі* у сотрудничаню з істориком *Пийтером Токачом* розобрав словацькоязычні урбарські матеріалы из Земплина.¹² Из никанём на практикований калвіністами правопис у печати появена и фасія из земплинського села Бановце.¹³

Хоть на цісарювнин розказ при урбарській реформі держали ся языкової розманитости, не вшиткі языки Мадярщини еднако ся хусновали. При *мадярськум и німицькум языках* измеже славянських языкув на широко ся хусновав *словацький*. У зиркалі печатаных и руков писаных жерел, поязаных из урбарськов реформов, можеме

⁷ **Петров Алексей**: Первый печатный памятник угорусского наречия. Материалы из Угорской Руси. V. 1908. Санкт-Петербург.

⁸ **Gabriel František**: Selské poměry na Podkarpatské Rusi r.1772 podle vypovědi osadníků. Časopis pro dějiny venkova s přílohou Selský archiv. Ročník XXI. Praha, 1934. 73-76.;

Габріел Франтишек: Материалы к истории крепостничества на Подкарпатской Руси. Научный сборник. Вып. 6. В память Евмения Сабова. Ужгород, 1935. 46-56.

⁹ **Kozar-Mukič Marija**: Jezik urbarjev Slovenske okrogline (Tótság) v 18. stoletju. in. Nemzetközi Szlavisztikai napok II. 1986. Szombathely, 115-121.

¹⁰ **Dezső László**: Урбаріальныя записы с Марамо́рошской Вєрховины. Studia Slavica III. (1957) 235-260;

Dezső László: О языке урбаріальных записей 1771-1774 гг. Studia Slavica XI. (1965) 71-93.

¹¹ **Dezső László**: A kárpátaljai hivatalos írásbeliség emlékei. (Úrbéri feljegyzések). A budapesti Egyetemi Könyvtár Kiadványai. 26. Budapest, 1965.

¹² Поз. **Takács P. – Udvari I.**: Paraszti vallomások a 18. századi Zemplén vármegyéből (Mutatvány egy forrástípusból) Borsod-Abaúj-Zemplén Levéltári Évkönyve VI. Miskolc, 1990. 327-375.

Takács P. – Udvari I.: Szlovák nyelvű paraszti vallomások Mária Terézia korából (Adalékok zempléni ruszin és szlovák közösségek történetéhez). Vasvári Pál Társaság Füzetei 7. Nyíregyháza, 1992.

¹³ Поз. **Udvari I.**: A kelet-szlovák irodalmi nyelv ismeretlen kéziratos emléke 1778-ból. (Magyar helyesírású kelet-szlovák nyelvjárási emlék Mária Terézia korából). Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis. T. 12/C. Nyelvészeti Közlemények. 260-280.

сконстатувати, ож правоплатный дієкруг хуснованя сёму языку еднакый був из мадярськым и німицькым языками. Матеріали реформи, што ся заганяли на жупный урбарський комітет (helytartótanács) могли быти искладені по мадярськы, німицькы и словацькы (чиськы). Матеріали, писані на иншых языках – сяк и русинськум, горватськум, словинськум, румынськум, сербськум итд., – требало потовмачити по мадярськы вадь латинськы. *У печатануй формі по русинськы ся указали урбарія и табела.* У тот же час по словацькы у печатануй формі увіділи світло вшиткі прінціпіальні документи: урбарський декрет, 15 заказаных пунктув, присяга, дивять звідань, урбарія, напуть на заповняня урбарії и много иншых урядных матеріалув.¹⁴ Видиме, ож престиж словацького языка булшый був, ги русинського.

Пуд сложныма впливниками, айбо и йз практичных никань у Шарішу, Спішу и Земплині удповіді русинських кмитюв на дивять звідань зафіксували на чехізованум словацькум діалекті, што був тогочасным писаным, писемным словацькым языком.¹⁵

Тым кіпом булшина русинських сел дустала словацькоязычну печатану табелу и урбарію, пак сякі формы и руков ся заповняли по словацькы. На языку свідчень из подаєдных округув, еднако пуд впливом як уд свідчителюв, так и писарюв, удбило ся заплетеноє языковоє и образовательное уддієваня.

Селянські свідчення зафіксували по русинськы лем у жупах Берег, Угоча и Мараморош. У Мадярськум Державнум Архіві из угочанської жупы усокотили ся матеріали лем из чотырѣх, из мараморошської – из сімох, а з бережської – из 167 сел. Матеріали написані мадярськым правописом. Не є їм цїны як важным жерелам діля історії русинського языка и історії газдуства Русинув.¹⁶

У суюй статі не подаю конкретный матеріал кमितьських свідчень. Свідчення из шістѣх сел сут в окреме на сую тему написануй роботі,¹⁷ де опублікована и стереотіпна печатана русинськоязычна

¹⁴ Сих факсімілей поз. Vasvári Pál Társaság Füzetei 4. Nyíregyháza, 1991. 203-355.

¹⁵ У русинських селах Ужської жупы свідчення селян записовали вадь по мадярськы, вадь по словацькы. Правопис и язык сих документув жадат окремішні изглядованя. Надголошую, ож язык посписованых матеріалув не мож тотожнити из языком селянських свідчень. Зато матеріали из сих русинських сел мож числити документами урядного словацького писемства.

¹⁶ За исе подробнійше поз. **Dezső László:** A XVI-XVIII. kárpátukrán nyelvemlékek magyar jövőényszavai. Bp. 1989. 15-20.

¹⁷ **Іштван Удварі:** Русинські жерела урбарської реформи Марії Теризії. Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia, Nyíregyháza, 1999.

урбарія, заповнена у селі Мокра. Запознати ся из правописом, языком и содержанём русинськоязычных урбарських свідчень мож и у богатуй роботі Ласлова Дежева.¹⁸ Коли удзвучали дивять звідань, селян, што мали свідчити, побожили на текстї старої ши з 1715-го года присягы, ож обы набук удклавши страх, гнів, любов, свуй хосен авады шкоду, честно удповіли на покладені звіданя.

Текст присягы був еднакий у цілуй державі, як и дивять звідань. По русинськы сесі урбарські документи напечатані не были, лем на місті писарі потовмачили їх из малярського языка.

Текст присягы

Орігінал¹⁹

Ja, N.N. bozsusza zsvivomu bohu, Szvjatui Troiczi, Otczu, Szinu i Szvjatomu Duchovi, Szvjatui, Precsisztui Marii i uszim Bozsim szvjatim, zse ja na buk polozsivsi usitok sztrach, hnyiv, lyubov, szvui vlaszni choszen albo skodu i kasdi umiszlenni csolovicsi prikjad, na kosdoje toto, sto budu szvidovanni po pravgyi povim, jak szvoi, tak insich tutosnich obivatelei mozsoszti i uszitki, dobra, skodi i pochibnosti szoho szela po pravgyi iszpovim i iz nich majmensoje natyulko znaju ne zataju, tak mi Bozse pomahaj i uszi svjati...etc.

Запис днишнім правописом²⁰

Я, N.N., божу ся живому Богу, Сятуї Тройці, Утцю, Сыну и Сятому Духу, Сятуї Пречистуї Марії и усім Божым сятим, же я, на бук положивши ушиток страх, гнів, любов, свуй властный хосен ци шкоду и каждый чоловічий помысел, на каждое тото, што буду звіданий, по правді повім, як свої, так инших тутишніх бывателюв маєтності и хусны, добра, шкоды и хыбності сього села по правді исповім и из них майменшоє, накулько знаю, не затаю, так ми, Боже, помагай и усі сяті...итд.

¹⁸ **Dezső László:** A kárpátaljai hivatalos írásbeliség emlékei. A budapesti Egyetemi Könyvtár Kiadványai. 26. Budapest, 1965.

¹⁹ Мад. Держ. Архів. Мікрофілмотека. Urbarialia. Жупа Беґер. Czolanfalva (Цолановиця, днись часть Голубиної).

²⁰ Туй и дале попададе запис у днишнім правописі уточнений пудля малярського паралельного текста, но максимально приближено ид русинському орігіналу, збережений стиль, синтакс орігінала. Лексика лем у рідких случаях пудкоректована в інтересі єднозначного розуміння текста и адекватности днишньому хуснованю слов.

Дивять звідань²¹

I. Czi maje szesze szelo teper Urbariu, koli maje, jaka je i ud kotroho casu pocsalasza?

II. Koli Urbari neje povinnusty kmiczku czi vedlu contractu kmetyi, taj zsilyari odbivajutty i kulko tomu casu je udkoli tot obicsai pocsavsza albo contract iz szvoim Pansztvom a pret tim jaki bili povinnoshti druhi, a u szum obicsaju koli²² sza povinnoshty oddavati.

III. A de urbarii albo contractu neje jaka kmiczka albo zsilarszka dacska i povinnoshty, a kotra u szum obicsaju je koli sza pocsala?

IV. Jaki u chotari szoho szela dobra,²³ albo skodi i jaki poszpolito u szum chotari isznachogyatsza?

V. Kulko i jaki zemlyi orucsi, taj kusznici dobry gazda mati mozse i tyulko u jednui u jednui orucsui zemli mirok pozsonszkich uszijati mozse, i²⁴ otavu czi mozse na kuszniczach kosziti?

VI. Kulko dnuv jedin gazda robity i kulkimi volami, taj na robotu prichud taj odchud czi primavsza²⁵ u dni?

VII. Czi daduty szoho szela obivateli szvoim panum devjatinu, koli dajuty iz jakoho urocsaju dajuty

I. Ци має сесе село теперь урбарію? Кой має, яка є и уд котрого часу заведена?

II. Кой урбарії не є, ци кмитьську повинність пудля контракту кмиті тай жилярі удбывають и кулько тому часу є, удколи такый обычай появ ся авадь контракт из своим панством? А перед тым які были повинності други? А у сьом обычаю коли ся зачали удавати?

III. А де урбарії, ани контракту не є, яка є кмитьська ци жилярська дань и повинність у обычаю? Коли ся почала?

IV. Які у хутари сёго села сут добра авадь шкоды, які ушиткым у сьом хутари приходят ся?

V. Кулько и якої землі орної тай кусници добрый газда мати може? Кулько у попоєден голд орної землі мірок пожоньських усіяти може? Отаву ци може на куснициях косити?

VI. Кулько днів єден газда робит и кулькыми волами, тай час на роботу приходу и удходу ци приимат ся у дні?

VII. Ци дають сёго села бывателі своим панум девятину? Кой дають, из якого урожаю и уд котрого

²¹ Оригінал поз. Мад. Держ. Архів. Мікрофілмотека. Urbarialia. Жупа Берєг. Czolanfalva (Цолановиця, днись часть Голубиної).

²² Инде: pocsala povinnusty

²³ Инде: uzsitki

²⁴ Инде: taj

²⁵ Инде: primaje sza

i od kotroho csaszu, taj czy je u szui varmedi u druhich panuv zvecsaj davati devjatinu a pritum jaki iscsi povinnoszti²⁶ pansztvu dajuty sza naipacse hotovimi pinyaszmi a chogy insi povinnoszti i jaki podarunki bivali.

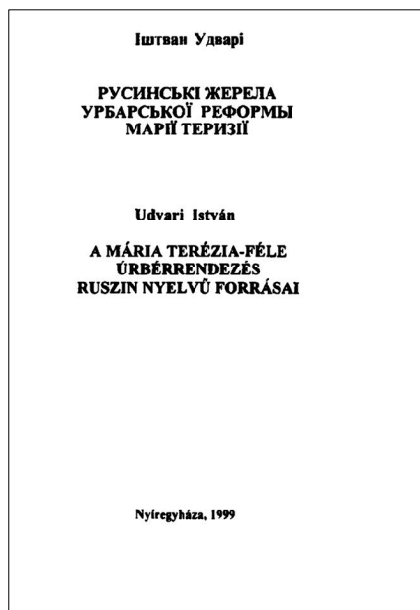
VIII. Czy mnoho pusztatin²⁷ u szum szelyi je i od kulkoho csaszu i iz jakoi pricsini szutty puszti, i toti pusztinyi iz potelecsnimi zemlyami kto biruje?

IX. Szoho szela obivatelyi czy orecsni kmetyi szutty czy nyit?

часу? Ци є у суй вармеди у других панув звичай давати девятину, а притум які ищи повинності панству дають ся майпаче готовими пінязьми, а хоть инші повинності? Які подарунки бывали?

VIII. Ци много пустатин у сьом селі и уд кулького часу? Из якої причины сут пусті? Тоты пустатины ид чиим телековым зимлям придані?

IX. Сёго села бывателі ци уричні кмиті сут, ци нїт?

Укладка и титуловый лист книги

Русинські Жерела Урбарської Реформи Марії Теризії.

У книзі опубліковані свідчення из сел Береговиць (днись часть Нижніх Верецьк),

Брестув, Потук (родное село Михайла Гріґашія), Изка, Горонда, Голубина,

а также факсимілей печатаної русинськоязычної стереотипної урбарії, заповненої у селі Мокра

²⁶ Инде: rokovi szuty panski

²⁷ Инде: pusztich telekuv

За русинську печатану урбарію (1766-1772)

Межи годами 1766-1772 у Відни была напечатана русинська Урбарія (Urbárium). *Алексей Петров* 1908-го года переудав тоту урбарію¹ и курто поаналізовав єї язык. Май изглубока пробрав язык Урбарії *Ласлов Дежев*² и *Василь Німчук*.³ У своєю монографії из карпатоукраїнської (русинської) історичної фонетики *Іван Панькевич* также булшераз кличе ся на язык Урбарії.⁴ Орігінал Урбарії написаний на у-говорі Марамороша, єднак слідно на нєм булше рук, и указуют ся елементи гуцульські, лемковські, пак польські и словацькі. Из своєго характера, изглядованя Урбарії окреме не занимали ся подрубнійше немараморошськыма призначностями, не робили розлуку меже такыма западнославянського генеза елементами памятника, які не указуют ся у русинських говорах (напр. албо 1 III, якаколвекъ 7 XVIII, поневажъ 8 III, южъ 6 IV, 8 XII, зкаржити 9 VIII, итд.), и такыма, які припадают меже призначності лемковських говорув (гевъ 3 I, барз 4 VI, позоръ 4 VI, итд.). Дотеперішні розробкы лем у обшум указуют на тото, ож у сьом памятнику є цілый ряд ўлучно лемковських даностий (фонетичных, морфологічных и лексичных). Сяк не могли дустати належное посуження ани западнославянські елементи. Ани я туй не кладу собі завданку, обых сесю проблему такой рішив, туй лем хочу указати на дакулько дотычных точок мнов зученого рукописного церьковно-урядного писемства и языка Урбарії. Тадже не єдну проблему языка Урбарії мож ліпше порозуміти из тогочасного русинського рукописного церьковно-урядного писемства, вадъ из языка документув єпископув Мануела Ольшавського и Іоана Брадача.

Мож бізувным держати, ож из тогочасної рукописної практики трафили у печатані творы такі графічні окремішності, як поплитиня *ѣ* – *ь*, недослідность позначованя звукув *i*, *j*; хуснованя графемы *г* = *g*; неєднакость хуснованя зачатковых букв и знакув;

¹ **Петровъ А.**: Первый печатный памятникъ угорусского нарѣчія. Урбаръ и иные связанные съ крестьянской реформой документы. МУР V (1908).

² **Dezső László**: Adalékok a délmáramarosi u-zó nyelvjárás XVI—XVIII. századi fejlődéséhez. Kandidátusi értekezés. Bp., 1956. MTA Könyvtára Kézirattár. 131-141.

³ **Німчук В. В.**: Мова “Урбару”, першої друкованої пам’ятки закарпатського діалекту української мови. XII Республіканська діалектологічна нарада. Тези доповідей. Київ, 1965. 28-30,

⁴ **Панькевич І.**: Нарис історії українських закарпатських говорів. Ч. перша. Фонетика. Acta Universitatis Carolinae. Philologica I. Praha, 1958. 77-78, 104, 113 итд.

недослідність писання ведно ци окреме;⁵ поплитиня Ѣ – и.⁶ У роспур из матеріалами канцеларні Брадача, вадь из Брадачовыма письмами в Урбарії дослідна позиціональна опозиція графем а – А. Зась лем, исе годно быти слідом руки урядного коректора.

У рукописнум орігіналі языкового памятникя, подобно як и в иных рукописах, мож розлучити три головнійші языкові вирсті: русинський бесідный язык, церьковнославянський и давноукраїнський літературный язык. Побуч из пасмом мараморошського говора видиме лемковські призначності, які могли быти канцеларизмами, уже и в їх старшуй формі. *Шы, жы, цы* – еден такий графико-фонетичный канцеларизм. Звукозлуки **шы, жы, цы** сут у натулько великум числі лексем, же йсе нияк не може ся брати за улучно послідуочі вписки. За лемковський по природі канцеларизм мож числити условиня *позорь мати* (4 VI), а также дуже часто указуочый ся предлог *про* з винительником итд. Пересвідченый ем, ож у графичнуй передачи **кы, гы, хы**, напротив книжному правопису церьковнославянського и давноукраїнського літературного языка, має своє тогочасна практика єпископської канцеларні, у котруй біжныма были злуки **кы, гы, хы**, взяті из русинської народної бисіды. Далші лемкізмы могли трафити до Урбарії из пера цензора, коректора, котрый був родом из лемковської крайни.

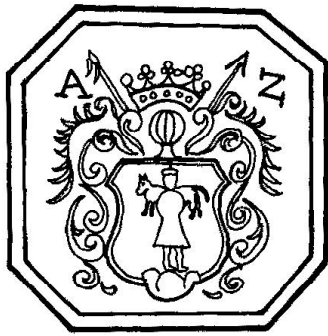
Німчук гане, ож рукопис сякого важного газдусько-правного документа переникали и в мукачуськум монастыри, вадь перейшов круз ревізію самого єпископа Ольшавського. Не мож ўлучити, ож и у Відню го перепозерав там побываючый Іоан Брадач и ўправив товмаченя Урбарії, зробеноє из мадярського. Лемкізмы, што сут у насловах оглавок, свідчат, ож автор уйшов из лемковського языкового ареала. Валушно зазначити, ож онь у чотырех насловах мож доникати лемкізмы. Мусиме туй спомянути и на мараморошського вікаря Андрія Жеткея, котрый из посадової довжности муг був переникати товмаченя. Жеткей ся родив в Унгварі, айбо рус у шарішськум русинськум селі Гералд, днись: Словакія, Гералтов.⁷ Школованя закунчив у Нодьсомбаті в еден час из Іоаном Брадачом.⁸ У позначованю податок з Урбарії, як в уданю *Петрова*,

⁵ **Петровъ А.**: Первый печатный памятникъ угрорусского нарѣчія. Урбаръ и иные связанные съ крестьянской реформой документы. МУР V (1908). 21-25.

⁶ Там же, 28.

⁷ **Петров А.**: Предѣлы угрорусской речи в 1773 г. по официальнымъ даннымъ. Изслѣдованіе и карты. МУР VI (1911). 197.

⁸ **Дулишковичъ И.**: Историческія черты Угро-Русскихъ. III. Унгваръ, 1877. 233.

Печатъ Андрія Жеткея,
мараморощького вікаря.
1782-й гуд. Увеличено 2:1

арабські числа указують на головніші часті документа (пунктъ), а римські — на менші. И у Брадача появляются ъ>е: тегда K1, Урбарія 3 III; x>г: дуговым K4, Урбарія — ся отѣгати 3x; и>ы: кривыма K2, Урбарія — сыроты 6 I; *tert>tret*: во среду L1, Урбарія — древа 1 IV; итд. И в урядных документах епископа Іоана Брадача мож доникати слідуочі морфологічні лемкізмы: **gen. sing. fem. —ей**: кождой 1 I; изъ пустей хащи 2 VII 100; **loc. sing. adj. pron. —ым, —им**: о кмѣцким телеку 1, оу такимъ

Вендик-Фогадови 6 IV, оу панскимъ виноградъ 8 XIII итд. оу своим газдуствѣ 3x, 3 XVII часъ, о котримъ 8 XIII, оу котримъ селъ 5 I, (58) итд.; **instr. plur. adj. pron. —ыма, —има**: из чужима людми 7 III, готовыма грошами 7 III, межи нима 3 XI, 5 I, итд. готовима Пинязмъ 4 VI итд.⁹

Окреме спозначныма числом даякі подобності у структурі чиселникув, у епископа Брадача: чотыри и двацат K1, чотыри двацатма K1; Урбарія: едень и двацати 8 XVI, четыри и двацать 8 IV.

У первом печатанум памятнику пудкарпатських русинських говорув спозначно указує ся, ож зарожуючое ся у тридцатых годах XVIII. столітія, основаное на лемковськым говорі церковно-урядное писемство уддієвало и на Пудкарпатя.

У часі появленя Урбарії лемкізмы ширили ся через матеріали єпископської канцеларнії (наставы, уббіжники итп.), изгодя через печатні творы. Сесе пересвідчиво указує появлений у Буді 1801-го года катехізм, котрого автором був Іоан Кутка, родак из Сукова Земплинської жупы.¹⁰

Русинська урбарія появила ся у печатануй формі у двох уданях: первое уданя про такі села, котрых жителі платили девятину у натураліях, а другое уданя про такі, де жителі намісто девятины гроші платили.

⁹ Єдлінська У. Я.: Протокольна книга мукачівського єпископа — пам'ятка української літературної мови на Закарпатті в другій половині XVIII ст. In: Дослідження і матеріали з української мови. III (1961). 61.

¹⁰ Поз. окрему статю за букварі скорше у сьом томі.

Имена переднякув русинських сел *жупы Берег за Марії Теризії*

У давнішых роботах изробив єм розбур крестных имен из часув Марії Теризії у дакулькох регіонах, обы дати відіти, яка тогды была мода на имена и яка статістика їх хуснованя.¹

Майхуснованійші, кидь хочете, маймодні, гуральські (польські) мужські имена на Спішу были: Joannes, Adalbertus, Mathias, Jacobus, Michael.

Майхуснованійші німицькі имена на Спішу были: Joannes, Jacobus, Michael, Georgius, Andreas.

У Земплині майхуснованійші мадярські имена были: Joannes, Stephanus, Michael, Andreas, Georgius.

Майхуснованійші русинські мужські имена у Земплині были: Joannes, Andreas, Basilius, Franciscus, Michael.

У Берегу майхуснованійші мадярські мужські имена были: Joannes, Stephanus, Michael, Andreas, Georgius.

На муй почуд увідів єм, ож на сіворо-востоці Мадярського Корольства, независимо уд етноса, майхуснованійшое имня было Joannes! Сись факт ми ся відів інтересантным и додав ми дяку на статістичный розбур крестных имен далшых регіонув.

У сьом извідомену хочу послужити податками ид вопросу именных звичаюв у русинських селах жупы Берег у XVIII. століттю. З именовслова жупы Берег, искладеного при урбарській регуляції, окрем иншого, мож порунати три звичаї даваня имен: русинський, мадярський и німицький.²

¹ Поз. **Udvari István**: Szepességi szlovák községek előjáróinek keresztnévei Mária Terézia korában. Nagy László Kálmán (ред.): Lengyelek – magyarok – szomszédai. Tanulmányok a KLTE Lengyel Nyelv és Irodalom Tanszéke 1994. október 25-26-án rendezett konferenciájának anyagából. Debrecen, 1994. 139-166; **ёро же**: XVIII. századi adatok a szepességi görálok névszótárához. In.: Banczerowski Janusz (ред.): Polono-Hungarica VII. Budapest, 1995. 154-168. Поз. щи **Benda Kálmán**: A felvilágosodás és a paraszti műveltség a XVIII. századi Magyarországon. Valóság, 1976. 4. sz. 54-61.

² Матеріали урбарської регуляції Марії Теризії находят ся у фондї Urbarialia архіва жупных комісій у азбучном порядку варошських урядув. Исі матеріали днись доступні діла зучованя на мікрофілмах у хранилищу мікрофілмів Мадярського Державного Архіва. Мікрофілмы, дотычні жупы Берег, мают архівні числа 4138-4147. На мнов хуснованых мікрофілмах матеріали были доступні у азбучном порядку назв сел.

Жупа Берег была една из жуп на сіверо-востоці Мадярського Корольства. Сосідні юй жупы: уд востока – Мараморош, уд юга – Угоча и Сукмар, уд запада – Унг и Заповч. А на сівері была удділена уд Галичини Карпатами из Верицьким перелазом, який перепустив був свого часу издобывателюв утцюзнины. Має розлогу 3727 квадратичных кілометрув, вадь як опреділив Елек Фийнєш, 67 и пув квадратичных мил землі.³

Ануж поникайме очима Елека Фийнєша на розманитость сценерії, на містні призначності. “У сякуй невеликуй крайни – пише года 1847 сись неминучої ціны статістик – природа натулько розманита, же сесе межи майбулші рідкості мож зачислити. Адде, май на сівері – высокі скалисті горы, щи й правдишні снігові вершини (Полонина, Гуся, Остра); зимля камінята, студена, худа, так што ледвы овес, гречку уродит; кліма натулько сурова, же грозно, вадь инші благороднійші овочі и не увидите туй. Зась лем пару мил землі ниже, а именно, у мукачовськум відіку, горы уже гибы й не горы, ай мягші береги лем, а вмісто смечовля букові, дубові лісы, винниці покрывають їм убочины. Уд Мукачова на юг онь там до Тисы простелена низинна рунина, яка вшелиякоє зерно и тоты майкрасші файтові пшениці у ню посіяні из спорым прибытком вертат. Плодовых дерев тулько, же лісом стоят. У Берегові такой такі, ги у Токаю славогні різлінгові вина правлят. У цілови, єдну половку крайни мож назвати верховинов, а другу – долинов, айбо ота не пусто лем рунина, ай сям-там бережками, а майбулше могучыма дубровами поперерывана.”⁴ Рікы туй: Латориця, Иршава, Тиса, Жденявка, Грабувница, Піня, Вижница, Стара, Віча, Боржава, Вийрке, Серне, Чаронда. Майбулшый ліс – Пограничный Ліс, а мочарь – Серне из 28 тысяч голдами площани.

На сівері, по долинах, затискнутых межи горы, лем овес родив, айбо за Марії Теризії зачали и тенгерицю пестовати, так ож уже у первой половці ХІХ. столітїя исе був майпервый кост містного жительствова. Долу зась, на главно Мадярами залюдненуй рунині, простерали ся майліпші на пестованя пшениці зимлі. У хутари відіцького варошика Вары жителі пестовали дуган. Околицю Берегова парадилі гірні своима винами винниці. Притисянський округ из своима кормошками и шоварьками прославив ся онь до Дебрецина и Совнока. Туй ся навелико пестовали и сливы, и грушкы, и оріхы. Хоть и невелика жупа, а на дерево сесе была една из майбогатшых жуп у вшиткуй Мадярщині: смереки, бука и дуба єднако

³ **Fényes Elek**: Magyarország leírása. Pest, 1847. 320.

⁴ **Fényes** 1847. 320.; Податкы в азбучным порядку сел поз. **Fényes Elek**: Magyarország geographiai szótára. I-VI. k. 1851.

доста было у нюй. Русинська людность жила майбулше из годовлі овиць, а у пасмі буковых и дубовых лісув жирила великі ставы свинь. Долинянські Мадяре годовали, ховали тяжный скут, майбулше волы. Такі волы были, же й на торговищах инших жуп їх дячно купили. Вдянь было у жупі Берег и дикої звірины: медвіді, вовци, дикы, орябкы, готуркы, без числа водяных птиць, у ріках долегеда рыб, в укырлях, у потучках ракы, пискорі. Было туй бивно и копалин. Из тых май звісна ірхарьська суль, айбо и на руды не худобна жупа была. Мануфактуры уробляли желізарьські уробкы. Сільські люде палили премного деревного угля и з попілья варили лугу. У сую на ліс богатуй жупі надостач было и майструв, мануфактурникув: кожушники, сукатчики поставу, боднарі, колесарі – де лем не было їх. У Білках тай Илници робили желізни гаморы. Обывателі сіверных сел різали дощкы, ляці, кололи шинглі. Два великі маєткы давали тон газдуству сёго відика: мукачовський и чинадіївський.⁵

У єден час из урбарськов регуляцієв искладений Lexicon Locorum евідує у жупі Берег 261 поселище. Из того 6 опреділят відицькыма варошиками, инші 255 – селами. Из 261 поселища у трёх была рімокатолицька парохія, у 74 – грекокатолицька парохія, у 61 поселищу служив реформатський сященик. Lexicon Locorum приносит податку за 146 учителюв, што служили по цілуй жупі; а з никаня материнського языка за 69 поселищ звіщат як за улучно мадярські, за 187 – як за русинські, за єдно – як за словацькоє и за чєтыри – як за німицькі.⁶

⁵ За йсе подрубнійше поз.: **Takács Péter – Udvari István**: A történeti Bereg megye parasztjainak vallomásai 1772-1773-ból. (Указія). Szabolcs-Szatmár Szemle XXIII. évf. 1988. 2. sz. 164-179.; **тоты же**: Adalékok Bereg vármegye vásárai és a beregi vásározók a 18. század végi történetéhez. **Cservényák László** (ред.): Emlékkönyv Hársfálvi Péter születésének hatvanadik évfordulójára. Nyíregyháza, 1989. 88-111.; **Udvari István**: Ung és Bereg vármegyei jobbágyok Tokaj-Hegyalján Mária Terézia korában. Kárpátaljai Szemle. 2. évf. Ungvár, 1994. 2. sz. 24-26.

⁶ Lexicon universorum regni Hungariae locorum populosorum, Bp. 1920., 312. Поз. ши: **Danyi Dezső – Dávid Zoltán** (ред.): Az első magyarországi népszámlálás, 1784-1787. Bp. 1960. Из податкув жупы Берег убстала лем часть. Из первых мадярських исписув жительствова сохранив ся лайштрик в азбучнум порядку 129 бережських поселищ, из котрых сут исписувні податкы лем из 30 мадярських сел, зато повный образ из жупы не мож удты дустати. Айбо мож ся нима послужити, обы из 100 русинських поселищ увідіти число обывательства, а так знати, які великі были сесї поселища. Лем єдно мало над 1500 обывателюв, а ши єдно мало над 1000. Уд 601 до 1000 душ мали три села, а 22 мали уд 301 до 600. Такі, де менше ги 300 люди жило, 73 села были. У долиньських мадярських селах уд сёго булшоє число жителюв звыкло быти у подаєднум селі, айбо и так за жупу Берег мож сміло казати, ож из друбных селочок состояща жупа была.

Хоть Lexicon Locorum такой у єден час из урбарськов регуляцієв Марії Теризії составляв ся, но наколь Lexicon Locorum держит податки из 261 обываного міста, урбарські жерела лем из 248 поселищ убстали. А из 248 поселищ, де урбарії изладили, и уголосили, и уживотнили, лем из 245 їх маєме кмитьські свідчення. Из відицьких варошикув Береги, Вары свідчення у Мадярськун Державнун Архіві сут неповноцінні, не содержат имена сільських переднякув.

Языковоє ділення свідчень жупы Берег

<i>Язык свідчення</i>	<i>Число сел</i>
русинський	167
мадярський	76
німицький	2
<i>Вєдно:</i>	<i>245</i>

Язык печатаных бланкет урбарії и язык свідчень, записаных з уст кмитюв, у дакотрых селах не збігают ся. Сєму причину мож глядати не лем в языкуй таркастости тых сел, а й не лем у незбавости урядникув, на котрых была лишена регуляція. Могло ся и так стати, ож кидь бланкеты урбарії попадакотрого языка минули ся, урбарські комісарі похусновали бланкеты дакого иншого языка, што мали пуд руков. Сякоє не лем у Берегу, ай усягды ся трафляло.⁷

Як мож відіти, при урбарськуй регуляції держали ся языкового сінкретизма. Удповіді кмитюв на так называні дивять звідань записовачам было розказано записати народнов бисїдов, а на усвідчення тых записув пак ши раз їх перечитати свідчителям.

Урбарська регуляція у жупі Берег перейшла у годах 1772-1774. Урбарські комісарі, из помочов напечатаных бланкет из текстом присягы, яка ся хусновала ши при списках людности года 1715, побожили сільських переднякув (бирова, уд 2 до 5 боженикув), обы тоты “на бук положивши ушиток гнів, любов” свідчили по правді и нич не затаили. Записованя удповідий на дивять звідань, дотычных хоснув, шкод, порцій, робили на основі указув, свідчень сільських переднякув. Сповнительні комісарі мали наказано, обы удповідь пак перечитали на зрозумливу дїла переднякув материнськун языку, а

⁷ **Felhő Ibolya** (ред.): Az urbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. I. Dunántúl. Bp. 1970. 21.

переднякы усвідчували своїма пудписами зафіксовані удповіді, їх фактичнеє содержаня. Котрый не знав писати, поклав крестик коло имня. Из сих звідалникув, што дуйшли до нас, можеме тепирь відіти: измеже переднякув попоедного села, властно кажучи, тогдышної сільської еліты, кулько їх знало писати, ци хоть лем пудписати ся.⁸ Сповнительні комісарі авадь їх писарі пуд кмитьськыма свідченнями записовали имена переднякув бережських русинських сел, а тоты усвідчували їх крестиком. Упозорню, ож имена, котрі носило сільськеє передняцтво, селянська еліта, впливали на тогочасну моду на имена, убераня имен у своєм селі.

Обща статістика имен

Число оригінальных имен:	37
Общее число явемых имен:	479
Промір явемых на єдно оригінальное имня:	12,94

Пять майчастійших (маймодных) крестных имен:

Joannes,
Basilus,
Teodorus,
Andreas,
Gregorius.

Явині важнійші варіанти имен и число зьявень:

Alexius – Olexa (1)
Andreas – Andri(j) (1)
Basilus – Vaszily, Vaszely(3)
Gregorius – Hricz (3)
Ignatius – Ihnath (1)
Joannes – Iván (7)
Lucas – Luka (1)
Michael – Mihaló (1)
Nicolaus – Mikula (1)
Panthalomeus – Panteleon (1)
Paulus – Pavel (1)
Stephanus – Stefan (2)
Theodorus – Fedor (4), Fedür (2)

Нижє подані имена переднякув бережської жупы поизберав єм из свідчень русинських сел.

⁸ Поз. **Benda Kálmán**: A felvilágosodás és a paraszti műveltség a XVIII. századi Magyarországon. Valóság, 1976. 4. sz. 54-61.

Nagyalmás – Великий Алмаш

Paulus Lengyell *judex*
Demetrius Gyiga
Gabriel Hoskó
Joannes Popovics
Simeon Galamb
Paulus Fejer

Andreas Lomága

Lucas Lucanics

Brusztópataka – Лопушанка

Andreas Kapcsos *judex*
Joannes Fűzer
Andreas Teszkovics

Kisbelebele – Белебово

Alexius Bilika
Basilus Ruszin

Bukovinka – Буковинка

Basilus Szokay
Gregorius Czibur
Joannes Toba
Basilus Markovics

Kisbisztra – Мала Быстра

Georgius Kalabisko *judex*
Georgius Sztaroszta

Bukóc – Буковиць

Joannes Rizsák *judex*
Joannes Tirban
Gregorius Tirban
Stephanus Holocsin

Nagybisztra – Велика Быстра

Basilus Czanko *judex*
Joannes Morsuly
Nicolaus Polyanszky
Simon Melyes
Stephanus Czanko
Joannes Czanko

Colánfalva – Цолановиця

Joannes Suffilkanics
Theodorus Czolan

Borszucsina – Борсучина

Joannes Bega *judex*
Alexius Chalusz
Andreas Moczinecz
Petrus Chalusz

Csabina – Чабина

Basilus Dobos *judex*
Joannes Skirej

Nagybresztó – Брестув

Jacobus Popovics *judex*
Theodorus Hanküszky
Theodorus Zubak

Cserlenő – Черленёво

Mathias Kurta *judex*
Joannes Juricska
Basilus Tótin
Joannes Tótin

Bród – Брод

Demetrius Hriczu
Andreas Kosztykó
Lucas Kopni
Georgius Brodi

Csernik – Черник

Theodorus Czanyko
Joannes Czanyko

Csertész – Чертеж

Gregorius Lengyel *judex*

Gregorius Kapitany
Joannes Miholinecz
Lucas Ulinecz
Franciscus Kapitany

Dickovica – Дицковиця

Joannes Hlebovics
Constantinus Nác

Drahusóc – Драгушовці

Stephanus Haffinecz *judex*
Theodorus Illiczky
Andreas Derkovics
Joannes Fingár

Dubina – Дубина

Demetrius Czamko
Joannes Czamko
Basilus Biczko

Dubrovica – Дубровка

Simon Illyasko *judex*
Onuphrius Ruszin

Dunkófalva – Обава

Markus Glagola *judex*
Basilus Halyko
Andreas Hudacsok
Petrus Leczko

Duszina – Дусина

Joannes Kovács
Joannes Popovics
Joannes Hujiván
Stephanus Melles
Nicolaus Dudura

Egreske – Вульховиця

Simeon Ruszin *judex*
Kozma Pinyazko

Falucska – Богаревиця

Joannes Muszka *judex*
Joannes Sztrojan
Joannes Orosz
Alexander Babinec
Nicolaus Kalinics
Joannes Balega

Gevenfalva – Геєвиця

Maximilianus Meles
Joannes Lengyel

Hankovica – Ганьковиця

Joannes Feninecz *judex*
Basilus Popovics
Constantinus Popovics
Michael Pukics
Ignatius Popovics
Petrus Szavka

Hlubokapataka – Глухановиця

Timotheus Petrusz
Petrus Csubirka
Joannes Holopeczin

Holubina – Голубина

Basilus Ligirda *judex*
Joannes Dines
Cosma Medvedics
Basilus Ribkovics
Joannes Czihanin
Theodorus Ruszin
Thimotheus Popovics
Joannes Jesova

Alsóhrabonica – Н. Грабувниця

Basilus Hlivjasz
Nicolaus Turjanicza
Joannes Hlivjasz
Andreas Kucsinka

Felsőhrabonica – В. Грабувниця

Komarniczky Andri *biru*
Spandics Olexa
Tisak Ivan
Kohut Fedor

Joannes Chimics
Joannes Csornohüska
Joannes Maticsin
Joannes Skriba

Hukliva – Гукливый

Joannes Zeminec
Joannes Fitász
Andreas Fitász
Petrus Ihnátin
Timotheus Cserecsov
Alexius Meles
Mathias Mekutrics
Joannes Badul

Iványi – Ивануці

Alexius Paulyo *judex*
Lucas Hajkulinecz
Joannes Kvasznina
Joannes Gala
Joannes Kusztur
Joannes Paskar
Gregorius Glagola
Joannes Pasko

Iglinc – Линці

Joannes Viscsak *judex*
Gregorius Bubrak
Paulus Haszinecz
Petrus Steczo
Paulus Laba
Theodorus Himinec

Jalova – Ялова

Burgyuk Fedor *birü*
Burgyuk Stephan
Jakim Iván

Jobbovica – Ёбовиця

Joannes Jobak *judex*
Jacobus Jobak
Joannes Csutora
Gabriel Szabo

Понса – Илниця

Alexander Czichor *judex*
Stephanus Dohina *ductor*
Nicolaus Dohina
Basilus Kurtinecz
Joannes Petrisca
Franciscus Lemák
Petrus Sztároszta
Alexander Paulicsánin
Stephanus Murkóczy
Franciscus Zsidik
Jacobus Stephanko

Kajdanó – Кайданово

Andreas Mesko *judex*
Franciscus Lajko
Joannes Varga
Demetrius Pasko
Samuel Meszaros
Michael Göczy
Andreas Molnar

Посва – Иршава

Alexander Ivanko *judex*
Michael Merenics

Kanora – Канора

Basilus Romanecz *judex*
Theodorusz Budulecz
Marcus Lochüvszky
Alexius Kobrin

Kicsorna – Кічорна

Stephanus Panykulics *judex*
Joannes Panykulics
Niceforus Kalinicsov
Philippus Dalekovi

Kisfalud – Сільце

Lucas Szuchan *judex*
Simeon Banik
Joannes Fustics
Georgius Piroha
Joannes Kepics
Georgius Ternoczi
Mathias Szak

Kismelnicsna – Мельничный

Joannes Stecsovics *judex*
Joannes Stecsovics *junior*

Klastromalja – Пудмонастырь

Andreas Porosnik
Georgius Kozár
Daniel Andrela

Klocskofalva – Ключковці

Joannes Medencei
Joannes Popovics
Andreas Lakatos

Klucsárka – Ключарьки

Joannes Trompak *judex*
Joannes Medardus
Basilus Hriczulinecz
Basilus Babrák
Paulus Matola
Franciscus Korolovics

Kockaszállás – Косино

Alexander Kolbak

Mathias Gorze

Joannes Parlagh

Mathias Szkiba

Kölcsén – Кольчино

Joannes Choma *subjudex*
Alexander Lizak
Michael Horvath
Andreas Laba
Joannes Bunik
Georgius Svecz

Kövesd – Ківяждь

Joannes Orban *judex*
Joannes Fegyo
Nicolaus Csehily
Lucas Choma
Michael Petrus
Ladislaus Orban

Kustánfalva – Куштановиця

Paulus Procupcza *judex*
Franciscus Lochucsik
Demetrius Lanyó
Basilus Karabilyos
Franciscus Monyak
Joannes Pekár
Stephanus Szolyvay

Laturka – Латурка

Alexius Hrebiny *judex*
Marcus Forin
Lucas Mikitovics
Petrus Breczko

Lécfalva – Лецовиця

Basilus Sofilkanics *judex*
Thomas Béres
Lazarus Szidor
Petrus Sofilkanics

Nagylohó – Лохово

Joannes Parlagh *judex*
Joannes Jakab
Stephanus Mitroka
Joannes Lizák
Alexius Hercz
Constantinus Hercz
Mathias Szimodajka

Martinka – Мартинка

Gabriel Bela
Theodorus Bela
Ignathius Bela

Maszárfalva – Геррово

Andreas Bocskor *judex*
Lucas Kovács
Joannes Turanin
Alexander Bocskor
Andreas Kovács
Georgius Maruska
Joannes Olah
Georgius Bocskor

Medvedsa – Медвежа

Gregorius Primits *judex*
Nicolaus Predilovics
Alexius Halusz

Miskarovica – Мішкарєвиця

Marcus Miskár *judex*
Nicolaus Kalitics
Maximus Motsinetz

Nagymogyorós – Копиновці

Petrus Telyiha
Andreas Csecsur
Lucas Salánczy
Basilus Turjanica

Basilus Smanyko

Joannes Kuzma

Nelipina – Неліпино

Laszkorich Ivan *biró*
Tekacs Ivan
Paulus Ploszkina
Joannes Falisz
Petrus Falisz

Nyíresfalva – Дунковиця

Georgius Keniz *judex*
Michael Keniz
Basilus Sánta
Panteleon Lenko
Basilus Kusnyir
Basilus Dünküvszky
Lucas Paulyo

Olenova – Оленёво

Theodorus Lizanics *judex*
Jacobus Bulak
Paulus Lata

Paskóc – Пашковці

Lukacsov Ivan
Lukacsov Fedor
Lavir Ihnáth

Paszika – Пасіка

Basilus Szitkar
Gregorius Zelyiznik
Theodorus Zelyiznik
Basilus Keminyas
Joannes Ruszin

Paulova – Павлово

Joannes Jobak *judex*
Joannes Sipovics
Mathias Sztegura

Pereszirova – Пересирово

Stephanus Holnicsin *judex*
Joannes Sesztak
Joannes Magály

Plávia – Плавя

Joannes Iskovics *judex*
Stephanus Severa
Lucas Iskovics
Simon Janovics

Ploszkanovica – Плоскановиця

Jacobus Ploszkina *judex*
Theodorus Resetár
Joannes Zubak

Ploszko – Плоское

Mathias Hvaszta *judex*
Basilius Kustan
Daniel Bliszkun

Podhering – Пудгоряны

Joannes Cziptak *judex*
Mathias Bucsina
Joannes Gyidovics
Joannes Bili
Theodorus Bucsina
Ignatius Maduda

Polyena – Поляна

Gregorius Maskulinecz *judex*
Joannes Kuckir
Basilius Kobulyi
Petrus Hodinecz

Posnyákfalva – Павшин

Lucas Kurjatnik *judex*
Alexius Szlovjanin
Joannes Kuldus

Alexius Toronyi

Basilius Toronyi

Repede – Ряпідь

Procopius Plovjanin *judex*
Joannes Polyanszki
Joannes Czibar
Basilius Pankovics
Theodorus Rosko

Roszós – Росош

Joannes Mihovics *judex*
Gabriel Mihovics
Theodorus Mihovics
Theodorus Popovics

Kisrosztoka – Мала Ростока

Stephanus Klimó *judex*
Joannes Jablonszki
Andreas Holovka
Stephanus Szikora

Nagyrosztoka – Велика Ростока

Basilius Panykulics *judex*
Andreas Szavcsin
Gregorius Cservenyak

Újrosztoka – Нова Ростока

Theodorus Bilak *judex*
Joannes Povidajcsik
Daniel Beges
Joannes Drobok
Gregorius Hrib

Runófalva – Зборовці

Joannes Voloszacs *judex*
Alexander Szopodej

Serbóc – Щербовиць

Jartin Ricz *biru*
Joannes Rasky
Pariha Luka
Teszlovics Ivan

Szaszóka – Сасувка

Jacobus Ruszin *judex*
Petrus Kukolnik
Joannes Kukolnik
Franciscus Konyovics
Franciscus Kobra
Franciscus Popovics
Georgius Konyovics

Szerencsfalva – Серенчєвці

Michael Hliba *judex*
Ignatius Andrijko
Basilus Lukacsina
Gregorius Biczko

Selesztó – Шелестово

Michael Svalega
Paulus Jevlya
Michael Pereszta
Michael Kovacs
Stephanus Kuzmin
Theodorus Karmazin

Szentmiklós – Чинадієво

Joannes Kakacsin *judex*
Joannes Blizskovics
Paulus Kis
Theodorus Filo
Demetrius Ferencsik
Joannes Varga
Marcus Zgoga
Gregorius Griga
Joannes Bobrák
Basilus Szluszar

Szidorfalva – Грабово

Joannes Szidor
Gregorius Mesko
Joannes Ivanik
Alexius Lucsancsin

Szkotárszka – Скотарськє

Petrus Hade *judex*
Nicolaus Havrilyo
Andreas Mogis
Basilus Palkovics

Szolocsina – Солочина

Gregorius Ulinecz *judex*
Cosma Biczko
Ignatius Kulya
Joannes Turanicza
Gregorius Ruszin
Gregorius Szimik

Szolyva – Свалява

Michael Kobec
Basilus Friskovics
Theodorus Szofilkanics
Gregorius Jurtsák
Theodorus Laba
Gregorius Bestekovics
Andreas Popelics
Theodorus Ribkovics
Joannes Turjanicza

Sztánfalva – Станово

Daniel Kopcsa
Alexander Kopcsa
Basilus Ivancso
Gregorius Dudinecz
Joannes Danko
Laurentius Bodnar
Jacobus Szkriba

Basilus Kampo
Joannes Küzmics
Joannes Ivancsüv
Nicolaus Pudhurszky
Stephanus Biszaha

Sztrojna – Стройна

Nicolaus Füzer
Joannes Szinovics
Basilus Füzer
Joannes Osztroka
Prokopius Vakarinecz

Szuszkó – Сусково

Paulus Szics *judex*
Paulus Bukri
Stephanus Pavelkanics
Lucas Turanica

Szvalyoka – Свалявка

Timotheus Szmolyak
Joannes Szuran
Alexius Chebinecz

Talamás – Таламаш

(часть Гукливого)

Procopius Tyuska *judex*
Theodorus Tyuska
Gregorius Sesztokrily

Kistibava – Мала Тібава

Theodorus Hrabar *judex*
Paulus Hrabar
Joannes Miskovics

Nagytibava – Велика Тібава

Basilus Czibar *judex*
Stephanus Kohács
Joannes Misko
Joannes Kohács

Joannes Lőcs

Joannes Belej

Timsor – Лазы

Maximilian Pissovics *judex*
Joannes Zachary
Andreas Dankovics
Joannes Fingár

Trosztyanica – Тростяниця

Kopenecz Fedür *berü*
Vaszely Hodás
Fedür Hricska
Ivan Kaszénecz
Mikula Lazür

Uklina – Уклин

Theodorus Taczej *judex*
Georgius Kundra

Váralja – Пудгород

Joannes Kleptács *judex*
Mathias Koflan
Georgius Szidur
Andreas Handeroncz

Alsóverecke – Н. Верецькы

Simeon Kruskovics
Joannes Csakany
Joannes Hludz
Elias Mendelovics
Gregorius Koris

Felsőverecke – В. Верецькы

Alexius Kosztik *judex*
Joannes Pirolovics
Mathias Legetics
Stephanus Dankovics

Veretecső – Веретечув

(часть Гукливого)

Mathias Vesdel *judex*

Basilius Szácsok

Stephanus Pilipcsin

Zágyilszka – Заділська

Kosztyn Fedor *biru*

Rebrics Hricz

Kalininecz Vaszil

Középsőviznice – С. Вижниця

Cosma Csulak *judex*

Joannes Suhajda

Joannes Ruszin

Basilius Kohutics

Zavadka – Завадка

Timotheus Csurilo *judex*

Alexius Csorni

Joannes Bires

Petrus Siga

Felsőviznice – В. Вижниця

Stephanus Safar *judex*

Demetrius Vonyanik

Gabriel Sainoha

Joannes Tyahur

Zbuna – Збун

Styerbei Pavel *judex*

Raskó Hricz

Volóc – Воловиць

Constantinus Szemko *judex*

Demetrius Szavinec

Joannes Trimkovics

Petrus Chudán

Zsdenyova – Жденєва

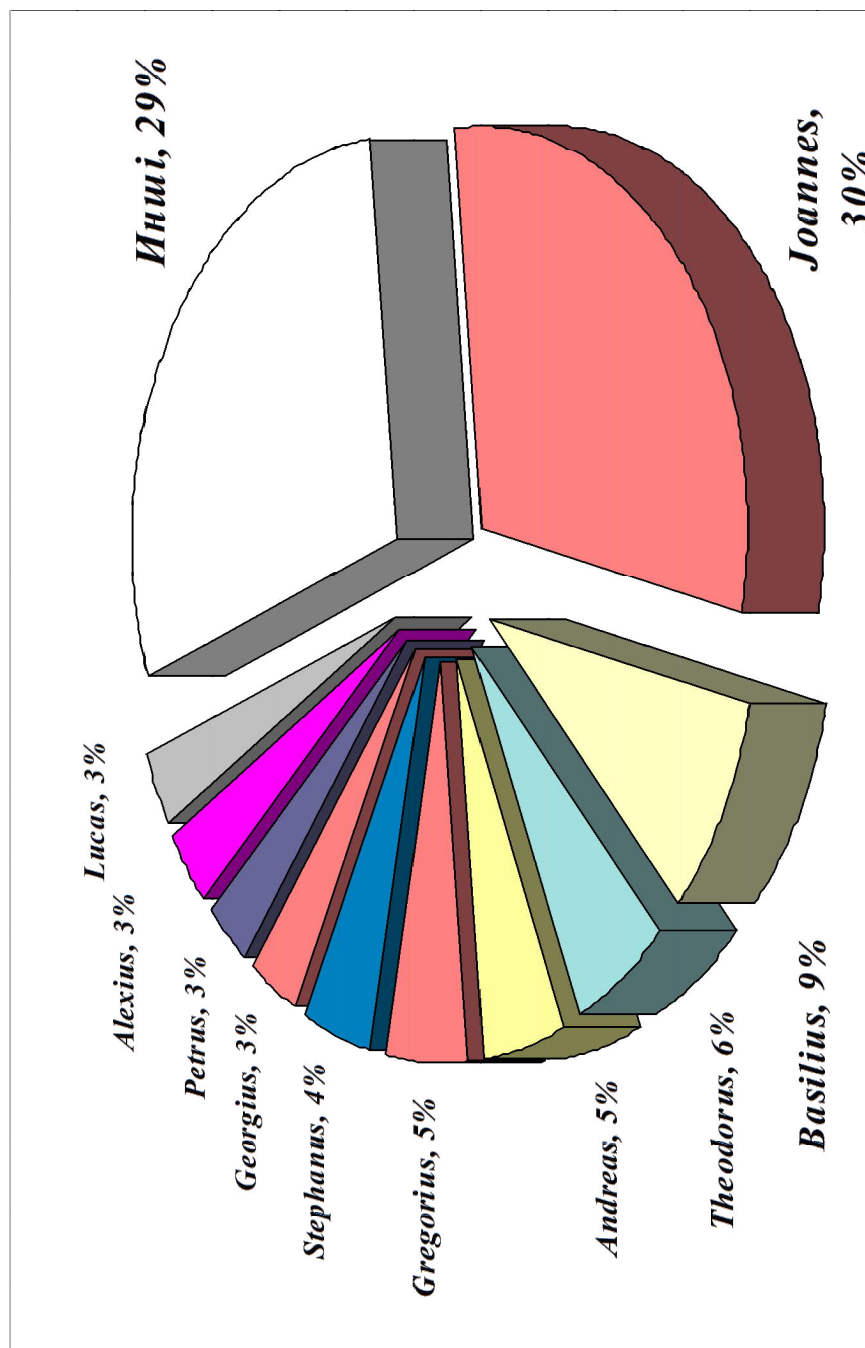
Lopateny Stephan *judex*

Lopateny Iván

Gesznyó Mihaló

Bahut Vaszily

Читателя, котрого заінтересує поруналный аналіз именовслова жупы Берег из другыма жупами, а также порунаня традицій хуснованя крестных имен у Мадярув, Німцюв, Русинув, Словакув, удсылаєме за тов інформацієв до уже споминаної книжкы — **Іштван Удварі**: Русинські жерела урбарської реформи Марії Теризії. *Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia*, Nyíregyháza, 1999.

Десять майчастых имен переднякув жупы Берг
у % частоты их зьявения (1772-1773)

Статістика зьявєня конкретных имен

№	Абецадловый порядок			Порядк поменшаня частоты		
	Имня	зьявень		Имня	зьявень	
		число	%%		частота	%%
1	Alexander	10	2,09	Joannes	140	29,23
2	Alexius	15	3,13	Basilus	43	8,98
3	Andreas	24	5,01	Theodorus	31	6,47
4	Basilus	43	8,98	Andreas	24	5,01
5	Constantin	4	0,84	Gregorius	22	4,59
6	Cosma	4	0,84	Stephanus	21	4,38
7	Daniel	4	0,84	Georgius	16	3,34
8	Demetrius	8	1,67	Petrus	16	3,34
9	Elias	1	0,21	Alexius	15	3,13
10	Franciscus	9	1,88	Lucas	14	2,92
11	Gabriel	5	1,04	Paulus	14	2,92
12	Georgius	16	3,34	Mathias	12	2,51
13	Gregorius	22	4,59	Michael	12	2,51
14	Ignathius	6	1,25	Nicolaus	12	2,51
15	Jacobus	8	1,67	Alexander	10	2,09
16	Joannes	140	29,23	Franciscus	9	1,88
17	Ladislaus	1	0,21	Demetrius	8	1,67
18	Laurentius	1	0,21	Jacobus	8	1,67
19	Lazarus	1	0,21	Ignathius	6	1,25
20	Lucas	14	2,92	Gabriel	5	1,04
21	Marcus	5	1,04	Marcus	5	1,04
22	Mathias	12	2,51	Simeon	5	1,04
23	Maximilianus	2	0,42	Timotheus	5	1,04
24	Michael	12	2,51	Constantin	4	0,84
25	Nicolaus	12	2,51	Cosma	4	0,84
26	Onufrius	1	0,21	Daniel	4	0,84
27	Panthalomeus	1	0,21	Procopius	3	0,63
28	Paulus	14	2,92	Maximilianus	2	0,42
29	Petrus	16	3,34	Elias	1	0,21
30	Philippus	1	0,21	Ladislaus	1	0,21
31	Procopius	3	0,63	Laurentius	1	0,21
32	Samuel	1	0,21	Lazarus	1	0,21
33	Simeon	5	1,04	Onufrius	1	0,21
34	Stephanus	21	4,38	Panthalomeus	1	0,21
35	Theodorus	31	6,47	Philippus	1	0,21
36	Timotheus	5	1,04	Samuel	1	0,21
37	Thomas	1	0,21	Thomas	1	0,21
В е д н о :		479	100,00	В е д н о :		479 100,00

Общий азбучный указовач

А

Абов 15, 37, 38, 108, 113, 124, 130, 134, 138, 140, 141, 142, 197, 199
 діаграма 132, 139
 таблиця 109, 131, 144, 153, 155, 200
Аваши
 таблиця 149, 154, 156
Америка 36
Андрійко Игнат 304
Андрійкович Манасій 135
Андрела Данило 301
Антошин Н. 236
Аратов Ендре 40
 запятка 40, 244
Ардял 12, 33, 38, 57, 227, 228, 274
 запятка 228
Атаназій, патріарх
александрійський 180
Ач Золтан 4
Ачадій Ігнац
 запятка 157, 219

Б

Бабинець Александер 299
Бабрак Василь 301
Багут Василь 306
Бадул Иван 300
Базілович Іоанікій 7, 19, 23, 24, 35, 73, 98, 135, 168, 176, 177, 193, 263
 ілюстрація 21
 запятка 112, 135, 202, 241, 267
 портрет 40
Байзан Александер 78
Байцюра Тамара 36
 запятка 36, 71
Байцурова Тамара. Поз. Байцюра
Тамара
Бакта 157
Балінт Шандор
 запятка 164
Балаша М. Иван
 запятка 46

Балашков Марія
 запятка 36
Балега Иван 299
Балецький Еміл 16, 198, 234, 237
 запятка 197, 219, 221, 227
Балог Елемир 59
Балудянський Михаил 205
Баник Семен 301
Бановце 285
Банчеровскі Януш
 запятка 283, 293
Баран Олександр
 запятка 74
Барбареум 70, 204
Бардієво 37, 142
 таблиця 151, 154, 156
Барковцієвы 157
Барковцій Ференц
 запятка 110, 126
Барта Елек 16
Баторієвы 157
Баумайстер Х. 78
Бач 15, 16, 37, 108, 124, 200
Бачинський Андрій 7, 19, 23, 37, 39, 49, 68, 69, 71–72, 73–99, 127, 135, 137, 143, 165, 181, 183–185, 187, 189, 190, 202, 204–207, 210–213, 216, 242–248, 250, 256, 257, 264
 ілюстрація 20, 75, 99, 104, 106
 запятка 119, 125, 165, 216
 портрет 81
Бачинський Теодор 119
Бачинський Тівадар
 запятка 29
Бачка 12, 38, 39, 107, 166, 167
Башковці 114
Бета Иван 298
Бегеш Данило 303
Бевзенко Степан 236
Безовці 114
Бекень 127
Бела Гаврило 302
Бела Игнат 302
Бела Федор 302
Белебово 298
Белей Иван 305

Бенда Калман
 запятка 293, 297
Бендас Даніел
 запятка 125
Бендас Стефан
 16, 39, 184, 193, 195
 запятка 111, 124, 125, 133
Бенчик Янош
 запятка 47, 137, 283
Бенятина 74, 114, 119
Берінда Памва 175, 203, 214
Берег 12–15, 24, 26, 28, 32, 35,
 107, 108, 113, 124, 130, 134,
 138, 140, 162, 198, 286,
 294–296
 діаграма 132, 139
 запятка 129, 287, 288, 295
 мапа 121
 таблиця
 109, 131, 145, 153, 155, 200, 296
Беретсас 134, 294
 таблиця 145, 153, 155
Береговиць 289
Берегово. Поз. Беретсас
Берегы 296
Березна
 таблиця 151, 154, 156
Бетлен Андраш 58
Бештекович Григорій 304
Бігар 15, 16, 37, 108, 124, 200
Бідерман Герман 24, 30
 запятка 24
Бізанцій Георгій 65, 67, 69, 161,
 173, 176, 178, 179, 183, 184, 186, 202
 портрет 167
Бікалья
 таблиця 149, 154, 156
Біксад 135
 запятка 135
Білак Федор 303
Біленький Ядор. Поз. Стрипський
 Гіадор
Білика Алексій 298
Білки 295
Більй Иван 303
Біреш Иван 306
Бісага Стефан 305
Біцко Василь 299

Біцко Григорій 304
Бийлай Вілмош 15
Бийреш Томаш 301
Бийшана конкурс 53
Бирчак Володимир
 запятка 241
Бицко Кузьма 304
Блажовський Гавриїл
 37, 69, 126, 161, 244, 245
Блискович Иван 304
Блискун Данило 303
Богаревиця 299
Бобрак Иван 304
Бованкович Иван
 ілюстрація 104
Бовніш Дёрдь 110
 запятка 126
Бодзашуйлок 17
Боднар Моника
 запятка 37
Боднар Лаврентій 304
Бодрогкез
 таблиця 147, 153, 155
Божичкович, єпископ кріжевацький
 180
Бозовкій Гійза 59
Болгар Тівадар 59
Бондар Андрій 36, 177, 193
 запятка 36, 93, 141
Бонкало Шандор 10, 15, 29, 30
 запятка 30, 48, 95
Бор Калман 193
Боржава 255, 294
 таблиця 145, 153, 155
Борсучина 298
Боршій Антал 51
Борша 15, 37, 38, 75, 108, 124,
 130, 134, 138, 140, 141, 197, 199
 діаграма 132, 139
 таблиця 109, 145, 153, 155, 200
Босна 41
Ботлик Ївжеф
 запятка 111
Бочкор Александер 302
Бочкор Андрій 302
Бочкор Юрко 302
Бошаній Арпад
 запятка 43

Брадач Іоан 37, 69, 72, 92, 143,
 174, 180, 202, 205, 206, 208, 211,
 216, 243, 244, 249, 257, 258, 290, 291,
 292
 запятка 247, 249, 257
Брадач Михайло 250
Братіслава
 28, 44, 45, 58, 272, 273
Брестув 289, 298
Брецько Петро 301
Брод 298
Броді Юрко 298
Бубрак Григорій 300
Бубулішка
 таблиця 145, 153, 155
Буда. Поз. Будапешт
Будапешт 41, 44, 51, 62, 69, 80,
 85, 88, 91, 92, 97, 181, 183, 273, 274
Будин. Поз. Будапешт
Будулиць Федор 300
Буковинка 298
Буковиць 72, 84,
 135, 165, 260, 298
 запятка 135
 таблиця 154, 156
Букрій Павел 305
Булак Якуб 302
Бунік Іван 301
Бурдюк Стефан 300
Бурдюк Федор 300
Бучина Матяш 303
Бучина Федор 303
Буштина 218, 219, 221, 226
Быстра Велика. Поз. Велика
 Быстра
Быстра Мала. Поз. Мала Быстра
Бычкув
 таблиця 148, 154, 156
Бюд 80, 127

В

Вакаринець Прокуп 305
Вакуленко С.
 запятка 216
Валашковиці 108
Валештайн Золтан 59
Валковський Александер 78

Варга Іван 300, 304
Варді Бийла
 запятка 41
Вархол Надія
 запятка 166
Вары 296
Варью Елемир 59
Ватікан 32, 34, 57
Вашварій Пал 17, 39, 127
Велика Баня 130, 134, 140
 таблиця 149, 156
Велика Быстра 298
Велика Ростока 303
Велика Тібава 305
Великий Алмаш 298
Великий Карой. Поз. Надькарой
Великий Раковець
 запятка 161
Веретечув 306
Верецькы
 таблиця 145, 153, 155
Верецькы Вышні. Поз. Вышні
 Верецькы
Верецькы Нижні. Поз. Нижні
 Верецькы
Вереш Карой
 запятка 40, 130
Вереш Ласлов 37
 запятка 37, 141, 283
Верьховина 157, 242, 258
 таблиця 148, 154, 156
Вешдель Матяш 306
Віга Дюла
 запятка 37, 46, 47, 137, 283
Відень 42, 45, 68, 69, 70, 77, 80,
 85, 88, 89, 182, 214, 269, 272, 290, 291
Вілок 248
Віча 294
Віщак Іван 300
Вижниця 294
Вижниця Вышина. Поз. Вышина
 Вижниця
Вижниця Серидня. Поз. Серидня
 Вижниця
Вийрке 294
Вирьхня Баня 85, 130, 134, 140
 таблиця 149, 156
Воловиць 306

Воловоє 13
Воловий 260
Волосач Иван 303
Воняник Митро 306
Воронув 56
 таблиця 147, 153, 155
Вранов. Поз. Воронув
Вульховиця 299
Вучковоє 260
Вышково
 таблиця 148, 154, 156
Вышині Верецькы 305
Вышині Реметы 114
Вышина Вижниця 306
Вышина Грабувниця 300
Вышина Рыбниця 114
Вышиноє Німицькоє 114

Г

Гаврилё Микола 304
Гаде Петро 304
Гаджега Василь
 28, 112, 114, 184, 193
 запятка 28, 76, 77, 247
Гаджега Юліан
 запятка 68, 141
Гайду-Бігар 197
Гайдубесерминь 80, 199
Гайдудорог 23, 70, 72, 74, 75, 80,
 85, 93, 112, 124, 134, 138, 139,
 199, 202, 204, 205
 таблиця 146, 153, 155
гайдуський округ 124, 137, 138
Гайко Василь 299
Гайкулинець Лукач 300
Гайнріх Густав 59
Галичина 10, 11, 12, 27, 28, 36,
 74, 86, 89, 166, 167, 212, 294
Гандеронц Андрій 305
Ганкуський Федор 298
Ганудель Зузана
 запятка 211, 214
Ганьковиця 299
Гарайда Иван 273
 запятка 50
Гараксім Людовіт 36
 запятка 36, 74, 135

Гаршфалвій Пийтер
 запятка 164, 295
Гасинець Павел 300
Гафинець Стефан 299
Геій Вероника
 запятка 51
Гердер Ёган Готфрід 89, 98
 запятка 89
Герман Ото 197
Геродот 19, 73
Герц Алексій 302
Герц Константин 302
Гетиній Варга Карой
 запятка 125
Глебович Иван 299
Глиба Михайло 304
Гливице 114
Гливяс Василь 299
Гливяс Иван 299
Глоговиць 57
Глудз Иван 305
Глухановиця 299
Гнатюк Володимир 166
 запятка 166
Годаш Василь 305
Годинець Петро 303
Годинка Антоній 5, 6, 12, 14,
 15, 19, 23, 25–26, 29, 36,
 41–51, 60, 73, 124, 126, 176,
 178, 180, 181, 193, 235,
 257, 272, 276, 277, 279
 ілюстрація 7
 запятка 19, 41–51, 60, 76, 126,
 130, 135, 142, 157, 161,
 165, 199, 244, 257, 273
 наслідство 53
 портрет 52
Годинка Мигаль
 запятка 41
Годинка Роман 59, 60, 272
 запятка 41
Голничин Стефан 303
Головка Андрій 303
Голопечин Иван 299
Голочин Стефан 298
Голуб Ёвжеф
 запятка 41

Голубина 289, 299
 запятка 287, 288
 Голятин 260
 Горват Михайло 301
 Горниця 15, 108, 157
 Горобець В. 175, 222, 235
 запятка 194
 Гостиняк Штефан 180, 194
 Гостовиці
 таблиця 147, 153, 155
 Гошков Гаврило 298
 Грабарь Павел 305
 Грабарь Федор 305
 Грабово 304
 Грабувниця 294
 Грабувниця Вышина. Поз. Вышина
 Грабувниця
 Грабувниця Нижня. Поз. Нижня
 Грабувниця
 Гранчак Іван
 запятка 34
 Гриб Григорій 303
 Грибінь Алексій 301
 Грицу Митро 298
 Грицулинець Василь 301
 Гричка Федор 305
 Грищенко Арнольд 236
 Грушово 218
 Гудачок Андрій 299
 Гуиван Іван 299
 Гукливський літопис
 60, 211, 241, 255, 258
 Гукливий 241, 300
 Гуменное 108
 таблиця 147, 153, 155
 Гуньковці 114
 Гурта Леврінц 159
 Гуцульська республіка 5
 Гучко Янош 59

Г

Габріел Франтішек 28, 285
 запятка 285
 Гаврілович Славко 38
 запятка 38
 Гажин 114
 Гала Іван 300

Галоч 114
 Гардоній Алберт 194
 Гвадалупе 160
 Геєвиця 299
 Гебий Тівадар 59
 Гемер 108, 124, 140
 діаграма 132, 139
 таблиця 109, 150, 154, 156
 Гералтов 291
 Герег Деметер 79
 Геровський Георгій 238
 запятка 206, 218, 223, 227
 Геснє Михайло 306
 Гестий 33
 Гецій Михайло 300
 Гіта Митро 298
 Глагола Григорій 300
 Глагола Марек 299
 Голомб Семен 298
 Гомбош Албін 59
 Горонда 289
 Горце Матяш 301
 Гріга Григорій 304
 Гріга Михайло 264
 запятка 241, 243, 245
 Грігаший Дюла
 запятка 75, 78
 Грігаший Михайло 7, 78, 202, 211,
 238, 241–264, 267, 268, 289
 запятка
 91, 208, 212, 221, 222, 267

Д

Давід Золтан
 запятка 112, 158, 219, 295
 Далековы Філіп 301
 Дамі Алдо 29
 запятка 29
 Даній Дежев
 запятка 158, 219, 295
 Даниленко А.
 запятка 216
 Данилович Інокентій 135
 Данилюк Дмитро
 запятка 74
 Данко Іван 304
 Данкович Андрій 305

Данкович Стефан 305
Дебрецин 35, 197, 258, 294
Дежев Ласлов 187, 193, 197, 198,
218, 235, 253, 263, 277, 279,
285, 287, 290
запятка 207, 209, 218, 221, 223,
225, 227, 251, 252, 253, 254,
268, 285, 286, 287, 290
Декаме́ліс. Поз. Камеліс де, Іосіф
Деркович Андрій 299
Дзенделівський Йосип 187,
193, 235, 250, 255, 263
запятка 168, 211, 214, 219,
226, 250, 255, 268
Дінеш Іван 299
Діовсе́гі Вілмош 37
Дідович Іван 303
Дийчій Антал 19, 35, 78
ілюстрація 20
запятка 19, 35
Дицковиця 299
Добош Василь 235, 298
запятка 219
Добрянський Адолф 24
ілюстрація 22
Довгоє
таблиця 148, 154, 156
Довгович Василь 78
Догина Микола 300
Догина Стефан 300
Долгий Леонтин 49, 59
Доманиці 114
Домановський Шандор 59
Дорог. Поз. Гайдудорог
Дорошенко Дмитро 34
Драгушовіч 299
Дробок Іван 303
Другеты 68, 75
Дубина 299
Дубровка 299
Дудаши Берталан 168
запятка 46, 141, 160, 163
Дудинець Григорій 304
Дудура Микула 299
Дулішкович Іван 23, 24, 25, 31,
73, 180, 183, 193, 263
запятка
24, 69, 75, 202, 206, 245, 257, 291

Дунковиця 302
Дункувський Василь 302
Дусина 12, 299
Духнович Александер 6, 166, 263
запятка 166, 257, 258, 268
Духновича общество 27
Дюлай 134
таблиця 146, 155
Дюркей Абріш 58

Е

Ежиб Фермеджин 59
Ембер Дезев 112
запятка 112, 126, 158
Ердев
таблиця 149, 154, 156
Ердевдій Габор Антал 160
Ердевсад
таблиця 149, 154, 156
Ердиль. Поз. Ардял
Естергом 55
запятка 110

Ё

Ёбак Іван 300, 302
Ёбак Якуб 300
Ёбовиця 300
Ёвса 114
Ёзеф II. 70, 71, 83, 108, 111,
112, 125, 158, 165, 219, 246
запятка 284

Є

Євля Павел 304
Єдлінська У. 249, 263
запятка 292
Єшова Іван 299

Ж

Жаткович Калман 19, 23, 25, 73
запятка 19, 25
Жаткович Юрій 23
запятка 162

Жденёва 306
Жденявка 294
Жеткей Андрій 291
 печать 292
Жірош Мірон 39
 запятка 39
Жидик Ференц 300
Жовка 49
Жовтобрюх М. 236
 запятка 224

З

Завадка 306
Заділська 306
Занастаз
 таблиця 147, 153, 155
Заповч 12, 27, 30, 37, 38, 74, 80,
 108, 112, 124, 130, 134, 138,
 140, 157, 159, 162, 166,
 167, 199, 202, 204, 294
 діаграма 132, 139
 таблиця
 109, 131, 146, 153, 155, 200
Захары Иван 305
Зборовці 303
Збун 306
Згога Марек 304
Зедик Петро 48, 60
Зелітник Федор 302
Зелітник Юрко 302
Земанчик Иван 70
Земинець Иван 300
Земплин П. 12, 15, 28, 33, 36,
 38, 72, 108, 113, 124, 130,
 134, 135, 138, 140, 162, 197,
 199, 202, 285, 286, 292
 діаграма 132, 139
 запятка 129
 таблиця
 109, 131, 147, 153, 155, 200
Зента 159
Золнай Дюла 274
Золтан Андрій 236
 запятка 219
Зубак Иван 303
Зубак Федор 298

І

Іваній Бийла 194
Іванчов Іштван
 запятка 79
Івченко Анатолій
 запятка 166
Іеш Ївжеф 59
Іоан, дяк повчанський 160
 ілюстрація 171
Іоан Златоуст 78
Іоан Павел П. 167

И

Іваник Иван 304
Іванко Александер 300
Івануці 300
Іванчо Василь 304
Іванчук Иван 305
Ігнатин Петро 300
Иза 130
 таблиця 148, 154, 156
Изка 260, 289
Ілницький Федор 299
Ілниця 295, 300
Ільвув 34, 69, 70, 71
Іляшко Семен 299
Імстичово 135
 запятка 135
Імшадь 260
Іршава 294, 300
Ішкович Иван 303
Ішкович Лукач 303

К

Каваший Шандор
 запятка 132
Кайданово 300
Какачин Иван 304
Калабішко Юрко 298
Калай Бенямин 58
Калининець Василь 306
Калинич Микула 299
Калиничов Никіфор 301
Калитич Микула 302

Калов 139
 запятка 161
 таблиця 146, 153, 155
Калоча 107
Камеліс де, Іосіф 23, 65, 67, 69,
 82, 173, 174, 175, 176, 178,
 180, 183, 184, 186, 245
Кампо Василь 305
Канора 300
Капітань Григорій 299
Капітань Ференц 299
Капчош Андрій 298
Карабилёш Василь 301
Карел III. 126
Кармазин Федор 304
Карої Мигаль 14, 26, 274
Карої Ференц 162
Карол III. 220
Карский Евфимій 236
 запятка 222
Касинець Иван 305
Кашипер Амброзій 135
Кваснина Иван 300
Кевеждій Мигаль 166
Кежмарок 37
Келечин 260
Кеміняш Василь 302
Кенизь Михайло 302
Кенизь Юрко 302
Кетич Иван 301
Керестеш Ласлов
 запятка 284
Керестур 38, 39, 70, 167
Кефер Іштван 194
Ківяждь 301
Кінах Гліб 49, 59, 60, 236
Кірай Пийтер 174, 175, 183, 184,
 185, 194, 198
 запятка 69
Кічорна 301
Кіш Лаёш
 запятка 157
Кіш Павел 304
Клепач Иван 305
Климо Стефан 303
Клокочув 114, 159
Клочковці 301
Ключарькы 301

Кої Іштван 195
 запятка 111
Кобец Михайло 304
Кобра Ференц 304
Кобрин Алексій 300
Кобулий Василь 303
Ковач Андрій 302
Ковач Иван 299
Ковач Лукач 302
Ковач Михайло 304
Ковач Тіборова
 запятка 51
Ковачіч Ёвжеф
 запятка 112
Когач Иван 305
Когач Стефан 305
Когн Янош
 запятка 36
Когут Федор 300
Когутич Василь 306
Козар-Мукіч Марія 285
 запятка 285
Козарь Юрко 301
Колбак Александер 301
Колесарь Абрамій 135
Коложвар 173, 176, 177, 178
Коломієць Иван 31, 32, 33
 запятка 31
Колочава 260
Кольчино 301
Комарницький Андрій 300
Комлошка 17
Конёвич Ференц 304
Конёвич Юрко 304
Кондратович Іреней 27, 34,
 176, 194
 запятка 27
Копинець Федор 305
Копиновці 302
Копны Лукач 298
Копча Александер 304
Копча Данило 304
Копчай Іоан 68, 70, 85, 133, 202,
 204, 205, 207, 214, 236,
 246, 248, 256, 264
 запятка 96, 165, 208, 221,
 222, 241, 246, 248
Корбелій Янош Андраш 159

Кориш Григорій 305
Корницький Іоан 174, 175
Королович Ференц 301
Коромля 114
Коришаній Бийла 59
Корытняны 114
Корятович Федор 19, 23, 46
 ілюстрація 21
Кос. Поляна
 таблиця 148, 154, 156
Косино 301
Костик Алексій 305
Костьков Андрій 298
Костюн Федор 306
Котрадій Ірінархій 135
Кофлан Матяш 305
Коцак Анатолій 168
Коцак Арсеній 168, 211, 214
 зап'ятка 214
Коцура 17, 38
Кошарій Домокош 239
 зап'ятка 112, 221
Кошиці 19, 37, 142, 176, 181, 183
 зап'ятка 160
 таблиця 144, 153, 155
Кошут Лаїш 6, 127
Крівецький Бийла
 зап'ятка 142
Кріжевац 107
Крічфалушій Дєрдь 78
Крайня
 таблиця 145, 153, 155
Кракув 173
Кралицький Анатолій 168
 зап'ятка 162
Красный Брод 72, 100, 135, 181
 зап'ятка 135
Крехув 163
Кромпахы
 зап'ятка 142
Крудій Дюла 164
 зап'ятка 164
Кручай Мигаль 79
Крушкович Семен 305
Кузьма Іван 302
Кузьмин Стефан 304
Кузьмич Іван 305
Куколник Іван 304

Куколник Петро 304
Кулдуш Іван 303
Куля Ігнат 304
Кундра Юрко 305
Курта Матяш 298
Куртинець Василь 300
Кусятник Лукач 303
Кустодиев Константин
 зап'ятка 77
Кустур Іван 300
Кутка Іоан 7, 91, 125, 174, 176,
 181, 182, 183, 184, 185, 186,
 202, 205, 211, 217, 292
 ілюстрація 188
 зап'ятка 125, 211, 217
 печаті 192
Кучінка Андрій 299
Кучкір Іван 303
Кушинір Василь 302
Куштан Василь 303
Куштановиця 301

Л

Лаба Андрій 301
Лаба Павел 300
Лаба Федор 304
Лаборець 11
Лабош Федор 38
 зап'ятка 38
Лавір Ігнат 302
Лавкай Беньямин 135
Ладомирова 41
Лазурь Микула 305
Лазы 305
Лайко Ференц 300
Лакатош Андрій 301
Лакатош Василь
 зап'ятка 127
Ланє Митро 301
Ласкоріх Іван 302
Лата Василь
 зап'ятка 206
Лата Павел 302
Латориця 11, 206, 224, 294
Латурка 301
Легетич Матяш 305
Левч Іван 305

М

Матай Иван 303

Маточій Павел Роберт
174, 183, 194
запятка 36, 41, 48

Маєр Марія 183, 195
запятка 49

Мадарашій Ласлов 59

Мадуда Игнат 303

Майдан 260

Маков 166

Маковиця
таблиця 151, 154, 156

Макишай Ференц 15

Мала Березна 102, 103, 135
запятка 135

Мала Быстра 298

Мала Ростока 303

Мала Тібава 305

Мандок 157

Марія Антонія 7

Марія Теризія 6, 7, 29, 40, 67,
70, 75, 84, 87, 88, 107, 125,
137, 142, 218, 280, 283, 293, 294, 296
запятка 284, 285

Маріяповч 11, 72, 135,
157–169, 178, 200
запятка 111, 135, 200

Маріяцел 160

Мараморош 11–13, 15, 26, 28,
35, 41, 76, 85, 88, 93,
107–109, 124, 130, 131, 138,
140, 166, 198, 203, 206, 218,
223, 242, 250, 268, 276, 286, 290, 294
діаграма 132, 139
мапа 123
таблиця
109, 131, 148, 154, 156, 200

Мараморошська Сіготь. Поз. *Сіготь*
Мараморошська

Маркович Василь 298

Маркович Матій 77

Маркуш Мигаль 12
запятка 160

Марошвашаргей 45

Мартинка 302

Мартон Ївжеф
 запятка 79
Марушка Юрко 302
Матёвці 114
Матичин Иван 300
Матола Павел 301
Мацинський Иван 36
 запятка 36
Маикулинець Григорій 303
Меєш Семен 298
Медардуш Иван 301
Медве Золтан
 запятка 41
Медведич Кузьма 299
Медвежа 302
Медсій Любомир
 запятка 200
Меденцій Иван 301
Межелабурці 147
 таблиця 153, 155
Мека 164
Мекутрич Матяш 300
Мелеш Алексій 300
Мелеш Максим 299
Мелеш Стефан 299
Мелих Янош 59
Мельничний 301
Менделович Іляш 305
Меренич Михайло 300
Месарош Самуїл 300
Мешко Андрій 300
Мешко Григорій 304
Мігович Гаврило 303
Мігович Иван 303
Мігович Федор 303
Міхаловці
 таблиця 147, 153, 155
Мішкарєвиця 302
Мішкарь Марек 302
Мішко Иван 305
Мішкович Иван 305
Мішковць 19
 ілюстрація 106
Мигаль, парох повчанський 160
Миголинець Иван 299
Мийреї Дюла
 запятка 267

Мийсарош Іштван
 запятка 142
Мийсарош Карой 23, 24
 ілюстрація 22
 запятка 23
Мийсарош Матяш 160
Мийсарош Олена 22
Микита Александер 183
Микитась Василь
 запятка 78, 159, 241
Микитович Лукач 301
Митрак Александер 242
 запятка 242
Митровка Стефан 302
Мицюк Александер 15, 28, 31
 запятка 28, 76
Мишанич Олекса
 запятка 241
Могіш Андрій 304
Модена 57
Мокань Александр 236
 запятка 227
Мокра 287, 289
Молнар Андрій 300
Молнар Ерик
 запятка 267
Мольнар Михайло 174, 195
Моняк Ференц 301
Моршуй Иван 298
Москва 64, 69, 70, 81, 97, 177
Моцинець Андрій 298
Мочинець Максим 302
Мукачово 67–69, 71, 72, 74, 88,
 92, 96, 98, 100, 107, 134, 135,
 163, 177, 178, 181, 183, 212, 294, 295
 запятка 135
 таблиця 145, 153, 155
Мурковцій Стефан 300
Муска Иван 299

Н

Надь Ласлов Калман
 запятка 293
Надьварад 124
Надькалов. Поз. Калов
Надькарой 72, 134, 140
 таблиця 149, 154, 156

Нанково 221
Науменко Федор 31, 32
 запятка 32
Нац Константин 299
Нетрово 302
Недзельский Євгеній 178
Неліпино 302
Неточасєв В. 250
 запятка 250
Нідергаузер Еміл
 запятка 280
Нідермюлер Пийтер 13
Німчук Василь
 175, 195, 236, 237, 290
 запятка 218, 224, 290
Нір 139
 таблиця 149, 154, 156
Ніргеліше 80, 127
Нірбатор 157
Ніредьгаза 39, 51, 134,
 157, 199, 273
Нірназонь 157
Нижні Верецькы 13, 107, 289, 305
Нижня Грабувниця 299
Нижня Рыбниця 114
Ниймет Дёрді
 запятка 283
Нова Ростока 303
Новак Ігра 59
Новаковича печатня 80
Новоселиця 243, 249, 260, 267
Нодьсомбат. Поз. Турнава
Нятовська Постіла 218, 223, 227

О

Обава 299
Ойтозій Естер
 запятка 162, 168, 195
Олаг Иван 302
Оласліска 72, 93
Оленёво 302
Олеяр Янко 39
 запятка 39
Ольшавиця. Поз. Ольшавка
Ольшавка 176

Ольшавський Михаїл Мануел 28,
 37, 48, 49, 60, 65–69, 71, 82,
 92, 107, 112, 134, 143, 161, 166, 173,
 176–179, 202, 203, 205, 206,
 208, 211, 216, 243–245,
 247, 248, 257, 258, 290, 291
 ілюстрація 66
 запятка 161, 216
 печать 143
 портрет 172
Ольшавський Сімеон 37, 65,
 69, 126, 161, 243, 245, 257
Орадя. Поз. Надьварад
Орбан Иван 301
Орбан Ладислав 301
Орлай Иван 35, 71
Орос Василь 237
 запятка 218, 219, 223, 224, 226
Орос Иван 299
Орос Янош 33
Ортутай Елемир
 запятка 125
Островка Иван 305

П

Павелканич Стефан 305
Павлє Алексій 300
Павлє Лукач 302
Павличанин Александер 300
Павлович Александер 6
Павлово 302
Павшин 303
Падяк Валерій
 запятка 73
Пазин Гедеон
 запятка 161
Пазманеум 68, 70
Пазмань Пийтер 70
Пал Іштван
 запятка 46, 74, 283
Паладі-Ковач Атіла 16, 37
 запятка 37, 140
Палкович Василь 304
Пальок Василь 30
 запятка 30

Панькевич Иван 28, 187, 195, 237,
 238, 255, 264, 290
 запятка 168, 206, 209, 218, 219,
 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227,
 251, 252, 253, 254, 255, 258, 290
 Панькович Василь 303
 Панькулич Василь 303
 Панькулич Иван 301
 Панькулич Стефан 301
 Пап Іштван 159
 Пап Степан 35
 Париґа Лукач 304
 Парлаг Иван 301, 302
 Пасіка 302
 Пастилій Іоан 202
 Пачовський Василь 34
 Пашкарь Иван 300
 Пашко Иван 300
 Пашко Митро 300
 Пашковці 302
 Пекарь Атанасій
 запятка 135
 Пекарь Иван 301
 Пелеш 13, 107
 Пересирово 303
 Переста Михайло 304
 Периній Ївжеф 50, 197, 237
 запятка 42, 197, 219, 227
 Петевфій Шандор 6
 Петербург 29
 Петковський Іоан 70
 Петнегаза 157
 Петрица Иван 300
 Петро І. 216
 Петров Алексей 15, 28, 29, 33,
 37, 60, 62, 237, 238,
 241, 264, 285, 290, 291
 запятка 29, 33, 60, 157, 209,
 218, 219, 221, 222, 228,
 241, 255, 285, 290, 291
 Петроград 62
 Петрус Тимко 299
 Петруш Михайло 301
 Пешт. Поз. Будапешт
 Піня 294
 Пінязко Кузьма 299
 Піріді Іштван
 запятка 49, 75, 77, 199
 Пітсбург 48
 Пішович Максим 305
 Пийч 44, 45, 54, 273
 запятка 44
 Пилипиць 260
 Пилипчин Стефан 306
 Пироґа Юрко 301
 Пиролович Иван 305
 Плавя 303
 Пловянин Прокуп 303
 Плоскановиця 303
 Плоскина Павел 302
 Плоскина Якуб 303
 Плоскоє 303
 Повідайчик Иван 303
 Повч. Поз. Маріяповч
 Польша 11, 12, 48, 67
 Поляна 303
 Полянський Иван 303
 Полянський Микола 298
 Попелич Андрій 304
 Попович Василь 299
 Попович Иван 298, 299, 301
 Попович Ігнат 299
 Попович Константин 299
 Попович Тимко 299
 Попович Федор 303
 Попович Ференц 304
 Попович Якуб 298
 Попрад 108
 таблиця 151, 154, 156
 Порач
 запятка 142
 Поростув 114
 Порошник Андрій 301
 Потук 241, 289
 Потушняк Федор
 запятка 244
 Почаюв 69, 80
 Пріміч Юрко 302
 Прага 29, 34, 44, 62, 273
 Предилович Микола 302
 Пронин Василь
 запятка 135
 Процупца Павел 301
 Пряшув 57, 91, 124, 134
 таблиця 151, 154, 156
 Пудгород 305

Пудгородь 114
Пудгоряны 303
Пудгурський Микола 305
Пудкарпатське Общество Наук
273
Пудмонастырь 301
Пуза Августа
запятка 41
Пукіч Михайло 299
Пустай Ївжеф
запятка 41

Р

Радванка 114
Раковцій Ференц П. 12, 36, 38,
47, 157, 160, 199
запятка 161
Рамач Юліан 279
Рамач Янко 39
запятка 39
Рац Митро 162
Рашков Гриць 306
Раšky Иван 304
Ребрич Гриць 306
Ребро Карол
запятка 284
Репиний 260
Решетарь Федор 303
Рібкович Василь 299
Рібкович Федор 304
Ріжак Иван 298
Рім 42, 45
Ріц Яртим 304
Романиць Аладар 59
Романиць Василь 300
Романув Антоній. Поз. Годинка
Антоній
Росія 27, 36, 56, 70, 71, 81, 250
Росвигово 68
Росош 12, 303
Ростока 260
Ростока Велика. Поз. Велика
Ростока
Ростока Мала. Поз. Мала Ростока
Ростока Нова. Поз. Нова Ростока
Рошко Федор 303
Рудабанячка 13, 17

Рудловчак Олена 264
запятка 78, 159, 242, 247
Румынія 30, 39
Русанівський Віталій 236
запятка 224
Русин Василь 298
Русин Григорій 304
Русин Иван 302, 306
Русин Онуфрій 299
Русин Семен 299
Русин Федор 299
Русин Якуб 304
Русь Кієвська 34, 35
Руські Комаровці 33
Руська Поруба 114
Руський Керестур. Поз. Керестур
Ряпідь 303

С

Сіготь Мараморошська 35, 41,
107, 138, 140, 268, 271
таблиця 148, 154, 156
Сіклай Ласлов 42
запятка 42
Сікора Стефан 303
Сіладій Шандор 59
Сільце 301
Сінірваралья
таблиця 149, 154, 156
Сінеї Ївжеф 59, 183, 195
запятка 24, 41, 242
Сіневір 260
Сабадош Георгій 74
Сабов Ївжеф
запятка 141, 162
Сабов Іштван 15, 30, 37
Сабов Євмен 59, 178, 183,
195, 241, 264
запятка 79, 241, 285
Сабов Гаврило 300
Сабов Орест 14, 26
Сабов Пал
запятка 43, 45
Сабов Роберт
запятка 44
Савічков Янош
запятка 160

Савинець Митро 306
Савка Петро 299
Савчин Андрій 303
Сак Матяш 301
Салдобош 219, 220, 226
 запятка 226
Сантов
 таблиця 144, 153, 155
Сасувка 304
Сачок Василь 306
Свалява 12, 304
 таблиця 145, 153, 155
Свалявка 305
Свидник
 таблиця 151, 154, 156
Сегедій Якым
 запятка 108
Седлисько 56
Семко Константин 306
Серенч 33
Серенчівці 304
Сериднєс 107
 таблиця 151, 154, 156
Серидня Вижниця 306
Серне 11, 294
Сечовці
 таблиця 147, 153, 155
Сивлюш 107
 таблиця 150, 154, 156
Сидор Иван 304
Сидор Лазарь 301
Сидур Юрко 305
Симик Григорій 304
Симодайка Матяш 302
Синович Иван 305
Ситкарь Василь 302
Сич Павел 305
Скотарське 304
Скриба Якуб 304
Скрипка Іоанікій
 запятка 161
Скыба Матяш 301
Словакія 8, 23, 26, 29, 32, 33,
 37, 39, 74, 108, 167, 181,
 183, 253, 276, 291
Словянин Алексій 303
Слюсарь Василь 304
Смоляк Тимко 305

Смор Адалберт 48, 59
Смотрицький Мелетій
 69, 203, 204, 208, 222
 запятка 221
Снопек Єжі
 запятка 283
Собранці
 таблиця 151, 154, 156
Совітський Союз 14, 36, 198
Сова Пётр 34
Совнок 294
Сокай Василь 298
Сокрыницький Сирохман. Поз.
 Годинка Антоній
Сокырницький Сиротюк. Поз.
 Годинка Антоній
Сокырниця 41, 272
Солочина 304
Сольвай Стефан 301
Соподий Александер 303
Софілканич Василь 301
Софілканич Петро 301
Софілканич Федор 304
Спіш 12, 36, 108, 124, 134, 138,
 140, 142, 162, 166, 176, 276, 286
 діаграма 132, 139
 таблиця
 109, 131, 150, 154, 156, 200
Спалінські, братя 167
Станово 304
Стара 294
Староста Петро 300
Староста Юрко 298
Стетура Матяш 302
Стефанко Якуб 300
Стечо Петро 300
Сторожниця 114
Стрипський Гіадор 14, 25, 60,
 78, 175, 177, 195, 241, 264
 запятка
 75, 79, 110, 218, 241, 255, 258, 268
Стройна 305
Стропкув
 таблиця 147, 153, 155
Строян Иван 299
Струмінський Богдан 174, 183, 194
Студіум Рутенеум 70
Студений 260

Сукмар 12, 13, 15, 27, 37, 38,
88, 107, 108, 113, 124, 130, 134,
140, 162, 166, 199, 294
діаграма 132, 139
запятка 129, 132
таблиця
109, 131, 149, 154, 156, 200
Суков 181, 183, 292
запятка 125
Сулин
запятка 142
Суран Иван 305
Сусково 305
Суфілканич Иван 298
Сухан Лукач 301

Т

Татаній Карой 59
Табакович Михайло 243, 250,
267–271
Таламаш 305
Таловцій Лаєш 42, 43, 56, 58, 272
запятка 43
Тапоця 75
Тардій Лаєш 30
запятка 30
Таркович Григорій 68, 70, 79, 80,
91, 202, 204, 207, 214,
238, 247, 248, 256, 264
запятка 91, 222, 241, 247
Тарталь Ілона
запятка 160
Тацей Федор 305
Текач Иван 302
Теліга Петро 302
Телекіюв Архів 45
Телекешій Іштван 160
Тересва
таблиця 148, 154, 156
Терибля
таблиця 148, 154, 156
Тернава 114
Терноцій Юрко 301
Тескович Андрій 298
Теслович Иван 304
Тібава Велика. Поз. Велика Тібава
Тібава Мала. Поз. Мала Тібава

Тім Ївжеф 59
Тімар
запятка 83
Тімков Імре
запятка 49, 75, 141
Тірінг Густав
запятка 131
Тірбан Григорій 298
Тірбан Иван 298
Тісасалка 35
Тіхі Франтішек 178
запятка 244
Тирнава 50, 68, 69, 74, 91, 95,
135, 173, 175, 204, 212, 291
Тиса 108, 258, 294
Тишак Иван 300
Тоба Иван 298
Товтин Василь 298
Товтин Иван 298
Токай 30, 53, 54, 57, 199
Токай-Пудгоря 11, 139
запятка 129
таблиця 147, 153, 155
Токач Лаєш
запятка 51
Токач Пийтер 285
запятка
40, 137, 163, 283, 285, 295
Торна 108, 124
діаграма 132, 139
таблиця
109, 131, 144, 153, 155, 200
Тороній Алексій 303
Тороній Василь 303
Торунь 260
Тріанон 14
Трімкович Иван 306
Тромпак Иван 301
Тростяниця 305
Троян Михайло 30
запятка 30
Туртеребеш
таблиця 150, 154, 156
Турц 68
Турція 250
Турчанський с. Мартин
запятка 44

Тура
таблиця 151, 154, 156
Турянин Иван 302
Туряниця Василь 302
Туряниця Иван 304
Туряниця Лукач 305
Туряниця Микола 299
Тюшка 260
Тюшка Прокуп 305
Тюшка Федор 305
Тягур Иван 306

У

Угоча 15, 26, 28, 30, 35, 68, 107,
108, 124, 130, 138, 140, 142,
198, 286, 294
діаграма 132, 139
мапа 122
таблиця
109, 131, 150, 154, 156, 200
Убляска 260
Убреж 114
Уж 11, 26
Ужгород 14, 19, 35, 41, 51,
68–70, 72, 75, 76, 78, 79, 82,
88, 93, 95, 106, 112, 114, 134,
135, 141, 183, 241, 291
таблиця 151, 154, 156
Уйгей
таблиця 147, 153, 155
Уйфеєртов 127
Уклин 305
Украина 5, 8, 33, 39, 174
Украина Закарпатська 5
Украина Карпатська 5
Улинець Григорій 304
Улинець Лукач 299
Унг 15, 26, 28, 35, 76, 107–109,
110–114, 113, 124, 130,
135, 138, 140, 294
діаграма 132, 139
запятка 129
мапа 120
таблиця
109, 115, 131, 151, 152, 154, 156, 200
Унгвар. Поз. Ужгород

Успенский Борис 238
запятка 222

Ф

Фабіангаза
запятка 83
Фалис Иван 302
Фалис Петро 302
Фатіма 160
Фатан Янош 58
Фединишинець Володимир 22
Феєр Павел 298
Феєш Янош 22
Федё Иван 301
Феур Пал 127
Фелгев Ибоя
запятка 296
Фенинець Иван 299
Фердінанд І. 70
Ференц Ёзеф, імператор 272
Ференц Раковцїй П.. Поз. Раковцїй
Ференц П.
Ференчик Митро 304
Фізер Василь 305
Фізер Микола 305
Філіп Людвик
запятка 125
Філо Федор 304
Фінгар Иван 299
Фінгарь Иван 305
Фітас Андрій 300
Фітас Иван 300
Фийнєш Елек 109, 158, 159, 294
запятка 109, 158, 294
Форгачовы 157
Форин Марек 301
Форитеровська стіпендія 42
Фрішкович Василь 304
Франклина общество 15
Франко Иван 71, 166
Франц І. 267
Франція 6
Фушитич Иван 301
Фюзер Иван 298

Х

Халус Алексій 298, 302
Халус Петро 298
Хваста Матяш 303
Хебинець Алексій 305
Хімінець Федор 300
Хімінець Юліан 34
Хіміч Иван 300
Хіра Іоан 248
Хома Иван 301
Хома Лукач 301
Худан Петро 306
Хуст 54, 108
таблиця 148, 154, 156

Ц

Цамко Иван 299
Цамко Митро 299
Цанко Василь 298
Цанко Иван 298
Цанко Стефан 298
Цанько Иван 298
Цанько Федор 298
Цібарь Василь 305
Цібарь Иван 303
Цібур Григорій 298
Ціптак Иван 303
Ціроха Вышна 17
Циганин Иван 299
Цихор Александер 300
Цоков Елемір 194
Цолан Федор 298
Цолановиця 298
запятка 287, 288

Ч

Чабина 298
Чакань Иван 305
Чаплович Янош 9
Чаронда 294
Чегіль Микула 301
Ченстохова 160
Чер-Палкович Іштван
запятка 159

Чері Мікловиш
запятка 46
Червеняк Григорій 303
Червеняк Ласлов
запятка 295
Черезат 140
таблиця 144, 153, 155
Черечов Тимко 300
Черленёво 298
Черник 298
Чертеж 298
Чехословакія 5, 15, 26, 27,
30, 48, 53, 198
Чечур Андрій 302
Чігрії Ласлов 159
Чинадієво 295, 304
Чопей Анна
запятка 41
Чопей Антоній 62
Чорба Чаба
запятка 23, 25, 46
Чорногушка Иван 300
Чорный Алексій 306
Чубірка Петро 299
Чулак Кузьма 306
Чума Андрій 36, 177, 193
запятка 36, 93, 141
Чурило Тимко 306
Чутора Иван 300

Ш

Шагій Томаш 59
Шайнога Гаврило 306
Шалга Атіла
запятка 29
Шаланцій Лукач 302
Шандор Вікентій 34
Шанта Василь 302
Шаріш 11, 12, 36, 38, 108, 113,
124, 130, 134, 138, 142, 162, 286
діаграма 132, 139
таблиця 109, 131, 151,
154, 156, 200
Шарошпоток 24, 51, 56, 57
Шаторальяуйгей 134, 187
Шафарь Стефан 306

Шап Андор 28
запятка 28
Швалета Михайло 304
Швец Юрко 301
Шеверя Стефан 303
Шелестово 304
Шенборн 76
Шестак Иван 303
Шестокрый Григорій 305
Шига Петро 306
Шипович Иван 302
Шкірей Иван 298
Шкріба Иван 300
Шлепецький Андрій 264
запятка 80, 84, 91, 93, 94, 95,
96, 207, 242, 243, 247, 267
Шманько Василь 302
Шоовш Калман
запятка 51
Шпіра Дёрдь
запятка 267
Шпандич Олекса 300
Штечович Иван 301
Шугайда Иван 306
Шульга Іля 32, 33, 36
запятка 31, 32, 33

Щ

Щавницький Михайло 68, 70
Щербей Павел 306
Щербовиць 304

Ю

Югославія 32
Юричка Иван 298
Юрчак Григорій 304

Я

Ягер 19, 25, 68, 69, 95,
135, 159, 160, 176
Ягіч Ватрослав 42, 43, 272
запятка 43
Яблонський Иван 303
Яворський Юліан 59, 238
запятка 218, 219
Якаб Иван 302
Якаб Ласлов
запятка 284
Якубяны
запятка 142
Якым Иван 300
Ялова 300
Янієва фундація 69
Янович Семен 303
Янош Іштван 47
запятка 47
Ясій Оскар
запятка 164
Ясіня 107
Ясенёва 114
Яцкович Андрій
запятка 41

Латиничні термини

Lexicon Locorum 107, 108,
157, 199, 295, 296
запятка 107, 158, 295
Ratio Educationis 72, 93
запятка 91, 142

Іштван Удварі

Образчики из історії пудкарпатських Русинув XVIII. столітіє

Изглядования из історії культур ы и языка. Ужгород, 2000.

За удошли диять годув всягды по Европі изглядователі соціальної історії штобулше убегтали ся ид історії XVIII. столітія. Сись інтерес исчасти ся яже из тым, же по ўгнаню Турок из Мадярської Краины границі Европы посунули ся май на восток, а перибігом столітія жительство контінента ўросло на двараз такое. Видав, щй й зато не лишили изглядователі XVIII. столітіє вон позорности, бо про нёго щй не характерное было національное самолюбіє и нетерпимость, нездоровый націоналізм. Державні змаганя щй не натулько пронизовали окремость каждого індівіда, як тото видиме у XX. столітію. Тогды щй нерушено жили традиційні общины, узвычаині остовы, айбо послідна третина XVIII. столітія, даючи місто індівідуалізму, уже ишла у знамени кунця эпохы, поставеної на общинах, на вірі.

Позад Раковцієвого восстаня пудданикы Мадярського Корольства тішили ся довгому мирному часу. Слідами минулого охудобниня, спустошиня, ўлюднення у Мадярську Краину прийшла стабілізація жительства, а пак ёго значное наростаня. Обывательство Карпатської котлины урунує ся. У реорганізації земиль, спустошених при турицькум добыттю, участкуют и Русины, создаючи населіща у Бачці и Сримі. XVIII. столітіє было успівное про каждого жителя краины.

Пузднёфеодальное общество Мадярської Краины XVIII. столітія характерізовала вісна соціальна, етнична, языкова и набожинська таркастость. У сьом часі Русины цілистым масивом жили у жупах Мараморош, Угоча, Берег, Унг, Земплин и Шаріш, а россіяно — у Сукмарі (Szatmár), Заповчу (Szabolcs), Бігарі, Боршоді, Абові (Abaúj), Гемері, Спішу и Бачу.

Статі книги розказуют за історію цирьковли и культуры, розвуй языка Русинув Мадярської Краины. Книга добрі дає перечути, же у зглядованум часі цирьков непосредно держала у руках не лем школованя, науку, но й умілства. Грекокатолицька цирьков, яка появила ся на точці дотыку Востока и Запада, из двох многонаціональных краин, Польської и Мадярської, росширила ся по світі.

Читатель из сих изглядовань дустає образы демографичної сітуації русинської людности Мадярської Краины, школованя церькуної інтелігенції, значущої поставы русинського просвітенства, єпископа мукачовської грекокатолицької єпархії Андрія Бачинського.

Представителі высшего грекокатолицького клера спознавали ся из світониканєм просвітенства непосредно у Відни, видав регулярно появляли ся у главнум городі бировани. А низшое попуство спознавало просвітинські ідеї из урядных декретув, што ся приносили у дусі просвітинського абсолютизма, основно з установинь Корольської Намістницької Рады, котрых были счастья и они самі сповнителі.

Просвітинський абсолютизм був дуже специфічний появов на периферії Европы у другуй половці XVIII. століття. Ціль пановникув, што ся го держали, была тота, жебы на пути реформ перемочи заубсталость своих держав сопротив западно-європейського центра, котрый уже у тот час ступав на чолі європейського розвою.

Пуд панованєм Марії Теризії країна поступила у модернізації, зачало ся списованя людности, спозначно розвило ся школованя. Урегулювавши урбарську систему, панувниця пудняла удносины землепан — кмить из уровня приватного права на уровень державного права, из боку державы точно закряяла границі повинностям кмить перед землепаном. Языкова терпимость, котра ся указала перибігом урбарської регуляції дає нагоду задумати ся. Печатні и рукописні памятки русинського языка из часу регуляції и днись сут бесцінныма жерелами. У книзі читатель найде, окрема податок за русинські урбарії, публикацію многих русинських рукописных памяток и їх аналіз.

Можеме туй прочитати студию за русинську історіографію XVIII. століття, за ўзначного изглядователя русинської історії, автора русинсько-мадярського словника глаголув, Антонія Годинку (1864-1946), рядного члена Мадярської Академії Наук; за Маріяповч, русинський культурный и конфесійный центр XVIII. століття; за русинські букварі и катехізмы и їх язык; за книги, ўдані по русинськы у будайськуй печатни пештського всеучилища.

Ся книга — своєфайтове пробалованя раскрытя фактув и традицій русинсько-мадярського ведножытя, непредузятого представеня и інтерпретації єдного значущого періода общої історії наших двох народув.

Chapters from the 18th-century History of the Subcarpathian Rusyns

Studies in Cultural History and Linguistics - Uzhgorod, 2000

István Udvari

The 18th century has received increasing attention in sociological research in Europe during the past decade. This is partly due to the fact that this was the period when the Turkish invaders were finally driven out of Hungary, and the borders of Europe were pushed eastward. During this century the population of the European Continent doubled. Another reason for this interest of researchers in this period is that the 18th century was not characterized by national selfishness and intolerance nor the unsound nationalism and desperate attempts to increase central national power that affected the 20th century so adversely. Traditional communities and traditional values flourished during most of the 18th century - but its last third saw that an age based upon community and faith was gradually replaced by one based on individualism.

After Rákóczi's War of Independence the subjects of the Hungarian Crown enjoyed a long period of peace. The decades of destruction, poverty, and decline in the number of population were followed by a period during which the population slowly began to increase. The population spread roughly evenly over the Carpathian Basin. Rusyn settlers also participated in the reconstruction of the areas demolished and deserted during the Turkish occupation. Rusyn colonies came into being in the Bácska and Szerémség regions.

In the 18th century Hungary's late feudal society was characterized by immense social, ethnic, linguistic and religious differences. The Rusyns at that time lived in closed communities in Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung, Zemplén and Sáros Counties and in sporadic groups in Szatmár, Szabolcs, Bihar, Borsod, Abaúj, Gömör, Szepes and Bács Counties. The 18th century was the century of success for all the inhabitants of the country.

The studies in the book are devoted to religious, cultural and linguistic history of the Rusyns living in Hungary. The volume well reflects how thoroughly the church controlled education, science and arts in those days. The Greek Catholic Church started to spread all over the world from two multi-national countries - Poland and Hungary - located at the crossroads of the East and the West.

The essays in the book provide the reader with an insight into the demographic characteristics of the Rusyn population, the education of their priests, and the works of the Greek Catholic Bishop of Munkács, András Bacsinszky, an outstanding personality of the Rusyn Enlightenment. The upper clergy of the Greek Catholic Church was directly acquainted with the ideology of the Enlightenment, as they often visited the Imperial Capital. The lower clergy obtained information about the Enlightenment primarily through the resolutions and instructions of the government and the Council of the Governor General. The new regulations and resolutions were issued in the spirit of absolutism and the lower clergy was involved in the implementation of some of government decrees.

Enlightened absolutism was a peculiar feature in the countries on the periphery of European Civilization in the second half of the 18th century. Enlightened absolutistic monarchs made efforts to introduce some reforms, thus reducing the disadvantage of their countries in relation to the Western World, which, in those days, was at the forefront of European development. Modernization accelerated during the reign of Empress Marie Theresia. The census of the population began and education developed significantly. As a result of the socage reform the relationship between landlord and serf was raised from the level of private law to that of public law. The services the serfs owed to their landlords were carefully specified by law. The linguistic tolerance characterising the socage reform is noteworthy. The significance of the documents of the reform printed and manuscript in Rusyn can hardly be overestimated today. In addition to the Rusyn documents of the socage reform, the reader will find the reproduction of several manuscripts and their analysis in the book.

Included in the book is a study of Rusyn historiography in the 18th century and of the excellent researcher of Rusyn history, the author of the Rusyn-Hungarian Dictionary of Verbs, Antal Hodinka (1864-1946), a regular member of the Hungarian Academy. Studies are also devoted to Máriapócs, the centre of culture and religion of the Rusyns in the 18th century, and to the language of Rusyn spelling books and catechisms, from the Rusyn publications issued by the Buda printing press of the University of Pest-Buda.

The book is an attempt to reveal the facts and traditions of Rusyn-Hungarian co-existence and to present and interpret an important chapter of our common history in a way free of bias and prejudice.

Udvari István

Fejezetek a kárpátaljai ruszinok XVIII. századi történetéből.

Művelődéstörténeti és nyelvészeti tanulmányok. Ungvár, 2000.

Az elmúlt évtized társadalomtudományi kutatásaiban Európa-szerte egyre nagyobb figyelem fordult a XVIII. század vizsgálata felé. Az érdeklődés részben összefügg azzal, hogy a török Magyarországról történt kiűzését követően Európa határai keletebbre tolódtak, s a század folyamán a földrész népessége megduplázódott. A kutatók különös figyelme kapcsolatba hozható azzal is, hogy a XVIII. századot még nem jellemezte a századunkból jól ismert nemzeti önzés és türelmetlenség, az egészségtelen nacionalizmus, az állami törekvések sem hatották át oly mértékben az egyén életét, mint azt a XX. századból ismerjük. A XVIII. században még háborítatlanul élnek a hagyományos közösségek, a hagyományos normarendszerek, de a század utolsó harmada elhozta a közösségre, hitre épülő korszak végét, helyt adva az individualizmusnak.

A Rákóczi-szabadságharcot követően hosszú békekorszak köszönt a Magyar Királyság alattvalóira is. Az elszegényedés, a pusztulás, a népességcsökkenés tendenciáját a népesség stabilizálódása, majd számszerű gyarapodása követte Magyarországon. A Kárpát-medence lakossága demográfiaiilag kiegyenlítődik. A török hódítás során elpusztult területek reorganizációjában részt vesznek a ruszinok is, létrehozva bácskai, szerémségi kolóniákat. A XVIII. század a siker százada az ország minden lakója számára.

A XVIII. századi késő-feudális Magyarországot ismert társadalmi, etnikai, nyelvi és vallási tagoltság jellemezte. A ruszinok ebben az időben Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung, Zemplén és Sáros megyékben tömbökben éltek, Szatmár, Szabolcs, Bihar, Borsod, Abaúj, Gömör, Szepes és Bács vármegyékben pedig szórványokban.

A kötet tanulmányai a magyarországi ruszinok egyház- és művelődéstörténetéről, nyelvfejlődéséről szólnak. A kötet jól érzékelteti, hogy a vizsgált korszakban az egyház még közvetlenül átfogta az iskolát, a tudományt és művészeteket is. A Kelet és Nyugat érintkezési pontjain létrejött görög katolikus egyház két soknemzetiségű országból, Lengyelországból és Magyarországról, terjedt el a világon.

A tanulmányokból az olvasó képet kap a magyarországi ruszin népesség demográfiai viszonyairól, az egyházi értelmiség iskoláztatásáról, a ruszin felvilágosodás jeles képviselőjéről, Bacsinszky András munkácsi görög katolikus püspökről. A felvilágosodás gondolatvilágával a görög katolikus felső klérus képviselői közvetlenül Bécsben is megismerkedhettek, hiszen rendszeresen megfordultak a birodalmi fővárosban. Az alsópapság a felvilágosult elvekkel főleg az abszolutizmus jegyében született kormányzati, főleg helytartótanácsi rendeletekből ismerkedett meg, melyeknek részben végrehajtói is voltak.

A XVIII. század második felében az európai perifériának sajátos jelensége volt a felvilágosult abszolutizmus. A felvilágosult abszolutista uralkodók célja az volt, hogy bizonyos reformok útján leküzdjék országaik elmaradását a nyugat-európai centrumtól, mely ekkor már az európai fejlődés élén haladt. Mária Terézia uralkodásával előrehaladt az ország modernizációja, elkezdődött a népesség nyilvántartása; jelentősen fejlődött a közoktatás stb. Az úrbérrendezéssel a kormányzat a földesúr – jobbágy viszonyt felemelte a magánjog szintjéről a közjog szintjére és az állam részéről pontosan körülhatárolta a parasztok szolgáltatásait. Meggondolkodtató az úrbérrendezés során megnyilvánuló nyelvi tolerancia. A regulációnak ruszin nyelvű nyomtatott és kéziratos forrásait ma sem lehet eléggé felbecsülni. A könyvben az olvasó a ruszin urbárium bemutatásán túl több kéziratos emlék publikálását és elemzését is megtalálja.

A kötetben tanulmányt olvashatunk a XVIII. századi ruszin historiográfiáról, a ruszin történelem kitűnő kutatójáról, a ruszin-magyar igetár szerzőjéről, Hodinka Antalról (1864-1946), a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjáról; Máriapócsról, a ruszinok XVIII. századi művelődési és vallási központjáról; a ruszin ábécéskönyvek és katekizmusok nyelvezetéről; a pesti egyetem budai nyomdájának ruszin nyelvű kiadványairól.

A könyv egyfajta kísérlet a ruszin–magyar együttélés tényeinek és hagyományainak feltárására, közös történelmünk egy jelentős szakaszának elfogultságtól mentes bemutatására és interpretálására.

Table of Contents

From a Common Past to a Common Future.....	5
On the Threshold of a New Millenium - Historia est Magistra Vitae.....	8
Rusyn Historiography in the 18 th Century.....	19
Antal Hodinka (1864-1946), an Outstanding Researcher of Rusyn History..	41
A. Hodinka: The Book of Documents in Cyrillic Script of Rusyns in Hungary..	60
Education of the Rusyn Clergy in the 18 th Century.....	65
András Bacsinszky, a Representative of Rusyn Enlightenment.....	73
Demographic Situation Before the Rusyn National Revival.....	107
The 1741 Poll of the Diocese of Munkács.....	110
The 1806 Poll of the Diocese of Munkács.....	124
Máriapócs, Former Cultural and Religious Centre of the Rusyns.....	157
On the Rusyn Spelling Books of the 18 th Century.....	173
János Kutka's Catechism an Essential Work in Rusyn from the Early 19 th Century...	183
Rusyn Official Literacy in the 18 th Century in Hungary.....	197
Charters from the Southern Parts of Máramaros County.....	218
Mihály Grigassy's Circulars (1758-1823).....	241
A Rusyn Circular on the Devaluation of 1811.....	267
Verbs of Hungarian Origin in Antal Hodinka's Dictionary of Verbs.....	272
Rusyn References in Empress Marie Theresia's Socage Reform.....	280
Socage Documents Printed in Rusyn (1766-1772).....	290
The Names of the Prominent Personalities of Rusyn Villages in Bereg County...	293
Index of Names & Geographical Names.....	309
Summary in Rusyn.....	328
Summary in English.....	330
Summary in Hungarian.....	332
Table of Contents in English	334
Table of Contents in Hungarian.....	335
Table of Contents in Rusyn.....	336

Tartalomjegyzék

A közös múltból a közös jövő felé.....	5
Egy új évezred küszöbén. Historia est magistra vitae.....	8
A ruszinok XVIII. századi historiográfiája.....	19
Hodinka Antal (1864–1946), a ruszin történelem jeles kutatója.....	41
Hodinka A.: A magyarországi ruszinok cirillbetűs dokumentumainak könyve...60	
A ruszin egyházi értelmiség XVIII. századi iskoláztatásról	65
Bacsinszky András, a ruszin felvilágosodás képviselője	73
Népességstatistikai viszonyok a ruszinok újjászületését megelőző korban.....	107
A munkácsi görög katolikus püspökség 1471. évi összeírása	110
A munkácsi görög katolikus püspökség 1806. évi összeírása.....	124
Máriapócs, a ruszinok egykori egyházi vallási, kulturális központja.....	157
A XVIII. századi ruszin ábécéskönyvekről.....	173
Kutka János katekizmusa – ruszin kulcsmű a XIX. század elejéről.....	183
Ruszin hivatali írásbeliség a XVIII. századi Magyarországon.....	197
Dél-máramarosi szerződések.....	218
Grigássy Mihály (1758-1823) körlevelei.....	241
Ruszin nyelvű körlevél a devalvációról 1811-ből.....	267
Magyar eredetű ruszin igék Hodinka Antal Igetárában.....	272
A Mária Terézia-féle úrbérrendezés ruszin vonatkozásai.....	280
A ruszin nyomtatott urbáriumról (1766–1772).....	290
Bereg vármegyei ruszin falvak előljáróinak nevei Mária Terézia korában.....	293
Személynév és helynévmutató.....	309
Ruszin nyelvű rezümé.....	328
Angol nyelvű rezümé.....	330
Magyar nyelvű rezümé.....	332
Angol nyelvű tartalomjegyzék.....	334
Magyar nyelvű tartalomjegyzék.....	335
Ruszin nyelvű tartalomjegyzék.....	336

Содержай

Из общої прошлости — в общу будучность	5
Historia est magistra vitae. На порозі надходячого тисячоліття	8
Русинська історіографія XVIII. століття	19
Антоній Годинка (1864-1946) – велика постава русинської історіографії .	41
Антоній Годинка: Книга кириличных документув Русинув Мадярщини .	60
Школованя русинської церькуної інтелігенції у XVIII. ст.	65
Єпископ А. Бачинський — представитель русинського просвітенства	73
Демографична сітуація перед возрожинём Русинув Мадярської Краины	107
Церькуні списы 1741-го года у мукачовськуй грекокатолицькуй єпархії .	110
Исписы парохій мукачовської грекокатолицької єпархії 1806-го года	124
Маріяповч, даколишний набожинський и культурный центр Русинув .	157
Карпаторусинські букварі из XVIII. століття	173
Катехізм Іоана Куткы — ключовый русинський твур зачатку XIX. ст.	183
Русинське урядное писемство XVIII. століття у Мадярськуй Краині	197
Южномарамороські контракти	218
Уббіжники Михайла Грігашія (1758-1823)	241
Русинськоязычний уббіжник за девальвацію 1811-го года	267
Русинські глаголы-гунгарізмы у Глаголници А. Годинкы	272
Урбарська реформа Марії Теризії и єї русинські дотычності	280
За русинську печатану урбарію (1766-1772)	290
Имена переднякув русинських сел	293
Общый азбучный указовач	309
Образчики из історії пудкарпатських Русинув, XVIII. столітіє	328
Chapters from the 18th-century History of the Subcarpathian Rusyns	330
Fejezetek a kárpátaljai ruszinok XVIII. századi történetéből.	332
Table of Contents	334
Tartalomjegyzék	335

Появля тома пудпорили

*Русинська Менишинська Самоуправа Будапешта
Ніредьгазська Высша Школа
Малярська Міністерія Школства
Всемадлярська Самоуправа Русинської Менишины
Надація Pro Renovanda Cultura Hungariae*

A kötet megjelenését támogatták

*Fővárosi Ruszin Kisebbségi Önkormányzat
Nyíregyházi Főiskola
Oktatási Minisztérium
Országos Ruszin Kisebbségi Önkormányzat
Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány*

Наукове видання

Іштван Удварі
Причинки до історії підкарпатських русинів
XVIII століття
Дослідження з історії культури та мови

Художнє оформлення, верстка, алфавітний покажчик:

Ігорь Керча

Мапи:

Жолт Ботлик

На русинській мові

Видання перше

ПП «Видавництво Валерія Падяка»

Ужгород, 88007, вул. Гагаріна 14/3, тел. 8 (0312) –933132

E-Mail: padyak@mail.uzhgorod.ua

Головний редактор

В. І. ПАДЯК, к.ф.н.

Випусковий редактор

Л. О. ІЛЬЧЕНКО

Удварі Іштван.

У28

Причинки до історії підкарпатських русинів. XVIII століття.
Дослідження з історії культури і мови/ Вступ І. Керчі; Передмова Дюли Вігі; Мапи Жолта Ботлика.- Ужгород: Видавництво Валерія Падяка, 2000.- 340 с., іл.

ISBN 996-7838-01-3

XVIII століття було періодом, коли самоусвідомлення народів багатонаціонального Угорського Королівства перебувало у зародкових формах і розвивалося у латентній фазі, формуючи основу майбутніх національних рухів.

Багатий документальний та ілюстративний матеріал, статистичні дані, русинська мова видання напевне зацікавлять не тільки вчених, фахівців, але й широке коло читачів, що бажать краще познайомитися з культурою та мовою підкарпатських русинів.

ББК 81(4УКР)

УДК 930.1

Підписано до друку 20.07.2000 р. Формат 70х100/16

Ум.- друк. арк. 27,5 Тираж 500.

Виготовлено: IMI PRINT KFT Ніредьхаза, Угорщина

Научне уданя

Іштван Удварі
Образчики з історії пудкарпатських Русинув
XVIII. столітіє
Изглядованя з історії культури и языка

Графична убряда, преламованя, азбучный указовач:

Ігорь Керча

Мапы:

Жолт Ботлик

На русинськум языкови

Уданя первое

ПП «Удавательство Валерія Падыка»

Ужгород, 88007, ул. Гагаріна 14/3, тел. 8 (0312) –933132

E-Mail: padyak@mail.uzhgorod.ua

Головный редактор

В. І. ПАДЯК, к.ф.н.

Упусковый редактор

Л. О. ІЛЬЧЕНКО

Удварі Іштван.

У28 Образчики з історії пудкарпатських Русинув. XVIII. столітіє.
Изглядованя з історії культури и языка/ Вступ І. Керчі; Спередслово
Дюлы Вігы; Мапы Жолта Ботлика.- Ужгород: Удавательство Валерія
Падыка, 2000.- 340 с., іл.

ISBN 996-7838-01-3

XVIII столітіє было періодом, коли самоусвідомля народув многонаціонального Угорського Корольства перебувало у зародкових формах і розвивало ся у латентній фазі, формуючи основу будущих національних дивтань.

Богатый документальний тай ілюстративный матеріял, статістичні податкы, русинський язык уданя набізовно заінтересуют не лям научникув, фахманув, айбо ишироку цілов читатателков, што бы хотіли ліпше спознати ся из культуров и языком пудкарпатських Русинув.

ББК 81(4УКР)

УДК 930.1

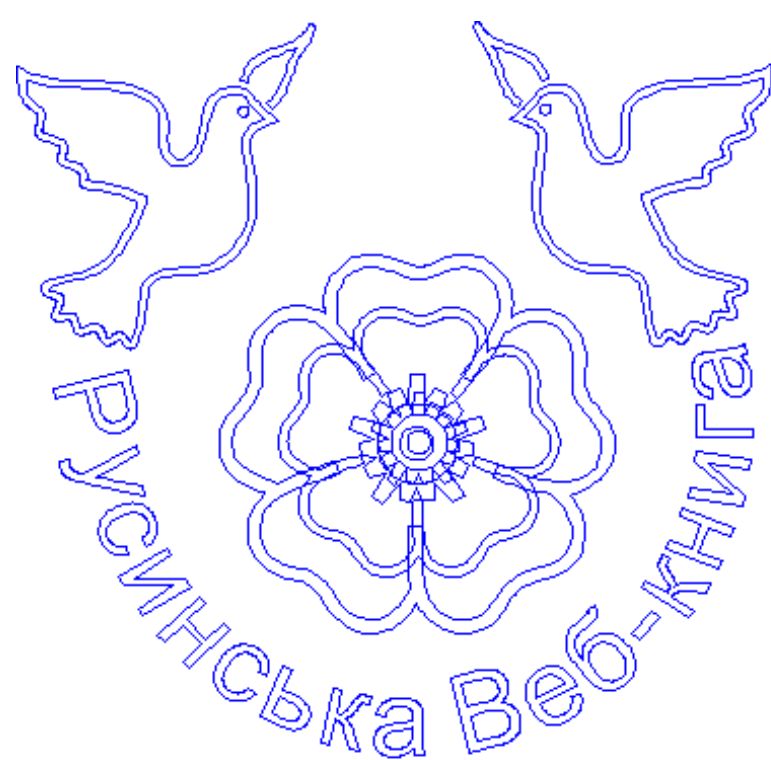
Пудписаное у печать 20.07.2000 р. Формат 70х100/16

Усл.- печ. л. 27,5 Тираж 500.

Виготовленое: IMI PRINT KFT Ніредьхазы, Мадярсько

Іштван Удварі
Образчики з історії
пудкарпатських Русинув
XVIII. столітє
Изглядованя з історії культури и языка

У роботах Іштвана Удварі, у котрых помалы, по крышинах зобрав и подав історичні факты, переднами ся рисує життя наших предкув у нашуй милуй пудкарпатській утцюзині.

На V. Світовий Конгрес Русинув (Ужгород, юній 1999-го года) Іштван Удварі прийшов из знаменитым подарунком: книгов за русинські жерела урбарської реформи Марії Теризії, де сьме могли увідіти інтересні образчики из булше ги на два столітія уд нас удаленої прошлости наших сел, зафіксовані вароватым свіжым народным русинськым словом.

Тым булшый інтерес укличе нинішна ёго нова книга написана за Русинув, діля Русинув и на милум їх ухови материнськым языкови. Єдна часть матеріалув переже появляла ся по мадярськы, єднак туй сї матеріали были перед печатанєм доповнині актуальныма податками. Друга часть цілком нова. В духу реалістичної традиції Антонія Годинкы и робота Іштвана Удварі основана лем на фактах, документах, їх аналізах, крітичному, айбо все почтивому посуженю думкы опонентув, приносить строгі и зважені сформулованя. И вєдно з тым, як и роботы ёго великого предешника, лишат у читателя за собов чувство росширення овида, формованя яснійшого и видливійшого образа пудкарпатських Русинув, не пусто доповниня нашого дотеперішного знатя даякыма новыма фактами из нашої прошлости, ай лїпшого розуміня Русина, ёго днишнёго бытку, бай и наученя и порады на будучность.